

A FORRADALOM ALATT.

OSZK

Nemzeti Széchenyi Könyvtár

Azon időkről írok, melyek emlékezeténél melegebben lüktet a vér ereinkben, melyeket a nemzeti dicsőség fénykoszorúja megvilágít. A magyar nemzet soha nem volt nagyszerűbb, mint azon két év alatt, melyekben a mindennap változó szenvedélyek feldúlták kebelét. A reménytelen parlamenti küzdés után bekövetkezett váratlanul a márcziusi napok fenséges mámora; alig volt időnk kijózanodni s már is fenyegetett a legmagasabb körökből a reactió még akkor is, midőn Bécs utcáiban az anarchia uralkodott. És beállott a szerb lázadás és sikertelen erőködésünk annak elnyomására; következett a horvát mozgalom, mely mindinkább elmérgesedve, Jellasichek betörésében találta tetőpontját. Minden kiegyezési törekvés meghiúsultával, a nádor kétségbeesve elhagyott; Pákozdnál megütköztünk kelleetlenül s alig tudtuk elhinni, hogy győztünk. Bécs fellázadt, de Schwechatnál elvesztettük a csatát, Erdélyben föltámadt az oláh, a szélrózsa minden pontjáról beütött az ellenség, Windischgrätz bevonult a fővárosba, a nemzet halálharangja megkondult.

S íme a rideg tél közepén felébredett a régi hősi szellem, seregeink keresztül törtek az ellenség vas körén, mely mindennap szűkebbre szorítá a nemzeti szabadság utolsó menhelyét, győzelem követte fegyvereinket a Dunától az erdélyi havasokig, s a májusi szellőkben felszabadult ország felett lengett Budavár füstölgő romjairól a nemzet diadalmas zászlója.

És ekkor következett az orosz beavatkozás, két császárság szövetekezett vesztünkre s miután óriási harcok után erőnk s kitarásunk kimerült és Görgey letette a fegyvert Világosnál, veszve volt mind az, miért fegyvert ragadtunk: a haza, a szabadság, a nemzeti-ség, de a catastropha végperceit is dicsőíté még a komáromi és

hegyesi győzedelem. *Væ victis* lett most a győzők jelszava, az eposzra rákövetkezett a tragédia, legjobbjaink vérpadja megszerezte még egyszer a magyarnak a világ rokonszenvét, mely mélyen meghatva, visszaborzadt a győzőnek vérbosszújától, elismerve, hogy a magyar meg tud küzdeni, győzelmet aratni s tud meghalni nemesen.

Ha Európa nemzetünket most megbecsüli, melyet az előtt ignorált, azt nemcsak az 1867-diki böles kiegyezésnek köszönhetjük, hanem főleg a forradalmi háború dicsőségének s gyászának. A magyar név akkor támadott föl Európában, midőn otthon eltemették.

Ez azon rövid időszak, melynek egyes mozzanatait a következő lapokban elő akarom adni, a mennyiben én is részt vettem bennök. A meglepés uralkodik ez időben, mert a viszontagságok fordulatát senki sem gyaníthatta előre, mintha a sors csak játszott volna az eseményekkel.

Ki is jósolhatta volna meg az 1848-diki forradalmat, három hónappal, mielőtt egész Európában kitört. Franciaországban a miniszteriumnak többsége volt a kamarákban s a böles Guizot és a tapasztalt Lajos Fülöp igazgatták a kormányrudat; Németország tehetetlenül mély álomba merült; Lengyelországban le volt verve a fölkelés; Svájc békésen szervezte magát a rövid belháború után; az olasz izgalom csak szánakozást gerjesztett, nem reményt, vagy félelmet, s hazánkban többségben volt ugyan az ellenzék, de oly csekélyben, hogy a kormány mindennap remélhette, sőt remélte, hogy többségre jut, kénye-kedve szerint keresztül erőszakolja az új conservatív rendszert s vas kézzel megváltoztatja a régi közjogi viszonyokat, hogy a megyei autonomián nyugvó közigazgatás helyébe oly felvilágosodott rendőri állam lépjen, milyen a porosz; cseh nadrágot akartak szabni Magyarországnak.

Nálunk is összegyűlt a gyúanyag, de kitörésről Széchenyit kivéve senki sem álmodott; Apponyi és Jósika, csakúgy mint maga Metternich, alkalmatlannak tartották ugyan a magyar ellenzékot, de veszélyesnek nem hitték, Wirkner meg volt győződve, hogy pár százezer forinttal meg lehet változtatni a többséget, a kancellária ezt is pazarlásnak tartotta; megteszi azt, ha kell, egy királyi leirat is, mely az országgyűlést feloszlatja, az új rendszer emberei majd kierőszakolják az új követválasztásnál a többséget, pedig az egész ország elégedetlen volt, az alsóbb rétegek az alig keresztülélt inség miatt, mely

az anyagi viszonyokat megzavarta, míg a kaputos osztály megütközött azon, hogy csaknem minden intelligencia elfordult a kormánytól, s ez oly sereghez hasonlított, melynek vannak ugyan közlegényei és fővezére, de nincsenek tisztjei. A kormány nézetei mindenben eltértek a nemzet nézeteitől, végcéljait nem ismertük s ugyanazért gyanúsítottuk, hogy azok a birodalomegységre irányozvák, horvát politikáját pedig mindenki kárhoztatta, mert a szláv elem erősítését látta benne, mely a magyar nemzetiségnek örökös ellensége. A magyar nem tudta eltúrni, hogy középszerűségek által kormányoztassék s restelte, hogy minden kitünő s népszerű férfi az ellenzékhez tartozik. Ily viszonyok közt természetes, hogy az első szikra, mely külföldről hozzánk átrepült, fellobbantotta a régi államszervezetet, s hogy az első rengésnél a régi épület összedült, mert nem létezett odafent semmi ellentállási erő, Ferencz császár elbutító rendszere kiterjedett a kormány minden közegére is, erélyt csak az ellenzéki sorokban lehetett találni. A mostani elfásult prózai nemzedék nehezen tudja magát belégondolni az akkori idők melegebb vérlük-tetéseibe, de neki sem ártana, ha megemlékeznék Schlegel szavairól, hogy a történetíró hátra fordított próféta.

S a mint a forradalmat senki előre nem látta, úgy nem gyanította annak következményeit sem. A nemzet nem halt meg a vere-ség után, hanem erejében megnőtt, sem a Bach-féle absolutismus, sem Schmerling központosító álpárlamenti kormánya nem tudta Magyarországot megnémetesíteni s a bécsi udvar kényszerült végre a jogfolytonosság elvét elismerni. Kossuth időszakát felváltotta a Deák epochája, a nemzet nem fogyott ki nagy férfiakból, midőn azokra szüksége volt, legyen szabad remélni, hogy elő fognak tűnni ismét, midőn nagy idők bekövetkeznek.

De a forradalomnak nemcsak politikai oldala volt, hanem közgazdasági is, melynek terhét még most is sínyli a nemzet. Az átmenet a termékgazdaságból a pénzgazdaságba kényszerüleg állt be az urbéri viszonyok megszüntetésével s az ősiség eltörlésével, s általánossá vált a vasúthálózat részletes kiépítésével, mely bennünket a mívelt nyugati külfölddel összekötött; ez s az adó oly ijesztő fel-emelkedése, azon tributum következtében, melyet az államadóságnak részbeni elvállalása által szomszédjainknak fizetünk (kiknek különben is, mint minden földművelő nemzet az iparos nemzetnek,

tributáriusai vagyunk), megtámadta a könnyű patriarchalis élethez szokott kisebb- s középbirtokosok vagyonát; az élet folytonos harczzá lett, melyben már nem a jólétért, hanem a pusztá létért küzdünk.

Mindezt nem hitte senki; a forradalom előtt közigazdászattal főleg csak Széchenyi foglalkozott gyakorlatilag. Ő és Kossuth voltak 1847-ben a magyar nemzet legbefolyásosabb férfiai, régóta ellenségek, kik most mindennap a régi országház teremében szemtől szembe találkoztak s megütköztek. Mellettök ott voltak a másodrendű szereplők, Szentkirályi, Lónyay Menyhért, Szemere, gróf Andrássy Gyula, Somssich Pál, Babarczy; a főrendeknél gróf Batthyányi Lajos, gróf Teleki László s a conservatívek zöme, kik számukban találták súlyokat s a görög chórúst képviselték ezen nagy-szerű drámában.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

AZ 1847-IKI ORSZÁGGYÜLÉS

novembertől február végeig.

I.

Kossuth Lajos nem volt újoncz a politikában, midőn őt Pestmegye követül megválasztotta, nem megyei nagyság, mely Pozsonyban nyeri majd sarkantyúját, hanem régóta országos hírrel biró államférfi. Mindenki tudta, hogy nemcsak követül küldi fel Pest, hanem az ellenzék vezéréül, mert ő volt akkor a legnépszerűbb férfi az országban. S ezen népszerűségének csakugyan volt állandó alapja, három évig börtönben szenvedett, oly politikai vétségért, melyet a nemzet hazafi erénynek tartott, ő lett a politikai hírlapirodalom megalapítója s a nagy izgató minden szabadelvű kérdésben; a kormány leszorította ugyan a hírlapírói pályáról, de most is legveszedelmesebb ellenét látta benne, a nemzet ugyanazért Messiásának üdvözölte; még Batthyányi Lajos is, ki senki előtt nem hajlott meg, meghajlott a lángész hatalma előtt. Az ifjúság, fellelkedve gyujtó szavain, eszményképét ismerte fel benne; az iparos, ki csendes időkben politikát nem űz, ragaszkodott hozzá, mint ahhoz, ki, az urak közt legelső, sorsával s érdekeivel foglalkozott, még a jobbágy is tudta, hogy ő volt az örökváltság legbuzgóbb apostola. De Pozsonyban más áramlat uralkodott, az országgyűlés a táblabíró politikusok küzdtere volt, azon osztály férfiaié, kik jószágaik jövedelméből hol szűkebben, hol kényelmesebben meg tudnak élni, kiknek rendes foglalkozása a mezőgazdaság. Ez pedig elfoglalhatja ugyan az embert hosszasan, de nem folytonosan s tehetségeit soha meg nem erőlteti. A földbirtokosnak van ideje, az idő nála nem pénz, ezt az időjárás adja meg neki, vagy eltagadja tőle, a régi táblabíró tehát szeretett bor, pipa s kártya mellett gazdaságáról, megyei viszonyokról s magas politikáról beszélgetni szomszédjaival s barátival, kiket mindig szí-

vesen látott, megfeszített folytonos munkához nem volt szokva s lenézte azokat, kiknek mulatságra nem maradt idejük. Kossuth nem tartozott ezen osztályhoz, ősrégi családból származott ugyan, Árpádkori királyok erősíték meg a Kossuthfalvai birtokot a Kossuthoknak új adományképen, de azon ág, melytől Lajos származott, nem volt többé földbirtokos. Ő valódi képviselője volt a középrendnek, melynek tehetségein kívül egyéb tőkéje nincs, melynek a létért kell küzdenie, mely szorgalma és tehetsége által képes magának jövedelmet szerezni, talán nagyobbat, mint azok, kik gond nélkül élvezik az örökölt vagyon gyümölcsét s megelégszenek azzal, ha gyermekeik számára megőrzik azt, mit apáiktól örököltek. Kossuthot megedzette a létért való küzdelem, ő nemcsak megszokta, hanem meg is szerette a fáradhatatlan munkásságot, ugyanazért nem kereste a társaságot, nem szerette mindennap adomákkal eltartani látogatóit és hosszadalmasan capacitálgatni a kevésbbé művelteket. Modora eltért azoknak modorától, kik az országgyűlést eddigelé vezették, conferentiákban s ülésekben bizott logikájának hatalmában, eszméinek eredetiségében s azon tapintatában, melylyel mindig eltalálta a tárgyat s a hangot, mely a nemzetre hat. Szónoklata fényes volt és választékos s szavai e mellett meleg szívből ömlöttek s a meggyőződés bélyegét viselték magukon, úgy hogy állításait mindenki elhitte, még mielőtt azokat bebizonyította volna. Fölénye társai felett abban állt, hogy minden kérdésnél magasabb szempontot talált, melyről váratlan fordulatokkal megvilágosítá a szőnyegen levő tárgyat. Ahhoz járult még kedves külseje s a gyönyörű mellhang, melynek varázsa a hallgatót megbájolta. Ily szónoklat elhomályosította a régi országgyűlési követek szokott beszédeit, nem is szerették semmikép, eltűrték ugyan felsőbbségét, elismerték vezérszerepét, de mégis szerettek volna tőle menekülni; az enthusiasmus, melyet gerjesztett, alkalmatlan volt nemcsak a conservativeknek, hanem a szabadelvűeknek is; nem tartották biztos vezérnek, mert nem tudták, hova fogja őket vezetni, hiszen végcélját ő maga sem ismerte biztosan, csak annyit tudott, hogy a haza függetlenségének érdekében addig vezeti az országot, a meddig lehet, a határ a körülményektől s azoknak felhasználásától függ. Az ily bátorság, mely a veszélyt talán nem tudja elégségesen felismerni, tetszik ugyan a népnek, de az okoskodók s körültekintők nem bíznak az ily vezérben. Széchenyi, ki a bécsi

viszonyokat legjobban ismerte s féltékenységgel a legkisebb akadályt is a legnagyobb eszélyességgel inkább kikerülte, mint legyőzte, meg volt győződve, hogy Kossuth Magyarországot a veszthelyre viszi s a nemzetet megöli.

Kossuth vezérszerepét már a pestmegyei utasítás állapította meg, mert ez legnagyobb részt az ő munkája volt s mintául szolgált az ellenzéki megyéknek. E szerint Kossuth adta ki már előre az országgyűlés programját, melynek a következők voltak főpontjai :

Az országgyűlésre nézve : a teljes nyilvánosság, tehát országgyűlési újság, melyben a beszédek minden megszorítás nélkül nyomban közzétételnek ; továbbá három évi követválasztás mellett évenkénti országgyűlés Pesten, végre a városok rendezése s országgyűlési szavazatuk megállapítása. A reformok terén : a közteherviselés, úgy a házi, mint a hadi adóra nézve, s ezen felül adózás az országos befektetésekre ; a házi adót a megye határozza el s ellenőrzi ; a hadi adó a kormánynak ezentúl is számtétel nélkül fizetendő ; az országos befektetésről számoljon a kormány az országgyűlésnek.

Nem kevésbé sürgetőnek tekintetett az örökváltság s az úrbéri viszonyok teljes megszüntetése.

Kossuth mind ezek keresztülvitelének főakadályául Apponyi személyiségét nézte, szerinte az ellenzék főfeladata nem lehetett más, mint a kancellár megbuktatása az által, hogy az adminisztratori rendszer elítéltesék, mely ellen úgyis harmincz megye nyilatkozott s hogy a horvát sérelem, melyben szintén a kancellár politikája kárhoztattatik, a Felsőházhoz terjesztessék fel.

Az utasításban nem foglaltatik ugyan még egy pont, de Kossuth legmélyebb meggyőződése szerint ez volt a legnevezetesebb, mert nézete szerint Magyarország legfőbb bajai onnét erednek, hogy oly országgal van kapcsolatban, melynek alkotmánya nincsen, s mint-hogy a bécsi államférfiak s mérvadó körök az absolutismusban nevelkedve a magyar alkotmányosság kényelmetlenségétől meg szeretnének menekedni, a magyar alkotmány legjobb biztosítékának tartotta az osztrák alkotmányt. E szerint a magyar országgyűlésnek egyik főfeladata, oda irányozni befolyását, hogy az örökös tartományok is alkotmányos kormányt nyerjenek. Ezt azonban nyíltan kimondani nem lehetett, ezt nemcsak a bécsi körök, de a magyar conservatívek is felségsértéssel határos törekvésnek tartották, Szé-

chenyi ebben a lajtántúli tartományok fellázítását látta, a táblabíró politikusok pedig mindig azt tartották, seperjen mindenki a maga háza előtt, mi közünk nekünk az osztrák tartományok alkotmányosságához, gondoljunk a magunkéval; mi meg tudtuk védni akkor, midőn azok a magokét elvesztették, megvédjük most is; szomszédjaink magok gondoskodjanak magokról, úgy, a mint mi gondoskodunk magunkról. Ezen kérdés tehát az országgyűlés eszmekörén kívül esett, de Kossuthnak s főleg Batthyányinak egyik vezérelve maradt, mely az országgyűlés kezdetétől fogva beszédeikben, elébb leplezve és szerényen, később nyiltan s követelve, feltűnedezett s végső eredménykép csakugyan a bécsi forradalomra vezetett.

II.

Széchenyi is, már húsz év óta a nemzet kedvence, úgy mint Kossuth 1847-ben jelent meg először az országgyűlésen mint követ. A közönség szívesen megbocsátotta neki, hogy mindig pörölt vele, mindig hibát talált benne és sohasem dicsérte meg, pedig minden nemzet szereti, ha megdicsérik. A gróf iratai s beszédei darabosak voltak, csak a bosszankodás és gyűlölet heve olvasztatta fel néha jéghidegségöket s mégis, ha vastag szemöldökét összehúzta, mely orra tövében össze volt nőve s nagy, fekete szemét mereven valakire szegezte, varázsának nem igen lehetett ellentállni; mindenki tudta, hogy soha nem ámít s a mit mond, az meggyőződésének leplezetlen kifejezése. Pártot nem tudott alkotni, nem is akart eddigelé, mert sok mindenféle vállalata volt s mindegyikhez más tényezőkre lett szüksége és csakugyan a siker mindig követte jól kiszámított terveit. Ő honosította meg a lóversenyt s ismét paripára ültette a mágnást, ki Ferencz idejében a karszékhez s hintóhoz szokott; minden megye székhelyén, minden városban keletkezett egy casinó, a pestinek példájára, mely a betyárságot kizárta a társalkodásból; a Duna-gőzhajózás mindig tovább terjedett, egyrésről már Ázsia partjait érte, más részről Tokajig ment fel a Tiszán s Károlyvárosig a Szávan; sziklaútja a Duna-szorosokban túltett a római Traján úton; az akadémia központjává lett a magyar irodalomnak, a híd épült, a gőzmalom jövedelmezni kezdett; a mit Széchenyi kezdeményezett, az nem ment többé tönkre. De általános politikájában nem

volt oly szerencsés : Kossuth befolyását nem tudta megtörni, a kormányt nem bírta arra vinni, hogy benne bízzék, másrészt az ellenzékhez sem tartozott, melylyel sok szál kötötte össze. Jelenleg belső titkos tanácsos volt s közlekedési ügyekben királyi biztos ; a Duna s Tiszaszabályozás feküdték szívéen, de a kormány nem igen hajlott kérésére, hogy egy milliomot bocsásson rendelkezésére a legszükségesebb munkálatokra, holott a szakértelmet teljesen nélkülöző gróf Zichy Ferencznek éveken keresztül nagy összegeket utalványozott a Duna azon sarkantyúinak építésére, melyeknek haszna soha nem bizonyult be. Sőt Bécsben külön bizottság ellenőrizte Széchenyi javaslatait a kancelláriánál, s ennek főembere Szentiványi Vincze volt, ki Széchenyivel sokszor érezteté, hogy a végelhatározás tőlök függ. Ez bántotta a nagy grófot, mert hiú volt, nem annyiban, hogy kereste volna az ovátiókat s kitüntetések, sőt nem is gondolt sokat akár rendjelekkel, akár fáklyászenével, de mégis restelte, ha elmaradtak s nálánál érdemtelenebbekre pazaroltattak ; boszankodott, ha az akadémia ülésében nem vették észre beléptét, vagy ha gyakori utazásaiban nem fogadták ünnepélyesen ; neheztelni tudott, ha Apponyi vagy épen nem, vagy csak későn felelt leveleire, sőt még akkor is, ha Cziráky, vagy Keglevich ebédet adott és őt meg nem hívta ; haragudott azokra, kik terveit nem pártolták s akadályokat gördítettek elébe ; gyűlölte Batthyányi Lajost s Kossuthot, azt a rombolás démonának nevezte el, erről meg volt győződve, hogy Magyarországot forradalomba s végveszélybe sodorja.

A megnyíló országgyűlésen, melyre döntő befolyást gyakorolhatni remélt, feladatának tartotta oly középpártot alakítani, mely képes legyen egy részről Kossuthot vezérállásáról leszorítani, más részről a kormányt szabadelvű irányba téríteni. Széchenyi ugyanazért középállást foglalt mindjárt kezdetben, eljárta úgy az ellenzéki, mint a kormánypárti conferentiákba s mégis csodálkozott, hogy sem itt, sem ott nem voltak őszinték vele, és sehol sem avatták be a párttitkokba. Természetesen nem bíztak benne, ő pedig folyvást töprenkedett, hogy elismerésre nem talál, hogy félreértik szándékát, hogy felül is, alól is kárhoztatják politikáját. Naplói tele vannak szemrehányásokkal, hol önmagára, hogy nem gondolkozik oly gyorsan mint Kossuth, s nyelvét nem tudja zabolázni ; hol Apponyira s az összes kormányra, mely nem gondol vele, terveit s ajánlatait

nem tudja megbecsülni; hol az ellenzékre, mely az országot megrontja; hol azon egyesekre, kik Batthyányi s főleg Kossuth hálóját nem tudják kikerülni.

Az országgyűlési üléstermet akarja előlegesen rendezni, hogy a hallgatóság a karzatra szorítottassék s hallgatásra szoktattassék, de nem veszi tekintetbe, hogy ezen újongó hallgatóság az országgyűlés valóságos tagja, hogy az éljenzők s pisszegők mind mágnások özvegyeinek, vagy távollevő főurak képviselői. Szónoklatával sincs mindig megelégedve s igaz, hogy ez sokszor túláradozó volt, szaggatott és formátlan, legjobban sikerültek még csipős adomái, melyeket ügyesen bele tudott szőni beszédeibe. Egyébiránt ismerte a közönséget s váratlanul is meg tudta nyerni helyeslését. Hunkár, a sebhelyes 1809-ki insurgens, megtámadta egyszer, mire Széchenyi oly kegyetlenül fordult az öreg úr ellen, hogy a hallgatóság, mely különben tisztelte a nagy grófot, pisszegni kezdett, de Széchenyi akkor maga is pisszegett, mire az ifjúság éljenekben tört ki; Széchenyi pedig felkelt, Hunkár helyére ment s kezet nyujtott, ez még nagyobb lelkesedést szült, látszott, hogy Széchenyi bármit mondjon, bármit tegyen, még sem tudja megrontani népszerűségét s megmarad a legnagyobb magyarnak. Kossuth adta neki ezen nevet, melyet az íróközönség elfogadott s terjesztett.

Midőn az administratori rendszer Apponyit a megyékben rendkívül népszerűtlenné tette, sokan Széchenyit szerették volna látni a kancellári bársonyszékben, meg voltak győződve, hogy ámbár a legegyszerűbb burokratikus formákat sem ismeri, mégis képes volna kibékíteni a nemzetet, de Bécsben csak nevetni tudták az ily combinatiót, a legutolsó fogalmazói gyakornok is geniális fantáziának tartotta, talán épen azért, mert minden sikerült, a mit kezébe vett, holott a bécsi államférfinak már régóta az volt a jellege, hogy semmi sem sikerül neki s minden terve avval végződik, hogy gyűlölt ellenfeleivel paktál. Metternich folyvást érintkezett ugyan Széchenyivel, de ő is, mint mind a miniszterek s államtanácsosok, benne látta a magyar kellemetlenségek s nehézségek igazi szerzőjét; könyveit s új meg új vállalatait okozták, mint az izgalom ébresztőit. Öreg urak ültek a kormányon, kiknek kényelmes nyugodalmát csakugyan Széchenyi tervei zavarták meg, mert ő soha nem hagyott békét; a mint egy vállalata sikerült, mindjárt egy másikkal állott

elé; alig lett meg a híd, már is a Tisza szabályozását sürgette, a Dunánál pedig épen nem tudott nyugodni, még az ország határán túl is repeszteni akarta a sziklákat s mindig hol pénzt, hol támogatást követelt. Metternich megúnta a «Steffarliádokat», környezete pedig, különösen az arisztokrata nők, szemébe is forradalmárnak nevezték s védelme ellenökben ilyenkor elég sánta volt, hogy csak azt prédikálta mindig: tatarozzuk házunkat, takarítsuk el a piszkot, mely körülte összegyűlt, de nem tehet arról, ha Batthyányi s Kossuth a házat felgyujtják. A szemrehányás azonban elevenére talált, maga is elhitte, hogy ő költötte fel a nemzetet, hogy felelős a mozgalomért s annak minden következményeiért, sötét színben látta a jövőt, kétségbeesett a haza sorsa iránt. Ez vitte őt Döblingbe, ez gyötörte ott azon hosszú éveken keresztül, melyeket józan észszel a bolondházban töltött, de a pisztolyt mégis nem ez adta kezébe.

A kormány soha sem tudta felhasználni lázas tevékenységét s megtörhetlen népszerűségét, de egyénisége csakugyan nem illett bele a régi hagyományos kormányformákba, pedig ha valaki, bizonyosan ő volt az, ki képes lett volna gátot vetni a végzetes események rohamosságának.

III.

Deák, Klauzál, Beöthy, Bezerédj, az elébbi országgyűlések nagyjai, mind elmaradtak a mostanitól, a régiek közül Szentkirályi Móricz igényelhetette az első helyet. Tolla tette híressé, mert kifogástalan logikával s a szórszálhasogatásig finom érveléssel adta elő a határozatokat, de szónoklata hideg volt és doctrinair, személyisége savanyú és akaratos, elvei a túlzásig szabadok. Szórakozottsága s a mindennapi dolgokban sokszor nyilvánuló élehetlensége sok tréfára adtak alkalmat, pedig, mint pestmegyei alispán, tényleges bizonyosságát adta, hogy nevezetes administratív tehetséggel bir. Széchenyi nem szerette rideg, visszataszító modorát, gúnyolta is, mint élelmetlent, de most számított arra, hogy Kossuth vezérszerepét nem tűri soká, mely hiúságát sérteni fogja. A gróf ugyanezért többször közeledett hozzá, de Szentkirályi nem látta még át a középpárt szükségességét s nem akart szakadást előidézni az ellenzékben, mind a mellett, hogy Kossuthot nem szerette, ki őt árnyékba helyezte.

Szemere sem rokonszenvezett Kossuthnal, ő is nagy mestere

volt a szónak, rögtönzött beszéde is mindig szabatos volt, kimért s európai színű, de még sem gyujtott soha; az ember érezte, hogy a vita hevében sem mond soha többet, mint a mennyit mondani akart, holott Kossuth, elragadtatva szónoklatának árájától, néha olyakat is mondott, melyeket higgadtabb pillanataiban megbánt; de a nemzet könnyen megbocsátja s elfelejti az ily hibát, míg Szemere szabatosága idegenséget szült, a nép soha nem tudta magát azonosítani vele. Széchenyi csakhamar észrevette, hogy Szentkirályi még most, Szemere később sem, hagyja el Kossuthot, többet bízott tehát Pázmándyban, kinek furfangos esze s aristokratikusabb formái hajlandóbbá tették a conservatív álláspontnak és nézeteknek méltánylására s ki különben Somssich Pállal, a pecsovicsok vezérével, barátságban állt. A nagy gróf még többet várt Lónyay Menyhért-től, ki személyesen is ragaszkodott hozzá s atyja, Lónyay János által összeköttetésben állt az Apponyi-körrel. Lónyay, ki minden beszédet prózai felfogással mérlegelt s a fellengző szónoklat hatalmának nem engedett, népszerűségre súlyt nem fektetett és szívósan ragaszkodva ahhoz, a mit jónak talált, az ellenkező ár közepében is meg tudta tartani állását.

A kormánypárt Somssich Pálban találta vezérét, maga ezen tény szolgálhatott annak bizonyoságául, hogy a kormány kivetkezett a régi conservatív csökönösödésből s csakugyan a reform terére akart lépni; mert Somssich ismerte a művelődés nyugat-európai követelményeit, csakhogy főfeladatának tartotta a kormány tekin-télyének fentartását, hogy bizonyuljon be, miként az ellenzék minden igyekezete terméketlen s az ország csak a kormány útján, nem pedig mellőzésével, vagy éppen ellenére, érheti el kívánságait. Babarczy még ridegebben képviselte ezen irányt, mely kimagyarázza, miért vették Bécsben Széchenyi támogatását s kormánypártiságát oly hidegen; hiszen kezdeményezésével nem hagyott fel soha, kereste a kormány támogatását, de azért mégis a maga fejével gondolkozott, holott Apponyi és Jósika, főleg pedig Metternich herezeg, a kezdeményezést kizárólag a kormánynak akarták fentartani, követőik intelligens részétől csak annyit kívántak, hogy a kormány terveinek részleteit s életbeléptetéseinek módját dolgozzák ki, azokat indokolják s védjék minél ügyesebben, s ha valami új s üdvös eszközbe jutna, azt senkivel mással ne tudassák, mint a kormánynyal.

A ki ezt nem teszi, az már félig-meddig ellenzéki, s ilyennek tartották Széchenyit is, annál inkább, mert nem volt Apponyi személyének híve s megmaradását nem tartotta a magyar politika Alpha s Omegájának.

A fiatalabb követek közt Fiáth Ferencz vállalkozott az aranyzott ifjúság (jeunesse dorée) szerepére, midőn nem annyira discussióban érvekkel, mint párbajban pisztolylyal védte a kormány nézeteit; mind a mellett jó pajtás volt és szívesen elégedett meg a szóbeli elégtétellel, politikai párbajaiban nem folyt vér.

Sokkal nevezetesebb volt egy fiatal követ, ki most jelent meg először a nagy közönség előtt s kire nagy jövő várt, gróf Andrássy Gyula. Tehetségeit lehetetlen volt fel nem ismerni, már a legközönbösebb társalgásnál is jelentkezett szellemes felfogása. Én a közönség figyelmét még az országgyűlés megnyitása előtt az *Augsb. Allgemeine*-be írt egyik cikkemben hívtam fel ezen nagyreményű mágnásra, kit Széchenyi és Kossuth egyaránt karoltak fel; Széchenyi, mert lelke is örült, ha főúri születés mellett tehetséget fedezett fel, szerinte az aristokratia csak úgy tarthatja magát fenn, ha nem csak birtokával, hanem tehetségeivel is befolyást gyakorol a közéletre; ő tehát azon volt, hogy Andrássyt a maga nézeteinek hódítsa meg. Kossuth pedig előszeretettel viseltetett iránta, mert az öreg gróf Szapárynénál, Andrássy Gyula nagyanyjánál, kezdte el pályáját mint fiscális, ismerte tehát mostani collegáját gyermekségétől fogva, ismerte minden családi viszonyait s nagyot várt tőle, annál is inkább, mert Zemplén vármegye fiatal követe ragaszkodott hozzá, minélfogva az ő lakásán találkoztak sokszor Kossuth, Szentkirályi, Pázmándy, néha Szent-Iványi Károly és Lónyay Gábor s megbeszélték előre a tárgyakat, melyek az ellenzéki conferentiában szóba hozandók voltak. Széchenyi nagyon restelte ezt, mert mindig haragudott, ha valódi tehetség Kossuth befolyásának varázskörébe került, mint-hogy társadalmilag is, úgy mint politikailag el akarta volna szigetelni ellenét, tudta is, hogy kitünőbb követek csakugyan nem szeretik mostani vezéröket, a talentumok nem igen férnek össze a lángésszszel.

Nagy befolyással birt még az ellenzékre s az összes országgyűlésre gróf Batthyányi Lajos; szép, büszke alakjával, sas pillantásával, nagyúri modorával, éles felfogásával s bátor előadásával régóta

kedvencze volt a közönségnek, Kossuthnak pedig együttesen pártfogója és követője; a bécsi körökkel is állt összeköttetésben, mind a mellett, hogy ezek által már előre ki volt jelölve legelső áldozatul, mihelyt a magyar mozgalmak erőszakos elnyomása szükségessé válnék.

Gróf Teleki László volt az ellenzék legjelesebb szónoka a felsőházban, indulatos, eszmegazdag és merész, különben mindig kész pisztolylyal helyt állni elleneinek, gyakori párbajai mindig komolyak voltak és véresek, de a szerencse kedvezett neki, embert nem ölt soha.

Az országgyűlési szereplőket találóan jellemezte Kossuth, midőn mondá: Haladni akarunk mindnyájan, csakhogy a conservatívek Bécs felé, mi pedig Budapest felé.

IV.

Az országgyűlés megnyitása jó benyomást tett. Magyar szó hangzott, háromszáz év óta először, a király ajkairól, mi ezt jelül vettük, hogy az udvar is valahára elismerte a magyar nemzetiség jogosultságát, s átlátta azon régi terve teljesedésének reménytelenségét, hogy a magyart megnémetesítse. Mily enthusiasmmal fogadta volna ezt mindenki, ha Ferdinánd trónralépténél történik, most jól esett, de nem volt befolyással az ellenzéki hangulatra, csakis bizonyosságul szolgált, hogy sehol sem ismerték oly jól a mesterséget minden engedménynyel elkésni, mint Bécsben. Metternich politikájáról a magyar ügyekben a harminczas évek óta folytonosan el lehetett mondani: Trop tard. (Későn.)

A nádorválasztás jött mindjárt napirendre. István főherczeg egyhangúan s lelkesedve ki lett kiáltva nádornak. Megjelenése rokonszenves volt, beszélt magyarul folyékonyan, ha nem is szabatosan, karsú, magas alakja, hosszúkás halvány arcza, melyben hiányzott a Habsburgok vastag ajka, érdekessé tették; tudtuk, hogy szereti a népszerűséget; beszélték, hogy feltételeket mert szabni a bécsi kormánynak, mielőtt ráállt, hogy a helytartóságot elfogadja s így szívesen elhitettük magunkkal, hogy erélyes is tudna lenni s ezen erélyességet a magyar nemzet érdekében érvényesíteni, mert magyarnak tartotta magát, mint József főherczeg egész családja. Nem akartuk elhinni,

hogy minden benyomást elfogadni kész, nem tudtuk, hogy jelleme engedékeny s hogy Lajos bátyjának ridegsége, Metternich tapasztaltsága s Kolowrat bureaukrata formái előtt mindig meghajlik, mint a nádszál; hogy a mire Pozsonyban elszánta magát, azt a minisztereknek csak habozva adja elő, hogy már első ellenvetéseikre feladja álláspontját s keres középutakat s módokat. Önállásra nem tudott emelkedni s a mint ezt észrevették, eszközül használták fel, úgy Pozsonyban, mint Bécsben. Rövid, zivataros nyilvános pályáján csakhamar kellett tapasztalnia, hogy a főherceg s a nádor sokszor ellentétbe jönnek egymással s nem lévén képes ezen ellentétet kiegyeztetni, egy rövid év után önként letűnt a politikai színpadról s nem hagyott semmi nyomot maga után.

Mint nádor Sárközyt nevezte ki alnádornak, nem Szent-Iványi Vinczét, a mint azt egyszer a kancelláriánál tervezték, ez tehát megmaradt közlekedési referensnek, Széchenyi reménysége, hogy megmenekszik lealázó ellenőrzése alól, most is megghiúsult, pedig ellenségét látta a felfuvalkodott bureaukratában, ki szerette kimutatni, hogy a kormány, ha akarja, mindent meg tud akadályoztatni. Ghyezy Kálmán lett nádori ítélőmester. A válaszfelirati vita november 22-dikén kezdődött meg a kerületi ülésben. Somssich, mint a kormánypárt vezére, csinos beszédben indítványt tett egy sima, semmit nem mondó válaszfeliratra, Kossuth érvelte az ellenindítványt fényes szónoklattal s már most megadta azon alaphangot, mely az országgyűlés egész lefolyása alatt hol gyengébben, hol erősebben mindig visszakerült s uralkodott Kossuth s Batthyányi beszédeiben, midőn említve a viszonyt, melyben az osztrák monarchia tartományaihoz állunk, így folytatja: «oda jutottunk, hogy sokan ép e viszonyban keresik hazánk jogszerű igényeinek akadályait, mert tapasztalják, hogy az érdekek találkozásának esetében, hazánk érdekei az ausztriai örökös tartományok vélt érdekeinek gyakorta alárendeltetnek és igazságos kívánalmaink el mellőzése azon ürügygel mentegettetik, hogy teljesedésöket az ausztriai tartományokra való tekintet nem engedi».

Az eredmény előre volt látható, Kossuth indítványának biztosítva volt a nagy többség a Somssiché ellenében, hiszen hazafiltlanságnak tartották még akkor a kormányt pártolni, de a helyzet megváltozott, midőn a vita ötödik napján Széchenyi lépett fel egy

közvetítő indítvánnyal, melyhez Somssich tüstént hozzáállt, a kísérlet meg volt tehát téve, hogy középpárt alakuljon, mely a kormányra is befolyással bírjon, de ezúttal még sikertelenül, mert a mint szavazásra került a kérdés, Pestre huszonhat voks esett, Mosonyra huszonhárom.

Szentkirályi szerkesztette tehát a feliratot, mely higgadt hangja mellett is bizodalmatlanságot fejezett ki a kormány iránt, nevezetes volt benne azon kikezdés, mely viszonyainkról az örökös tartományokhoz következőkép szól:

«Kijelentjük, hogy intézkedéseink által a szomszéd örökös tartományokkal érdektalálkozásainknak méltányos kiegyenlítésére, hazánk országos önállásának s törvényes jogainak megőrzése mellett, annál nagyobb készséggel nyujtandunk segédkezet, minél erősebben meg vagyunk győződve, hogy ezen kiegyenlítés nehézségei nem a közöttünk létező szövetséges viszony természetéből erednek.»

Divatba jött újabb időkben említeni, hogy a forradalom előtti nemzedék nem gondolt a viszonyynal, mely Magyarországot a monarchia többi országaihoz köti; a felirat ezen pontja mutatja, hogy éreztük ezen viszony körülményes megállapításának szükségét, de a kormány ezt agyrémnek, hallucinációnak tartotta, az adminisztratori rendszerrel gondolt, nem a közjogi kérdéssel.

V.

Faluhelyen voltam, s úgy mint az egész vidék intelligentiája, a legnagyobb figyelemmel kísértem a vitákat. Kossuth beszédei mellett Batthyányié volt reánk hatással, midőn a felirat a főrendeknél vita alá került s különösen azon szavai, melyekben kérdi: «nem hasonló joggal kívánhatja-e a monarchia erősbik fele, hogy a kormány, mind kül-, mind belpolitikájában egyaránt, mellőzve az absolutismus utolsó consequentiáit, az összes monarchiára nézve modifikálja eljárását és dogmáját azon factor nagyságához, melynek sem sympathiái, sem érdekei nem egyeznek össze az absolutismussal», s ismét:

«Nem megy ki egyre, valjon a mutatkozó alkotmányos mozgalmak oda viszik-e a dolgot az örökös tartományokban, hogy ma-holnap az egyik tartomány alkotmánya biztosítékul szolgáljon a

másiknak, vagy hogy ezek ezentúl is elnyomatván, egyfelől az irigység, másfelől a lenézés tovább is függőben engedje maradni alkotmányos életünk felett a Damokles kardját.»

Még Batthyányi Lajos sem mert nyiltabban szólni a többi tartományok számára kívánatos alkotmányosságról s még ezen homályos érintéseket is veszedelmes izgatásnak tartották Bécsben. Midőn a Fő RR a felküldött válaszfeliratot visszaküldték, a KK és RR Kossuth indítványára nem folytatták a polemiát, de minden hagyományok ellenére egyszerűen letették a feliratot, a válasz elmaradása volt a felelet a királyi propositiókra. A kormánypárt dühöngött e miatt s nem is gondolt egyébbel, mint azzal, miként lehessen megtörni Kossuth hatalmát és vezérszerepét.

Mindezt gyanítottuk ugyan a vidéken, de nem tudtuk biztosan, karácson előtt felvittem feleségemet Bécsbe, ott azonban nem maradhattam, újévre ismét vissza kellett mennem Szécsénybe; ekkor meglátogattam Pozsonyban ismerőseimet, Kossuthot, Széchenyit, a követi casinót; szélcsend volt, de vihar készült. A közös teherviselés s az örökválság el voltak elvben fogadva, a nyelvtörvény, a partium kérdése elintézve, mind ez a legszebb egyetértéssel; de a sor reá került most az adminisztratori sérelemre, a kormány centralizáló törekvéseire s e vita kimenetelétől függött Apponyi állása. Ha Kossuthnak többsége van, kikerülhetetlen, hogy vagy a kancellár mondjon le, vagy az országgyűlés oszlattassék fel. Az adminisztratori sérelem volt tehát a nagy kérdés, melyre nézve megindult a valódi hadjárat. A megyék többségének utasítása erősen hangoztatta a sérelmet, néhol azonban már eddig sikerült a kormánynak az utasítás megváltoztatása s Pozsonyban nagyban folyt az ármánykodás és csábítgatás, oly követek megnyerésére, kik megyéikben személyes befolyással bírnak s készek utasításuk ignorálása által nevöket pellegérré állítani. — Wirkner ismerte mindenkinek gyenge oldalát s hatott arra, de a többség még mindig kormányellenes volt. Ekkor Lónyay János, a volt referendárius, most herczeg Grassalkovics sequestrumának gondnoka, ismerve a körülményeket, közvetítő politikát javasolt a nádornak. Tudta, hogy találkoznak az ellenzéki követek közt, kik kevesebbet gondolnak Apponyi bukásával, mint a reform-kérdések keresztülvitelével s meg volt győződve, hogy ezek, ha biztosítékot nyernek a közös teherviselés, az örökválság és a

városok rendezésének keresztülvitele iránt a kormánynál, ha meggyőződnek arról, hogy mindezek csakugyan törvénynyé válnak, szívesen elejtik az Apponyi személye ellen intézett támadást. Hogy pedig erre alkalom nyíljk, declaratórium kibocsátása volna szükséges, melyben a felség kijelenti, hogy adminisztrátori kinevezéseivel nem szándékolta a régi megyei közigazgatás megváltoztatását s hogy ezentúl is tisztelni fogja a megye jogait, a mint azt mindig tette.

Az eszme tetszett a nádornak, s a bizodalmas tárgyalások megkezdődtek Kossuth mellőzésével, mert ha sikerül e kérdésben Kossuth ellen is többséget szerezeni, vezérszerepe megszűnt s ezentúl Szentkirályira s barátaira száll. Szentkirályi némi ingadozás után, midőn írásban is megkapta a biztosítást, hogy a reformtörvények ellen a kormánynak nincs kifogása, csakugyan reállt arra, hogy a kellő pillanatban Kossuth szavazatát ellenkező voksával megsemmisíti s tüstént lemegy Pestre, hogy a megye gyűlése határozzon, valjon ő mondjon-e le, vagy Kossuth. Pázmándy is hallgatott a csábító szóra és Lónyay Gábor s ezek mellett a bihari Reviczky s a soproni Simon, a szerepek is el lettek osztva, úgy, hogy Lónyay Menyhért tegye meg az indítványt, a többség meg lesz biztosan. Kérdés azonban fenmaradt még, valjon e terv a legfelsőbb jóváhagyással is találkozik, mert már a cancelláriánál is nyilvánultak ellenvetések az ellen, hogy a Felség a vita folyama alatt beleszóljon a kérdésekbe s féltő volt, hogy az államtanács s Metternich nem engedik meg a paktálást az ellenzékkel, de külesemények döntöttek ismét, mint már többször. Sziciliában t. i. január 12-dikén kiütött a forradalom, mely Palermóból az egész szigetre terjedett ki, csak a messinai erőd állott még ellent a nemzeti fölkelésnek, Piemontban pedig Carlo Alberto gyanusan nyilatkozott, míg Milanóban a népet csak a katonaság tartotta féken. Az osztrákellenes indulat kézzelfoghatólag nyilatkozott egész felső Olaszországban az által, hogy új év napjától mindenki megszűnt szivarozni. A kormány eltúrte volna a jövedék ezen megkárosítását, de a körülmény, hogy egy gazdag tartomány összes lakói képesek lemondani egy megszokott mindennapi élvezetről, csak azért, hogy a kormány ellen tüntessenek, elegendően jellemezte az állapot komolyságát. Párisban is napról napra kétesebb lett a politikai helyzet, és erősebb lett az ellenszenv Guizot

ellen. Ily körülmények közt szükséges volt Magyarországgal mielőbb kiegyezni, mert, a mint Metternich Széchenyinek meg is mondta, öt-hat hónap múlva komoly események állhatnak be Európában. A declaratórium tehát elkészült s csakugyan feladta az adminisztratori kérdésben még magát az elvet is, ígérve, hogy a főispáni helytartók kinevezése ezentúl csak kivételes esetekben fog alkalmaztatni.

De a várt siker elmaradt, mert időközben Szent-Iványi Károlyt és Szemerét is be akarták vonni a Kossuth ellen forralt cselszövénybe, hiszen sokak előtt az volt a főczél, hogy oly középpárt alakuljon, mely az által, hogy hatalmában áll hol a kormányt, hol az ellenzékét többségre juttatni, mind a kettőre döntő befolyást nyers az országgyűlést vezeti. Szent-Iványi azonban és Szemere visszautasították az ajánlatot, sőt azt Kossuthal és híveivel közölték. Bónis, Bernáth, Vukovics és az Andrássyak most mind felzúdultak, mire Szentkirályi, Pázmándy, Lónyay Gábor megszeppentek s kijelentették, hogy el nem szakadnak az ellenzékétől, úgy látszott, hogy az egész terv meghiúsult. Lónyay Menyhért azonban, kit most számitásba sem vettek, nem lépett vissza állásától, s midőn a declaratórium február 5-dikén felvétellett és Szent-Iványi Károly megtette az indítványt, mely szerint a múltra nézve esetleg fentartatik e speciális sérelem tárgyalása, ő bátran Beregh vármegye részéről ellenindítvánnyal lépett fel, melyben az országgyűlés háláját kívánta kifejezni a Felsőnek, hogy a nemzet aggodalmait megszüntette.

Ingerült vita következett erre, a szavazatok egyformán álltak, a veszprémi követek ellentmondtak egymásnak s megsemmisítették a megye voksát, a bihari Reviczky utasítása ellenében Bereghre szavazott, mire követtársa, a beteges, megtört Papszász fölegyenesedett s lelkesedve kijelentette, hogy Bihar szelleme mindig alkotmány-szerető volt, hogy a demoralizáció öli meg a nemzeteket, hogy ő Gömörrel szavaz, mert neki nem kell rang és hivatal, neki szabadság kell és haza.

A ház tombolt izgatottságában, Szent-Iványi indítványára már huszonhárom voks esett, Lónyayéra huszonkettő, az ellenzék többsége tehát biztosnak látszott, midőn Simon, a soproni követ, ismert világos utasítása ellenére, voksát Bereghre adta s így egyenlő lett a szavazatok száma a két feliratra, és csak Horvátország szavazata volt még hátra, mely a kormány számára biztos volt ugyan, de ki

tudott volna megbarátkozni azon eszmével, hogy magyar életkérésben Horvátországnak legyen a döntő szerep. Bujnik, a horvát követ, Bereghre szavazott, a kormánynak tehát többsége lett. Leírhatatlan zaj következett erre, mely csak akkor csillapodott le, midőn Kossuth felkelt, s élesen felkiáltott: Vessenek számot magokkal, kiknek tetszett a dolgot így élére állítani; e szavazat következtében az országgyűlésen béke többé nem lehet; legyen tehát harcz, miután az engesztelődés ajánlatát visszautasították! s lesz harcz az utolsó pillanatig! — Erre megtette az indítványt, hogy a választmányi munkálat az adminisztratori sérelem tárgyában vétessék fel.

Az elnök ki nem mondta a többséget, az ingerültség a tetőpontra hágott, a kerületi ülés a francia forradalmi ülések színét vette magára. Simon nyíltan bevallotta, hogy utasítása ellen szavazott, de biztos abban, hogy megyéje helyben hagyja voksát, mire Szemere feleletében gúnyosan megjegyezte, hogy a megye adhat ugyan utasítást követének, de becsületet s hazafiságot nem adhat annak, a kinek nincs. Az ülés a legnagyobb ingerültségben eredmény nélkül oszlott szét.

Erre következtek a magántanácskozások. Széchenyi már január 29-dikén írja naplójában: «Apponyi, Ürményi, Széchen, Somssich, Dessewffy Co. eleget pancsoltak, világosan látom, mind incompetensek, magam veszem a dolgot kezembe, Bécsben is, Pozsonyban is, a conservativeknél s az ellenzéknél.»

De bizony neki sem sikerült a kiegyezés, február 10-dikén megjegyzi: Tout es perdu.

E napon Szemere terjesztette elő a választ, mely csak hangban különbözik Kossuthétól s ez heves vita után tizenhárom többséggel keresztülment a követi táblánál, de a vita még fokozta az ingerültséget, Lónyay kibékítő terve tehát csakugyan ellenkező eredményre vezetett, a középpárt alakítása végkép meghiúsult, az indulatok fel lettek zaklatva s Kossuth annyira megerősödött vezérszerepében, hogy azt ezentúl senki sem merte megtámadni.

A FORRADALOM BÉCSBEN S PESTEN

február 24-dikétől márczius 20-dikáig.

I.

Február végével ismét Pozsonyban voltam, Szontagh Pali, ki mint korponai követ néha fent volt, elbeszélte nekem a viták részleteit, este Szalay Istvánhoz akart bevezetni, ki a nádor magántitkára volt, de ez őt szokatlan időben magához hívatta, úgy látszott, hogy valami nevezetes esemény juthatott tudomására, Szalay nem jött haza, nem találkozhattam vele, másnap reggel, márczius 1-jén, elmentem Bécsbe, s a gőzhajón hallottam, hogy Párisban felkelt a nép, hogy Lajos Fülöp lemondott s hogy az orleansi hercegnő lett a régens. Bécsben azonban azzal fogadtott feleségem, tudom-e már, hogy Franciaország kikiáltotta a köztársaságot.

«Ideje, hogy haza menjünk», volt a feleletem, «ez idén nem szántják többé a tavaszt robotba, az örökváltsági törvény nem elégséges már most, a francia köztársaság múlhatatlanul eltöri Magyarországbán a feudalismust.»

Széchenyi nem vette e kérdést oly komolyan, ő is márczius 1-jén hallja először a párisi forradalom hírét Wirknertől s azt írja naplójába: *Jetzt wird es bald lustig hergehen. Mundus se expediet.*

A bécsi magas körök a párisi eseményeket másképp fogták fel mint mi, apósom estélyénél ugyanaz nap több magas állású hivatalnok volt jelen, azt beszélték, hogy a francia köztársaság szükségkép háborút kezd a monarchiákkal, s hogy *coalitio* fog keletkezni ellene, mely a rendet helyreállítja, én ellenben sokkal valószínűbbnek tartottam, hogy a köztársaság fenn fogja tartani a békét, de a német s olasz nép fog zavarogni, mire ők hitetlen mosolylyal más tárgyról kezdtek beszélni. A tőzsde azonban érzékenyebb mint a burokratia, s minthogy egy nappal előbb megtudta az eseményeket,

mint a kormány, az állampapírosok árfolyama csökkent, a közönység a bankhoz kezdett tódulni s a bankjegyeket beváltani, sokan már arról is beszéltek, hogy a bank be fogja szüntetni a beváltást s hogy a bankó cursust kap. Győr vármegye éppen ekkor tartotta évnegyedes gyűlését, s a győri gabnakereskedők kezdeményezése folytán meghagyta követének, hozza fel tüstént e tárgyat a kerületi ülésben, s hasson oda, hogy a bank állása s eljárása iránt felvilágosítás adassék. Balogh Kornél meg is tette ez indítványt mind a mellett hogy pecsovics volt, márczius 3-dikán, s Kossuth azon tapintattal, melylyel mindig feltalálta a kellő időben a gyujtó szót, megragadta az alkalmat, hogy oly beszédet mondjon, melynek még visszhangja is Bécsben zendülést idézett elő.

II.

Pozsonyban tudva volt, hogy Kossuth nagyszabású beszéddel s indítvánnyal fel fog lépni e tárgyban, már 2-án az egyik conferentia követte a másikat, a terem tehát s a galeria fuladásig telt meg, de a zsidongás, mely a nagy gyülekezeteket kíséri, halálos csenddé változott, a mint az ünnepeelt vezér szólni kezdett:

Említve, hogy a bank által magánúton néhány követel közlött kimutatása, melynek hivatalos közzétételét követeli, világosan kimutatja, hogy az jelenben még alapos nyugtalanságot okozható veszélyben nincs, hanem, így folytatja, veszélybe csak az által jöhetne, ha a kormánypolitika tovább is folytattatnék, s ez által a státus, melynek financiai már rendes viszonyok között is folytonos deficitben vannak, napról-napra több áldozatba sodortatnék, melynek okvetlenül egy újabb banquerott lenne kikerülhetetlen következménye. Ha ezen politika gyökeresen megváltoztattatik, akkor, nézetem szerint, a bank iránt nyugodtak lehetünk és azért én azon szempontokra kívánom a KK és RR figyelmét intézni, melyek a közbajok veszélyének növekedését elháríthatják. Általában véve akként vagyok meggyőződve, hogy miután látjuk, miképen az ausztriai financiai viszonyok pénz- és értékviszonyainkra minő hatást gyakorolhatnak, nekünk a bank kimutatásának kívánásánál nem lehet megállapodnunk, mert ez csak egy részlet, mely az egésznek következménye, hanem nekünk a magyar státusjövödelmek és státus-

szükségek számbavételét, az ország finanziainak alkotmányos kezelés alá vételét, szóval önálló magyar pénzügyminiszteriumot kell kívánnunk, mert különben a rólunk nélkülünk intézkedő idegen hatalom pénzügyainkat végtelen zavarba bonyolíthatja, ha ellenben felelős pénzügyminiszteriumunk lesz, a királyi szék díszéről, hazánk szükségéről s minden jogszerű kötelességeink teljesítéséről, okszerű gazdálkodással gondoskodhatunk, s polgártársaink pénzügyait minden veszélyes fluktuációk ellen biztosságba helyezhetjük. A bankviszonyokról tehát csak annyit akarok szólani, miként hiszem, hogy a nélkülözhetlen két lépésre a szükséges intézkedések már is megtétettek, melyeknek egyike az, hogy a közönség a bank állapota iránt hivatalosan megnyugtattassék, másika pedig, hogy a bankjegyeknek ezüstpénzzel beváltására az ország minden részében sikeres intézkedések tétessenek, és ha ehhez még a kormánypolitikának iránya is okszerűen megváltoztattatik, reményem, hogy a bizalom helyreáll, melyet helyreállítani zsebeink érdeke, de a dynastia érdeke is múlhatatlanul megkívánja. És azért én a bajok kútfejének taglatára s a mentő szerek kijelölésére intézem előadásomat. Már midőn ez országgyűlés elején a válaszfelíratot indítványozám, kötelességemnek éreztem hazánk állapotának taglatába bocsájtkozni, úgy saját belügyeink, mint azon viszonyok tekintetében, melyek a *pragmatica sanctio* következtében köztünk és az ausztriai császári birodalom között fönforognak. Kimondottam meggyőződésemet, miként hazánk alkotmányos jövője iránt mindaddig tökéletesen nyugodtak nem lehetünk, valameddig fölséges királyunkat minden egyéb uralkodó viszonyaiban is alkotmányos országglási formák nem környezendik. Kimondottam meggyőződésemet, miszerint én a nemzet által várt reformok tekintetében sem érezhetem hazánkat arra nézve biztosnak, hogy irányuk alkotmányos és eredményük a nemzeti szabadságnak kedvező leend, valameddig a velünk egy fejedelmet uraló birodalom kormányrendszere az alkotmányossággal ellentétben áll. Kimondottam meggyőződésemet, hogy a köztünk és a császári birodalom szövetséges népei közt fenforgó érdektalálkozást önállásunk, szabadságunk, jólétünk kára nélkül csak a közös alkotmányosság érzelm-rokonító alapján lehet kiegyenlíteni. Egy fájdalmas pillanatot veték a bürokratikus kormányrendszer eredetére és kifejlődésére, emlí-

tém, miként emelte fel hatalmának épületét és elszámálva e kormány-mechanizmus következményeit és betekintve az élet könyvébe, hol az események fatumszerű logikája revelatióját hirdeti, az uralkodó ház iránti igaz, hű ragaszkodásom meleg érzetében, jóslatot mondék: hogy az leszen a Habsburgház második alapítója, ki a birodalom kormányrendszerét alkotmányos irányban reformálandja, s felséges háza trónusát hű népeinek szabadságára fektetendi le rendíthetlenül. E szavak óta híres bölcseséggel támogatott trónusok dőltek össze, s népek nyerték vissza szabadságaikat, miknek ily közel jövőjét három hónap előtt alig álmodák, mi pedig három hónapon át gördítjük fáradatlanul Sysiphus kövét. S az én lelkemre epesztő aggodalommal borúl a mozdulatlanság fájdalma; vérző szívvel látom, miként izzad annyi nemes erő, annyi hű tehetőség egy háladatlan munkában! mely a taposó malom kínjaihoz hasonlít. Igenis, t. Rendek, egy fojtó gőznek nehéz átka ül hazánkon, a bécsi kabinet csontházából egy sorvasztó szél fú reánk, mely idegeinket megmerevíti, és lelkünk röptére zibbasztólag hat. De ha akkorig csak azért aggódtam e felett, mivelhogy ama rendszer befolyása miatt kifejlődésünket, hazánk kipótolhatlan kárával, minden mértéken túl feltartóztatva látni fájjalom; s mert látom, hogy haladásunk alkotmányos iránya biztosítva nincs, és azt látom, hogy azon divergentia, mely a birodalmi kormányrendszer absolutistikus természete és a magyar nemzet alkotmányos iránya között három század óta fennáll, kiegyenlítve maiglan sincs és kiegyenlítve egyik vagy másik irány feladatása nélkül nem is lehet; most már, t. Rendek, nemcsak e miatt aggódom, hanem aggódom a felett, hogy a bürokratikus mozdulatlanság politikája a birodalmat dissolutióba sodorhatja; hazánkat pedig, melynek önmagában önmagával annyi teendője, melynek saját boldogsága végett minden ereje; minden nélkülözhetlen fillérvére szüksége van, sorvasztó áldozatokba, végtelen bajokba sodorhatja. Én a dolgokat ekképen látom és mivel ekkép látom, halaszthatatlan kötelességemnek tartom a t. RR-et tisztelettel fölkérni, hogy figyelmüket ezen állapotra és az e miatt hazánkat fenyegető bajok megelőzésére kiterjeszteni méltóztassanak. Nekünk, t. RR, kiket a nemzet azzal bízott meg, hogy jelene fölött őrködjünk és jövőjét biztosítsuk, nekünk nem szabad szembehúnyva várni, míg hazánkat a bajok özöne elborítja; megelőzni a bajt, ez

hivatásunk s én akként vagyok meggyőződve, hogy ha ezt elmulasztanók, isten, világ és önlelkiismeretünk előtt felelősekké válnánk mindazon szerencsétlenségért, mely e mulasztásból következendik. Ha egyszer a politika fonásága miatt a békés kiegyenlítésnek, a fatum megkérlelésének ideje lejárt s a koczka visszavehetlenül elvettett, ha ennek megelőzésére a nemzet képviselőinek szabadon emelt loyális szavát mérlegbe vetni elmulasztottuk; ha odáig engedték a bonyodalmakat vitetni, hogy csak áldozatok közt lehessen választanunk, melyeknek végét csak isten láthatja be, akkor a bánat későn leszen, a tétlenül elfecsérlett perczet a mindenható sem adhatja vissza. — Én legalább e késő bánatnak, ha mint hazafi következőseiben osztozni kénytelen leszek is, mint követ felelősségében osztozni nem akarok. Méltóztassanak, t. RR., a francia háborúk idejére visszaemlékezni, mi közünk volt nekünk magyaroknak a francia nemzet belügyeivel? Országgyűlésünk együtt volt 1790-ben, de figyelmét az internationalis politikára ki nem terjeszté, s mi volt a következőzés? az, hogy a nélkülünk, de rovásunkra elkövetett hibának átka huszonöt nehéz év tömérdek áldozatával súlyosodott hazánkra; a nemzet vére patakokban omlott, értéke, vagyona örvénybe hányatott és e tömérdek áldozat között látták apáink hazánk földén a távol nyugot diadalmas fegyvereit, e várost magát, törvényhozásunk szokott székhelyét, a győző hatalmában, a monarchiát bomlásnak indulva, büszke triumphator kegyelmének fonalán függeni és láttak siralmas financiaális zavarokat, melyek a birodalommal szoros kapcsolatuknál fogva két státusbanquerott irtózatossapásaival nehezdedtek szegény ártatlan hazánkra. És e tömérdek szerencsétlenségben még csak azon vigasztalás is meg volt tőlünk tagadva, hogy mondhatnók, miként a fenyegető vész elhárítására tettünk a mit lehetett, midőn még ideje volt. Isten ne adja, hogy ez országgyűlésre is ily ítéletet mondjon egykor a história. Isten ne adja, hogy lelkünkre nehezdedjék a bánatos gondolat, miként láttuk közeledni a vést királyunk trónja, láttuk közeledni hazánk felé és nem léptünk fel férfias határozottsággal azt elhárítani, mindenesetre pedig emlékezetünket a kötelességmulasztás vádjától fölmenteni. Én hát arra szólítom fel a t. RR-t, emeljük föl politikánkat a körülmények színvonalára, merítsünk erőt a dynastia iránti hűség érzetéből, merítsünk erőt a rajtunk

fekvő felelősség és polgári kötelesség érzetéből, nagy körülményekhez illő nagyszerű határozottságra. Ezen körülményeket, miként a monarchián belül s a külföldön vannak, rajzolni nem akarom, mert közönségesen tudvák, de kimondom erős meggyőződésemet, miként a birodalombeli nyugalom bomladozásának és ebből eredhető minden balkövetkezéseknek valódi kútfeje a kormányrendszerben fekszik. Természetelleni politikai rendszerek is soká tartják fenn magukat, mert a népek türelme s a kétségbeesés között hosszú út fekszik, de vannak politikai rendszerek, melyek az által, hogy sokáig tartottak, erőben nem nyertek, hanem vesztettek, s végre elkövetkezik a percz, midőn azokat tovább tartogatni akarni veszélyes volna, mert hosszú életük megérett arra, hogy meghalassanak. Halálban pedig osztozni lehet, azt kikerülni nem. Tudom, hogy elvénhedt rendszernek, mint elvénhedett embernek, nehéz megválni egy hosszú élet eszméjétől, tudom, hogy fáj darabról-darabra összetörve látni, mit egy hosszú élet építgetett; de midőn az alap hibás, a dőlés fátuma kikerülhetlen; s mi előttünk, kikre a gondviselés egy nemzet sorsát bízta, halandó ember gyarlóságai befolyást nem gyakorolhatnak. A nép örök s öröknek kívánjuk e nép hazáját, s öröknek ama dynastia fényét, melyet uralkodónknak ismerünk. A múlt kor emberei egy-két nap után sírba szállnak, de a Habsburgház nagyreményű ivadékára, Ferencz József főherczegre, ki első fellépésével e nemzet szeretetét magáévá tette, egy fényes trónus öröksége vár, mely erejét a szabadságból meríti; ősi fényét megőrizni a mostani mechanizmussal bajosan lehet, s én félek, hogy ha a nemzetek loyalis nyilatkozványai közbe nem jönnek, ama politika az istenben boldogúlt szent szövetség egy újabb kiadásában keresend még tengődést, pedig a szent szövetség első kiadásakor sem ez mentette meg a trónokat, hanem a népek lelkesedése, egy oly lelkesedés, melynek alapja szabadságígéret volt. Dynastia iránt, mely népeinek szabadságaira támaszkodik, keletkezni mindig fog lelkesedés, mert szívből hű csak szabad ember lehet, de bürokratiák iránt lelkesedés nem keletkezhetik. Életet és vért adhatnak a népek szeretett dynastiájukért, de egy nyomasztó kormányrendszer-politikáért soha egy verébfútnak sem lesz kedve meghalni. Igenis, t. RR, erős meggyőződésemmel, hogy dynastiánk jövődjéje a birodalom különféle népeinek egy szívben-lélekben egyesüléséhez

van csatolva, — ezen egyesülést nemzetiségeik respectálása mellett csak az alkotmányosság érzelmekonító forrasztéka teremtheti meg.

Bureau és bayonnet nyomorúlt kapocs. Én hát indítványomban, melyet tenni akarok, dynastiai szempontból indulok ki, és istennek hála, hogy ezen szempont hazánk érdekével kapcsolatban van.

Ki gondolhatna borzadás nélkül amaz eszmére, hogy a nép áldozatokba bonyolítottatik, szellemi és anyagi kárpótlás nélkül? ha mi ez országgyűlésről szétoszlanánk, a nélkül, hogy megvinnók a népnek, mit e törvényhozástól annyi joggal és oly méltán vár. Ki merné magára vállalni a felelősséget? Ki merné magára vállalni a jótállást, hogy a lelkesedés és áldozatkészség, melylyel e ház falait megrengethetjük, az életben is visszhangra talál? A t. RR is érezni fogják a körülmények súlyát, azért e viszonyokat tovább nem fejtegetem, hanem általmegyek indítványomra, melyet ajkaimra a dynastia iránti hű ragaszkodás, hazánk s a nép iránti tartozás és felelősségem érzete ad. De mielőtt ezt előterjeszteném, még csak azon egyet jegyzem meg, hogy indítványomban az országgyűlés némely teendőit elszámálándván, sérelmeket, mint minők a részek kérdése, a vallásügyi viszonyok és különösen az oly fontos horvát ügy, azért nem említek, mert oly alapkivánatokot fogok előterjeszteni, melyek, ha — a mint joggal hiszem — teljeseznek, egyszersmind ezen sérelmek orvoslásának biztosítékát is magukban foglalják. Indítványomban tehát ezen nagyfontosságú kérdéseket is, és különösen a horvát kérdést, melyet ez országgyűlésen megoldatlannúl hagyni nem szabad, a biztos megoldás fokára akarom emelni, változhatlanúl el lévén határozva, hogy ha a megoldás ez uton, melyen egyszersmind a múltak sebeinek keserű fölszaggatása is elmellőzhető, nem sikerülne, legyen bár a múltak sebeinek fölszaggatásával, a horvát kérdést lelkem egész rokonszenvével minden részleteiben fölkarolni legsürgetősebb kötelességeink közé számítom, s hiszem, hogy a t. RR is hasonlóan vannak iránta lelkesítve. És most minden motiváció nélkül fölírást indítványozok a fölséghez, melynek tartalma következő:

Fölséges stb. A legújabb időkbén kifejlett események mulaszt-hatatlan kötelességül teszik: figyelmünket azokra fordítani, miket

fölséged uralkodóháza iránti hűségünk az összes birodalom iránti törvényes viszonyaink és hazánk iránti köteleességünk megkíván.

Históriánkra visszatekintve, előttünk áll annak emlékezete, hogy három század óta alkotmányos életünket a kor igényeihez képest nem csak ki nem fejthettük, de sőt leginkább fentartására kelle minden gondjainkat fordítanunk.

Ennek oka : hogy fölséged birodalmi kormánya nem lévén alkotmányos irányú, úgy kormányunk önállásával, mint alkotmányos életünkkel összhangzásban nem lehetett.

Eddig ezen irány csak alkotmányosságunk kifejlődését hátráltatta, most úgy látjuk, hogy, ha tovább is folytattatik és a birodalmi kormány az alkotmányossággal összhangba nem hozatik, fölséged trónját és a *pragmatica sanctiónál* fogva kedvelt kapesokkal hozzánk kötött birodalmát elláthatlan következményekbe bonnyolíthatja, hazánkra pedig kimondhatlan kárt áraszt.

Fölséged minket reformokra hítt össze, mi régi óhajtásunkat láttuk ez által teljesedve és buzgó készséggel fogtunk a munkához.

Elhatároztuk, hogy a közös teherviselés alapján a nép közterheiben, melyekkel a megyei közigazgatást eddig egyedül fedezi, osztolni fogunk, s az ország új szükségeinek pótolásáról is hasonló alapon gondoskodandunk.

Elhatároztuk, hogy az úrbéri viszonyokból kibontakozást kármentesítéssel összekötve eszközöljük s ez által a nép és nemesség közti érdekeket kiegyenlítve, hazánk boldogságának gyarapításával fölséged trónját megszilárdítjuk.

A katonai élelmezés és szállásolás terheinek megkönnyítése gondjaink főbbjei közé tartozik.

A királyi városok és szabad kerületek közigazgatási és politikai rendezését halaszthatlan tárgynak tekintjük és a népnek is politikai jogokban illő részesítésére az időt elérkezettnek véljük.

Hogy földművelésünk, műiparunk, kereskedésünk fölvirágzására sikeres lépések tétessenek, hazánk méltán várja.

De alkotmányos életünk is valódi képviseleti irányban igényel fejlődést, — szellemi érdekeink a szabadság alapján ápolást követelnek. — Honvédelmi rendszerünk nemzeti jellemünknek s a honlakosok különböző osztályainak érdekegysége alapján gyökeres átalakítást kíván, ez pedig úgy fölséged királyi széke, mint ha-

zánk bátorléte tekintetéből nem halasztható intézkedést tesz szükségessé.

A magyar közállomány jövedelmeinek és szükségeinek számbavételét és felelős kezelés alá vételét tovább nem halaszthatjuk, mert csak így teljesíthetjük azon alkotmányos tisztünket, hogy úgy fölséged királyi székének díszéről mint hazánk közszükségeinek és minden jogszerű kötelességeknek fedezéséről sikeresen intézkedhessünk.

Sokban e kérdések közül az örökös tartományokkalal érdektalálkozás kiegyenlítésének szüksége forog fönn, mire önálló nemzeti jogaink és érdekeink megóvása mellett örömet nyújtunk segédkezet.

De arról is meg vagyunk győződve, hogy alkotmányos életünk kifejtésére s nemzetünk szellemi és anyagi javára hozandó törvényeink csak az által nyernek életet és valóságot, ha végrehajtásukkal minden más befolyástól független nemzeti kormány lenne megbízva, mely a többség alkotmányos elvének legyen felelős kifolyása s ezért kollegiális kormányrendszerünknek magyar felelős miniszteriummá átalakítását minden reformjaink alapföltételének és lényeges biztosítékának tekintjük.

Ekként fogtuk fel hivatásunkat.

Ezeket fölségeddel egyetértve az országgyűlésen szerencsésen megoldani elhatározott komoly szándékunk.

Ezt várja tőlünk a haza, ezt várják a nép milliói, ezt sugalja a hűség és ragaszkodás ösztöne, melylyel fölséged uralkodóháza iránt tántoríthatlanul viseltetünk, mert meg vagyunk győződve, hogy csak ez által fektethetjük hazánkban a békét, nyugalmat és bizalmas egyetértést oly szilárd alapra, miszerint azt váratlan eseményviharok meg ne ingassák, s a békének és elégedésnek ily biztosításával szerezhethetjük csak meg az erők azon lelkesült összhangzását és gyarapodását, melyre fölséged uralkodóháza minden viszonyok között nyugodtan támaszkodhassék.

Ámde fölséged velünk együtt érezni fogja, miként ezeknek eszközlésére béke kell és kellenek zavartalan nyugodt viszonyok.

És e tekintetben lehetetlen aggodalommal nem tapasztalnunk a nyugalom bomladozásának azon jeleit, melyek a *pragmatica sanctionál* fogva velünk egyesült birodalom némely részeiben mutatkoznak, s melyeknek súlyát a legújabb külső események előreláthatlan fejleményei sokszerűn növelhetik.

Nem akarjuk fölséged atyai szívét a bomladozás ama jeleinek részletes fölemlítésével szomorítani; nem a pénzviszonyok tekintetében már is érezhető hatást fejtegetni, de a hűség ösztöne s a rajtunk fekvő felelősség kényszerít kimondani, hogy mi, valamint a jelentkező bajok valódi kútfejét és saját elmaradásunk egyik főokát is a birodalmi kormányrendszer természetében találjuk, úgy erősen meg vagyunk győződve, hogy fölséged az elkövetkezendő balesemények legbiztosabb óvszerét, hű népeinek legbarátságosabb egyetértését, a monarchia különböző tartományainak legerősebb forrasztékát s mindezek által fölséges trónjának s az uralkodóháznak legrendíthetlenebb támaszát abban találandja föl, ha fejedelmi székét minden uralkodói viszonyaiban a kor szükségei által múlhatlanul igényelt alkotmányos institutiókkal környezendi.

Azonban fölséges Úr! az események isten kezében vannak. Mi bízunk a gondviselés ótalmában, de érezzük a kötelességet: gondoskodni, hogy fölséged hű Magyarországot a bizonytalan jövő készületlenül ne lepje meg. E gondoskodás halaszthatlan kellékeül tekintjük mi a fennemlített átalakulási kérdéseknek még ez országgyűlésen alkotmányos iránybani megoldását és aggódunk, hogy a szokásos országgyűlési alkudozások és kormányszéki tárgyalások kollegiális rendszerszülte hosszadalmassága a fölséged atyai szándékának és hazánk méltó várakozásának megfelelő sikert veszélyesen késleltetheti.

És azért a királyi szék iránti tántoríthatatlan hűségünk szilárd bizalmával esedezünk felségednek, méltóztassék a fenforgó rendkívüli körülmények tekintetbe vételével, legkegyelmesebb királyi akaratának teljhatalmú organumai, egyszersmind a fennálló törvények szerint hazánk legfőbb kormányzékének, a magyar kir. helytartótanácsnak tagjai gyanánt, a közigazgatás külön ágainak megfelelő számban oly egyéneket az országgyűlésre utasítani, kik mint a végrehajtó hatalomnak a hozandó törvények szerinti alakban annak gyakorlatára fölséged kegyes bizalmával előlegesen kijelölt alkotmányos organumok, és kiknek, mint ilyeneknek személyes felelőségük alá leszen a hozandó törvények végrehajtása is helyezendő — országgyűlési tárgyalásainkban közvetlen részt vegyenek s fölséged királyi szándoka iránt az ország rendeit tájékozva s a kellő felvilágosításokat és kimutatásokat a kormány részéről, különösen a pénz-

viszonyok tekintetében is megadva, a fenforgó fontos kérdések megoldását oly sikerrel előmozdítsák, miszerint a hozandó üdvös törvények mihamarább fölséged kegyelmes helybenhagyása alá terjesztethessenek, s általuk a jelen körülmények bármi váratlan fordulatanak esetére is biztosítva legyen hazánkban a béke, megszilárdítva a bizalmas nyugalom s ezeknek alapján kifejthető azon szellemi erő és anyagi tehetség, melyben fölséged, tántoríthatlan hűségünk mellett, a bizonytalan jövő minden eseményei között királyi székének legrendíthetlenebb támaszát fogja feltalálhatni.

Kik egyébiránt stb.

III.

Leírhatatlan lelkesedés s éljenzés követte e beszédet, melynek befolyása alatt a kerületi ülés elfogadta az indítványt. Másnap az országos ülés is elfogadta a feliratot, a kormánypárt szónokai hallgattak.

Én a beszédet már negyedikén este kaptam meg Bécsben; tüstént lefordítottam németre s közöltem ismerőseimmel, ezek, mint művelt okos emberek, meg tudták becsülni a beszéd szónoklati értékét, s valóságos élvezettel olvasták fordításomat, úgy mint akár O'Connell vagy Lamartine bármely szép előadását, el is vitték a juridisch-politische Leseverein-ba, s ez onnét más körökbe is átszivárgott; merészsége merészségre buzdította az embereket s már is petitio készült a provinciális rendi alkotmány reformja, a sajtószabadság, s az igazságszolgáltatásnál a nyilvánosság érdekében, s ez rögtön a legtekintélyesebb aláírásokkal lett, elborítva; úgy látszott, hogy senki nem fél többé Szedlniczkytól s a titkos policzjától, a szellem szabadabb röpte nem állapodott meg ezentúl a Morva hidjánál.

Márczius 9-én elhagytuk Bécset, meg nem állva Pozsonyban, Vácziól egyenesen Szécsénybe mentünk, s egy pár napig nem hallottunk semmit a világról.

A kormány egész élhetetlensége szembetűnőleg nyilatkozott azon napokban, melyek Kossuth híres beszédére közvetlenül következtek. A kormánypárt érezte a pillanat komolyságát, látta a napról-napra növekedő izgalmat, de ennek sem elejét venni, sem azt

megnyugtadni vagy elnyomni nem volt képes. Folyvást tanácskozott, de nem tudta magát elhatározni s időt engedett az események rohamos kifejlődésének. A mint Kossuth indítványa az országos ülésen elfogadtatott, a nádor tüstént Bécsbe ment utasításokért. Az alsó tábla harmadnapra sürgető üzenetet küldött át a mágnásokhoz, vegyék a feliratot tanácskozás alá, mire az országbíró azt izente, hogy meg kell várnia a nádort, s maga is Bécsbe indult, Széchenyi is oda ment és Eötvös Pepi, ki a francia forradalom hírére tüstént feljött Pozsonyba; ellenzéki követek is siettek Bécsbe, hogy megtudják, mi történik, de semmit sem tudtak meg, mert nem történt semmi. Konferencia volt több helyütt, mindenki azt gondolta, teljhatalmú királyi biztost küldenek le Pozsonyba, szóba jött Széchenyi és Vay Miklós, azt hitték, hogy népszerű férfi képes eligazodni a zavarban, de a kormány biztost nem nevezett. Első pillanatban Kossuth beszéde s az alsó tábla határozata után szóba jött ugyan az országgyűlés elosztatása, de Szögyény alkanczellár észrevételére, hogy ily végzetes elhatározás előtt meg kell hallgatni az országbíró s a fődignitáriusokat, ezen ügy feljöttökig elhalasztott, s a mint ezek megjöttek, nem volt egyetértés köztök, nem akarták oly végsőségekre vinni a dolgot, a minőt különösen Jósika javasolt, sőt midőn Apponyi reá állt egy atyai dorgáló iratra, ha elhatároztatik az országgyűlés elosztatása azon esetre, ha ez a leiratra nem hajlik, a konferencia többsége megelégedett avval, hogy fenyegetni fognak elosztatással; Széchenyi felajánlotta magát diktátornak, mellőzték. A leiratnak még leküldése is mindig késett, szerkezetére nézve többen próbálkoztak, ez alatt Milanó lázadásra készült, Prága forrongott, Németország állapota veszélylyel fenyegetett, a nádor s judex végre márczius 12-én Pozsonyba lejöttek, nem is sejtve mi történik Bécsben egy nappal elindulásuk után.

Széchenyi naplója oly élénk képét adja ezen napok izgatottságának s a kormány élheteretlenségének, hogy kevés kihagyással ideiglatjuk jegyzeteit, melyeket napról-napra, néha óráról-órára odavetett.

IV.

Márczius 2-dikán. Conferentia Kossuthnál, hol ő famosus declarationát adta elő: Én magam, Bónis, Pázmándy, Andrássy Gyula

ellen. — Conferentia István főherczegnél, — hamar ebédelek. — Conferentiák, ellenzéki, conservativ, aztán követi conferentia, Kossuth beszél, én keményen szólok ellene (Ich zerreisse mir den Mund), felolvastatom Vidos által a Resumét, mit a főherczegnek tájékozássul kellene mondani. Szavam elhangzik, — Babarczy elnök, — Madarász: Bárcsak egység volna — Somssich paktál — Babarczy is — én megadom magam, hogy olajt ne öntsek a tűzre. A főherczeghez.

Március 3-án kerületi ülés, az ostobaság egyhangulag elfogadva.

4-én országos ülés — a jó gondolatok későn jönnek — Wirknernél

— hát ha én teljhatalommal? Feltételeim:

10,000 frt tüstént, 5000 minden hónapon.

Folyó kiadások, az ülések számlája, mint fűtés, világítás, papiros.

Szt. István nagy kereszt.

Általam fogalmazott Handbillet, melyben teljhatalom és garancia.

Kinevezhetek a kit akarok.

Mindnyájan engedelmeskedjenek nekem.

Minden adminiculum.

Katonaság.

Semmi ellenparancs (Contre-Ordre) mielőtt visszahivatom.

Titok.

Hat hónapra országgyűlés.

Desavouálhatnak, biztosítékuk: fejem, családom, javaim.

Ellenzéki kör s minden politikai club feloszlattatik, ne legyen pressio.

5-én. Nem vagyok jól, ülés, később sincerizálok Szentkirályival és Somssichal. A személyöknél, — dolgozom otthon, W. Béla nálam, akar s nem mer B. Lajos ellen.

6-án. Gyönyörű idő, Eötvös Pepi nálam, — velünk indul Kovács Lajos, Bécsben a Mehlgruben-ban eszünk — Apponyi nagy-úri módon (en grand seigneur) «Kübeknek igazsága volt, hogy nem adta meg a milliót a Tiszaszabályozásra; nem nyertünk volna vele politikai előnyt.» Metternichnél, odahagyja a többieket s csak velem szól. — Mélanie: «Bon jour citoyen!» én: «Merci delicieuse sansculotte!»

7-én. István főherczegnél, miután Eötvös és Kovács-jól informálva elmentek, megmondom egész politikámat. — Megyek. — Riváli-

tás ellenem, beszélek Grünnevel, appreciálni látszik tervemet, «beszélj Apponyival». Bombellesnél, ez komoly intézkedéseket akar (er ist für Ernst zeigend). Miként s mit? Végre: «csak Apponyi állását nem lehetetleníteni, inkább semmi conferentia». *Apponyinál*, nyíltan beszélek, de concertálva van, este Zsedényivel játszom és Zichy Manóval, Zsedényi maga akar lemenni. Casinóban körülvesznek mint jövődő cancellárt. *Bethlen*: «Kötelessége» «Nem akarok, nem leszek, helyem nem a palota s kényelem, fogjanak be a trágyaszekérbe, ez dicsőségem; ha ki tudom huzni a mocsárból szívesen odaadom életemet; ez illő hozzám!»

- 8-án. Gyanítom nem hívnak meg a Conferentiába. *Esterházy Pálnál*, nyíltan szólok vele, nem hiszem, hogy leküldenének, vagy csak akkor teszük midőn egy kicsi, de hatalmas szó elmondja hogy *késő*. Mosom kezeimet, becsületesen kínálkoz-tam. *Szécsen*: «kérdezze Grünnet mit gondol ő.» *Apponyinál* ebédelek. *Grünne*: «kérem jöjjön holnap a conferentiára a főherczeghez.» Este Pálnál whistezem. Fáradt vagyok mint a kutya.
- 9-én 11 órakor conferentia István főherczegnél. Judex, Apponyi, Szécsen, Zsedényi, Szögyény, Zarka s én. Vay nincs itt. *Apponyi* «országgyűlést fel kell oszlatni, — szigorúan elbánni,» — balfogásait akarja megboszulni! Szécsen is tüzeskedik (macht Mandeln). Mindnyájan ellene vagyunk. Zarka engem ajánl k. biztosnak, nyíltan szólok. *Apponyinál* ebédelek, ismét conferentia, határozat jóformán nincs, judex kér, menjek le Pozsonyba minél előbb.

10-én. Kovács Lajossal Pozsonyba, tanácskozom néhánynyal, az ominosus izenet a mágnásoknál is keresztül fog menni. Mit tehetünk? Consultatio nálam.

11-én. Adóválasztmány, Kossuthé a nagy szó, enyém a kisebbik. Eötvös és Kemény Dénes nálam ebédelnék, izgatok becsületesen Kossuth iránya ellen. Wirkner nincs becsületesen mellettem, úgy fest engem mint neki tetszik. Sokan jönnek hozzám, készülünk holnapra. Egészen fáradtan és kimerülve.

12-én. Nagy conferentia nálam, meglehetősen szólok, Bernáth Zsiga és Bónis ellenem — Debreczeni bosszú! — Kossuth. — Kétszer, háromszor is szólok, kicsit élesen. Csaknem cserben

hagytak. Hunkár és Szentiványi Károly megöletik magokat Kossuthért. Úgy hiszem meglehetősen sikerült, hogy eredményre jussunk. Vay Miklós igen okosan, Majthényi Tóni is. Enfin nous allons voir, nagy az Isten, történjék bármi. Batthyányi Lajos és Teleki László soká nálam. «Bezárnak benneteket» stb. Wenkheim Béla nálam, beszélek fáradozásaimról s a köszönetről értök, hogy én akár Bécsben akár itt, mint csalott vagy mint csaló tünök fel, vagy a mi még valószínűbb felül is alul is mint az, ki mindent elrontott; à la bonheur. Keglevich Gáborhoz conferentiába. — Végre én is szólok. Vay Miklós «ha azt Bécsben el nem fogadják, megyek s a tárnok is,» később Ürményi Józsi (kérdzem). „Hát Bécsben elfogadják azt?“ «Épen ellenkező hírek jönnek onnan.»

13-dik. A kis Majláth Gyuri, Szécsen és Kovács Lajos nálam, hogy a felirat szerkezetét combináljuk, főherczeg hivat: Lajos főherczeg írja: semmi esetre fel nem bocsátani a feliratot, a mágnások vessék vissza; conferentiát tanácslok, melyben herczeg Esterházy Pál és judex ugyanazon véleményben, Perényi Zsiga nincs szerkezetemmel megelégedve, szidom érte «elhajtanak, — felfordul minden — vasvillát (szúrnak) hasadba». *Pál herczegnél.* «Itt a pillanat, hol régi sejtalem szerint Magyarországnak a legnagyobb szolgálatot teheti,» Majláth Gyuri és Szécsen nálam ebédelnek, még egyszer a judexnél, Batthyány Lizinél is, hol Montenegro elbeszéli a bécsi kravalt nagyítva. — Később a főherczegnél; Bécsben csakugyan kiütött a lázadás. Kiszámíthatatlan most mi történhetik. Gőzhajó-conductor izgató beszédet tart. 300—400 fiatal ember. «Le a kormánynyal! a judex, a tárnok mind gazember!» (engem kihagynak) «le az arisztokratákkal, le minden mágnással!»

V.

Míg a kormány tíz napot vesztett a magyar ügyek feletti tanácskozásban, Bécsben mindennap erősebb láz izgatta fel a kedélyeket. Pillersdorf az államtanácsos, Schmerling a feltörvényszéki ülnök, Doblhof a nagybirtokos, Bauernfeld az író, Hye az egyetemi tanár, Bach a híres ügyvéd minden titkolódzás nélkül, mindegyik a maga

körében, hirdették, hogy Ferencz császár rendszere többé fenn nem tartható, hogy Lajos főherceg s Metternich lejárták magokat, hogy új emberek kellenek az új viszonyok közt. Metternich mind ezt könnyedén vette. Az alsó-ausztriai rendi gyűlés megnyitásának előestéjén, midőn mindenki beszélt, hogy a bécsi nép fel akarja használni ez alkalmat egy nagyszerű tüntetésre, Metternichnél szóba jött a várt zavargás is, a nők kérdezték, honnét lehetne ezt legjobban látni. A herceg intette őket, ne menjenek az úri utcza közelébe, mert meglehet, hogy a katonaság bele fog avatkozni, Szedlniczky minden eshetőséget figyelembe vett s jót áll, hogy a rend fenn fog tartatni s minden tüntetés, ha kell, fegyveres erővel is elnyomatni.

Március 13-án reggel az úri utcza és a Schenkenstrasse, melynek szegletét az alsó-ausztriai rendek palotája képezi, tisztességes öltözetű emberekkel megtelt, legnagyobb részben jómódú polgárokkal, egyetemi hallgatókkal, ügyvédsegédekkel, élükön néhány előbbkelő férfi állt, kik a petitiót be akarták nyújtani. A rendek tíz órakor kezdtek gyülekezni, a sokaság velök együtt tódult be a palota udvarába, sürgetve, hogy a petitiót tüstént vegyék fel s küldjék át a Burgba a császárhoz. A rendek közt sokan voltak, kik a petitiót már előbb irták alá, ugyanazért rövid volt a tanácskozás, nem sokára tudtul lett adva az alól türelmetlenkedő sokaságnak, hogy küldöttséget menesztettek a császárhoz a jóváhagyott petitióval. Óra mult óra után, több és több nép tolt a rendek háza környékére, a mesterlegények a külvárosokból is becsődültek a körülfekvő piacokra, de a rend nem zavartatott meg; időről időre éljeneztek a császárt, s csendet s rendet kiabáltak izgatottan, de türelmesen, el nem unták a várakozást. A palota udvarába tódult legtöbb ember, hol dr. Fischof lelkesült beszédet tartott, utána egy fiatal orvoshallgató, Spitzer felszökött a kútházra s dörgő hangon fel kezdte olvasni Kossuth beszédének német fordítását, mely sokkal többet követelt mint a bécsi petitio. Zajos helyeslés, taps és éljenzés hangzott fel erre, de egyszerre csendesség lett, a küldöttség visszajött a várból s a palota felső folyosójáról tudatta a néppel: Lajos főherceg megigérte, hogy a kormány a petitiót figyelembe fogja venni, s hogy a kivánt reformokat tanulmányozni akarja. Roppant lárma következett e jelentésre, a halasztó válasz villámsebességgel

tudva volt kívül is, s rémitő ingerültséget szült, a tömeg nagyobb része a Kohlmarktra a Burg felé, a kisebbik a lapda-piaczra tódult. A külügyminiszterium előtt már katonaságot talált, a Burg bezárt kapuit is katonák őrizték mindenütt, a Kohlmarkt felé még egy ágyú-üteg is fel volt állítva. A tömeg megrohanta a katonaságot, ez tüzelt; a legközelebbieket halva vagy sebesülve estek el, köztök Spitzer, ki csak imént buzdította a népet, mely vissza kezdett szaladni az úri utcza hosszában; egy sebesültet lóra ültettek; a vér látta még jobban felingerelte a sokaságot s a mint ez a Freyungra s a Hofra ért, egy hang hallatszott: «a polgári fegyvertárhoz». A nép oda özönlött most, betörte a termék ajtait s fogta a fegyvereket, régi alabárdokat, kardokat, kovás puskákat, mindent, a mi keze alá került, s így felfegyverkezve roppant tömegben visszatódult a Kohlmarkton a Burg felé. A vezénylő tábornok erre a mellette lévő pattantyúsnak megparancsolla: tüzeljen, s ez — Pollett volt a neve — megtagadta az engedelmességet, mert a katonaszabály szerint nem illetékes személytől kapta a parancsot, a mint azt később a hadi törvényszék előtt előadta, de e tény a Burgban páni rémülést idézett elő, azt hitték, a katonaságban sem lehet bizni többé. Ferdinánd császár kijelentette, hogy nem engedi a polgárvér ontását, inkább megadja mind azt, mit a petitió kíván. Azalatt a polgári militia is kirukkolt, hogy az összeütközést megakadályozza s a katonaság és nép közé állott. Mielőtt beesteledett, nagy falragaszok hirdették, hogy a sajtószabadság s a kormánynak ellenőrzése rendi tartományi gyűlések által megadatik, mire a nép örömittasan éljenezte a császárt, de a külvárosokból most rémhírek jöttek, ott a nép a rendőrséggel kapott össze, lövések váltattak s emberhalál történt; a Rennwégen megrohanták Metternich villáját, Sechshausban gyárat ostromoltak s felpörköltek, erre megadatott az engedély, hogy az egyetemi ifjuság s a polgárság fegyverrel láttassék el a fegyvertárból, a rend fentartása czéljából meg lett ígérve a nemzetőrség felállítása, s midőn az egyetemi ifjuság küldöttsége most már Metternich eltávozását is követelte, a herczeg beadta lemondását s éjjel elutazott. A forradalmi szellem Ferencz császár rendszerét, melyet ezen államférfi negyven évig oly ügyesen védett, kevés óra alatt mint egy kártyaházat elfujta.

Apponyi, ki egy pár nap óta beteg volt, felismerte az események

horderejét Magyarországra, ismerte személyes népszerűtlenségét s nem akarta, hogy személye útját állja a magyar bonyodalmak kiegyenlítésének, lemondott tehát magas állásáról. Szögyény, az alkanczellár, Lajos főherczeg felszólítására megmaradt a kancellária élén.

A forrongás kedden sem szűnt meg, mert feltűnt, hogy az udvar gondosan kikerülte az «alkotmány» szót, a nép nem nyughatott, míg e garantiát is el nem nyeri, a fegyveres polgárság pedig most hatalom volt, melynek kivánságát nem lehetett többé semmibe venni, az udvar tehát, félve még nagyobb zavaroktól, engedett ismét s falragaszok hirdették a legfelsőbb elhatározást, hogy alkotmány fog adatni, mely Magyarország s az olasz tartományok kivételével az egész birodalomra szól.

VI.

A képzeletet felülmulja a kormánypárt zavara s megilletődése, midőn a bécsi hírek részletei kedden Pozsonyban tudomásra jöttek. A főherczeg tüstént Széchenyit s herczeg Esterházyt hívja meg értekezletre, elmondja, hogy Metternich leköszönt, hogy a deákok Bécsnek urai s kérdi, nem kellene-e Batthyányit s Kossuthot felkérni, hogy a csendet s rendet tartsák fenn. Kossuth a kerületi ülésben lángszavakkal adja elő a bécsi dolgokat, Madarász kívánja a sajtószabadságot s az ifjuság felfegyverkezését. Széchenyi kételkedve szól az eseményekről, nem tudja, kell-e örülni nekik, nem lappang-e veszély nemzetiségünkre abban, mi most ily lelkesedést szül, s gondolkozóvá teszi a közönséget, de a hangulat nem kedvező a kételyre; délután a mágnásoknál is keresztülmegy az izenet egyhangulag, s elhatároztatik, hogy azt országgyűlési küldöttség viszi fel Bécsbe; este az ifjak s a polgárok óriási fáklyásmenetet rendeznek. Kossuth a zöldfa-fogadó erkélyéről, úri nőktől környezve, szól a népnek s bemutatja Batthyányi Lajost mint Magyarország leendő miniszterelnökét. Még Pozsonynak német lakossága is örömittas. Széchenyi följegyzi naplójába: «Már látom, hogy Magyarország tökéletes feloszlása felé indult, végem közel van. Szegény herczeg Metternich! Ferencz császár rendszere, mely szükségképen ad absurdum vitt és — itt egy név ki van törülve — okozták bukásodat.»

Másnap délután a főherceg, a dignitáriusok, mágnások és követek, Kossuth, Battyányi, Széchenyi, Eötvös, Rajacsics a szerb patriarcha s Horvátország képviselői gőzhajón felmentek Bécsbe, kísérve kétszáz országgyűlési ifjutól. A bécsi nép zászlókkal s mozsárdurrogással fogadja a magyarokat, István főherceg kocsijából kifogja a lovakat, s azt a Burgba vonja, Kossuthot virágokkal borítja el, a Jägerzeil minden ablakából szép nők lengetik üdvözléssel kendőiket, mindenki éljenez, az emberek sírnak örömben, az ölekezésnek nincs hossza vége, a bevonulás diadalmenetté alakul, s ennek következtében a magyar conferentia elhatározza, hogy kevesebb nem elégszik meg többé, mint felelős miniszteriummal, melyben Batthyányi az elnök.

Márczius 16-án a magyar küldöttség uralkodik Bécsben, Kossuth beszéddel tartja a fellelkesült népet, Esterházyval találkozik az utcán, ölekeznek, a néptömeg felfogja s körülhordozza őket, Széchenyi megjegyzi naplójában, hogy ha Kossuth akarja, a Burgot is szétrombolják.

Az alatt a magyar ifjak Czapkát, évek óta Bécs pecsovics polgármesterét lemondásra kényszerítik, mindegyikök szónokol s talál lelkesedett hallgatókat; Ecsegi, Keglevich Miklósnak ripők mérnöke, a császár arczképét hordozza körül a külvárosi utcákban s éljeneket ordít, a nép, mely öt órák hosszat követi s vele ordít, végre felkéri, szóljon ő is, hiszen minden magyar született szónok, erre felmászik egy fiaker tetejére s magyaros németséggel elmondja: «Bécsiek, ti boldogoknak érzitek magatokat, hogy alkotmányt kaptok s hogy Metternichet elűztétek, de ez mind nem elég, mondom nektek, hogy ha csak egy kályhafűtőt is meghagytok azok közül, kik benneteket eddig kormányoztak, a kályhalyukon is visszabúvik a reactio s elveszi alkotmánytokat s megboszúlja magát rajtatok.»

Az alatt a pesti események híre feljutott Bécsbe, a conferentia a Burgban éjfélen túl elhúzódott, Lajos főherceg, ki soká ellentállott, Ferencz Károly s Kollowrat végre mégis engednek a nádornak, a nálok egymást felváltó főuraknak s az események nyomásának, s bár kellenlenül, reáállnak mindenre. Hajnalban István főherceg magához hivatja Batthyányit, Kossuthot, Esterházyt, Széchenyit s megmondja nekik, hogy megvan minden; ők a miniszterek.

Márcezius 17-én a küldöttség délben visszamegy Pozsonyba, másnap ott volt már a pesti küldöttség is, mert a főváros szintén tényező akart lenni a mozgalomban s büszke volt arra, hogy, amint hitte, forradalmat csinált akkor, midőn az országgyűlés mindent elkövetett, hogy a törvényes ösvényről semmi tekintetben le ne térjen, s a törvényes formákat a legnagyobb lelkiismeretességgel megtartsa.

VII.

A pesti ifjuság feszült figyelemmel kísérte úgy az európai eseményeket, mint különösen az országgyűlési vitákat, főleg pedig mindent, a mit Kossuth mondott és tett, mert ő volt a főváros bálványa. Ügyvédek, írók, színészek, megyei s városi politikusok az ellenzéki körben, az egyetemi hallgatók a Privorszky kávéházban, szorgalmasan olvasgatták a kül- s belföldi hírlapokat s azon leveleket, melyeket ismerőseiktől Pozsonyból kaptak. A francia mozgalmak vezénylő voltát különösen Petőfi s Irinyi ismerték fel, ez utóbbit, ki egy idő óta a pesti megyegyűléseken még Széchenyivel is szembe mert szállni, s azóta, hogy Vidával, a Budapesti Hiradó főmunkatársával párbajt vívott, előharczosának tartotta az ifjuság. Látván, hogy a francia ellenzék reformpetitiókat szerkesztett, s miután Guizot a népgyűléseket meg nem engedte, reformbanketteket szervezett, melyeknél az izgató politikai beszédek toaszatok alakjába bújtak, ők is utánozni akarták a francziákat, petitióval s bankettel, Petőfi különösen ez utolsót hangsúlyozta és sürgette a Rákoson tartandó lakomát, melyben harmincezer ember részt fog venni. Kossuth beszéde még inkább felvillanyozta a közönséget Pesten, az ellenzéki kör s a Privorszky szónokai már látták magokat mint a Jakobinus Club vezéreit, kik az országgyűlésnek is irányt adnak. Midőn végre a bécsi sikerült felkelésnek híre a keddi gőzhajóval megjött, ugyanakkor, midőn Pozsonyban azon törekedtek, hogy a magyarok — ellentétben a bécsiekkel — a törvényes formákat meg ne sértsék, a pesti ifjuság nem volt többé visszatartható, forradalmat akart csinálni minden áron. A baj csak az volt, hogy itt sem udvar, sem országgyűlés nem székel, a nádor, az országbíró, a tárnok, a kamaraelnök mind Pozsonyban voltak, nem volt tehát senki, kire pressiót lehetett volna gyakorolni, hanem forradal-

mat mégis kellett csinálni, a pesti ifjuság csak nem maradhatott hátra, midőn a bécsi felkelt s győzött, még a zord idő sem hűtötte le az ifjak lelkesültségét. Reggel tehát Petőfi elszavalta a Privorszkyban híressé vált «Talpra magyar» költeményét, melyet a bécsi hírek befolyása alatt rögtönzött, mire seregestül kivonultak a hatvani utczába, a Landerer-Heckenast nyomdájába s erőszakkal nyomatták ki a censura mellőzésével Petőfi költeményét s a petitió tizenkét pontját, mely nekünk most elég jámbornak látszik. Sajtószabadságot követeltek, felelős miniszteriumot, évenkénti országgyűlést, törvény előtti egyenlőséget, nemzetőrséget, közös teherviselést, szabad földet, esküdszéket, nemzeti bankot, a sereg megesketését az alkotmányra s territorialis elhelyezését, a politikai államfogyok szabadon bocsátását s az uniót Erdélylyel. Különös szeszélye a sorsnak, hogy a szabad sajtó első terméke hazánkban éppen Landerernél, Szedlniczky hívénel, a titkos policzia tagjánál, jött ki! Míg a nyomtatás elkészült, beszédekkel tartották a mindig nagyobb számban az utcán összetóduló népséget.

Az ifjuság innét éljenzésekkel a városházára ment, hol a polgármester Szepeszy Ferencz, a tanács nevében aláírta a petitiót, s hol Klauzál, Nyáry Pál, Rottenbiller és Csányi László a mozgalom élére álltak, s miután már meg kellett lenni a forradalomnak, azt úgy vezették, hogy a törvényes mederből minél kevésbbé áradjon ki. Alkottak tehát tüstént egy bizottságot a közcsend s rend fentartására. A néptömeg Nyáry elnöklete alatt felment Budára a helytartótanácsához, mely a kormányt képviselte. A helytartósági tanácsnokok oda fenn, Zichy Ferencz ideiglenes elnöklete alatt, ügyefogyottan hallották a pesti zajt, látták, hogy a szakadó esőben ezer meg ezer esernyő jön át a hajóhidon s félelmökben puskát, kardot, kaszát gyanítottak az esernyők alatt; az idomtalan lármából éljenzések kezdtek kiválni, a nagyságos urak szerettek volna menekülni, de végre elszánták magokat, hogy, mint a római senátorok a gallusok betörésénél, tanácsszékeiken várják be sorsukat. Rémülésök, mely a közelgő zaj alatt tetőpontját érte, rögtön megszűnt, midőn az ajtók felnyiltak s ismeretes alakokat láttak belépni: Nyáryt, az alispánt, Rottenbillert, az alpolgármestert, s Klauzált a volt követet. Megjelenésük biztosítékul szolgált, hogy a betódult ifjuság sem forralgyilkos szándékot. Nyáry beadta a petitiót a nép nevében s köve-

telte a censura rögtöni eltörlését s a státus-foglyok szabadságát. A helytartótanács megadta mindjárt a nép kívánságát, mire Klauzál megjegyezte, hogy a sajtószabadság megadása mellett mégis szükséges bizonyos szabályzat a lehető kihágások korlátozására. A tanácsosok s a titkárok bámulva néztek egymásra, ki fogja majd e szabályzatot formulázni, s mit mond ezekhez a kancellária; ez alatt Klauzál közikbe ült, fogalmazott egy pár pontot, melyeket a tanács felolvastatott, vita nélkül tüstént elfogadott s a város és megye számára expediáltatott, egyszersemind parancsot adott a politikai foglyok felszabadítására. Ketten voltak, de a nép csak egyről tudott, az öreg Stancsicsról, ki izgató iratok miatt volt bezárva, de ott volt Murgu is, jóraoláló oláh, ki később mint csodaorvos ismeretessé lett. Erre következett általános ölelkezés, mindenki nemzeti kokárdát tűzött kalapjára, a nők zászlókat varrtak, este az ablakok ki voltak világítva, a város örömben úszott. A közcsend-bizottság másnap küldöttséget menesztett Pozsonyba a petitio benyújtására, azon kéressel, hogy az országgyűlés jőjjön le Pestre.

VII.

Az országgyűlés ünnepélyesen fogadta a fővárosi küldöttséget s bebocsátotta az ülésterembe, de Kossuth mélyen érezte szükségességét annak, hogy a pressiónak még árnyéka is elháríttassék az országgyűlés működéséről s hogy a forradalomnak még színe is elkerültsék. Méltósággal szolt tehát a küldöttséghez; két körülményt emelt ki; egyik, hogy a testvér-fővárosok lakossága hazafiúi indulattal buzog ugyanazon nagy érdekek, közjó, közszabadság, közdicsőség mellett, miket az országgyűlés is jelen missiójához tartozónak tekint; másik: hogy ugyanazon testvér-fővárosi lakosság segédkezet nyujt a rendnek fentartására, melyre a szabadság kívánatai támaszkodnak, s mely nélkül bizonytalan a megkezdett munka sikere s azon dicsőség, hogy a mi másutt vérrel, az nálunk békés átalakulás útján eszközöltetik. — E két magasztos hivatást látván Pest-Buda fővárosában egyesülni, megjegyzi, hogy teljes szívvel reméli, hogy azon hely, mely megyéjének köszöni követi székét, azon város, mely őt megválasztása alkalmakor a bizalom szavával üdvözölte, méltányolni fogja kijelentését, hogy ő Pestet az ország

szívének tartja ugyan, de mint törvényhozó utána nem indul; a magyar nemzet közös szabadságot, közös jogokat akar, s e nemzet a magyarnak tizenöt milliója, az ország egésze, nem pedig akár egy város, akár egy kaszta. Reméli, osztoznak azon érzetben is, hogy itt csak az összes nemzet az, melyet illet az ország sorsáról itélni, s hogy e nemzet elég erős és hatalmas eltiporni mindenkit, minden egyest, egyes kasztát s egyes municipiumot, melynek azon gondolata jöhetne, hogy ellene szegüljön. A petitiókat illetőleg, épen mivel rendkívüli körülményeinkben rendkívüli fontossággal bírnak és szükséges, hogy a birodalom kapcsa a törvényhozás és a főváros között minél erősebben álljon fenn, indítványozza, hogy azok a szokott formálítások alól kivételve a küldöttek jelenlétében azonnal olvastassanak fel. Maga a felolvasás fog mindenkit meggyőzni, hogy a törvényhozó test már találkozott a nemzet és a főváros kívánataival. Egyébiránt az országgyűlés csak addig érzi magát hivatva az együtt-maradásra, míg a nép javára, az ország megnyugtatására a legszükségesebb törvények alapelveit lerakta, azután helyet fog engedni az összes nép képviselőinek.

Erre Szentkirályi felolvasta a petitiókat s Kossuth ismét felkelt: «Ha valaha, úgy mond, most óhajtottam volna, hogy Isten adjon lelkem örömének megfelelő hangot (Kossuth ez alkalommal rekedt volt), kijelenteni azon hír feletti benső örömet, melyet épen most vettem, hogy t. i. *Ausztriában felelős miniszterium* van! Budapesti tisztelt barátaink és atyánkfiai pedig győződjenek meg, hogy jelenleg is épen azon tárgyakban munkálkodunk, melyek petitiójuk tartalmát teszik; több pont, mint a köztelherviselés, urbéri viszonyok megszüntetése stb. már itt el van határozva, más pontokra nézve pedig a részletes kidolgozás iránti intézkedés megtéve. A petitiók adassanak most át az illető választmánynak, mely a hátralévő pontok iránt véleményezzen s véleményét egy nap alatt adja be. — Tudtára esett, hogy Budapest közönsége óhajtva várja, miként az országgyűlés mielőbb az ország szívébe, Pestre menjen, s ez az, a mit mihamarább teljesíthetni magának az országgyűlésnek legnagyobb örömére szolgálna. De miután a RR maguk is elismerik, s már ki is mondták, hogy ezen országgyűlés a jelen komoly perczekben nem bírhat missióval aprólékos, részletes reformokra kiterjeszteni működését, és hogy a legszükségesebb és halaszt-

hatatlan intézkedések megtétele után le kell lépnie, hogy a nép képviselőinek engedjen helyet, természetes, hogy ezen országgyűlés élete még csak néhány napig tarthat.»

Az országgyűlés, a mint látjuk, az úgynevezett márczius 15-diki forradalmat nem vette másnak, mint egy tekintélyes népgyűlésnek. Egészen igazsága volt, de később mégis átlátta, hogy nem lehet kicsinyelni a főváros befolyását, s hogy még szüksége lehet azon mozgalomra, mely Pestről az egész országra terjedett ki.

OSZK

Nemzeti Széchényi Könyvtár

A KÖZCSEND-BIZOTTSÁG

márczius 16-tól ápril 13-ig.

I.

A vasutak s a távirda elkényeztettek bennünket a közlekedésre nézve, alig tudjuk magunkat beleképzelni azon közelmúlt időkbe, midőn a párisi forradalom híre csak ötödnapra érkezett Bécsbe. A posta akkor lassan járt, levél és hírlap vidéken csak négyszer egy hétben érkezett, s így mi is Szécsényben csendesen a gazdasággal foglalkoztunk s olvasással, míg Bécsben, Pozsonyban, Pesten az újkor özönvize elsodorta a régi intézményeket. Csütörtökön reggel azonban jelentették nekünk, hogy éjjel egy zsidó Szécsényen jött keresztül s beszélte, hogy egész Pest megbolondult, zászlókkal járnak az utczákon, mintha követválasztás volna, éljent kiabálnak s ölelkeznek, még őt is megölelték az utcán az úrfiak, — mindenütt zene, zászló, kivilágítás s éljenzés, azt hitte bolondházban van. Nem tudtuk elgondolni mi történt, befogattam tehát és Szontagh Pali-val elhajtottunk Váczig. Innét meg volt már nyitva a vasut Pestig és Pestről Szolnokig, — az országnak nem volt egyéb vasutja, — de Váczról is csak két vonat indult reggel s este, ezt tehát be kellett várnunk az indóháznál, hol az állomási főnök már többet tudott elbeszélni; megmutatta a tizenkét pontot, Petőfi költeményét, s egy új falragaszt, mely ezen czím alatt: kit kíván a nemzet minisztereknek, meglepetésemre az én nevemet is hozta mint pénzügyérét. Volt itt bécsi újság is, melyből az ottani forradalom első két napjáról értesültem, de azt még nem tudtam, mi történt Pozsonyban. Nem tudtam magamat tájékozni, nem voltam képes elhinni, hogy Metternich és rendszere harc nélkül tűnt volna le, veszedelmet sejtettem az udvar és a sereg részéről, s alig tudtam bevárni a vonat elindulását. Sötét volt, midőn Pestre érkeztünk, s már az utcán

megmondták, hogy a közcsend-bizottság permanentiában tart ülést a városházban. Oda siettem tehát, s csakugyan a hosszú zöld asztal körül ott találtam Klauzál Gábort és Nyáry Pált, Rottenbillert, Csányi Lászlót, s körülök az írók fiatal nemzedékét. A mint bejöttem, éljennel fogadtak, én az asztal mellé álltam s az akkori napok páthoszával elmondtam, hogy első hírré megjöttem osztozni a pestiek fáradalmaiban, s ha kell veszélyeiben. Tüstént beleválasztottak a közcsend-bizottságba, s Klauzál rekedt hangon felszólított, foglaljam el az elnöki széket, mert ők harminczhat óra óta folyvást lábön vannak, kifáradtak, s kimerültek az izgatásban és beszédben, rövid nyugalomra van szükségök. Én tehát beleültem az elnöki székbe, az emberek jöttek-mentek különböző jelentésekkel, a posta megjött a gőzhajóval, a politikai híreket fenszóval felolvastam a hírlapokból, a kinek levele jött Bécsből vagy Pozsonyból, az bejelentette, mit írnak neki; ez jelentette, hogy a kaszárnzában consignálva vannak a katonák, az, hogy sehol csendzavarás nem történt, éjfél-tájban azonban mégis üresebb lett a terem, a közcsend-bizottság soros tagjai is szunyókáltak a karszékekben, de időről-időre mindig felverték valami jelentéssel. Így mult el az éj. Másnap reggel bejött ismét Nyáry, Rottenbiller, Klauzál, elhatároztuk, hogy legfőbb feladatunk a nemzetörséget szervezni, mert nem bízhatunk a katonaság csendes magaviseletében, katonatisztet nem lehetett látni sehol, azt hittük, parancsra várnak, hogy a városból a Neugebäuba vonuljanak s onnét megtámadják a várost. Arról is meg voltunk győződve, hogy mindenütt az országban követni fogják Pest példáját s anarchia áll be, ha az országgyűlés nem jó le Pestre; a helytartóság csak névben élt még, mert a miniszterek már ki voltak jelölve a nádor által, de a király még nem erősítette meg őket, kormány tehát még nincs, a réginek tekintélye megszűnt, az új nem alakult meg, ki fogja fentartani a közcsendet az átmeneti időben? Nyáry bízott az alispánokban, a népszerűtlen adminisztrátorok mind meg fognak ugrani, de azért a megyékben nem lesz baj, az autonom törvényhatóságok úgy sem szokták meg a központi kormány beleszólását, csak a városokban lehet itt-ott rendetlenségtől félni, mert a magisztrátus nem a polgárság választásának kifolyása, egyébiránt fel kell használni a helytartó-tanácsot addig míg fennáll, arra, hogy a közcsend-bizottság határozatait megerősítse. S így is történt, fel-

szólításunkra a helytartótanács helyettesítette minden ærarialis épületeken, a katonaiakat kivéve, a kétfejű sast és sárgafekete színeket a magyar három színnel, megszüntette a lutrit, behozta a kamara ügykezelésénél a magyar nyelvet, s bezáratta a kamarai dohánytrafikákat, melyeket a kormány a monopolium megkedvelésére több helyütt állíttatott, s hol a jó szivar elég olcsó volt; de mi szabad dohánynyal akartunk élni, habár drágább, azért a trafikákat be is zárattuk.

A közsend-bizottság tagjai közt kiválóbbak voltak Petőfi, Irinyi, Bulyovszky, Vasváry, Irányi s főleg Sükey, fiatal ember, az egyetemi tanulók közt nagy tekintély, szónoknak tartották, ámbár rettenetes módon hebegett. Mindezek nagy szerepet akartak játszani, s minden órában új meg új indítványokkal léptek fel, szóval kellett tartani őket, a mi nagyon fárasztó volt. Ugyanazért megörültünk, hogy Kazinczy Gábor is megjött közünkbe, ismertük kedves modorát, mérsékletét és szép szónoklatát. Ő is nyugtatta az ifjuságot, midőn a pozsonyi hírek rossz vért szültek, hogy még Kossuth sem ismeri el a pesti forradalmat, hogy a miniszterium nincs megerősítve, hogy az országgyűlés alig jó le pár nap alatt Pestre s hogy az udvarral sincs még minden tisztában. Kazinczy szép szavait figyelmesen hallgatták az ifjak, midőn Sükey egyszerre félbeszakította s ezen szavakat hebegte el: «Barátim, ne hallgassatok erre, ez okos ember, okos ember pedig nem csinál forradalmat.» Kazinczy erre elhallgatott s hozzám fordult: «Ez a bolond okosabb mint akár te, akár én, igaza van, Isten veletek,» s evvel elhagyott bennünket, s elhagyta Pestet.

Ledererhez is felmentünk Budára, a kommandirozóhoz, kit mindnyájan mint igen emberséges jóra való katonát ismertünk, s nyíltan megkérdeztük, mi a szándéka, figyelmeztetve az összeütközés véres következéseire s mégis kétes kimenetelére. Elmondta, hogy nincs eddig semmi parancsa, s megígérte, hogy bizodalmasan közli velünk, ha ilyet kap, de felkért, nyugtassuk meg a lakókat, s kerültessünk el velök mindent, a mi összeütközésre vezethetne, különösen pedig a katonaság insultálását, mert a tiszték azt nem fognák tűrni, egyébiránt ugyanez okból napi parancsban eltiltotta, hogy közhelyeken jelenjenek meg.

II.

Visszatértével Bécsből Batthyányi mindjárt miniszteriuma szervezésével foglalkozott, érezte, hogy Kossuthot nem hagyhatja ki belőle, ámbár tudta, hogy ez alig fogja magát másnak alávetni, s vezére marad az országgyűlésnek s a nemzetnek, de ily férfi a miniszteriumon kívül még veszedelmesebb volna mint a minisztertanácsban, Széchenyi pedig, kit szintén kihagyni nem lehetett, szenvedélyességével nem igen fér meg Kossuthtal, azért Deákba vetette bizalmát, csak hogy ez távol volt Kehidán, Tolnay tehát, a zalai követ, tüstént lemondott követi mandatumáról s lement Zalába, hogy rögtön választassa meg maga helyett Deákot; Wenckheim Béla pedig lóhalálában Kehidára sietett rábírní őt, vállalja el a követséget s miniszterséget s jőjjön gyorsan Pozsonyba, hol szükség van szervező tehetségére s népszerűségére. Klauzált sem lehetett nélkülözni, ez mindig támogatni fogja Deákot, Eötvös Pepi neve is jól hangzott a nemzet fülében, ezeket szemelte ki Batthyányi a pénzügyi, közlekedési, igazságügyi, kereskedelmi s vallás- és közoktatási tárczákra; herczeg Esterházy Pál reá állott, hogy a király személye körül képviselje a miniszteriumot, hadügyminiszternek Mészáros Lázár ezredest jelölte ki Batthyányi, ez évek óta Olaszországban szolgált Radeckzy seregénél, de egy pár közigazgatási czikk által ismeretes lett, melyet a selyemtenyésztésről a Hirlapba írt.

Kérdés volt, kit lehessen felterjeszteni belügyminiszternek, Nyáry Pál lett volna erre legalkalmasabb, de nem volt követ, és Kossuth sürgette Szemere kinevezését, ki hiva maradt az ellene forralt Lónyay János-féle intrika alkalmával. Nézete győzött, legyen Nyáry az államtitkár, ez azonban alispáni állásánál s tapasztalásánál fogva megfordítva képzelte magának a viszonyt s elidegenedett a kormánytól.

Kossuth a hozandó törvényekkel foglalkozott, a jobbágyok felszabadításával, a választási jog kiterjesztésével s az országgyűlés rendezésével. A városi kérdéssel Szentkirályi volt megbízva, a sajtószabadságával Szemere, s ez bele nem találta magát az új viszonyokba, s oly sajtó-törvényjavaslatot hozott be, mely mind a megtorló büntetések nagysága, mind a leteendő óvadék magassága által

a Lajos Fülöp által divott francia törvényre emlékeztetett. A mint ezen javaslat 22-én este Pestre érkezett, újra felzúdultak a már csillapodó kedélyek, az ifjúság ünnepélyesen elégette a városház-téren Szemere törvényét, s a közcsend-bizottság tüstént elhatározta, menjek másnap reggel fel Pozsonyba, sürgessem a javaslat megváltoztatását, mely az ideiglenes bécsinél is sokkal szigorúbb, s igyekezzem Batthyányit rábíni, hogy az országgyűlés jöjjön le Pestre, hol érintkezésben marad a néppel, csak ez tarthatja fenn a rendet az országban.

III.

A mint Pozsonyba értem, rögtön elmentem Batthyányihoz, ki maga is átlátta, hogy Szemere hibát követett el törvényjavaslatával, s arról is meggyőződött, hogy az ország nem maradhat hetekig kormány nélkül, mert az alkudozások Béccsel nem voltak még befejezve sem a tárgyakra, sem a személyekre nézve, várjam be a nádor határozatát, kivel értekeznie kell. Batthyányitól Deákhhoz mentem, ki már megérkezett volt és szokása szerint személyes befolyásával kiegyenlítette az ellentéteket, s felajánlottam magamat neki, ha szüksége volna reám. «Volna bizony kedves barátom,» szolt ő, «szeretnék államtitkáromnak, de van még egy barátunk, kinek nagyobb szüksége lesz reád mint nekem, menj Kossuthhoz, erre nehezedik a legnagyobb teher, hogy behozza az adómentesek megadóztatását, hálátlan feladat, segíts neki.» Elmentem tehát Kossuthhoz, ki mindjárt felkért, fogadjam el a pénzügyi miniszteriumban az államtitkári állást; mondtam ugyan, hogy nem értek a pénzügyekhez, de vele s alatta szívesen szolgállok. Másnapra Batthyányi közölte velem a nádor leiratát, melyben Szemere felterjesztett belügy, Klauzál kereskedelmi minisztereket, Nyáry Pál belügyminiszteri államtitkárt s engem mint pénzügyi államtitkárt kormánybiztosokul nevez ki a közcsend s rend fentartására az egész országban, azon meghagyással, hogy mindaddig, míg a miniszterek nincsenek megerősítve, minden hatóság engedelmeskedjék nekünk. — Evvel lementem Pestre, lehoztam a leiratot s azon megnyugtatót, hogy a sajtótörvényjavaslat visszavétetett és szabadabb elvűvel fog pótoltatni. A pestiek jól fogadtak, de Nyáry el nem fogadta

sem a biztosi, sem az államtitkári állást, s megmaradt Rottenbillerrel együtt a pesti közcsend-bizottság elnöke, melyet természetesen fel nem oszlattunk, éreztük, hogy szükségünk van reá. Szemere később érkezett. Hármásban constituáltuk magunkat, de nehezebb pillanatokban mindig meghívtuk Nyáryt és Csányit a tanácsba, titkárnak Kiss Nikit kértük el a helytartótanáctól, ki most mint a párisi Kiss ezredes ismeretes.

IV.

Bécsben ez alatt rosszabbra fordultak a dolgok, az udvar, mely első meglepetésében mindenre reállt, természetesen azon nem is erősen titkolt szándékkal, hogy elébb-utóbb minden engedményt visszavegyen, azt kezdte tapasztalni, hogy minden kívánságnak nem tehet eleget, mert a prágaiak is követeltek Csehország számára külön miniszteriumot csak úgy mint a magyarok, sőt a horvátok is, kik csak imént a magyarokkal együtt fent voltak Bécsben, most népgyűlést tartottak Zágrábban s ők is külön kormányt követeltek, végre még a szerbek is petícióval jöttek fel Bécsbe: congressust kérni és territoriumot. A hadseregben a tisztek fel voltak izgatva, szégyelték, hogy a nép mindenütt győz s a hadsereg semmibe sem vétetik, mert Milanóból az olasz nép kiverte az őrséget, a bevehetetlen Velenczéből pedig maga a főparancsnok, gróf Zichy Ferdinánd, kivonta a katonaságot. Windischgrätz herczeg eljött tehát az udvarhoz biztatni a főhercegeket, hogy a hadseregre támaszkodjanak, b. Jósika Sámuel pedig, az erdélyi kancellár, a horvátokra utalt, a Magyarországon létező nemzetiségekre s Erdélyre, hol eddig semmi forradalmi tüntetés nem fordult elő. E szerint Batthyányi Lajos meghallgatása nélkül Jellasich ezredes, kiben az illyr párt Horvátországban bízott, s kit Kulmer különösen ajánlott, mint oly megbízható katonát, ki az osztrák monarchia egységének érdekében mindenre kész, bánná neveztetett ki s altábornagygyá, holott Mészáros ezredes, kit Batthyányi hadügyminiszternek terjesztett fel, csak tábornokká léptetett elő. Személye ellen nem volt pedig semmi kifogás, ismerték mint becsületes, loyalis vitéz huszárt, ki a politikában a vizet nem fogja zavarni.

Jellasich kinevezése egyenesen a magyar mozgalom ellen volt

intézve. Szögyény érezte ezt, s hazafi indulattal Jósika és Wirkner ellenében gróf Gyulayt vagy gróf Lamberget ajánlta a báni méltóságra, loyaltásuk nem volt kétségbe vonható, de érzelmöket nem lehetett magyar elleniséggel gyanúsítani; az alkanczellár azt is hangsúlyozta, hogy a horvát bán Magyarország zászlósa, hogy tehát egyetértésben a magyar miniszterelnökkel kinevezendő. Felszólalása sikertelen maradt.

Nagyobb kérdés is jött napirendre, mert mind a mellett, hogy Metternich eltávozása után az udvar ügyefogyottan maradt a Burgban, Jósika s Windischgrätz biztatásai a horvátok hűségével, a határőrvidék katonai fegyelmével, Erdély közönyösségével, a szerbek nemzeti aspirációival s a hadsereg tisztjeinek rendülhetetlen loyaltásával megerősítették a főherczegek reactionair érzelmeit. Kolowrat, ki most osztrák miniszterelnök volt, Fiquelmont, Wirkner és Metternich régi bureaukratái is mind azt tanácsolták, hogy már most igyekezni kell azon hatalom visszaszerzésére, mely egy pár nap előtt az udvar kezeiből kisiklott. E szerint készült a leirat a magyar országgyűléshez, mely félremagyarázva a márczius 17-ki engedményeket, a magyar miniszterium hatását olyformán állapítja meg, hogy az csak a régi helytartótanácsot pótolja; a kancellária s természetesen az államtanács maradjon meg, a hadügy s pénzügy központosítottassék Bécsben, hol a kereskedelmi szerződések is az összes monarchiára köttetnek.

Az ily értelemben készült leirat a kancellária kiadási formulája szerint alá volt írva: Ó cs. k. Fölsége parancsára Zsedényi Ede.

Pozsonyban alig lehetett hidegen szólni e felirathoz, Kossuth, mint a nemzeti jogok tribunusa, szólalt fel élesen s elhatározottan, a főherczeg ismét magára vállalta a közvetítést s felment Bécsbe.

Pesten már több nap óta oly hírek keringtek, hogy a német végtére mégis megcsalja a magyart, a katonaság magatartása is gyanut ébresztett, minélfogva a nemzetőrséget folyvást gyakoroltattuk, sőt elrendeltük, hogy mindenütt, hol katonaőr fel van állítva, állíttassék fel egy nemzetőr is.

Batthyányit mindezekről folyvást értesítettük, a leirat megérkeztével tehát félve, hogy az ifjuság Pesten képes volna a nádort királynak kikiáltani, egyik emberét leküldte a gőzhajón Vácra, hogy onnét különvonaton tüstént Pestre menjen hozzánk s mi fél-

órával elébb legyünk a történekről tudósítva, mint a közönség. A küldöncz együtt talált bennünket Nyáryval, Csányival, Rottenbillerrel, csak Szemere nem volt jelen s egész este nem került elő. Mi egyhangúlag elhatároztuk, hogy beszéddel tartjuk a népet, míg csak el nem fárad, s mást szóhoz nem juttatunk.

Egyébiránt nem volt veszteni való időnk, a gőzhajó ágyúja már is megdördült először, mert akkor a hajók megérkezéseket mindig három ágyúlövessel jelezték. Nyáry tehát elsietett a városháztérre, hová kevés percz múlva a nép zajongva özönlött, mert országgyűlési ifjak jöttek meg a hajón s felriasztották a pestieket a reactió rémképeivel. Mi is oda siettünk, Nyáryt már asztalon állva, szónokolva találtuk, felolvasta a leiratot, szidta a bécsi camarillát, hangsúlyozta, hogy az országgyűlésbe bízhatunk, hogy nem a mi feladatunk megzavarni működését, várjunk be egy pár napot stb. Utána Csányi szólt hasonló értelemben, Klauzál megmondta, hogy az országos biztosok tüstént felküldenek egy közeget, ki Pozsonyban előadja a miniszterelnöknek s nádornak a főváros törvényes izgatottságát s elhatározását. Utána én is szónokoltam a fáklyák fényénél s az ifjuság időről-időre megújuló zajongása közt. Ott volt Petőfi veres tollal kalapján, láttuk, hogy nem attól kell tartanunk, mintha Istvánt kiáltanak ki magyarok királyának, hanem attól, hogy ideiglenes kormányt akarnának alakítani, úgy mint Párisban történt, csakhogy erre kívülünk hiányzott az ismertebb nevű politikai egyéniség, mi pedig csillapítottuk az ifjuságot, s ez éjjel óta hitelt kezdtünk veszteni. Szavainknak nyugtató hatását erősen mozdította elő a távolból hallatszó lódobogás, sokan azt hitték, hogy a katonaság sorakozik valahol a szomszédban, pedig lovas csendőreink voltak, kik a hatvani utcában czirkáltak. Éjfél után magától eloszlott a népgyűlés, a kifáradt nép egyenként hazament, az ifjuság nem vitte szélsőségekre a dolgot, de mégis gyanúsított bennünket moderatismussal, ámbár nyiltan még nem szólalt fel ellenünk.

Kies Miklóst küldtük fel reggel Pozsonyba, felkérni Batthyányit, bocsásson ki proclamatiót, mely a fővárost s az országot megnyugtassa, s ő küldött egy fehér lapot neve aláírásával, írjunk reá, mit legezészerűbbnek tartunk.

Az ifjak is felküldték megbizottjukat, Degrét, hogy beszélje el

az országgyűlésnek Pestnek ingerült állapotát, csakugyan rekkenő hangulat uralkodott itten, félni lehetett az összeütközéstől a katonasággal, a tisztek nem kerültek többé a kávéházakat, a legénység nem volt többé consignálva, a nép pedig délutánonként most is összegyűlt a múzeum előtt, melynek akkor még nem volt rácskerítése, s hallgatta a népszónokokat, kik a lépcsőzet oldalfalának magas keskeny sarkáról tartották beszédeiket. Ez szédítő egy szószék volt ugyan, de azon napokban mástól szédült a fejünk, nem a magasságtól.

Végre megjöttek küldötteink s maga Eötvös Pepi, s meghozta a hírt, hogy a kancellária feloszlott, hogy a miniszterium meg van erősítve, a had- és pénzügy az ország kezében marad, meg van minden, a mit kivántunk.

Magánbeszélgetésben elmondta nekünk, mily nehezen engedtek a főherczegek, hogy az öreg Cziráky a minisztertanácsban letérdelt előttök s felkérte őket az ifjú Ferencz József érdekében, engedjenek most még egyszer; hogy István főherczeg állását kötötte a miniszterium megerősítéséhez s hatáskörének egész kiterjedésében való megmaradáához, s hogy emberül állt ellen Lajos főherczeg keserű szemrehányásainak. Mi pedig megkértük Eötvöst, eszközölje, hogy a miniszterium mielőbb jőjjön le Pestre, hol a felizgatótt ideges hangulatot csak ő tudná a rendes kerékvágásba téríteni; megmondtuk neki, hogy működésünk a forradalommal határos, a népre kell támaszkodnunk, el kell tűrnünk a népgyűlések badar beszédeit s határozatait — az iparoslegények socialista követelményekkel lépnek fel, — mi pedig csak morális hatalommal bírunk, mely addig terjed, meddig a nemzet jóakarata, ugyanazért más igyekezetünk nem lehet, mint kikerülni az összeütközést, mit tegyünk, ha valahol megtagadják az engedelmisséget, ha tettlegeségekre kerül a dolog?

Eötvös biztatott, de tudatta velünk, hogy az országgyűlés nem végezte még be feladatát, az alaptörvények nincsenek szentesítve s a mindennapi érintkezés Pozsonyból Bécsben könnyíti a bonyolalmak feloldását, s hogy e szerint a miniszterium nem jöhet még le Pestre.

V.

Mióta Szécsényt elhagytam, írtam ugyan minden nap feleségemnek, de ő nem tudta többé túrni a bizonytalanságot s bejött Pestre, hol biztostársaimmal izgatott napokat éltünk, mert minden nap szaporodtak a gyanús jelenségek, melyekből a bécsi kormány gonosz szándéka kitűnt. Az imperiális udvari kamara még folyton parancsokat adott ki minden ærariális hivatalokhoz, hogy minden pénzkészletet az utolsó krajczárig küldjenek fel Bécsbe, a bányavárosokból bekivánták az összes arany-, ezüst- és rézkészletet a raktárakból, hogy az új pénzügyminiszter csak üres pénztárt vehessen át. Nekünk csak kivételes esetekben sikerült ily küldeményeket megakadályozni. A katonaság magaviselete még ennél is gyanusabb volt. Puskaport kezdtek elszállítani Budáról, s míg a fegyvertárból a nemzetőrség számára kiadott puszkák csaknem hasznavehetetlenek voltak, az ifjak egy új fegyverrel megrakott gőzhajót állítottak meg a Dunán, s mi le is tartóztattuk, de az Eskeles-ház Bécsben tiltakozott ez ellen, sőt később be is mutatta a szerb kormány ez iránti megrendelését, a puszkák pedig kétségtelenül a bécsi nagy fegyvertárból származtak. Mindennap volt kisebb-nagyobb bajunk, melyet elintéznünk sikerült, s a vidéken nem történt semmi rendbontás, a megyék és városok pontosan végrehajtották rendeleteinket; míg végre oly eset adta magát elő, mely tekintélyünket csakugyan próbára tette.

A városi polgárok, kik csak imént nyertek politikai jogokat, felzúdultak az ellen, hogy a zsidók is polgári jogokkal bírjanak, különösen oly városban, hol a lakók többsége német volt. Ők is azt tartották, mit az öreg gróf La Motte, a gömöri követ 1835-ben egyszer kifejtett, hogy a szabadságnak nincs értéke, ha minden ember szabad, s hogy a szabadság csak addig ér valamit, míg az kiváltság; s így csakugyan felzendültek Pozsonyban a zsidók ellen, midőn ezek a szomszéd Pálffy-féle Schlossbergről és Zuckermandleról, mely eddig mint egy Ghetto minden éjjel kapuval a várostól elzártott, a fakapukat eltávolították. A rend hamar állíttatott ugyan helyre, de az országgyűlés nem merte többé kimondani a zsidók egyenjoguságát, nehogy a német polgárok több városban is zavart csináljanak. De ezek épen a törvényhozás ezen hátralépésénél kap-

tak vérszemet, Győrben fel akarták perzselni a zsidók házait a szigeten, de a deákság Karvassy Ágoston lelkes vezénylete alatt fegyveres őrséggé alakult s fen tudta tartani a rendet s megfélemlíteni a zsidófaló németeket. Nagyobb mérveket öltött ezen üldözés Székes-Fejérvárott.

Április 2-án hozzánk jött egy zsidó küldöttség Fejérből, mely sok szóval és sírással elpanaszolta, hogy népgyűlés volt Fejérvártt, petitiót adott be a tanácshoz a zsidók ellen, s ez rögtön elhatározta, hogy a zsidók kiüzendők a város területéről, sőt tüstént becsukatta boltjaikat, őket pedig kikergettette. Mi erre haladéktalanul rendeletet menesztettünk a tanácshoz Fejérvárra, adjon felvilágosítást, s ha csakugyan kiüzte volna a zsidókat, helyezze őket tüstént vissza előbbi állapotjukba. A tanács erre azt felelte, hogy ő csak a nép akaratát hajtotta végre, s ennek ellenében nekünk bizony nem engedelmeskedik.

Ez volt az első eset, melyben tekintélyünk meg volt támadva, Pesten a pecsovicsok, a helytartótanácsosok, a septemvirek és tabularisták kíváncsi kárörömmel lesték eljárásunkat. Szemere felfogta az eset komolyságát, de rögtöni orvosságtól irtózott, hitte, hogy rendszeres vizsgálattal el lehet napolni a határozatot mindaddig, míg a miniszterium Pozsonyból leérkezik, Klauzál ellenben szükségesnek tartotta tekintélyünk rögtöni helyreállítását, én felajánlkoztam, hogy a dolgot jó móddal rendbe hozom, ha Fejérvárra teljhatalommal leküldenek s rendelkezésemre egy század lovasságot bocsátanak. Felmentünk tehát Budára a főparancsnoksághoz, s Lederer tüstént kiadta a rendeletet, hogy a lovasság Mórról harmadnapra reggel Fejérvárott legyen, de megjegyezte, hogy szoros rendelete van, minden összeütközést a néppel kikerülni. Visszajövet Kiss Nikit bíztam meg, keressen fel biztos úri embert, ki tüstént Fejérvárra indulhasson; ez rövid idő alatt előkerítette Kempelent, ki a bizottság rendeletét a városhoz átvette, hogy azt hivatalosan a polgármesternek kézbesítse, s e mellett meghagytam neki, beszélje el Fejérvártt, hogy én holnap érkezem, huszár helyett a hóhér ül a bakon, a lovasság útban van Mórról, a pattantyússág egy ágyúüteggel követ, s hogy én rettenetesekeket forralok agyamban, olyakat, minőket Franciaországban a convent biztosai elkövettek, Fejérvár könnyen Lyon sorsára juthat. Kempelen jóízűt nevetett

s híven teljesítette megbízásomat, úgy hogy a fejevári polgárok már előre is megszeppentek.

Másnap déltájban a városba érkeztem, a megyeházhoz szálltam, hol a megyei tisztviselők illően fogadtak, a városiak a háttérben várták a történendőket. Én a polgármesternek s tanácsnak nem is engedtem meg, hogy szóljanak, hidegen rájuk förmedtem, várjanak míg előhivatom.

A megyei urakkal jókedvűen ebédeltünk, báró Horváth Józsiné, a háznagy leánya, vitte igen kedvesen a háziasszony szerepét, s én megtudtam, hogy a zsidóüldözés főapostola egy itteni kereskedő. Ebéd után egyenként kihallgattam a polgármestert s tanácsosokat, s mindjárt megláttam, hogy ezek közt csak a főjegyző, Lórody üti meg a mértéket, művelt, hazafi érzelmű fiatal ember, ki később a honvédekhez állt be, kitüntette magát, kimenekült, törökké lett, a krími háborúban mint ezredes tolmácsul szolgált a török s angol tábornok között, végre Bagdadban egy zendülés alkalmával hősi halált lelt.

Evvel beszéltem meg tervemet, s elhivattam az izgató kereskedőt, kinek hat óra hosszat kellett az előszobában várni. A polgármesternek kiadtam a rendeletet, hogy a megyeház terére hirdessen népgyűlést más napra, a nemzetőrség foglalja el a tér egyik oldalát. A befolyásosabb polgárokat egymásután magamhoz rendeltem, s rideg szavakkal komolyan figyelmeztettem, hogy a közcsend-bizottság nem tűrheti az engedelmesség megtagadását, s hogy a legszigorúbb eszközöktől sem retten vissza, ha a holnapi népgyűlés nem semmisíti meg minden ellenmondás nélkül az elébbi népgyűlés határozatát, s vissza nem hívja a zsidókat. Bizom egyébiránt hazafiságukban, hogy ők is e célra közreműködnek s az ingerült kedélyeket lecsillapítják. Végre tíz órakor behivattam a már türelméből kifogyott főizgatót, valóságos német nyárspolgárt, ki ma talán évek óta először mulasztotta el rendszeres vacsora-óráját. Ennek szárazon megmondtam, tudom, hogy ő izgatta fel a népet a zsidók ellen, mire mentegetőzni kezdett, hogy a zsidók márczius óta szentelenebbek mint valaha, hogy csalják a népet, uzsorások stb.

Én e kérdéssel vágtam szavába :

— Van-e családja ?

— Feleségem s három gyermekem.

— Sajnálom őket, mert látom, hogy önt sokáig fogják nélkülözni, önt nem sajnálom, de őket igen, mert önt elfogatom, vasra veretem s Pestre vitetem, mint ki az állam ellen feltámad, — s e szavaknál felütöttem a corpus jurist s megmagyaráztam neki az 1723-ki felség-sértési és hazaárulási törvényt, qui se contra statum publicum erigunt. A szegény kereskedő roppantul megijedt, arcza elhalaványult, fogai vaczogtak, egész testében remegett, mire említém, hogy ha a népgyűlés megsemmisíti elébbi határozatát, ha jól viseli magát, ha visszahívja a zsidókat, meglehet, hogy a feledés fátyolát borítom az egész esetre. Megtörve távozott el.

Másnap reggel bejött a lovasság s elfoglalta a megyeháztér egyik oldalát, a másikra a nemzetőrséget állíttattam fel. A megyeház elébe a nagy zöld asztalt tétettem ki, erre állíttattam az alispán karszékét s elébe tegnapi háziasszonyunk toilette-asztalkáját. Tíz órakor ott volt már a város összes lakossága, én díszmagyar ruhában, kalpaggal fejemen, karddal oldalomon felhágtam az asztalra, hová Lórody követett, leültem s fenhangon meghagytam neki, olvassa fel megbízóleveletem. A mint ez olvasni kezdett:

«Mi Szemere Bertalan, Klauzál Gábor, Pulszky Ferencz, a királyi teljhatalommal felruházott nádor István főherczeg Ő felsége által a közcsend s rend fentartására kinevezett országos biztosok.» —

Egy hang hallatszott: «Nem ismerjük el,» a nép mozogni kezdett, Lórody megijedt s leugrott az asztalról, én pedig előre lépven, döngő hangon kérdeztem:

«Ki a merész, ki el nem ismeri az ország legfelsőbb törvényes hatóságát? álljon elő, nevezze meg magát, mutassa, hogy van bátorsága véleményeért szenvedni, mert lakolni fog, mint mindenki, a ki ellentállni mer a kormánynak; ez el tud s el fog tiporni mindenkít, ki a közrendet megzavarni merészkednék, — ne gondolják, hogy a szabadság időszaka a csendbontás ærája.»

Mély csend követte szavaimat, senki sem mert moccani.

Erre elmondtam nekik, hogy a szabadság nem kiváltság, hogy ez olyan, mint az égő gyertya, mely nem vesz semmit világából, ha más gyertyát gyújtanak meg rajta, hogy a zsidók is úgy fiai hazánknak, mint mi magunk; előadtam, mily dicsőség az a magyar nemzetre, hogy mit más nemzetek vérök árán tudtak csak szerezni, mi azt békés úton vívtuk ki, s mily szégyen volna az, ha köztünk

meghasonlás állna be, ha rendbontás szennyezné be a nemzeti dicsőség napjait; figyelmeztettem végre arra is, hogy mi rendbontást nem türhetünk, s meg tudjuk azt torolni; említettem Székesfejérvár dicső multját, felszólítottam a népet, ne homályosítsa azt el vallásos és nemzetiségi türelmetlenséggel, s így szónokoltam másfél óra hosszat mindig melegebben, de a nép hallgatott s csak a végén hallatszott néhány éljen-szó.

Feltettem most a kérdést, akarják-e megsemmisíteni előbbi határozatukat s visszahívni a zsidókat?

Egypár szó hallatszott: Akarjuk.

Szóljanak azok, kik nem akarják!

Mély hallgatás — mire kimondtam a végzést, hogy az előbbi népgyűlés határozata, mely a zsidók kiűzetését követelte a tanácstól, egyhangulag visszavétetett, s hogy én ennél fogva a tanács végzését megsemmisítem s hogy e végzés ne szennyezze be a jegyzőkönyvet, azt ünnepélyesen saját kezemmel a jegyzőkönyvből kitéptem, az egész eljárásról Lórody által készült jegyzőkönyvet felolvastattam, hitelesítettem, s a gyűlést feloszlattam. A nép csendesen ment haza, a polgármester pedig a megyeházba kísért, hogy a végzés végrehajtására nézve vegye rendeletemet. Meghagytam neki, közölje a határozatot hivatalosan a zsidó előljáróval, ki a szomszéd faluban várakozik, s hívja vissza a zsidókat, különben felelőssé teszem minden további zsidóüldözésért.

A püspök nagy ebédet adott tiszteletemre, gratulált, hogy e csiklandós ügyet oly szerencsén oldottam meg, a pezsgő folyt, körmönfont toasztok hangoztak, midőn a huszár jelentette, hogy egy polgárküldöttség szólni kíván velem.

Bevezettettem, elmondták, hogy a lakosság belenyugodik ugyan a végzésbe s rendeletembe; de mégis megkér, ne szégyenítsem meg a várost, ne hivassam a zsidókat hivatalosan vissza, ne kívánjam, hogy a polgármester a rabbinusnak írjon; a zsidók úgy is tudják már, mi történt a városban, térjenek vissza éjjel minden demonstráció nélkül, holnap reggel rendben lesz minden, ne követeljem, hogy a város szégyenben maradjon.

Természetes, hogy e kérelemnek engedtem, a zsidók éjjel visszatértek a városba, én pedig a közcsend- s rendbizottság tekintélyének békés úton történt illetén helyreállításával visszamentem Pestre.

Később, a miniszterium végleges megalakulására közvetlen következő napokban, még több helyütt ütött ki a zsidóüldözés, s komolyabb alakot öltött Pozsonyban és Vág-Újhelyt, hol az iskolákat feldúlták s a zsidókat kirabolták. A német nem tudja elfojtani ellen-szenvét a zsidó ellen, mind a mellett, hogy ez a német nyelvhez ragaszkodik; az angolok, francziák, olaszok ritkán bántották a zsidókat, a magyarok, lengyelek s törökök menhelyet adtak nekik, s ők mégis nem azok nyelvét fogadták el anyanyelvökül, kik őket megvédték, hanem azokét, kit őket mindig üldözték: a spanyolokét s németekét, pedig ezek bántották őket mindig Szent Erzsébet és Szent Kapisztrán idejétől Wagnerig.

A forradalom zajában régen elfelejtettem már ezen fejevári epizódot, Angolhonban éltem mint menekült, midőn 1850-ben a londoni Jewish Cronicleben egy levél jelent meg Magyarországból, melyben egy névtelen zsidó elbeszélte az esetet s engem tengerentúli hitsorsosainak ajánlt. Ezen megemlékezés annál jobban esett, minél fájdalmasabban éreztem honn maradt barátimnak közönyös-ségét, kik egyetlenegynek, a nemeslelkű, melegszívű Zsivora György-nek kivételével egy árva szót sem irtak a számüzöttnek.

Még egy egész hétig bajlódtunk Pesten közigazgatással, népgyűlésekkel s a nemzetőrség szervezetével, én is őrnagynak választattam egy czifra zászlóaljban, melybe főkép az írók, színészek és a zsidók álltak be, kik nehezen engedelmeskedtek és mindig okoskodtak, egy kiszolgált őrmester gyakorolta be őket nem nagy sikerrel. Wesselényi is megjött, tíz év óta nem láttuk; megtört alakja, ősz szakála s a vaknak tapogatózó mozdulatai a legnagyobb kegyeletet ébresztették iránta, kit az előtt mint a mozgalom legmerészebb vezérét ismertük. Kora s vaksága lecsillapították szenvedélyeit, mérsékelve szólt a néphez, s aggodalmait fejezte ki épen akkor, midőn ismét bízni kezdtünk, hiszen maga a király, trónörökös öcscsével s ennek fiával jött le Pozsonyba a törvények szentesítésére; nem kételkedtünk többé az udvar jóhiszeműségében, a miniszterek a szentesítés után tüstént lejöttek s roppant lelkesedéssel fogadtattak. A közcsend- s rendbizottság feladata nagy meglegedésünkre megszűnt.

VI.

Az 1848-ki törvények az akkori nemzedék minden aspirációinak kifejezése; azon politikai eszmék, melyeket Széchenyi, Eötvös, Kossuth a sajtó útján, Kölcsey, Deák és barátai a megye s országgyűlésein évek óta kifejtettek, sokszor mint oly theoriákat, melyek megoldása egy boldogabb utókor feladata, mindez mint szentesített törvény egyszerre lépett életbe. Az eszmék s elvek nem voltak újak, nem Széchenyi, nem Deák, nem Kossuth, nem Eötvös felfedezései, régóta le voltak rakva az északamerikai államok alkotmányában s a francia forradalomszülte alaptörvényekben, régóta ezek határozták a nemzet jobbainak látkörét, de valahányszor eddigelé szóba jöttek, minden igyekvés létrehozásukra megtört a sérült anyagi érdekek s szellemi büszkeség szikláin. Most pedig egyszerre megszűnt minden ellentállás, a magyar nemesség képviselői minden külső kényszer s minden színpadi hatás keresés nélkül lemondtak előjogaikról, megosztották kiváltságaikat az egész nemzettel, feladták a kilenczedet, a robotot s a hivataloskodás és törvényhozás egyedárusságát, elfogadták az adót s a törvény előtti egyenlőséget, magokhoz emelték az egész nemzetet, vallási és nemzetiségi tekintetek nélkül. A magyar clerus nem hagyta magát megelőzni a nemesség által s önkényt s kárpótlás nélkül lemondott az egyházi tizedről; a felsőbb osztályok bizonyosságát adták, hogy méltók azon szerepre, melyet nekik születésök adott. Ha most kérjük, ki volt az, ki ezen csodákat mivelte, ki volt az, ki elnémította a «nem adózunk» viharos lármáját, ki az, ki megpuhította a főurak szívós ellentállását s keresztültört a burocracia hálóin, melyek eddig minden szabadabb mozgalmat megakasztottak, azt kapjuk feleletül, hogy a kor szelleme, az eszmék hatalma, melyek a februáriusi párisi forradalom következtében mint egy orkán megingatták a trónusokat s elseperték az elavult, korhadt institutiókat. Ezen felelettel meg szoktak elégedni azok, kik nem szeretnek gondolkodni s örülnek, ha egy szóba, egy fogalomba kapaszkodhatnak. De ha megfordítjuk a kérdést, ha átgondoljuk mi történik, ha Kossuth megválasztása Pesten nem sikerül, ha Balla a központi megye egyik képviselője, midőn Párisban a köztársaság ki lett kiáltva, meghozattak volna-e akkor azon törvények, melyek megújult nem-

zeti életünk alapjai. Bizony, bizony a Szentkirályiak, a Szemerék, a Pázmányok, a Lónyaiak s a régi táblabírák egész tisztességes serege nem birtak volna felemelkedni az események magasztosságának színvonalára, még a bécsi forradalomból sem merítettek volna elég bátorságot a magyar alkotmány átváltoztatására, a feudalizmus bilincseinek megtörésére s azon örvény merész átszökésére, mely a régi Magyarország s a nyugati népek közléte közt tátongott. Bármennyire éles, de színetlen sérelmi szónoklataik hangja elhalt volna, mielőtt a Morva partját éri, a bécsi izgatottság nem nyer tápot s alapot a pozsonyi országgyűlésben, országos küldöttség nem megyen fel a felzendült Bécsbe, s nem hozza le a független magyar miniszteriumot, a forradalom eltörpül utczai zendüléssé, lesz törvény az adminisztrátori kérdésben, lesz földhitelintézet, lesz horvát sérelmi hosszas vita, erősödik a panszláv izgalom, nincs erdélyi unió s minden megmarad a régiben. Magyarország institúciói nem változnak meg rögtön s véglegesen, a nemzet nem jut erejének öntudatára, s ha végre a kor kívánalmái s külső események folytán Bécsben csakugyan ráállnak az alkotmány megadására, a magyar nemesség, elkülönözve a nemzet zömétől, nem képes ellentállani a központosító rendszernek, azok pedig, kiket Pozsonyban nem akartak kielégíteni, szívesen elfogadták volna a malasztot Bécsből.

Ha mindez máskép történt, ha Magyarország szerezhette magának a 48-ki törvényekben oly zászlót, mely körül a vész idejében az egész nemzet seregeltetett, ha a művelt nyugati népek sorába azon öntudattal léphetett, hogy méltó az ily társaságra, ez egy férfinek érdeme: Kossuthé. Ő volt az, ki nem csak a nemzet értelmére, de képzelődésére is hatva, emelkedettebb irányt adott az országgyűlési vitáknak — a tiszta ész hiába vív meg a korlátolt nézetű középszerűséggel, azt csak az érzelem tudja legyőzni, vagy magával ragadni — ő fogta fel a párisi s bécsi mozgalmak egész horderejét s rögtön megértve a pillanat jelentőségét, kizsákmányolta minden előnyeit, éreztetve szellemi felsőbbségét nemcsak a bécsi kormánylyal, de a magyar főurakkal is, mind a kettőt úgy ígézte meg, hogy csaknem öntudatlanul, nem is bátorkodtak neki ellentállani. Ha mindezt meggondoljuk, nem fogjuk tagadhatni, hogy az 1848-ki törvények Kossuth Lajosnak művei, az eszmék, melyek bennök ki voltak fejezve, az elvek, melyeket megtestesítenek, kizá-

rólag a koréi, de hogy ezen eszmék, hogy ezen elvek törvényben találtak kifejezést, hogy ezen törvényeket ellenmondás és küzdelem nélkül elfogadta az udvar és a nemzet, az Kossuth érdeme.

Ha hazánk történelmében körültekintünk, csak egy alakot találunk, mely hozzá hasonló: Verbőczy Istvánét. Ő is a középosztályt s a nemzeti aspiratiókat képviselte a főurak s az udvar ellenében, hozzá is úgy ragaszkodott a nemzet, mint Kossuthhoz, s az ő művei az Ulászló alatti közjogi törvények s a hármaskönyv három századon keresztül megmaradtak a nemzet egységének alapjai. Midőn az ország háromfelé fel volt osztva, a törökök, erdélyi fejedelmek és magyar király közt, Verbőczy hármaskönyve mind a három részben megmaradt törvénynek s egyedüli kapocsnak köztök, amint azt Salamon Ferencz egyetemi előadásában oly szépen ki szokta fejteni. Az utókor igazságtalan volt Verbőczy és műve iránt, úgy amint mi is el szoktuk felejteni mindazt, mit Kossuth törvényeinek köszönhetünk. Az osztrák centralisatio sem tűrte volna soká a magyar nemesség kiváltságait, melyek a század szellemével ellentétben állanak, de az alsóbb osztályok felszabadulása akkor nemzetiségünk rovására német lett volna, nem magyar s a jogfolytonosság, melyhez ragaszkodtunk, nevetségessé válik, ha az a kiváltság folytonosságánál nem lett volna egyéb. József idejében lehetett még ragaszkodni Verbőczyhez, de az új jozefinus ærában, a Schmerling-féle alkotmányos központosítás idejében, szerencse volt, hogy törvénykönyvünk utolsó lapja tökéletesen megfelelt nemcsak a nemzet aspiratióinak, hanem az újabbkor, a nyugati mívelődés minden követelményeinek. S ez az, a miről megfelejtkeznünk vétek, ha azon időkről emlékezünk, melyeknek nagyságát most felismerni nem szeretjük, nehogy törpeségünk érzete a szégyenpírt idézze fel arczainkra.

Megelégedéssel fogadtuk április közepén a törvényhozás munkáját, de izgatottságunkban türelmetlenül igényeltük egész közéletünk rögtöni átváltoztatását, nem elégedtünk meg a virággal, a gyümölcsöt is izelni akartuk, pedig rajtunk is beteljesedett a görög költő szava, hogy az ajak s a serleg közt sok a viszontagság.

PESTI ÉS BÉCSI VISZONYOK

április közepétől június végéig.

I.

Amint a miniszterek megérkeztek, első feladatuk volt a személyzet szervezése a miniszteriumokban. Ez nagyjában jól sikerült, alig hallatszott kifogás a közönség részéről, a nepótismuskak kevés jelei mutatkoztak, s ezek is csak alárendelt állomásoknál; a kinevezések általán véve érdemesekeket értek. Batthyányi Jászai Pált, a történetirót, választotta elnöki titkárává; Klauzál Trefortot államtitkárául, Lukács Mórictot elnöki titkáraul; Széchenyi alatt gróf Zichy Ferencz lett államtitkár, a hú Kovács Lajos osztályfőnök; Szemere Házánt nevezte államtitkárnak; Eötvös, Szász Károlyt; Deák, Ghyczy Kálmánt, Szalay László lett osztályfőnök, Irányi Dániel titkár; a pénzügyminiszteriumban én voltam az államtitkár s egyszersmind a minisztertanács tollvivője, Duschek Ferencz osztályfőnök államtitkári ranggal. Csengery Antal, Tóth Lőrincz, Havas Sándor, Korizmic László, Rajner Pál, Horváth Lajos, Emődy, Bulyovszky, Ordódy, Weisz Bernát mindnyájan találtak illő helyet a miniszteriumokban, mindez tetszett, a közönség csak Ghyczy kinevezéseért neheztelt. Akkor még szigorúbban itélték meg az embereket mint most, el nem tudták felejteni, hogy Ghyczy 1844-ben mint ellenzéki követ csak azért buktatta meg a földhitelintézetet, minthogy a kormány magának tartotta fenn az elnök kinevezését, s mégis ugyanazon évben maga fogadta el a kancelláriától az ítélőmesteri kinevezést, csak úgy mint most az alkotmányos kormánytól az államtitkári állást. Egy csoport ifjuság meg is támadott engem a Kristóf-téren, adjak számot, miért nevezték ki a pecsovicsot oly magas állásra. Felmásztam egy állványra, mert éppen ott építettek akkor, s hosszú beszédben védtem Ghyczyt s

elmondtam, hogy az igazságszolgáltatásnak nincs semmi köze a politikához, hogy egyébiránt jó szabadelvű lesz ismét belőle. Húsz évvel később magam is csudálkoztam ezen látnoki ötletem felett.

Pestnek azon időben még elég forradalmi színe volt, a muzeum lépcsőfala megmaradt még mindig népgyűlési szószeknek, a vidékről jöttek-mentek a küldöttségek, Bécsből is, s a népgyűlések hősei eljártak bizottságkép a miniszterekhez panaszokkal, kérdésekkel, petíciókkal. Batthyányi véget vetett mindezeknek s kiadott egy rendeletet, mely a népgyűléseket szabályozta s csak kérelem mellett engedte meg esetről-esetre, a kérelmezők felelőssége mellett. A nemzetőrséget is újra szervezte városrészenként, holott eddig a századok úgy szervezkedtek, mint régen a czéhek, külön voltak az iparosok, a háziurak, az ügyvédek és mérnökök, az írók, színészek és zsidók. De a nyárspolgárok nem akarták türni magok közt a zsidókat, s a mesterlegények csakugyan megtámadták a király-utczát. Nagy volt a zaj, mi Batthyányihoz siettünk, hogy a rend rögtön a legszigorúbb eszközökkel állíttassék helyre, de a minisztereket is megelőzte Perczel Mór, ki felsőbb parancs nélkü riadót veretett, a nemzetőrséggel tüstént szétkergette a garázdálkodó mesterlegényeket s megvédte a királyutczát, mire rögtön a rendőrség főnökének neveztetett ki. — De a nemzetőrség felfegyverkeztetése is sok bajjal járt, Lederer tagadta, hogy a fegyvertárban hasznavehető fegyverek léteznének, s különben is kijelentette, hogy csak a bécsi hadügyminisztertől fogad el parancsot, mert eddig nem értesült hivatalosan, hogy Magyarországon is van miniszterium, s mennyire terjed ennek hatásköre.

Legfőbb baja volt azonban Kossuthnak, ki volt merülve a parlamentáris küzdelem által, most pedig költségvetést kellett készítenie s a közigazgatás költségeit fedeznie, holott a pénztár mindenütt üres volt, mert a pénz mindenünnen fel volt küldve Bécsbe, úgy hogy az első évnegyedben már több mint az évi jövedelem fele hiányzott, egyébként a miniszteri tanács gyakori ülései Budán a főherczeg nádor elnöklete alatt, s a sok miniszteri értekezlet Pesten szintén igénybe vették idejét, hogy tehát idegeit megnyugtassa s időt nyerjen a munkához, lakást vett Budán a Krisztinavárosban, mely akkor még nem volt annyira beépítve mint most s fáknak s kerteknek bővelkedett.

A nádor mindjárt az első miniszteri tanácsban előhozta azon királyi kéziratot, melyben a felség felszólítja, gondoskodjék arról, hogy Magyarország méltányosság tekintetéből az államadósság egy részét vállalja el, kerülből tíz milliomot évenként. A miniszterek ismerték ezen leiratot már Pozsonyból, mert ápril 6-áról volt keltezve, de minthogy nem volt ellenjegyezve, mint magánlevelet eddig ignorálták, most azonban égető kérdéssé vált, mert a német miniszterek a bécsi hivatalos újságban tétették közre, minden megjegyzés nélkül. Kíváncsi voltam a discussióra, éreztem, hogy a szabadságot áldozat nélkül nem lehet megnyerni, hogy azt vagy vérrel, vagy pénzzel kell megvásárolni, többnyire mind a kettővel, tudtam, hogy a bécsiek, főleg pedig a pénzvilág, kérlelhetetlen ellenünk lesz, ha e kérdést elejtjük, s magánbeszélgetésben mindezt ki is fejtettem Kossuthnak, kinek ellenzését vártam, ő pedig a miniszteri tanácsban egy szót sem szólt ellene; Széchenyi támadta meg a felség kívánságát mint méltánytalant, hiszen Magyarország eddig a kormány mostoha gyermeke volt, állami beruházásokra nézve elmaradt a többi tartományok megett, most szüksége van minden jövedelmére oly befektetésekre, minők Lajthán túl magyar pénzen is rég megtörténtek. Deák is ellene nyilatkozott, s kifejtette, hogy Magyarország nem köteles oly adósságokban részt venni, melyek csinálásában országgyűlése nem vett részt, melyeknek szükségességéről, céljáról s kezeléséről soha nem értesült s ez lett a minisztertanács határozata.

II.

Szintén oly kényes volt egy második kérdés is, melyre az udvar még nagyobb súlyt fektetett, mint az államadósság megosztására. Az olasz fölkelés, Milanónak és Velenczének, a két fővárosnak veszte, mélyen sértette a sereg önérzetét, a főherczegek becsületkérdésnek tartották, hogy a két tartomány minél előbb hódíttassék vissza, különösen mióta Carlo Alberto, a kis Szárdinia nagyravágyó királya, Milanóba bevonult. A nagyhatalmi állás forgott veszélyben, ennek helyreállítására mindenre kész lett volna az udvar. Magyarorszában ez időben nem volt több katona, mint 18,000, többnyire német, cseh, olasz, ellenben Radeczky seregének tetemes része magyar ezredeből állt, most tehát szó sem lehetett arról, hogy

fegyveres erő vonassék ki az országból, de előre látható volt, hogy a király meg fogja követelni a kormánytól, kérjen az országgyűléstől ujonczokat, addig is a magyar ezredek depôtjaiból Olaszországba rendeltetett minden fegyverfogható egyén, pedig Magyarországon népszerű volt az olasz mozgalom, azt találták, hogy az olaszoknak is van joga a szabadsághoz s minden transport, mely Lombardiába ment, felizgatta a fővárost. Emlékezem, hogy egyszer késő este miniszteri értekezleten voltunk épen, midőn egy néptömeg, az ifjúságtól vezéreltetve, be akart tolni a házba. A miniszterek kiküldtek az erkélyre, megkérdeztem, mit akarnak?

Felvilágosítást, valjon a kormány csakugyan küld-e katonát az olaszok ellen.

Erre szárazan megmondtam nekik, hogy a minisztereknek fontosabb dolguk van, mint bárkinek felvilágosítást szolgáltatni, hogy ők az országgyűlésnek és a felségnek felelősek, nem az utczának, ugyanazért jó éjszakát kívánok, menjenek haza. Természetes, hogy ily jelenetek nem tettek népszerűvé.

Széchenyivel sokszor találkoztam a Dunaparton, most is, mint mindig, mindent a legsötétebb színben látott, s kifejtette nézeteit, hogy a nép fel fog lázadni ellenünk még a fővárosban is, a proletáriusok meg fogják ölni a birtokosokat s kirabolni a várost. Erre megjegyeztem, hogy a közerkölcsiség még sohasem volt oly magas fokon, mint épen most, hogy a börtönök üresek, tolvajságnak nincs híre. Széchenyi összehuzta sötét szemöldökeit: Mikor a zsebmeteszők erényesek lesznek, akkor a becsületes emberek feje van veszedelemben, jobb szeretem, ha meglopnak, mintha megölnek.

Este mindig Kossuthnál dolgoztunk az előirányzaton s megbeszéltük az adótörvényeket, melyeket az országgyűlésnek be kellend nyújtani. Itt ismerkedtem meg Duschek Ferenczcel, ki Kossuth bizalmát igen hamar megnyerte. Horvátországban született, nevelése német volt, az imperiális kamaránál szolgált, később a titkos cabinetben, utolsó időben magas állása volt a magyar kamaránál, éles ész, nagy pénzügyi tehetség, minden izében hivatalnok, ki most Kossuthot szintoly híven s oly odaadással szolgálta, mint elébb Metternichet.

Megdöbbenve láttam itt, mit jelentsen az államhivatal! Láttam, hogy annak, ki abba belép, úgy kell lemondania minden

önállóságról, mint a jezsuitának. A sacrificium intellectus, a szabad gondolkodás áldozata megkívántatik tőle multhatatlanul, neki csak a főnöke számára kell gondolkodnia, csak az ő értelmében dolgoznia, csak az ő nézeteit érvényesítnie, lelkiismeretének megnyugtatására tehet ugyan észrevételeket, figyelmeztethet a nehézségekre, de ezek daczára, ha a kivitel reábizatik, meggyőződése ellen is el kell járnia, ellenértékül nyeri fizetését és a megszabadulást minden felelősségtől; ennek folytán ellustul értelme, meglegszik chablon szerint dolgozni, intelligens géppé válik, mely a miniszter terheit könnyíti, anteacták szerint gondolkodik s idegenné válik tulajdon hazájában, nem érti többé népét, hazája a bureau s ő meglegszik, ha főnökét érti meg. Ez csoportosítja a hivatalnokokat oly kaszttá, melyben minden, bárhogy változó kormány bátran bízhatik, mihelyt a hivatalnoki kar meggyőződött annak állandóságáról.

Duschek egyébiránt el volt ragadtatva Kossuth tervei és személyisége által, tudott még lelkesedni, hitt a szabadságban, s midőn egy este Kossuth kifejtette terveit, melyeknek számszerinti kivihetőségére nézve Duschek nézeteit kikérte, ez annyira fellelkesült, hogy kezemet megfogva felszólalt:

— Csak öt évig kormányozhassuk az országot, paradicsom lesz belőle.

Rossz kedvemben voltam, Bécsből s a határóvidékről rossz híreket vettünk épen s feléje fordulva feleltem:

— Mit beszél öt évről, örüljünk, ha egy esztendő múlva nem vagyunk még felakasztva.

A miniszterek állása nem volt irigylendő, egy sem ismerte közülök az administratio mindennapi formáit, a fogalmazás apró kerekeinek forgását, az ellenőrzés lassító nehezékeit azon nehézkes óraműben, melyet kormánynak nevezünk, melyet semmi bankár meg nem ért, ki sokszor a hivatalnoki erők tíz százalékával csakis annyi vagyont kezel, mint egy kormány; de ezen complicált apparatus megóvja azután a nemzetet azon veszélytől, hogy ügyei rögtön intéztessenek el s érdekei haladéktalanul óvassanak meg. A miniszterek tudták ugyan, hogy az absolut kormányzatnál szükséges a hosszú tanulmányozás, sokféle véleményadás, többszörös ellenőrzés, de senki sem merte a közigazgatás ezen tekervényes eljárását egyszerűsíteni, erre nem volt sem idő, sem tehetség, át kellett venni

nagyjában a régi kormányzat formáit, melyekhez a hivatalnokok hozzá voltak szokva. Ezekben azonban még sem bíztak az új miniszterek s mindent a magok szemeivel akartak látni, mi sok időt követel s kifárasztja az elmét. A közönség ellenben természetes izgatottságában minden bajnak orvoslását, minden valódi vagy képzelt visszaélés gyors megszüntetését várta a kormánytól, melynek ezen felül a bécsi miniszterek folytonos nehézségeket gördítettek lábaik elé az országnak a Lajthántúli kormányynyal közös ügyeiben, melyek még nem voltak lebonyolítva, minők a posta, vámok, a ménesek, az összes katonai ügy. A nemzet türelmetlenkedett, a miniszterium csak lassan járhatott el, s még Kossuth is meggyőződött, hogy a régi kamara gazdálkodása nem volt oly igen rossz, mint a minőnek hittük, sőt hogy a régi hivatalnokok sem nem hazaárulók, sem nem gazemberek, s hogy köztök is van ügyes, lelkes férfi, habár a közönség gyanúsítgatta a pecsovic testviselőket s mindennap új reformot várt vagy legalább is valami jelt, mely bizonyítsa a kormány tevékenységét.

Ily körülmények közt keletkezett egy kis délutáni lap «Márctzius tizenötödike»; főmunkatársa csak imént szabadult ki a bécsi fenyítő törvényszékkal volt kellemetlen érintkezésének következményeiből, de életre valóságát nem vesztette el a reá kényszerített magányban; ő megtudta mindjárt érteni a magyar közönséget, melytől két év alatt elszokott s élénken, kevés élczczel, sok szemtelenséggel s bizonyos magyar zamatú józansággal ostorozta mindennap a kormány lassúságát, élheterlenségét s hiszékenységét az udvari ármányok ellenében, melyeknek jeleit itt-ott felderítette s denuncziálta, annál inkább, minthogy a denuncziálásban különösen gyönyörködött. Sokszor neveltünk, többször bosszankodtunk e fürge lap felett, melyet még Deák is esténként, a színházterén a kioszk előtt ülve, fagyaltához a gyerkőczöktől megvett, kik azt még nedvesen, a mint a nyomdából kijött, nagy lármával kinálgatták. Ezen lapocska lett a radicálisok organuma s később valódi hatalommá növekedett, most jóformán az egyetlen ellenzéki lap volt, mert a pecsovic nézetek alig találtak képviselőre a magyar hírlapirodalomban, az egy német lap pedig, melyet Heller Izidor a régi bécsi szellemben szerkesztett, nem talált olvasókra, sőt szerkesztője is nem sokára elillant. A kormány soká vajudott, míg a közlöny valahára megszülemlett, de ez

épen azért, mivel hivatalos volt, színetlen maradt nehogy Béccsel újabb complicatiókat idézzon elő. Kossuth tehát szintén alapított lapot, s azt «Kossuth hírlap»-jának keresztelte el, talán azon utógondolattal, hogy legyen organuma, ha majd egyszer elhagyja miniszteri székét, mert addig, míg tárczáját vezette, ritkán volt ideje hírlapjával foglalkoznia. Azon tény azonban, hogy a «köz-lönyön» kívül van még egy félhivatalos lap, de nem a miniszte-riumé, hanem csak az egyik miniszteré, aggasztó bizonyosságul szol-gált, hogy nincs egység a kormányban és hogy abban legalább is két különböző áramlat létezik. Ezek ugyan csak később tértek el egymástól, jelenleg békésen folytak le egymás mellett, ugyanazon irányban; a közös ellenség ellen közös volt most még az eljárás.

A miniszterek csakugyan nem szerették Kossuthot; Széchenyi régóta gyűlölte, Batthyányinak visszatetszett korlátlan hatalma a közvélemény felett, Deák nem bizott tapintatában, hogy ezen hatalmat mindig józanul fogja felhasználni, Eötvös félt tőle, mindnyájan meg voltak győződve, hogy a németek jégre viszik őt, vala-hányszor akarják, sőt ezt bebizonyítottnak hitték mindjárt kezdet-ben, pedig ők sülték fel, nem Kossuth.

Lamartine, ki Franciaországban, mint az ideiglenes kormány elnöke, a külügyekkel foglalkozott, mindamellett hogy Bastide volt a külügyminiszter, Európa különböző országaiba titkos ügynököket küldött, hogy a nemzetek hangulatával ismerkedjék meg, midőn a követek az udvarokéiról tudósítják. Magyarországra s a keletre dr. Mandelt küldte, magyar születésű kitűnő orvost, ki évek óta Párisban lakott s mint az egyik színház orvosa összeköttetésben volt az irodalmi körökkel. Henszlmann, ki őt régóta ismerte, elhozta hozzám, én Kossuthot és Deákot ajánltam különös figyelmébe, s ő el is ment hozzájuk. Deák nem tudott francziául, Mandel tehát németül az itteni kiejtéssel beszélt volt, mire Deák tüstént gyanúba vette, hogy ez nem lehet franczia ügynök, hanem Szedlniczkinék közege s midőn szavaiból megértette, hogy Kossuth nyiltan és bizodalmasan beszélt már vele, s elmondta néki a bécsi rosszakara-tot, az udvar ármányát s a bizalmat, melylyel a franczia köztársaság iránt viseltetünk, nagyon megütközött collegája könnyelmű vigyázatlanságán s elbeszélte ezen esetet a többi minisztereknek, később sok barátainak, bizonyosságául, hogy Kossuth fel szokott ülni,

bármilyen szédelőnek, még a bécsi titkos policziának is. Dr. Mandel pedig még most is nevet, hogy őt bécsi spiczlinek tartották.

III.

Rossz hírek érkeztek Bécsből. Esterházy nem tudta kivinni, hogy Mészáros a honvédelmi miniszter, elbocsáttassék az olasz seregtől, megjelenéseig pedig nem rendelkezhattunk katona-ügyekben, s a kommandirozókkal folyvást előkerült új meg új frictió. A herczeg egyébiránt egész életében diplomata volt nem bureaukrata, a hivatal mindennapi chablon ügyeihez nem értett, ezeket Pazziazzira bízta, a feloszlott kancellária egyes titkárára. Ebben nem lehetett bízunk, meg is tudtuk, hogy a kancellária levéltárából egy egész kocsival vittek el irományokat, nem is kételkedtünk, hogy ezek a magyar titkos policzia jelentései. Ugyanazért a miniszteri értekezlet megegyezett abban, hogy engem küldjön fel Esterházyhoz államtitkárrul, mire szívesen reálltam, mert meg voltam győződve, hogy ott több szolgálatot tehetek a hazának mint Pesten. Elnöki titkárrul mellém Kossuth Wargha Istvánt ajánlta, én ezen embernek soha sem tudtam hinni, rendőrt gyanítottam benne, az is volt, — ő árulta el annak idejében a koronát, — de Kossuth szerette, mert tudósításait mindig megbízhatóknak találta. Hogy azonban nekem is legyen bizodalmas emberem Bécsben, megkértem Batthyányit, neveztesse ki mellém Henszlmann Imrét és Szontagh Palit, régi barátimat, fogalmazókul. A főherczeg a miniszterek felterjesztésére aláírta a kinevezéseket s május első felében felmentem Bécsbe.

Az öreg herczeg szívesen fogadott s mindjárt megkérdezett, régen ismerem-e a minisztereket. Megmondtam, hogy Batthyányit, Széchenyit, Kossuthot több év óta közelebbről ismerem, s hogy szorosabb barátság fűz Eötvöshöz, Klauzálhoz, Deákhhoz.

Lássa, szólta ő, nekem nincs ez előnyöm, csak Széchenyit ismerem, külföldön éltem, nem lehetett alkalmam a többi collegáimmal megbarátkozni, ön e részben szerencsésebb, ismeri nézeteiket s intentióikat, s ezekről engem mindig informálhat. E szerint talán jobb lesz, ha nem is jövök mindennap a hivatalba, ön el fogja végezni a munkát nálam nélkül is, én hütteldorfi villámban töltöm majd a tavaszt, ha valamely nevezetesebb ügyben szüksége lesz

reám, kijő hozzám, vagy tudósít, hogy bejőjjen, szombatoként mindenesetre itt leszek s aláírom az aláírandókat.

Megértettük egymást, minden csiklandósabb ügyben magam irtam alá az okmányt «a miniszter távollétében» s csak közönyös actákra kívántam meg a herczeg aláírását, nem akartam, hogy ő a legrosszabb esetben is compromittálva legyen, mert voltak pillanatok, midőn Széchenyi pessimismusa reám is ragadt, midőn előre láttam az összeütközés kikerülhetetlenségét s a reactió lehető győzelmét.

A herczeg egyébiránt gyakrabban jött be a városba, s néha kedélyes társalgásban elbeszélgette nekem a régi dolgokat, a brüsseli congressust, az angol koronázás fényét s IV. György s Vilmos idejéből udvari pikáns eseményeket, sőt egy-két levélkét is írt, melyekben bizonyos személyekről szabadon nyilatkozott. Ezeket azután anyósom októberben egyéb irományaimmal elégette, mi nem jutott a herczeg tudomására, ő tehát miattok nyugtalankodott s Londonban egyik angol ismerőse által megkérdezett, hová lettek? Megnyugtattam, hogy nincs mitől félnie, nem léteznek többé.

Bartal és Platthy, a két köztisztelőben álló referendárius a régi kancelláriánál, kik most államtanácsosi czímmel a miniszterium jogi osztályában megmaradtak, mindjárt a mint megérkeztem, tisztelkedni jöttek új fiatal főnöküknél, némi elfogultsággal fogadták őket, s bocsánatot kértem, hiszen a körülmények hozták úgy magokkal, hogy én legyek elnöke oly régi tapasztalt férfiaknak, kiket már híres hazafiaknak tisztelt az ország, midőn én az iskola padjain tanulni kezdtem a latin grammatikát. Bartal felelt, hogy ő ennek örül, mert Magyarország most oly állapotba jutott, milyenbe már I. Ferdinánd trónra lépténél, háromszáz év előtt, jutnia kellett volna, az új viszonyok új emberek által képviseltetnek, de azért barátai lehetnek a régieknek, s felajánlotta nekem magyar módon a te s tu barátságot, mi engem az öreg úrtól valósággal meghatott. Megbeszéltük mindjárt teendőinket is. A halálos itélettel befejezett perek t. i. hozzánk küldettek fel, hogy felterjesztést tegyünk a felségnek, annak megerősítésére vagy megváltoztatására nézve. Megjegyeztem, hogy tudvalevőleg, mint a halálbüntetésnek ellene, a büntető-törvénykönyv bizottságnál is nyilatkoztam ellene, gyakor-

latban nem fogom tehát meghazudtolni a theoriát, melynek híve vagyok. Mind Bartal, mind Platthy megjegyzték, hogy ők sem baráti a halálbüntetésnek, s csakugyan azon hónapok alatt, melyeket államtitkári hivatalomban Bécsben töltöttem, mindig megváltoztatni ajánltuk a legfőbb ítélőszék halálos ítéleteit.

Megvizsgáltam a kézi levéltárt is, akartam tudni, valjon igaz-e, hogy már a miniszterium megalakítása óta elvitték a titkosabb irományokat, s csakugyan reáakadtam egy kötet kéziratra, melyben a honti és bácsi megyegyűlésekről megvolt a legrészletesebb jelentés németül, ez az egy kötet ott volt még, pedig eredetileg bizonyosan nem hiányozhattak a többi megyék jelentései sem, de ezen egy kötet is elég bizonyosággal szolgálhatott, hogy a kancellária nem elégedett meg a főispáni jelentésekkel s hogy neki is voltak titkos tudósítói. Meglehet egyébiránt az is, hogy ezen kötet — hiszen német volt, nem deák — Szedlniczky ágenseinek jelentését tartalmazta, s csak kölcsönkép jutott a kancelláriához, minden esetre a titkos policzia köréhez tartozott, bárki lett legyen ennek ura.

IV.

Midőn Pestet elhagytam, alig volt már a városnak forradalmi színe, a zászlók s kokárdák eltűntek, a népgyűlések zaja megszűnt, a testvéresülési dinom-dánomnak híre sem volt többé. Bécsben ellenben mindjárt első pillanatra feltűnt a forradalom jellege. A lakosság vagy nemzetőri egyenruhát viselt, vagy legalább nemzeti színű kokárdát; voltak, kik keskeny szalaggal diszítették fel magukat, sőt az öreg rusbachi Maier három széles szalaggal feleziczomázva járt az utcán, nagynémettel, magyarral és osztrákkal, azt hittem, komédiát játszanak. Éjjelenként járta még a macskamuzsika, s Fiquelmont külügyminiszter ilyenek következtében mondott le tárczájáról. Az utcán nem láttam sem liberfiát, sem úri fogatot, félelmében az aristokratia mind elhagyta Bécset, a kis lapok, melyeket az utcán árultak, tele voltak denunciációkkal s trágársággal, a tisztességesebbek magyarfalókká lettek, mióta megtudták a magyar kormány vonakodását az államadósság megosztásának ügyében, s most mindennap felergették a bécsieket a magyarok ellen. Mindezen nem csudálkozhattam, nálunk az új

viszonyok rendezése új emberek kezébe került, a közönség remélt, s lassan-lassan megnyugodott; Bécsben ellenben alig történt személyváltozás, a régi gyűlölt emberek megmaradtak a kormányon, Kollowrat még mindig miniszter volt, Lajos főherczeg intézte még mindig az államügyeket, a régi tisztviselők nem változtak, az új bor a régi dohos hordókba volt szűrve, természetes tehát, hogy a forrongás nem sokára nyilván kitört.

Miután az udvar a márcziusi napokban végtére megigérte az alkotmányt, Kollowrat mint miniszterelnök meghagyta Pipitznek, mint legbizodalmasabb emberének, szerkeszsen constitutiót. Ez mintául vette a belga alkotmányt, csakhogy azt úgy módosította, hogy a hatalom inkább a miniszteriumnál, mint a törvényhozás kezében maradjon. Ezen alkotmány a hivatalos lapban tétetett közzé, hogy ennek értelmében történjenek meg a választások. De ugyanazon időben a németek is, kik Frankfurtnban minden törvényes megbízás nélkül egy úgynevezett Vorparlamentben gyűltek volt össze, választásra hívták fel az összes németiséget, mely a szövetséghez tartozik, tehát az osztrákokat is, válaszsának képviselőket a nagy német parlamentbe, hogy ez Németországot szervezse s elkészítse a német alkotmányt. Két kamaráról itt nem volt szó, sem kész paragrafusokról, mert e parlamentet alkotmánykészítő gyűlésnek fogták fel. A bécsieknek, kikben hiányzik a kezdeményezés, de kik nagy érzékkel bírnak az utánczás iránt, most is megtetszett a német minta, e szerint felbőszültek a Pipitz-féle constitutio ellen, nekik nem kellett többé octroyált alkotmány, csak választási törvényt követeltek az általános szavazatjog alapján, ők is alkotmánykészítő gyűlést kívántak, s különösen kikeltek a két kamarai rendszer, a főurak háza ellen.

Május 15-dikén már korán reggel nagy volt az izgatottság, a nemzetőrség a Burg körül fel lett állítva, a főutcákban be kezdték zárni a boltokat, s krétával ráírták a táblákra «szent a tulajdon», a nép pedig mindig sűrűbben csoportosodott. Dél tájban megindult a néptömeg, kérvényt vittek a Burgba, egész Bécs talpon állt, fegyver nélkül ugyan, de fenyegetően. Ablakunkból láttuk ezen vész-kérvényi járatot — Sturmpetitionnak nevezték magok az intézők — kik közt főszerepet játsztak Bach, Giskra és Schütte, a porosz születésű nemzetközi izgató.

Csudálkoztam e jeleneten, mely előttünk elvonult, s Graffennek, ki nálunk ebédelt több bécsi ismerőssel együtt, elmondtam, hogy nem értem a bécsi népet, hiszen az általános szavazatjog mellett a többség multhatatlanul a szláv elemé lesz, a németség érdekeit épen csak a főurak háza fogná megvédeni, sőt mindaddig, míg az alkotmány elkészül, csakugyan szabad keze volna a minisztereknek, kik akkor felelősségre nem vonathatók, midőn hatáskörük nincs még megszabva; ahol törvény nincs, ott törvényszegésről s felelősségről sem lehet szó. Okosabb volna elfogadni az alkotmányt, s a törvényes alapon megválasztott parlamentet meghatalmazni, hogy javítson azon, hol a javításnak helyét látja. Graffennek tetszett okoskodásom s felszólított, menjek a Burgba és sugjam meg ezt a minisztereknek. El is mentem, nem mintha hittem volna, hogy a miniszterekhez hozzáférhetnék, de a kíváncsiság elvezetett a Burg udvarába. Nehéz volt ugyan keresztülhatolni a néptömegben, de végre mégis sikerült, bejutottam a kapun, s az udvaron találtam a kétségbeesett Montecucculi grófot, a nemzetőrség parancsnokát, ki nekem elbeszélte, hogy sikerült ugyan a fölséget a Bellárián keresztül a hadügyminiszteriumba átvinni, anélkül, hogy a nép észrevette volna, de a nemzetőrség nagy része a néppel tart s a deputáció csakugyan benne van már a minisztertanács ülésteremében és sürgeti a kérvény tüsténti elfogadását. Dobblhoff is odajött hozzánk, megkértem, menjen fel a minisztertanácsba, mondja meg a minisztereknek, hogy a nemzetőrség azon zászlóalja, mely az udvart s kaput őrzi, tökéletesen megbízható, mit sógoromtól Brédától tudtam meg, ki ott kapitány volt, ne engedjék, hogy rájok ijesszen a küldöttség.

— Nem vagyok miniszter.

— Mikor a lovak ragadnak, senki sem kérdezi, kitanult kocsis-e az, ki a lovat megállítja.

Csaknem rábeszéltem már, midőn az egyik ablak az emeleten megnyílt és Schütte örömtelt arczaal lekiáltott: A miniszterek lemondanak, az alkotmány visszavéttetik, lesz alkotmányozó parlament, nincs többé urak háza, éljen a democratia! Erre Hoch! kiáltások s lelkesedés.

Sajnálkoztam, az utca uralkodott ezentúl, nem a miniszterek, a forradalom kapui újra megnyíltak.

Másnap nagy volt a bécsiek megdöbbenése, megtudták, hogy az udvar elhagyta Bécsset s Innsbruckba költözött. A bécsi nép nem tudott kibékülni azon eszmével, hogy az udvar távol van, a köztársasági eszme nem villant fel agyában, sőt a púpos Hafnert, ki piszkos lapjában köztársasági cikket írt, maga a nép fogta el s adta át a policziának.

Megtudtam, hogy az udvar pénzsűkében van, s megírtam tüstént a miniszteriumnak, küldje Innsbruckba a civillista első félévi részét, uzsorakamatra kiadott pénz volna ez mostan, s az így nyilatkozó jóakarát Pestről talán rábirhatná az udvart, hogy Budára jöjjön, mire hír szerint a királynénak kedve volt s mi megszilárdítaná állapotainkat s véget vetne a szerbek, horvátok és határvidékiek reactionair törekvéseinek. — Batthyányi szívesen megküldte volna a pénzt, csak hogy a pénztárakban nem volt heverő milliom, az ország koldús volt, kiadásai mindennap szaporodtak, mert a nemesség nem fizetett még adót, hiányzott az adókulcs s az összeírás. A miniszterium csak azt határozta, menjen Esterházy Innsbruckba, ott a király személye körüli miniszternek a helye, s igyekezzék rábirni a felséget, hogy Magyarországra tegye át székhelyét.

Magam maradtam a miniszterium élén Bécsben, hol az erdélyi Unio is nagy izgatottságot okozott az értelmiség körében, még ipam is, a nyugodt, csendes bankár felhevülve kérdezett:

— Igaz-e, hogy már Erdélyt is elraboljátok tőlünk, dr. Sigmund beszélte ingerülten a juridisch-politische Lesevereinban.

— Nem raboljuk, hiszen az erdélyiek önkénytesen állnak hozzánk, s nem tőletek vesszük el, mert Erdély sohasem volt a tietek, de oly önálló, mint akár Magyarország.

— Már pedig tőlünk veszitek, hiába prókátoroskodol, ti nem vállaljátok el az államadósságot, az olaszok szintén nem fizetik, a horvátoknak sem lesz annyi pénzök, hogy fizethessenek, ha Erdély is elesik tőlünk, az örökös tartományokra nehezedik az egész teher.

V.

Penzingben, Gerold könyvárús csinos villáját vettem ki nyári lakásul, kertje nem volt ugyan terjedelmes, de a ház oly közel

feküdt a schönbrunni palotához, hogy ennek parkjában mindig élvezhettük a sétát. Reggel hat órakor bementem mindennap a városba, a Daum kávéházban reggeliztem, itt kerestek fel az Aula vezérei, mint a magyar kormány képviselőjét, itt olvastam a lapokat, melyeknek újdonságírói gyakran megkínóztak indiscretiójokkal, tíz órakor elmentem a kancellária palotájába s elvégeztem a hivatalos munkát, déltájban megírtam mindennapi jelentésemet Batthyányinak, melyet ő elolvasás után a papirkosárba dobott, honnét Jászay Pál kiszedte, — kár, hogy ezen irományok később elvesztek, mert azon nevezetes időknél élénkebb és hívebb képét adták, mint azt ma tehetem. Wargha Kossuthnak írt naponként, levelei rendszerint bejutottak a Kossuth hírlapjába, mint bécsi levelezés. Délután látogatásokat tettem, felkerestem s capacitálgattam az újságírókat, s miután láttam, hogy ezek mind magyarfalók, azon voltam, hogy nekünk is legyen organumunk. Batthyányi megadta a szükséges subventiót, nyoleczszáz forintot havonként, s Orosz József szerkesztette a Völkerbundot. A lap jól volt írva, de nem botrányosan, nem is élesen, a bécsieknek pedig ez időben nem izlett többé az édessavanyú limonádé, megszokta már a szeszes italt, a közönség tehát ritkán olvasta lapunkat, s nem vette meg soha, ingyen osztogattuk a kávéházaknak, hogy terjedjen. Öt órakor délután rendesen otthon voltam Penzingben, ebédeltünk, sétáltunk, fogadtuk a látogatókat, a magyarok, kik Bécsbe jöttek, mind megfordultak nálunk. Bernays, a francia követség hivatalnoka, gyakran volt vendégünk, mert szomszédságban lakott s szintoly figyelemmel kísérte a bécsi mozgalmakat, mint én.

Egész Ausztriában folytak most a választások, egyrészt a bécsi parlamentbe, másrészt a frankfurtiba, abba mindenki választott, ebbe csak azon kerületek, melyeknek kedve volt hozzá. A németek megtették mindenütt, még Csehország legnagyobb részében is, honnét Schuselkát és Kurandát küldték a Majnavárosba. Galiczia kormányzója, Stadion, harmincz rusznyák parasztot választatott meg a bécsi parlamentbe, oly piszkosakat, hogy még a zsebkendő használatát sem ismerték, németül egy szót sem értettek, de azért mégis voksolásnál mind felkeltek, vagy ülve maradtak, amint Stadion intett. Volt köztök Bukovinából egy magyar paraszt is, kit Wargha dohánynyal tartott, de tőle természetesen soha nem tudott meg

semmit, mert a szegény maga sem tudott semmit. Schmerling és Giskra nagy csudálkozásomra a frankfurti mandátumot fogadták el, az elébbi nyáron miniszterré lett ottan, Bach, az utczai agitátor, már májusban lett azzá Bécsben.

Széchenyi és Eötvös meglátogattak Penzingben, István főherczeggel Innsbruckba mentek. Visszajövet Eötvös nagy meglepéssel elbeszélte nekem, hogy az udvarnál nem találtak ellenkezésre az átköltözés ellen Budára, mihelyest az országgyűlés negyvenezer katonát szavaz meg az olasz sereghez. A miniszterek ellenben megkivánták, hogy az udvar szüntesse meg Jellasich fondorkodásait, s csakugyan május 29-ikén egy királyi kézirat Innsbruckba idézte a bánt, hová Batthyányit is meghívta, hogy minden kérdést a két ország közt megvitassanak, s elintézését készítsék elő. Batthyányi pontosan jelent meg azon elhatározással, hogy az ország függetlenségének fentartása mellett mindenre reááll a lehetőség határáig, mert nálunk kiütött már a belháború, a szerbek feltámadtak, határőrvidéki tisztek támogatták őket, midőn Szt.-Tamáson s a római sánczok megett védett állást foglaltak; kisebb ütközetben megverettek ugyan, de meg nem törettek, a határórség hosszában a szerbek mindenütt üldözték a magyarokat és zsarolták a németeket.

Batthyányi nem találkozott Jellasich-csal Innsbruckban, a bán kikerülte a találkozást s daczolva a királyi nyílt parancsesal Zágrábban maradt mindaddig, míg meg nem tudta, hogy a miniszterelnök megúnva a várakozást visszament Pestre. Az udvar Batthyányit elég jól fogadta, a király ki is adta a parancsot a bécsi hadügyminiszternek, tudósítsa a magyarországi parancsnokságokat, hogy ezentúl a magyar hadügyminiszternek engedelmeskedjenek, sőt junius 10-ikén aláírta azon királyi rendeletet, melyben Jellasich ellenszegülését a magyar kormány ellen rosszalja s Hrabovszky fő hadiszertárnoknak meghagyja, hogy vizsgálja meg a tényeket, fogja perbe Jellasichot, s míg az magát nem igazolja, tegye ki úgy báni, mint katonai állásából.

Amint Batthyányi elment, Jellasich tüstént megjelent Innsbruckban, a király dorgálással fogadta ugyan a nyilvános audienciában, de a főherczegek szívesen és bizalmasan érintkeztek vele ismételve. Nem lehetett többé semmi kétség az udvar kétszínű eljárása iránt.

A bán Tirolisból Bécsbe jött s itt olvasta a hivatalos újságban a sujtó rendeletet, panaszkodott is János főhercegnél, ki ez időben a királyt helyettesítette Bécsben. Eötvös is feljött. A főherceg jelenlétemben fejezte ki neheztelését, úgy a magyar miniszterium indiscretiója felett, melylyel a királyi rendeletet közhírré tette, — mintha bizony annak titokban kellett volna maradnia, — mint az udvar felett, mely nem merte Jellasichnak Innsbruckban megmondani, hogy őt s eljárását manifestummal kárhoztatták.

A katonatisztek fáklyászenével tisztelték meg Jellasichot, de ő mégis duzzogva hagyta el Bécset, boszankodott a manifestum felett, mely őt elítéli s állásától megfosztja, mindamelllett, hogy tudta, mikép ennek semmi eredménye nem lesz; Zágrábba ment, hol őt dictátornak kiáltották ki.

A magyar miniszterium ekkor még egy kísérletet tett az ügyek kiegyenlítésére, felkérte János főherceget, vállalja el a közvetítést, menjen le Horvátországba, ne engedje, hogy nagymérvű belháború támadjon. János erre reáállt elvben, de Bécs anarchikus állapotával mentegetődzött, mely folytonos jelenlétét követeli. Junius vége felé meg lett választva birodalmi kezelőnek Frankfurtban (Reichsverweser) s nem sokára oda is ment, elutazása előtt azonban késznek nyilatkozott a közvetítésre, úgy, hogy Batthyányi és Jellasich Bécsben nála személyesen találkozassanak.

VI.

Bécsben folyvást tartott az anarchia, népgyűléseknek, testvéresülési ünnepeknek, körjáratoknak nem volt hossza vége. Egyszer, még május végén, híre támadt, hogy Windischgrätz jó a sereggel, a bécsiek erre felszaggatták az utcák kövezetét s torlaszokat építettek a gránitkoczkákból. Az egész város rémülésbe esett, a nagyurak már akkor költöztek el, midőn az udvar elhagyta a Burgot, most a gazdag bankárok családjai is mind kivándoroltak, én az itt lakó magyaroknak s különösen Wirknernek megizentem, hogy a magyar kancellária palotája nyitva áll számokra, én őket ott meg tudom védeni, csak úgy, mint bármely nagyhatalmasság követe honfitársait. Ezentúl a boltok üresen álltak, a gyárak vesztegeltek, a munkások hiába kerestek napszámot, a miniszterium a Dunánál ásatott

velük csatornát, de még ily szorultságában sem szünt meg készülni Magyarország ellen, s kihívni a magyar kormányt, melytől szemtelenül még azt is követelte, fizessen meg másfélszázezer forintot azon összeg megtérítéseül, melyet a bécsi hadügyminiszter Jella-sichnak küldött. Sok bajom volt mindezek miatt, főleg a hadügyminiszteriummal, melylyel mindig tudatni kellett a magyar kormány nézeteit, követeléseit, panaszait.

Régi barátimmal, Steinbüchellel s Böhhmel, csak ritkán találkoztam. Ez utóbbi a torlasznap után felkeresett, s megkért, vegyem meg azon gyönyörű egyiptomi bronzmacskáját, melytől eddig megvalni nem akart, mert pénzre van rögtön szüksége, Angolországba akarja küldeni Farkas fiát, a festészt, ki most el van kábítva az egyetemi diákság mámorától s biztosan bajba fog keveredni, mert a forradalom véresebb phasisa kikerülhetetlen. Megvettem a bronzmacskát s magam is elhittem, hogy a bonyodalmaknak sem Bécsben, sem Magyarországon nem lehet békés vége, bár nem tudtam bízni fegyveres erőnkben, mely még a szerbeket sem képes megzabolázni, elhatároztam magamat, hogy megteszem kötelességemet a haza iránt s nem lépek le a politikai pályáról, bármi legyen a vége.

Midőn a politikai izgalom s a jövő bizonytalansága egészen elfoglalta lelkemet, oly gyász hír sujtott le, mely egy ideig egészen eltompította érzelmeimet. Midőn feleségem könnyezve lépett szobámba, mindjárt sejtettem szerencsétlenséget, anyám váratlanul, csaknem minden betegség nélkül meghalt, Fejérváry tudva, mily hően ragaszkodom hozzá, nem merte nekem egyszerre megírni, Terézt tudósította a gyász esetről. Szegény anyám! Harminczkét évig tette atyámat boldoggá, érte s két gyermeke nevelésének élt s büszke volt rájok, az első csapás, mely érte, néném halála volt, ezt ő annyira érezte, hogy belebetegedett s a lappangó láz másfél évig meg nem szünve, megtörte erejét. Később jobban lett, két unokáját gondozta, kik házuknál nevelkedtek, megszerette menyét, örült boldog házi életünknek, meglátogatott Szécsényben és Bécsben, sőt Fejérváryval Velenczébe is utazott, hogy a tengert lássa, mi azon időkben még minden művelt ember egyik nehezen valószínű kivánsága volt. Utolsó időben a szép öreg asszony annál inkább érdeklődött politikai mozgalmaink iránt, minthogy azokban

én is szerepeltem, kiben anyai érzelmei, szeretet és büszkeség központosultak. Voltak ugyan borús sejtelmei, nem tudta elhinni, hogy a sors folyton fog kedvezni nekünk, de mielőtt ezek teljesedtek, mielőtt lakhelyét az ellenség elől el kellett volna hagynia, mielőtt én földönfutóvá lettem és birtokom elkoboztatott, a halál fájdalomtalanul lezárta fáradt szemeit.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

A REACTIO NYILTABB FELLÉPTE

juliustól szeptemberig.

I.

Az 1848-diki országgyűlés megnyitásánál nem voltam jelen, Bécsben kellett maradnom, pedig ez volt a nemzet első országgyűlése háromszáz év óta, melyben csaknem az egész ország képviselve volt. Ott voltak még a szlavón megyék képviselői, s ott már az erdélyiek, még a szászok is. Sajnáltam, hogy nem lehettem jelen azon magasztos jelenetnél, midőn Kossuth halványan s betegen, nagyszerű beszédében felszólította a képviselőket a legterhesebb áldozatokra. «A haza veszedelemben van!» ezzel kezdette beszédét, s miután képét adta a kétséges állapotoknak s kifejtette, hogy hatvan millió adóra, kétszázezer katonára van szükség, akkor még a szélsőbali ellenzék is fölállott s «megadjuk» harsogott a teremben. Méltó ellenképe a híres *Moriamur pro rege nostro* jelenetnek.

Kevés nappal később kezdődtek a kormány nehézségei, midőn a felirati vita alkalmával nyilatkoznia kellett politikájáról, szemben az olasz forradalommal, mely most Carlo Alberto szárdiniai király ügyévé vált, és a külháború jellegét viselte. — Az ország rokonszenvezett az olasz fölkeléssel, hiszen Milano sem kívánt egyebet, mint Pest és a pozsonyi országgyűlés, csakhogy nekik nem volt tehetségök aspiratióikat törvényes úton nyilatkoztatni; fegyverrel vívták ki szabadságukat s Bécsből azt követelték most tőlünk, hogy küldjünk Radeczkyhez katonát, hadd nyomja el a szabadság utolsó csiráját is az olasz földön. Ez volt az egyik felfogás. Másrésztől a *sanctio pragmatica* világos szavai szerint kötelessége Magyarországnak hozzájárulni a monarchia védelméhez, és tagadni nem lehetett, hogy a fölkelte milánóiak Carlo Albertóval azonosították

ügyöket, midőn őt királyokúl elfogadták, hogy rendes seregével jőjjön segítségökre.

A kormány, ily körülmények közt elismerte ugyan a sanctio pragmaticában kifejtett köteleességét s elvben megadandónak vélte a kívánt sereg szaporítását, azon kikötéssel, hogy ez ne szolgáljon a szabadság elnyomására. De azt is megjegyezte, hogy mindaddig, míg az ország déli határain dühöngő lázadást el nem nyomja, nem nélkülözhet egy szuronyt sem. Ez volt a minisztertanács körmönfont határozatának veleje; látszott rajta, hogy Kossuth fogalmazta a minisztertanácsban, mint egy hosszú vita eredményét s a két ellenkező iránynak közvetítését. «Nem adunk katonát Radeczkynek, ki az olasz forradalom leverése után győztes seregével Magyarországon is visszaállítja majd a régi állapotot», ez lett volna a forradalmi, de mindenesetre férfias nyilatkozat; — «megadjuk a katonát, kiküldjük Olaszországba, a pragmatica sanctio értelmében, daczolva az ország közvéleményével és ez által megszerezzen talán az udvar jó akaratát», ez lett volna loyalis miniszterek felelete. De a kormány határozata igazi tojástáncznak látszott a minden oldalról feltűnő nehézségek közt, mely sem a közvéleményt, sem az udvart ki nem elégítette. Ez természetes következése volt a miniszterium eredetének, mert ez mégis a nagy európai forradalom szülöttje maradt, habár alkotásánál a törvényes formák meg lettek tartva, s ezen eredetét el nem tagadhatta soha. Forradalminak tartotta az udvar és tűrte ugyan, de nem bízott benne; forradalmi is volt, ámbár nem érezte magát annak, s folyvást igyekezett a törvényes alapon megmaradni, s a szakítást, a meddig csak lehet, elhalasztani. Egyébiránt Wessenberg és a bécsi külügyminiszter, kivel az olasz politika iránt értekeztünk, azt állította, hogy Lombardiának mindenesetre constitutiót kell adni, Venéciának provinciális közigazgatást a legnépszerűbb alapon; sőt Radeczky parancsot is kapott, kössön fegyverszünetet, hogy alkalma legyen az alkudozásra; de a vén tábornagy félretette a parancsot és folytatta a háborút.

Nyáry, Teleki László, Perczel Mór, a Madarászok és pártjok, összesen harminczhatan, ki is zsákmányolták a kormány ezen önmagával ellentétben álló határozatának szintelenségét, s éles logikával, metsző szavakkal támadták meg politikáját, de a mellett

mindig elismerték, hogy nagyobb szerencsétlenség nem érhetné az országot, mint ha a kormánynak le kellene lépni. Ez szintén kétértelmű politika volt; ha fenn akarták tartani a miniszteriumot, akkor bízzanak benne és szavazzák meg előterjesztését; ha többre becsülik az elvet, ha kockáztatni akarnak mindent, a mit az ország eddig kivítt, akkor buktassák meg a miniszteriumot; — de ők azt hitték, hogy képesek politikájukat a miniszteriumra tukmálni. Ismerve az udvar s a német miniszterium cselszövényeit Jellasichek támogatásában s a szerb zendülés legyezésében, a kormányt nyíltan a forradalmi térre akarták szorítani. E vitában én is vettem részt és élesebben elemeztem a kérdést, miért Teleki és Nyáry meg is támadtak, de Kossuth csakugyan közeledett az ellenzék nézeteihez többszöri ingerült felszólamlásaiban, sőt ki is nyilatkoztatta, hogy a felségnek békét kellene kötni, habár az olasz birtokok nagy részének feláldozásával, de oly stratégiai határ megállapításával, mely védelemre elégséges, s hogy a megmaradt részt megilleti a képviseleti kormány. Ez túlmént a minisztertanács eredeti határozatán; az ellenzék kapott is rajta, és megkívánta, hogy Kossuth formulázza a válaszfelirat ezen részét, beszédje értelmében. A miniszterek boszankodtak társuknak ezen beszéde miatt, mely nem igen illett a felség miniszterének szájába, és Kossuth formulázása csakugyan ovatosabb is lett, mint a beszéd volt, nem is elégítette ki az ellenzékét, mert midőn a válaszfelirat névszerinti szavazásra került, a régi harminczhatan most is ellene szavaztak. A többség éljenzéssel, az ellenzék piszszegéssel fogadta az eredményt, mire Kossuth haragosan oda kiáltott: hallgasson a törpe minoritás. — Perczel Mór tüstént beadta lemondását mint rendőrségi főnök; Hajnik Pál lépett helyébe.

II.

A válaszfelirati vita két tényt bizonyított be, azt, hogy Kossuth a kormánynak valódi vezére, kit a többi miniszter akarva, nem akarva követ, és azt, hogy az ország már is azon lejtőre helyezkedett, mely mulhatatlanul forradalomra vezet. Batthyányi is érezte ezt, de el volt határozva mindent elkövetni a kibékülés érdekében és János főherczegnek, most a német birodalom kezelőjének fel-

szólítására Bécsbe jött, hogy Jellasichsal találkozzék és megbeszélje vele azon kérdéseket, melyek a horvátok és magyarok közt okozzák a meghasonlást s melyeket mindeddig szabatosan meg nem tudhattunk. Batthyányi úgy képzelte, hogy a találkozás János főherczeg elnöklete alatt fog történni, ki részrehajlatlan ítéletével és azon szándékkal, hogy a belháború elkerültessék, közvetíteni fogja a nézeteket ott, hol valósággal ellentétben volnának egymással. János főherczeg azonban a közvetítő szerepet, melynek felvállalását hat hét előtt a magyar kormánynak megígérte volt, most igen könnyen vette; elégségesnek tartotta a magyar miniszterelnököt és a horvát bánt egy időben magához meghívni és őket felszólítani, egyezkedjenek a haza és a fejedelem érdekében, feledve minden személyes sértést; ő maga sajnálja, hogy ezen egyezkedésben részt nem vehet, mert kötelessége máshová, Frankfurtba hívja. Batthyányi ezen bevezetés után előre látta, hogy a találkozás nem fog eredményre vezetni, de kötelességének tartotta azt ki nem kerülni; el lett határozva, hogy másnap délben a magyar kancelláriában össze fognak jönni. Jellasich megjegyzésére, hogy ő Osegovich Metell kíséretében kíván megjelenni, ki neki a jogi adatokkal szolgálhat; Batthyányi kijelentette, hogy engemet fog hasonló okból meghívni.

Másnap összejöttünk a kancelláriában; Batthyányi jött előbb, azután Jellasich és Osegovich, s hidegen meghajtották magukat; mindnyájan az asztal körül ültünk le. Batthyányi megemlítette, hogy ez az utolsó pillanat, melyben a békés kiegyezés lehetősége fennáll, és kijelentette, hogy Horvátország kívánságainak kielégítése, a méltányosság teljes határáig, a magyar kormány szívéen fekszik; fölkéri tehát ő excellentiáját, — bánnak sohasem nevezte — adná elő Horvátország kívánságait, melyeket eddig sohasem hallottuk, hogy legyen a tárgyalásnak alapja.

Erre Jellasich fesztelen nyíltsággal elmondta, hogy Horvátországnak első követelése az, hogy a birodalom hadügyének és pénzügyének központosítása maradjon Bécsben és hogy Magyarország az államadósság egy részét fogadja el, ez a két főpont; azután még, hogy a horvát nyelv egyenjogúsága a magyarral mondassék ki, hogy a magyarországi szerbek kívánságai nemzetiségökre és territorialis kormányzatukra nézve elégttessenek ki, mert ők

szövetségesi, következésképp ezzel tartozik nekik, s ha e pontokban a magyar kormány enged, akkor mind a többi nehézségek Magyar- és Horvátország közt könnyen kiegyenlíthetők. Ezután beszélt a birodalom nagyhatalmi állásról, a szükségéről, hogy fentartására Olaszországba katonák küldessenek, s éreztette, hogy ily esetben a szerb kérdésben is kész volna engedni. Mindezt úgy mondta el, mintha ez jelentéktelen beszélgetés volna, s nem oly végzetes értekezlet, mely az ország sorsáról határoz.

E leplezetlen nyilatkozat, melyből kitűnt, hogy Jellasich horvát kérdésekre nem is gondol, sőt a nemzetiségi álláspontot elhagyni kész, ha a birodalmi kérdés a reactio értelmében megoldatik, meglepőleg hatott reám; szinte sajnáltam, hogy a horvát nemzetiség vezére egyszerre közönséges cs. kir. altábornagygyá törpült.

Batthyányi megjegyezte, hogy itt nem báró Jellasich és gróf Batthyányi Lajos nézeteiről és azok eltéréseiről vagy megjegyzéseiről lehet szó, hanem Horvátország kívánságairól s azon módról, melylyel Magyarország ezeknek megfelelhet; a mit ő eddig hallott, az nem horvát kérdés.

Jellasich erre komolyabb hangon ismételte, hogy a birodalom erejének és tekintélyének visszaállítása legfőbb kívánsága Horvátországnak, mely nem nézheti közönyösen, ha Magyarország megtöri a monarchia egységét; ő maga azt tartja, hogy minden törekvés, mely e célra volna intézve, nem egyéb, mint rebellió.

Osegovich Metell említette most a sanctio pragmaticát, melyet Horvátország egész kiterjedésében kíván fentartani. Erre én is megjegyeztem, hogy az államadósságban való részvét alig magyarázható ki a practica sanctióból és hogy kötve hiszem, hogy Horvátország még a kard élén is követelné azt, hogy ő is résztvegyen az osztrák államadósságban.

Batthyányi kijelentette, hogy azon törvények megváltoztatása, melyeket a felség személyesen szentesített, melyek ellen az országgyűlésen még a horvát képviselők sem nyilatkoztak, nem lehet oly értekezlet tárgya, melynek hivatása eligazítani a Magyar- és Horvátország közti viszonyokat. Egyébiránt figyelmezteti ő nagyméltóságát a német birodalmi gyűlés határozatára Frankfurtban, hogy augusztus első vasárnapján a német szövetség hatalmasságai-

nak seregei föleskettessenek a német birodalom hűségére. Appellál Jellasich horvát hazafiségára, adja elő országának valóságos vagy képzelt sérelmeit és bármilyen kívánságait, beszéljük meg ezeket, ne tegye ki szűkebb hazáját a háború esélyeinek és veszélyeinek.

Jellasich fölkelt székéről és némi gondolkodás után kijelentette, hogy a vasárnapot mindenesetre megvárja, ámbár nem hiheti a sereg ily megesketését, nem tehet föl ily gyávaságot; de még egyszer ismétli, hogy béke nem lesz Horvát- és Magyarország közt, míg a hadügy s pénzügy nincs Bécsben központosítva.

Batthyányi is fölkelt és komolyan mondá: E szerint viszontlátásra a Drávánál.

A Dunánál, felelt Jellasich és felkötötte kardját, fölszedte keztyűit s kalapját, mialatt Batthyányi már kiment. A bán ekkor hozzá fordult és érzékeny hangon mondta: Ön könnyen veheti a dolgokat, ha a magyar miniszterium megszűnik, visszamegy jószágára s csendesen gazdálkodhatik ottan, nincs kötelessége, nincs felelőssége! de én mindennel, a mi vagyok, a mim van, császáromnak tartozom, ő neveltetett, ez a ruha, mely rajtam van, az övé; bármilyen legyen a következés, kötelességem őt megmenteni.

Ezzel ő is elment.

Comediante! comediante! ez volt első gondolatom, ez tehát a szláv eszme nagy hőse, ki most mint egyszerű cs. kir. altábornagy jelenik meg; eszembe jutott, hogy ő azon szerencsétlen tábornok fia, ki a napoleoni háborúban capitulációja által lett hirhedtté, miért is Hormayr tökféjűnek nevezte el; eszembe jutott, hogy a mostani bán magyarnak érezte magát, midőn a Theresianumban polgári pályára nevelkedett, hogy később mint katona nagyon középszerű német verseket írt, pedig Horác szerint:

mediocribus esse poetas

Non Di, non homines, non concessere columnae.

Tudtam, hogy mint határőrvidéki ezredes betört Boszniába, hogy a török rablókat megfenyítse, de Bihács mellett vereséget szenvedett, hogy később az illyr-párthoz állt, s most, ime a reakciónak fülig eladósodott előharczosa! Nem is kételkedtem, hogy ő az összes sereg nézeteit tolmácsolja, mely mögéje és a horvátok mögé búvik, hogy legyen alkalma minket leverni, kiket lelke

mélyéből gyűlöl. Jellasiché most az első szerep, míg majd Windischgrätz ideje megjő, ki nemcsak katona, de nagy úr is, mert a reactiót nemcsak a sereg tisztikara, de még inkább az aristocratia kívánja, pedig ha ez győzelmeskedik, a horvátok s a nagy urak lesznek az elsők, kik azt megbánják s ellene panaszkodnak.

Másnap mind Batthyányi, mind Jellasich a bécsi birodalmi gyűlésterem karzatán jelentek meg, volt tehát alkalmam arcukat összehasonlítani. Jellasich kopasz volt, a hosszúkás koponyán megmaradt sötét haja lágy, homloka széles, szeme szelid, orra fitos, katonásan borotvált álla széles, szláv fogalmak szerint szép köpezős tábornok; de arca inkább a bonvivant jó pajtásé volt, kiben az álnokság sem hiányzik, mint a jelentékeny férfié.

Batthyányi is kopasz volt, de magas homloka, éles tekintete, hegyes, görbült orra s szép szőke szakálla a saskeselyűre emlékeztetett; vonásaiban látszott a szenvedély és határozottság. Senki sem pillanthatta meg a nélkül, hogy eszébe ne jusson: Ez nevezetes ember!

Az ülés, melyen az ellenkező elvek ezen két képviselője utolszor látta egymást, elég nevezetes volt; a hadügyminiszter a vita közepette levéllel kezében lépett be s felolvasta a sürgönyt, hogy Radecky Custozánál fényes győzelmet aratott Carlo Alberto fölött. A lázadás le van verve. Erre nagy hoch! hangzott a csehek és conservatívek padjairól. A gyűlés egy pár percze föl lett függesztve.

Este a magyar gárdisták fáklyás zenét rendeztek Batthyányinak, melyben a Bécsben szállásoló huszár-ezred legénysége is részt vett; ellentüntetésül azon fáklyás zenének, melyet hat héttel előbb a sereg tisztjei rendeztek Jellasich számára. A bécsi nép nagy számmal jelent meg most és lelkesen éljenezte Batthyányit s a magyarokat; látszott, hogy a lapok magyarfaló cikkei nem hatottak a közönségre. Hozzám is eljöttek a kanczellária elébe; elmondtam nekik, hogy a haza számot tart minden fiának áldozatkészségére, bárhol legyen az.

Vasárnap az összes helyőrség, körülbelül 25,000 katona, az akadémiai legió és nemzetőrség, összesen nyolczvanezeren, kivonultak a glacisra, hol a tábori mise után a zászlók az oltár elibe vitettek, még a sorkatonaságéi is, ott mindegyikre rákötöttek egy szalagot

a német birodalom színeivel; a birodalom iránti hódolat jelképeül, esküről nem volt szó, sőt a fekete-veres-arany szalag is mindjárt másnap eltűnt a katona-zászlókról.

Jellasichek meg volt nyugtatva, s miután több órát töltött a hadügyminiszteriumban, elégedetten ment vissza Zágrábba, Batthyányi pedig Pestre. Készülni kellett a háborúra, mely most elkerülhetetlenné vált.

III.

Azóta, hogy Radeczky győzött s visszahódította Lombardiát, az áramlat visszafelé fordult, az ellenforradalom bátrabban lépett föl, a mint ezt mindenütt tapasztalnunk kellett. Bach ismételve hangsúlyozta a bécsi birodalmi gyűlésben a nemzetiségek egyenjogúságát, mint a miniszterium programjának egyik lényeges pontját, mely nem ismer el semmi nemzetiségi suprematiát. Latour küldött Jellasicheknek pénzt s fegyvert, egyszer elkoboztuk egyik küldeményét, mely pontonoknak volt címezve, pedig ágyúkat tartalmazott; reclamáltunk, s a bécsi miniszter csaknem gúnyolva mentette magát, hogy az ágyúk csak tévedésből mellékeltek a küldeményhez. Mayerhofer, az osztrák konzul Belgrádban nyíltan toborzott legénységet a magyarországi szerbek táborához, sőt Knicsanint is hozzájuk küldte tábornokul, midőn Stratimirovics elégtelensége bebizonyult. Radeczky visszaküldte az egyik határőrvidéki ezredet Horvátországba s midőn ezt a hadügyminiszternek előhoztam, azt felelte, hogy csudálkozik, mikép akadhatunk fel azon, ha oly hős zászlóalj, mely az olasz hadjáratban kitüntette magát, most jutalmul a családi tűzhelyhez hazaküldetik. A szerbek egy lengyel ágensénél, kinek száz aranyra menő játékadosságát kifizettem, láttam a hadügyminiszteriumtól leveleket a fölkelő szerbek vezéreihez, melyekben megküldi nekik a táborokari földabroszokat, szóval, a vak is láthatta, hogy minden oldalról készülnek ellenünk. Kossuth már régebben szemügyre vette ezen eshetőséget, azon arany s ezüst alapra, melyet a tehetősebb egyének, a mint szokás volt mondani, a haza oltárán letettek, kiadott egyforintos bankókat egy millió kétszázötvenezer forint erejéig, s midőn látta, hogy a fegyverszerződés, melyet Batthyányi egy osztrák

czéggel kötött, eredményre nem vezet, s a gyáros által szándékosan hosszú pórázra vonatik, vétetett fegyvert külföldön, mit én fizetem ki Bécsben. Batthyányi engem kezdett szidni, mikép merek én fegyvert vásároltatni Belgiumban s Angolországban az ő tudta nélkül.

— A pénzügyminiszter rendeleteit teljesítem, hogy tudjam én, hogy a miniszterelnökkel ellenkező nézetben van, pedig e fegyverekre aligha nem lesz szükségünk.

A nemzetőrség nem volt elég a szerb lázadás elnyomására, a rendes katonák parancsnoka, Berchtold, nem akart komolyan eljárni azok ellen, kiket a hadügyminiszter fegyvertársainak nevezett, szükséges volt tehát a honvédek szervezése.

Augusztus közepén visszajött a király Innsbruckból Bécsbe, s kíséretében Esterházy herczeg. Én tehát egy pár napra Szécsénybe mentem, hogy gazdaságom után lássak. Távollételem felhasználta Zsedényi s ellenjegyeztette a herczeggel a király egy rendeletét, melyben a miniszterek tudtán kívül az István főherczegnek adott teljhatalmat visszavonja, evvel a magyar miniszterium úgy meg lett lepetve, mint annak idejében Jellasich a junius 10-iki rendelettel. Világos volt, hogy mind a márcziusi engedményeket, az áprilisi törvényeket vissza akarják vonni, pedig csak ezeknek fejében adta fel a magyar nemesség s klérus adómentességét és szívesen elvállalta a fizetést a független haza érdekében, most a régi függést vissza akarták állítani s megtartani az adózási alany egyenlőségét, készakarva rászorítottak minden tisztességes embert a forradalomra. Az udvar nem tanulta még meg, hogy élő törvényt csak más törvény által lehet módosítani, nem hatalomszóval, sem nem szuronynyal, s hogy nem az a forradalmár, ki a törvényszegésnek ellentáll, hanem az, a ki a törvényt erőszakosan fel akarja forgatni.

Bécsben sokszor változott a kormány márczius óta, Metternich távozta után Fiquelmont, Kollowrat, Kübeck, Taaffe a birodalmi kanczellár iskolájából, Zannini s Pillersdorf voltak a miniszterek, az utóbbiak kivételével a régi férfiak. A májusi viharpetitió után Wessenberg, Pillersdorf, Sommaruga, Kraus, Latour, Baumgarten, Dobblhof, mind új emberek foglalták el a régiek helyét, juniusban Bach lett igazságügyminiszter az öreg Sommaruga helyébe, Dobblhof Pillersdorf helyett belügyminiszter, Schwarczer Baumgartenéba

közlekedési, Hornbostl pedig kereskedelmi miniszter. Mindezek Metternich korában az ellenzékhez tartoztak, népszerű szabadelvű férfiak voltak, de bárhogy változtak a személyek, mind ellenségei maradtak a magyaroknak és Fiquelmont elvét híven követték, hogy a magyarokat magokra kell hagyni, míg a különböző nemzetiségek zsuroródása őket megpuhítja s minden a bécsi kerékvágásba visszazökken, ugyanazért kerülték a vitatkozást és alkudozást velünk azon ügyekben, melyek köztünk még mindig le nem voltak bonyolítva. Egyébiránt közülök csak Latour, Bach és Kraus birták az udvar teljes bizalmát, csak ezek ismerték terveit egész kiterjedésökben, csak ők mozdították azokat elő tanácscsal és tettel.

Batthyányi azonban látván, hogy Jellasich háborúra készül és sereget szervez, azon volt, hogy legalább a bécsi kormány nyal szemben fennálló vitás ügyeink minél előbb rendeztessenek. El is mentem e tekintetben Dobblhofhoz, a belügyminiszterhez, és sürgettem a függő kérdések elintézését, ő azt felelte, hogy a miniszterium épen most készíti jelentést ő Felsége számára, az egész magyar kérdés és azon viszony iránt, melynek a bécsi és pesti miniszterium közt létezni kell. Midőn megkértem, hogy ezt velünk is közölje, a közlést megigérte ugyan, de oly módon, hogy előre látam ígéretének meg nem tartását, felszólítottam tehát, legyen szíves főpontjait, vezérelveit nekem röviden megmondani, hogy a magyar kormány képes legyen, a netalán egyoldalú felfogást kiigazítani, mindenestre szükséges, hogy tudja a magyar kormány, mikép képzei magának a bécsi kormány ezen viszonyt, mire ő nagy bölcsen azt felelte, hogy Magyarországnak Ausztriával szemközt ugyanazon viszonyban kell állnia, melyben Ausztria a német birodalommal fog lenni. Nem tudván semmire menni Dobblhoffal, herczeg Esterházy Wessenberggel értekezett ugyan e tárgyban, de ő sem tudta kieszközölni, hogy a bécsi miniszterium államírata a magyarral közöltessék. Visszatérve az osztrák külügyminisztertől a kancelláriába jött s két levelet írt, az egyiket a miniszterelnöknek, a másikat a Felségnek, melyekben kijelentette lemondását tárczájáról, megbízott, hogy ezeket expediáljam, s szívélyesen búcsút vett tőlem.

Láttam, hogy ő nem kételkedik többé a kikerülhetetlen összeütközésben s idejekorán visszalép a magánéletbe, melyet márczius-

ban főleg Széchenyi rábeszélésére hagyott el azon reményben, hogy közvetítő lehet a nemzet s fejedelem közt. Ezen remény most végkép meghiusult; ő tehát visszavonúlt azon öntudattal, hogy megtette hazafi kötelességét.

Ha Bécsnel nem lehet alkudozni, lehet talán Frankfurttal, ez volt minisztereink politikája, kik a frankfurti német parlamentnek már kezdetén oda küldték Pázmándyt és Szalay Lászlót, mint a magyar kormány képviselőit; Pázmándy visszajött az országgyűlésre, mely őt házelnökül választotta meg, Szalay utasítást kapott, kössön védszövetséget a német birodalommal, mely még ingadozóbb alapon állt, mint Magyarország. János főherceg, a birodalomkezelő, fogadta is ünnepélyesen a magyar képviselőt, de Gagern és Schmerling voltak miniszterei, ezeknél hiába kopogtatott Szalay. Kossuth ezalatt lázas tevékenységgel szervezte a honvédeket, ő is, Széchenyi is oly idegesek voltak már, s annyira gyanakodtak egymásra, hogy Kossuth komolyan hitte, hogy Széchenyi őt egy szivarral meg akarta mérgezni, minthogy benne látta az ország megrontóját, Széchenyi pedig mindenütt beszélte, hogy Kossuth meg akarta löni.

IV.

Batthyányi és Deák feljöttek Bécsbe, hogy a megszavazott törvények szentesítését sürgessék, főleg a kétszáz ezer katona ajánlatot, s a budgetet. A felség nem volt megközelíthető, Ferencz Károly főherceg Latourhoz utasította a miniszterelnököt, ki majd tudatni fogja velök a királyi akaratot. E szerint a miniszterelnök írt Latournak s megkérte, határozza meg az időt s helyet, hol e tekintetben találkozhatnak, de Latour azt felelte, ha a magyar miniszternek dolga van az osztrák kabinettel, forduljon Wessenberghez a miniszterelnökhöz. — Batthyányi erre kevélyen kijelentette, nincs semmi dolga a kabinettel, a felség parancsából fordult gróf Latourhoz, kitől nem kér sem tanácsot, sem utasítást, hanem csak a felség nézeteinek közlését. Erre nem következett semmi további felelet, s Batthyányi és Deák elfogadása ő Felségénél mindig elnapoltatott. Kellemetlen napokat éltünk, midőn egyszerre minden oldalról jöttek a rossz hírek.

Gróf Erdődy János, a derék magyar hazafi, kit a magyar miniszterium Fiume kormányzójának nevezett ki, jelentette, hogy a horvátok szeptember 1-jén fegyveres erővel elfoglalták Fiumét, s azt Horvátország kiegészítő részeként kiáltvánnyal az osztrák császár s horvát király nevében Horvátországhoz csatolták. Csányi, a kormánybiztos, írt a Dráva mellől, hogy a horvát sereg a folyóhoz közeledik, s hogy a mi tábornokaink, Ottinger és gróf Teleki Ádám, nem megbízhatók; Klauzál pedig, ki Pesten Batthyányi távollétében a miniszterelnököt helyettesítette, közölte Batthyányival és Deákkal, hogy ő Felsége egy ellen nem jegyzett kéziratot átküldte István főhercegnek a bécsi miniszterium memorandumát, mely igazi vádirat a magyar kormány ellen, s hosszasan kifejti, hogy a felségnek nem volt joga az osztrák tartományok tudta és beleegyezése nélkül a márcziusi törvényeket szentesíteni, hogy ezek semmisek, s hogy a monarchia érdeke multhatatlanul megkívánja a hadügy, a pénzügy s kereskedelmi tárca központosítását Bécsben. A kézirat kijelenti, hogy ő Felsége osztja minisztereinek ezen nézeteit.

E tudósítások, melyeket Deáktól hallottam, erősen felizgattak engem, midőn Wargha jelentette, hogy Eötvös Pepi félóra előtt megérkezett s idegen név alatt a Leopoldstadt egyik szállodájában szobát vett ki. Oda akartam sietni, midőn ő hozzám belépett, alig ismertem reá, annyira el volt változtatva arczkifejezése, és szárazon megkért, adjak neki útlevelet Svájcba, Lantosz névre, ő kivándorol s nem jön vissza többé soha. Megkérdeztem, beadta-e lemondását?

— Nem.

— Akkor nem adhatok útlevelet, nem nyujthatok segédkezet magyar miniszter megszökésében. Miért is hagyta el Pestet?

— Anarchia állt be, Ivánka Imre bejött honvédeivel, igazi rablóbanda, s elfoglalta erővel az új épületet, Buda s Pest ezek hatalmában van, kirabolják, felgyújtják a várost, Kossuth hozatta őket, Szemere velök tart, Széchenyi megbolondult.

Csak lassan-lassan tudtam megnyugtadni, csaknem magánkívül volt, megmondtam neki, beszéljen Deákkal, ki itt van s Batthyányival, s ne veszítse el fejét és bátorságát. Végre csakugyan hidegben nézte a dolgokat s fölkereste collegáit, megigérte, hogy visszamegy velök Pestre, de mégis megkért, állítsam ki számára és

családjáéra az útlevelet, ha most nincs is szükség rá, megjöhet az idő, mikor hasznát vehetik, s nekem talán nem lesz többé alkalmam azt kiállítani.

Megírtam az útleveleket.

Azalatt az országgyűlés elhatározta, hogy mint utolsó eszközt a béke fentartására Pázmándy elnöklete alatt küldöttséget meneszt Bécsbe a felséghez. Gózhajóval jöttek meg ötödikén, a főudvarmesternél kieszközöltem, hogy a felség másnap fogadja őket Schönbrunnban, hol most lakott, a tartandó beszédet közöljem azonban tüstént Wessenberggel. A kancelláriában gyűltünk össze, lefordítottam Pázmándy beszédét, Wessenbergnek csak kevés kifogása volt ellene, el is fogadtuk ellenvetéseit, hatodikán reggel ismét a kancelláriában gyűltünk össze, hogy onnét mindnyájan egyszerre Schönbrunnba menjünk, a fiakkerek már vártak, midőn a hivatalos lapban megláttuk ő Felsőge kéziratát 4-ikéről Jellasichhoz, melyben hűségét elismeri s a junius 10-diki manifestumot visszavonja.

Én az újsággal kezemben Wessenberghez siettem, ki Frankfurt városában lakott, még ágyban volt, de berontottam hozzá s kérdeztem, mit tud e kéziratról?

Elolvasta és látszólag felindulva mondta: «hátam mögött történt, nem tudok felőle semmit, felvilágosítást nem tudok adni.»

Deák ezalatt Ferencz Károly főherceghez ment s ez neki nyiltan megmondta, hogy a Felsőge jónak látta a junius 10-diki manifestumot visszavonni. A csalfa játék tehát tovább is tartott. — Komolyan mentünk Schönbrunnba, a bécsiek csodálkoztak, hogy egy aranyos ruhát sem láttak, fekete attilában, egyszerű karddal jelentünk meg mindnyájan; a kastély előtt ott sétált komoly arccal Batthyányi, a belső udvarban Reviczky, a régi kancellár, ezek természetesen nem csatlakoztak hozzánk. Ferdinánd a trónon fogadott bennünket, Pázmándy fenhangon s érzéssel olvasta fel a következő beszédet:

V.

«Felsőges úr! Az Erdélylyel egybeolvadt Magyarhon nevében jövünk Felsőged elébe, mely a felsőges uralkodóház iránt százado-

kon át tanusított tántoríthatatlan hűségének érzetében méltán megkívánja, hogy az ország jogainak sértetlen megtartásában koronázott királya által támogattassék. Ferdinánd volt Felséged uralkodóházából az első, kinek Magyarország, s Leopold, kinek Erdély önkéntesen, szabad akaratából tette fejére királyi szent koronáját.

«Magyarország nem fegyverrel meghódított tartomány, hanem egy oly szabad ország, melynek alkotmányos szabadságát, önállását és függetlenségét Felséged koronázási esküvel biztosítá s megpecsételé. Azon törvények által, melyeket Felséged f. évi ápril hó 11-én legfelsőbb királyi jóváhagyásával szentesített, *a nemzetnek régtől fogva hön táplált kívánatai teljesítették*. És ezen a nemzet megnyugodva, régi hűséggel s a szabadság kölcsönözte kettőztetett erővel készen állott, a több oldalról fenyegetett veszélyeknek közepette, Felséged trónjának fentartására.

«Most Magyarország több részén pártütés van, melynek vezérei folytonosan és nyíltan azt állítják, hogy az uralkodóház érdekében s Felséged nevében ütöttek pártot és zendültek föl a magyar nemzetnek Felséged által ismételve, törvényileg biztosított szabadsága s önállása ellen. A magyar hadsereg egyik része az ausztriai monarchia érdekében Olaszországban vérzik, s a csatatéren diadalbábérokat arat addig, míg ugyanazon sereg másik része arra izgattatott, hogy az ország törvényes kormányának az engedelmességet felmondja. Azon pártütésnek, mely Magyarország alvidékein a békés falvakat porrá égeti, ártatlan asszonyokat s gyermekeket a barbár népek szokásait túlhaladó kínzással végzi ki, mint szinte azon pártütésnek is, mely Magyarországot Horvátországból ellenséges beütéssel fenyegeti; sőt már Fiumét, a magyar kikötőt és a szlavóniai megyéket minden legkisebb ok nélkül el is foglalta, — mozgató rugója nem más, mint azon reactionális törekvés, mely magának célul tűzte ki, Magyarország törvényes önállását és a nép szabadságát megsemmisíteni, s a Felséged dicsőült ősei s magának Felségednek koronázási esküje következtében szentesített törvényeket széttépni.

«A magyar törvényhozás Felséged felszólítására a haza védelme végett már két hónappal ezelőtt összegyűlt. És most *kívánja* e nemzet, hogy Felséged a törvényhozást nagy munkájában királyi méltóságának súlyával támogassa azon törekvésében, mely a haza

megmentésére lévén irányozva, Felséged királyi trónjának épségben tartásával ugyanazonos. Ennek következtében a magyar nemzet nevében kérjük Felségedet:

«Méltóztassék sikeresen rendelkezni, hogy az ellenség előtt jelenleg nem álló magyar hadseregek Magyarországra rögtön bevonuljanak, s a miniszterium rendelkezése szerint honvédelmi kötelességeiket vitézül és hiven teljesítsék.

«Parancsolja meg Felséged, királyi kegyelme elvesztésének s a törvényes büntetésnek súlya alatt, hogy mindennemű hadsereg, mely Magyarországon van, a magyar törvény fentartásának és az ország védelmének kötelességét a pártütők ellen — bár kinek nevét és zászlaját bitorolják is azok, — pontosan teljesítse.

«A magyar nemzetnek elhatározott szándéka, közte s a horvát nemzet között fenforgó nemzetiségi s beligazgatási kérdéseket még a jelen országgyűlésen az egyenlőség, testvériség, szabadság és közös alkotmányosság alapján megoldani és kiegyenlíteni. Horvátország jelenleg katonai zsarnokság alatt van; és ezáltal polgárai megakadályoztatnak törvényes kívánataiknak a magyar törvényhozás elébe juttatásában. Tegyen azért Felséged sikeres rendelkezéseket, hogy a horvát nemzet ezen zsarnokság alól felszabadítva, szabadon nyilatkozthassék. A pártütőleg elfoglalt szlavóniai megyék, Fiume, pedig azonnal visszaadassanak.

«A magyar nemzet nem kételkedik, hogy létezik *egy reactio*, mely czélul csak önhasznát tűzte ki, és hogy ezt Felséged nemcsak eltávolítani, de a büntetendőket megbüntetni is fogja.

«Kívánja a magyar nemzet, méltóztassék a magyar országgyűlés által Felségednek már fölterjesztett törvényeket királyi jóváhagyásával szentesíteni; és a nemzet körébe, Budapestre azonnal lejönni; a törvényhozásnak és alkotmányos kormányának működését királyi jelenlétével ön magas személyében gyámolítani és vezérleni.

«Felséges úr! A magyar nemzet életének jelen perczei annyira fontosak, hogy *a halogatások a hű nemzetre legkárosabban hathatnak*. Alattvalói hűséggel kérjük azért Felségedet, hogy kívánatainkat teljesíteni, különösen pedig Magyarországon haladék nélkül megjelenni, annál inkább méltóztassék, minél bizonyosabb az, hogy ezen kérésünk teljesítése nélkül *a bizalom megingat-*

tatván, a törvényes eszközök sikeres használatában elzsibbasztott magyar miniszterium a belbékét és rendet helyre nem állíthatja.

«Felségednek gyors elhatározásától függ, ezen megmérhetetlen veszélynek elhárítása. Járuljon Felséged királyi hatalmának mérlegbevetésével a haza megmentéséhez, és a magyar nemzet tántoríthatatlan hűséggel fogja támogatni Felséged trónját.»

A király az egész beszéd alatt idegesen fészkelődött királyi székén, látszott, hogy fél, alig tudta elolvasni a remegő kézben tartott lapról a következő szavakat:

«Nehezen esik szívemnek, hogy az országos választmány által kifejezett nemzeti kívánságnak lejövetelem iránt, elgyengült egészségi állapotom miatt eleget nem tehetek. A törvényjavaslatokat meg fogom vizsgálni és ha azokra nézve valami észrevételem lenne, azt senki se magyarázza úgy, mintha már a fennálló törvényeket félrevetni vagy megsérteni akarnám.

«Ismétlem, hogy eltökélt akaratom magyar koronám birodalmának törvényeit, integritását és jogait királyi hitem szerint fentartani.

«A mi az Önök által érintett többi pontokat illeti, ezek részint már a nemzet kívánata szerint elintéztettek, részint a legrövidebb idő alatt a miniszterium útján fogom irántok nyilvánítani szándékomat.»

Mély hallgatás követte szavait, nem hangzott egy árva éljen, a képviselők mélyen meghajtották magukat, érezték, hogy ez a nemzet búcsúja királyától. A gárdisták, kik a lépcsőn s előszobában két sorban fel voltak állítva, fenszóval mondták nekünk: Legközelebb mind lejövünk. A képviselők tömegesen oda hajtottak a Praterba a gőzhajóhoz, mely őket már várta, a Jägerzeilben megálltak egy bolt előtt, veres tollat vettek s feltűzték kucsmáikra. A bécsiek meg voltak hatva, sokan kísérték ki s elmondták: Ezeket ugyan alig látjuk többé.

Az országgyűlési küldöttség távozta után Batthyányi még egy pár napig Bécsben maradt, reménye, hogy az ellentétet Bécs és Pest között kiegyenlíthesse, napról napra fogyott, érezte, hogy a magyar nem fogja magát báránytürelemmel alávetni a megutált horvát bán szláv seregének, megnyugodott azon önérzetében, hogy a törvényt szentül megtartotta, de átlátta, hogy Kossuth s az országgyűlés a nemzet megmentését fogják a legszentebb törvény-

nek tartani s vissza nem fognak rettenni a forradalom sikamlós talajától. Batthyányi nézete szerint pedig ez volt a nemzet halála, a forradalom könnyen meg fog történni Jellasich serege által, még csak a nemzeti becsületet sem menthetjük meg, dicsőség nélkül el fogunk veszni örökre. Ily aggodalmakkal kínozza Széchenyi magát s Batthyányit már hónapok óta, ily aggodalmak vették most reá a miniszterelnököt, a mint azt később maga elmondta, hogy Latourtól két megbízható német ezredet kérjen Budapest őrskéül a közrend fentartása czéljából s István főherczeg személyes biztonságául. A bécsi hadügyminiszter azonban nem hajlott Batthyányi szavára s Bécs anarchikus állapotára utalva, azt felelte, hogy egy katonát sem nélkülözhet.

Batthyányi szeptember 10-dikén érkezett meg Pesten, 11-dikén Jellasich betört az országba.

OSZK

Nemzeti Széchenyi Könyvtár

A FORRADALOM KEZDETE.

Szeptember.

I.

Harminczkét év mult el ezen események óta, kevesen vagyunk még, kik azokban tényleges részt vettünk, azoknak is száma fogy, kik tanúi voltak nemzetünk nagy tragédiájának, de a történelem elég híven jegyezte fel a tényeket, csak egyes részletekre nézve lehetséges még a bővebb felvilágosítás, habár a személyek megítélésében nagy a vélemények elágazása. Nem szólok azokról, kik elvből minden forradalomnak ellenei, kik abban a társadalmi rend felbomlását látják, s még a muszka segítséget is üdvözölték, mint a társadalom megmentőjét; de még azok közt is, kik azon elvek hívei, melyek a forradalom által jutottak s csak ez által juthattak érvényre, Kossuthra nézve eltérő az ítélet, ámbár nincs senki, ki el ne ismerné, hogy ő volt az 1848—1849-dik évben történelmünk főttényezője, hogy ő képviseli ezen idők egész jelentőségét, hogy övé a dicsőség, övé a felelősség.

Azon időkben, melyekben a reactió minden nemes hazafi érzelmű férfit ellentállásra késztetett, midőn a forradalmat minden becsületes emberre, akarata ellenére is rákényszerítette, ő volt a nemzet erkölcsi érzetének megtestesülése, őt választotta vezérének a nemzet, melylyel ő magát minden tekintetben azonosította. De a harc vereségünkkel végződött, nem lehet tehát csudálkozni, hogy sokan az ország tizenhatszázévi rabsága alatt Kossuthot vádolták a nemzet szenvedéseinek okozójául, melyeket szokás volt túlzott felfogással ecsetelni, emlegetve a mártYROK vérét, a hazafiak sanyargatását börtönben és számkivetésben, a háború anyagi kárait s a németek buta kormányát, mely az egész országot börtönné változtatta. Ezek mellett elfelejtették, hogy a nemzet megifjodott erővel kelt ki a

vérfürdőből, hogy a vértanúk pálmája a haza dicsőségére vált, hogy a börtön, a száműzés, a kínok a nemzet engesztelő áldozatává lettek, s hogy a nép ezen időkben megbünhődte a múltnak minden vétkeit.

A vád Kossuth ellen főleg az, hogy forradalmár volt a miniszteri bársonyszéken, hogy felkorbácsolta a nemzet szenvedélyeit s lehetlenné tette a kiegyezést.

A történetíró azonban el nem felejtheti, hogy azon időkben a forradalom szelleme szállt Európán keresztül, s hogy épen a magyar országgyűlés, mely akkor Kossuthot vallotta urának, szigorúan ragaszkodott a törvényes formákhoz; hogy csak akkor tért el hagyományaitól, midőn az utasításokat tetteleg eltörölte s a városi követeknek rögtön megadta a teljes szavazatot; mind e két megváltozott institutió azonban nem törvényen alapult, hanem a szokáson s azért megváltoztatását nem lehet forradalmi ténynek elkeresztelni. Ellenben az áprilisi törvények alakilag nem eshetnek kifogás alá, megvitattattak mind a két tábla által, felterjesztettek a felséghez, s csak némi alkudozás után hagyattak helyben és végre személyesen szentesítették, a trónörökösökkel Pozsonyba lejutott király által. Háromszáz év óta nem volt törvény, mely oly ünnepélyes szentesítést nyert volna, mint az 1848-diki törvények.

De a tőzsde, a bécsi burocracia, a tábornoki kar nem szentesítették e törvényeket s nem is ismerték el őket soha; izgattak, ármánykodtak, fellázadtak ellenök, s az udvar szívesen beleegyezett a cselszövénybe, mely az elvesztett abszolút hatalmat helyreállítani ígérte, hiszen ennek korlátozásába csak kelletlenül nyugodott bele, az európai forradalom ellenállhatatlan pressiója alatt. Hiheti-e valaki, hogy még akkor is, ha Kossuth ezentúl hallgat, az udvar beleegyezett volna a pénzügy, kereskedelmi s közlekedési ügy független magyar kezelésébe, még ha befolyásunkat a külügyek s hadügy vezetésében is feladtuk volna egészen. Pedig e kérdésben még a szabadelvű német miniszterek is gyakoroltak pressiót az udvarra, nem is tudták másképp képzelni az osztrák monarchiát mint egységesnek, Magyarországnak legfelebb belügyét, igazság s nevelés ügyét hagyták volna befolyásukon kívül, szóval provinciális, coloniális életre kárhóztatták a magyar nemzetet. Ebbe pedig senki nem egyezett belé az országban, ha talán néhány Metternich iskolájából kikerült conservativet és burocratát kiveszünk, kik soha teljes magya-

roknak nem érezték magokat, s csak Bécsben voltak otthonosak; ez ellen lázadt fel minden hazafi érzelve, mert a magyar eltűrhette ugyan, hogy addig, míg Bécsben az absolutismus uralkodott, ügyeinek eldöntése királya s annak tanácsosai kezében központosíttassék, de abba bele nem nyugodhatott soha, hogy az ország az osztrák parlament gyámsága és ellenőrzése alá kerüljön, pedig ez volt az udvar megmásíthatatlan szándéka, ezt hangsúlyozták a főherczegek a márcziusi alkudozások idején, ezt követelték a német miniszterek az augusztusi memorandumban, ezért lázadt fel Jellasich szeptemberben, sőt maga a király is kijelentette, hogy bécsi minisztereinek nézeteit jóváhagyja. Magyarország törvényes függetlenségének elnyomása volt az udvar, a sereg, a német miniszterek végcélja, ennek pedig a nemzet kész volt fegyveresen is ellentállani. Kossuth a nemzeti elhatározás szószólója lett, de nem volt kezdeményezője, mert ezt a hazafiság sugallta mindenkinek s a háromszáz éves hagyomány; ki gáncsolhatja tehát a nemzet vezérét, midőn azon volt, hogy eszközöket is teremtsen a nemzet elhatározásának keresztülvitelére, pénzt, fegyvert, sereget; ezért csak az vádolhatja őt, ki nem tartja tisztességesebbnek a halált a csatatéren, mint a megfulladást a mocsár piszkában. Batthyány s az országgyűlés többsége remélt ugyan soká s fel nem hagyott a kiegyezési kísérletekkel, de Kossuth ellenei sem tagadhatják, hogy ő e kísérleteknek soha útjában nem állt, ha nem is bízott bennök s ugyanazért fel nem hagyott lázas tevékenységgel előkészíteni a nemzetet a végzetes halálharczra.

Sok évvel később az én nézeteim is eltértek a Kossuthéitól, egészen különböző kérdésben, de ez soha nem változtatta meg azon hazafi érzelmeimet, melyekkel Kossuth nagyságát s lángeszének hatalmát őszintén csodálom.

II.

Csak két ország volt Európában, melyben az aristokratia megtartotta politikai kiváltságait és a törvényhozásnak született tagja maradt, Angol- s Magyarország. Az angol lord nemcsak társadalmilag, de politikailag is a nemzet élén áll s azt vezérli, nem zárkozik el tudományos és művészeti mozgalmaitól, és megőrzi az összeköttetést a nyilvános élet minden jelenségeivel. Az Eton-i,

Harrow-i, Rugby-i iskolában tölti gyermekéveit, Oxfordban és Cambridgeben végzi tanulmányait, barátságokat fűz ott Commonerekkel, és megismerkedik kortársainak legjelesebbjeivel, kik később, midőn politikai térre lépett, hatnak reá, mint ő reájok. Ez magyarázza meg az angol aristokratia szerepét, nem pedig a majoratus, hiszen az elsőszülöttségi jog a földbirtokra nézve általános törvény Angolországban, nem a főúr kiváltsága. Mágnessaink irigyelték az angol aristokratia kiváló szerepét a közéletben, de az angol nevelési rendszert nem utánozták. Nálunk a fiatal főurat, úgy mint a francziáknál a forradalom előtt szokásban volt, egy papnak nevelésére bízták, ki maga elzárva az élettől a semináriumban nevelkedett, az életet s a felsőbb körök társalgási szokásait nem ismerte s ritkán volt jártas a nyugat nyelveiben. Növendéke, ki már a bonnetól megtanult francziául s anyjától hallotta, hogy e nyelv a jó nevelés bizonyítványa, megvetéssel nézett papi nevelőjére; hogy is tisztelhetne oly férfit, ki nem ért sem lovakhoz, sem vívásához, sem finom udvarláshoz; ki nem tud beszélni színésznőkről, párbajokról, s a nagyvilág pletykáiról, s kinek csak a kártyaasztalnál lehet társaságban hasznát venni. Az úrfi nem ragaszkodik hozzá, kineveti szegletességét, nem gondol komoly intéseivel, tanul, mikor kedve van, nem szokik hozzá a fegyelmezett gondolkodáshoz, a rendszeres folytonos munkához, s nem tanulja fékezni szenvedélyeit. Félig gyerek, már is eljár estélyekre s bálokra, tánczol, udvarol, lenézi azokat, kik tudományyal komolyan foglalkoznak s élvezi a hizelgés édes szavait, melyek minden oldalról fülébe hangzanak. Vagyonánál fogva minden szeszélyeinek eleget tehet, mértéket tartani nem tanult. Katonai szolgálat és utazás adják meg nevelésének a szükséges utolsó csiszolást, néhány tiszteltbeli fogalmazói állásban megtanulja a burokratia formáit, melyeknek titka: hosszasan dolgozni és keveset végezni. Ezekből válogatták később a főispánokat, a dicasteriumok elnökeit, a királyi biztosokat. A többség Bécsben németesedett el, és elvesztette a német és cseh főurak közt nemzeti bélyegét, politikai befolyását; néhányan jószágaikon maradtak, jól gazdálkodtak, de hozzá szokva az európai művelt társadalmi formákhoz, kerülték középirtokos szomszédjaik lármásabb társaságát. Csak ritka tehetség tört keresztül az eltévesztett nevelés hálóján, mely számtalan észrevétlen szálaival megkötötte a mágness szellemét, de

ezek közt is kevés volt, ki rendkívüli időkben megfelelt azon magas állásnak, melyet a törvénytől nyert. Midőn 1848-ban komolyabbra fordultak ügyeink, főuraink legnagyobb része visszavonult, a régi ellenzék hősei megjuhászodtak, kevesen voltak, kik elveikhez híven éltöket s birtokaikat koczkáztatva zászlónknál maradtak. Ezek közt kitűnt az erdélyi mágnások legnagyobb része.

Gróf Batthyányi Lajos minden ízében magyar mágnás volt, elhanyagolt nevelése szeszélyes anyja mellett, ki őt nem szerette s örökségéből ki akarta vetkeztetni, felizgatta szenvedélyeit, elégedetlenséget szült a fennálló intézményekkel, s ellenzékivé tette. Büszke, nagyravágyó lelke megvetette a Metternich korszak férfait, kik kevés észszel s nagy elbizottsággal kormányozták az országot. Ott voltak ők a kormányon s ott akartak maradni, s aki őket kényelmes helyeikről el kívánta mozdítani, az természetesen, nézetök szerint, a társadalom felforgatását tervezte. Batthyányi erős akarattal s kitarással alkotta meg ellenök az ellenzékét a felső táblánál, szavazásra le tudta a mágnásokat csábítani a bécsi salonokból, a színházak színpalaitól, a casino kártyaasztalai mellől, sőt arra megtanítani, hogy tört magyarsággal daczoljanak az öreg nádor tekintélyének, az országnagyok s a püspöki kar hagyományos súlyának. Batthyányi minden ellenzékkel szövetkezett, hogy a fennálló rendet megdöntse, azon meggyőződésben, hogy széles látkörénél fogva, melyet külföldön utazásaiban nyert, képes lesz az eseményeket vezérleni. A pesti választásnál melegen pártfogolta Kossuthot, kire személyességével hatott; tőle származott azon vezéreszme, hogy Magyarország függetlenségének legjobb garantiája a német tartományok alkotmányossága; de a hatalom épen azon pillanatban siklott ki kezeiből, midőn elve az európai események nyomása alatt győzelemre, ő maga a kormány élére jutott. Montesquieuból tanulta, hogy a monarchia alapelve a becsület s bízva a királyi szó szentségében, semmiképen nem akarta elhinni, hogy azon ármány, mely mindenütt körülfonta az országot, a régi I. Lipótféle tervek valószínűsítését venné célba; nem foghatta fel azon elvetemedést, mely a polgárháborút mesterségesen idézné fel az országban, s mindig bízott, hogy sikerülni fog oly tisztességes kibékülés, mely az ország önállóságát meg nem sérti; nézete szerint szigorú ragaszkodásunk a törvényes alaphoz sérthetlenné tesz. Kossuth ellenben készült arra is, hogy az erőszaknak

erőszakkal ellentálljunk, s az ország egyhangúlag az ő nézeteit pártolta és Batthyányi kapkodásaiban nem tudott megnyugodni. Mit is használt a junius 10-diki manifestum, melyet Jellasicsznak szíves fogadtatása az udvarnál tüstént paralyzált, mit használtak a felség kéziratái a bánhoz, ha azalatt a hadügyminiszter ágyút s katonát küldött rendelkezésére. Mit használt János főherczeg kikért közbenjárása, melyet az elfogadott s kijátszott; mit a frankfurti értekezletek a német parlamenttel, melynek még annyi törvényes alapja s hatalma sem volt, mint a magyarnak? Pedig a reactió kevesebbel nem érte be, mint a külügynek, hadügynek, pénzügynek központosságával Bécsben, mi természetesen a kereskedelmi és közlekedési ügyet is odatérítette, Batthyányi ellenben ebbe soha bele nem egyezhetett, hogy Magyarországot provinciális helyzetbe lealáztassa. Egyezkedési törekvései tehát természetesen mindig sikertelenek maradtak, a harcz kikerülhetetlen volt. Ettől azonban Batthyányi visszaborzadt, nem bízott a nemzet erejében, ellentállhatatlannak tartotta az ellenséget s biztosnak a nemzet dicstelen elestét, holott Kossuth meg volt győződve, hogy a magyar képes is, akar is ellentállani, hogy szabadságát, legalább becsületét megmentse; a mit Vörösmarty, Petőfi verseikben kimondtak, mi százezer hazafi ajkairól zengett, ez volt személyesítve benne; azon hit lelkesíté, mely hegyeket képes megmozgatni, holott Batthyányi kételkedett, pedig a kétely megdermeszti az erőt. Szeptember havában küzdött még egymással e két ellenkező nézet, a kétely s a hit, Batthyányi és Kossuth. A nemzet Kossuth zászlaja alá sorakozott, magok az események oda kényszerítették, éreztük, hogy forradalmárokká váltunk, s nem egy volt köztünk, ki csudálkozott, miként válhatott azzá, pedig nem tehetett egyebet.

III.

Azoknak, kik az osztrák monarchiát máskép nem tudták képzelni mint egységesnek s kik a régi állapotokat minden áron vissza akarták állítani, semmi sem állt annyira útjukban, mint a királyi szó szentsége, az 1848-iki törvények ünnepélyes szentesítése. A régi burokraták, a tábornokok, az udvar meg voltak győződve, hogy Magyarország különállása a korona fényének elhomályosítása, de

éreztek azt is, hogy ezt szószegéssel nem lehet helyreállítani. A sereg tisztjeinek nem is volt hőbb óhajtása, mint azon prókátorokat, doctorokat, professorokat és újságírókat, kik az egész baj valódi okai, a bécsi országházból kikardlapozni s Pesten a magyarok büszke önérzetét megalázni; de a sereg nem mozdulhat a fejedelem parancsa nélkül, pronunciamentókat csak a spanyolok ismernek, kiknél a korona már régen a sárba esett, a fejedelem pedig nem izenhet háborút tulajdon népeinek, kik szavába bíznak. A magyarok nem tudták ugyan a szerb lázadást elnyomni, melyet a szerb fejedelemség s az osztrák hadügyminiszter kéz alatt segedelmezett, de ezen nehézség nem puhította meg a magyar kormányt, s a fölkelés nem is terjedett messze túl a határőrvidéken. A magyarok megtörésére tehát másféle eszközökről s férfiakról kellett gondoskodni, ország ellen országot felállítani, nemzet ellen nemzetet, történelmi jogok ellen történelmi praetensiókat, szóval Horvátországot s horvát nemzeti követeléseket, Magyarország s törvényei ellen. A bécsi kormány és maga az udvar ezen vitában a semleges nézőnek, legfelebb a harczbírónak szerepét veszi magára, habár minden rokonszenve sőt kéz alatti pártfogása az egyik félé.

Ez volt a terv, ez az ok, miért Jellasic, kinek vezéri tulajdonosságait mindenki gyarlóknak ismerte — a kudarcz, mely bosnyák rablóktól Bihács mellett érte, ezen véleményt eléggé indokolta — választatott a reactió katonai vezéreül. Ezen szerep megtetszett kalandos regényes tendenciáinak; maga kezére háborút viselni mint egy fejedelem, nem függni semmi felsőbb hatalomtól, megmenteni a társadalmi rendet, helyreállítani a korona fényét, mind ez lebegett szeme előtt; már látta magát mint egy új Szent Györgyöt, a déli szlávok kegyurát, a mint a forradalom sárkányát leszúrja s megmenti a monarchia egységét. Mind ezt pedig mint a déli szlávok előharczosa teszi, mint a mesés királyfi Markó örököse, ki helyreállítja a szláv név dicsőségét s előre számíthat minden szlávok rokonszenvére Pétervártól a görög tengerig. A reactió nem is választhatott alkalmasabb eszközt mint a bánt, kinek hiúságát még az is csiklandozta, hogy merényletével a magyar király egyenes parancsainak daczol. Az udvarnál még vezéri tehetetlenségével sem gondoltak sokat s eszközeinek elégtelenségével, ő maga és minden tisztje meg voltak győződve, hogy csaknem kardcsapás nélkül beve-

hetik Budát s lenyügözik Magyarországot; nem is aggódással, hanem reménnyel néztek elébe egy Pest előtt bekövetkezhető ellentállására a fegyelmezetlen magyar népfölkelésnek, hogy legyen alkalmuk büntetésre és sarczra. Jellasi tudta, hogy azon tábornokok, kik a magyar kormány parancsára vezérlik a magyar ezredeket, nem akarnak összeütközni bajtársaikkal; remélte, hogy átmennek hozzá, Kossuth önkéntesei pedig nem képesek ellentállani a rendes katonaságnak. Derékhada az Olaszországban harczedzett határőrvidéki zászlóaljából állt, tüzérsége ugyanazon tüzérezred fele volt, melynek másik fele a magyaroknál szolgált, lovasságát maga is gyengének tartotta, mert a horvát nem termelt lóra, s hegyi lova nem harcsmén, de a Dunán túl elszállásolt vasas németekre és Chevaux-legérekre számított, kik csakugyan lelkesedve csatlakoztak hozzája. Maga sem bízván tábornoki tehetségeibe, egyes főtábornokra tett szert, Zeisberg, Welden, Kempen régi tábornokok reálltak, hogy vele induljanak, Fligelly ezredes volt tábornoki segédje, Theodorovics vezényelte a fegyelmezetlen, rosszul felfegyverezett népfölkelést. Tartalékseregét, mely a derékhadnál is rosszabbúl volt felszerelve, Roth és Philippovics tábornokok vezérelték s egy külön csapattal Nugent tört be, a tábornagy fia, apja után irlandi lord, anyja után nápolyi herceg, érzelmeiben az egységes császárság híve; tetőtől talpig délszláv.

Ilyen volt azon sereg, mely szeptember első napjaiban a Dráván átjött, hogy Magyarországot meghódítsa. A külföld lapjai, melyekben a magyar nem költött még semmi rokonszenvet, a németek, a francziák, az angolok nem is kételkedtek, hogy a horvát bán s a vitéz horvát sereg könnyen leverik a büszke magyart, kinek vezérfia nem is katona, hanem ékesen szónokló prókátor, s véget vet azon turáni népfaj uralkodásának, mely a középkort képviseli a continensen s hirdették a magyar függetlenségi mámor végét. A magyar úgy fog jární, mint a lengyel, ez volt szójárásuk, de halála a lengyel nemzet halálának dicsőségét nem éri el.

S csakugyan úgy látszott, hogy ezen baljóslatok teljesülnek. Teleki Adám s a magyar tábornokok nem akartak megütközni a benyomuló horvátokkal, a magyar sereg tisztjei nagyrészből idegenek voltak, s azon pillanatban, midőn az ellenség már a haza földjét taposta, egyenetlenség uralkodott a kormánynál. Széchenyit

megtörte a hazafi fájdalom, Batthyányi még mindig kiegyezésről álmodott s gyűlölni kezdte Kossuthot, ki az ellentállást szervezte, a hadügyminiszter, szegény Mészáros Lázár, még Jellasichnál is ügyetlenebb vezér, a megbízhatatlan sorkatonasággal s tapasztalatlan önkéntesekkel nem hitt a nemzet jövőjében, Eszterházy már elébb köszönt le, Eötvös kész volt kivándorolni, Deák és Klauzál, a békés fejlődés emberei, el akarták hagyni a bársonyszéket. Kormányválság állt be, midőn az ellenség kényelmesen a fővároshoz közelgett. A dunántúli nép közönyösen nézte kezdetben a horvát sereg előhaladását, de midőn a nyomorult tótság, mely népfölkelés neve alatt Jellasich zászlói alatt bejött, rabolni kezdett oly szemtelenül, hogy magok a tiszték is megsokalták, nemcsak a magyar, de a német és horvát földnép is felbőszült s tulajdonának védelmére kelt.

A várak közül sikerült Komáromban és Péterváradon a megbízhatatlan parancsnokokat elmozdítani s nemzetőrökkel s önkéntesekkel szaporítani a helyőrséget, ez Komáromban Kosztolányi és Besze, Péterváradon Hollán érdeme volt, Eszék csak egy darabig tartotta, később megadta magát, Arad és Temesvár a császáriak kezében maradt.

Seregünk tisztjei nem tudták, mittevők legyenek, küldöttséget menesztettek Jellasichhoz, mutassa meg a császári parancsot, melynél fogva Magyarországra betört; ha van ily parancs, ők is engedelmeskednek neki, ha nincs, kötelesek megverekedni. A bán szíves szavakkal el akarta őket is csábítani, s midőn ők ismételve kívánták a császári parancs előmutatását, Jellasich elvesztette türelmét e szavakkal: mit akarnak a császárral? csak én teszem meg császárrá, most nem az.

IV.

Jellasich s azok, kik terveibe be voltak avatva s azokat előmozdították, biztosan számítottak arra, hogy Pesten a kormányválság következtében felbomlik a rend, úgy hogy a horvát sereg csakugyan mint a társadalom megmentője vonul be a fővárosba. Ez volt az ok, miért Latour nem akart német ezredeket kölcsönözni Batthyányinak, melyekkel a forradalmat megakadályozza. Az iránytadó körökben kívánták a kétségbeesett magyarság fölkelését, hogy avval

egyszerre leszámolhassanak, s utólagosan okadatolhassák Jellasic betörését s ezen terv csakugyan sikerülni látszott, mert a miniszterelnök a betörés hallatára összehívta a minisztereket s előadta nekik, hogy mindnyájoknak le kell mondaniok, s hogy új miniszteriumot kell alakítani. Ebbe mindnyájan beleegyeztek s ezt másnap az országgyűlésnek és a nádornak be is jelentették, letették tárczáikat az egy Szemere kivételével, ki mint belügyminiszter a rend fentartása végett most még le nem mondott már azért sem, hogy legyen illetékes személy, ki az új miniszterek kinevezését ellenjegyezhesse. E szerint Magyarország a legválságosabb perczen csakugyan alkotmányos kormány nélkül volt.

A főherczeg elfogadta a lemondást s az országgyűlésnek tudtára adta leiratában, hogy a kormányt addig, míg az új minisztereket ki nem nevezik Bécsben, ő maga veszi át. Kossuth érezte a pillanat végzeteljes voltát, bízott a nemzet erejében, csak szégyenpírral gondolhatott arra, hogy 25,000 rosszul szervezett s fölfegyverzett horvát meghódíthatná Magyarországot, el volt határozva, hogy az erőnek erővel álljon ellen. Ő volt most az országgyűlés vezére s azon meggyőződésben, hogy a hatalom, ha azt a kormány kezéből kiejti, nem szállhat a nádorra, hanem az országgyűlésre, a meghasonlást kikerülni igyekeztén, mesterileg vitte honmentő szerepét. Az országgyűlés törvénytelennek jelentette ki a főherczeg leiratát, minthogy ellenjegyezve nem volt s bizottságot küldött hozzá azon kérelemmel, vegye azt vissza, erősítse meg az új kormány megalakulásáig Szemerét s Kossuthot, s nevezze ki a személyt, kire a miniszterium alkotását bízza. Addig is Kossuth az országgyűlés lelkesedett éljenzése közt visszaült a veres bársonyszékbe s megszavaztatta magának a felhatalmazást, hogy a törvényeket, melyek szentesítés végett fel voltak küldve a királyhoz, nevezetesen az ujonczok állítása s az ötforintos bankók kibocsájtása iránt hajtsa végre; az idegen katonaság pedig tüstént utasíttassék ki a fővárosból s az országból. Azalatt Bécsből lejöttek a gárdisták s egy csapat fiatal ember, kiket Szeredy toborzott az osztrák fővárosban; önkéntesek seregestül jelentkeztek honvédekül s a Turszky ezred itt tanyázó katonái vörös zsinórt varrtak egyenruháikra s beléptek honvédeknek. Makk az egyetemi ifjúságból s a mérnökökből alakított tüzérséget s azt szorgalmasan gyakorolta be. Kossuth tetteleg dictator volt.

A főherczeg erre kijelentette, hogy az országgyűlés félreértette szándékát, mely mindig a legalkotmányosabb volt, de figyelmeztette az országgyűlést, hogy sem mint nádor, sem mint főherczeg a forradalmi térre nem lép s kéri a képviselőket is, ne lépjenek ezen térre.

Batthyányi ezalatt meggyőződött, hogy ő nem ura többé a helyzetnek, ámbár az indítvány, hogy az országgyűlés addig, míg a kormány megalakulhat, permanentiába jelentse ki magát, Deák, Klauzál, Wesselényi capacitátiója folytán visszavonatot.

Mint hogy a főherczeg a miniszteri kérdésre nézve feleletet nem adott, másnap a képviselőház kijelenteni határozta, hogy bízik a főherczegbe hogy az országot a ház által kijelölt egyének hozzájárultával erélyesen fogja igazgatni, s biztosítja a nádort, hogy a nemzet képviselőinek közremunkálására annál inkább számíthat, mivel el vannak határozva a királyi széket s a hazát, kerüljön bármily áldozatba, minden ármány és árulások daczára megmenteni. A határozatot maga Kossuth vitte fel küldöttség élén a nádorhoz.

Az esti ülésben Kossuth kiemelve a nádor érdemeit, indítványba hozta, hogy a ház küldöttség által kérje meg, vessen véget a bizonytalan állapotnak s alakítson kormányt.

A ház ezt elfogadta s kinevezte a küldöttséget.

Ekkor Batthyányi kijelentette, hogy a nádor őt a kormány alkotásával már megbízta, mire következett nagy éljenzés, de voltak, kik Kossuth nevét hangoztatták, mire ez felszólalt s kifejezte örömet, hogy a kijelölés oly férfúra esett, ki mint Magyarország első felelős minisztere historiai nevét, becsületét a haza állásával azonosította, ki István főherczeg után legtöbbet tett a magyar miniszterium létrehozásában. Magyarország önállása iránt nem kétségeskedik többé, az új miniszterium útja, eszközei különbözhetnek talán az övétől, de célja nem lehet más, mint a haza szabadságának biztosítása s azért ígéretet tesz, hogy bár más úton járna el a miniszterium, mint melyen ő járna, Batthyányi egyénisége a jó szándékról kezeskedik, s ő mindaddig egész erejéből pártolja, míg meg nem győződik, hogy eszközei a jó szándék mellett is veszélybe döntik az országot.

Általános lelkesedéssel fogadta a ház e beszédet s kijelentette bizalmát Batthyányihoz s leendő miniszteriumához.

Ez volt az első bizalmi szavazat a magyar országgyűlésen, őszintén adatott a pillanat fölhevülésében, mint azóta ismételt hasonló bizalomszavazat, s ez mindig előjele volt a bukásnak; nálunk a bizalmi kérdés mindig annak részére dől el, ki azt kéri s mindig búcsút jelent tőle.

Batthyányi a régi miniszterek közül csak Mészárost s Eötvöst akarta megtartani, Szentkirályira, Ghyeczyre, báró Vay Miklóstra, gróf Erdődy Sándorra s báró Kemény Dénesre kívánta bízni a többi tárczákat.

V.

Dolgaink lehetőleg legrosszabbul álltak, Jellasich kardcsapás nélkül hatolt be az országba, seregünk folyvást visszavonult, tábornokaink nem akartak megütközni, tisztikarunk küldöttséggel járt az ellenség táborába, kérdezősködni, mi jogcímen kezdte meg a horvát a háborút, a vasas németek s könnyű lovasok nem hozzánk, hanem az ellenséghez csatlakoztak. Nyitra-vármegyében Hurbán, Stúr, Hodzsa lutheránus papok tót nemzeti gyűlést tartottak s fegyveres csapattal nyomultak előre. Bácskában és Torontálban dühöngött a szerb lázadás s Pesten nem volt kormány, csak miniszterelnökjelölt, kinek nézetei nem egyeztek meg az országgyűlésével, Bécsben pedig nem erősítették meg a fölterjesztett miniszterjegyzéket. A helyzet kétségbeejtő volt, a képviselőház tehát bizottságot nevezett ki, mely Batthyányit támogassa s közte s a ház közt közvetítőül szolgáljon; ez volt a később híressé s hatalmassá lett honvédelmi bizottság. Batthyányi s a főherczeg mindenre készek voltak, hogy Jellasichchal a végzetes összeütközést kikerüljék, de felülről nem támogatták őket. Batthyányi feltételül tűzte ki az új engedékenyebb miniszterium megalakulásának, hogy Jellasich ne csak visszaparancsoltassék Horvátországba, hanem tetteleg vissza is menjen, de Bécsben az alkudozást Batthyányival s a magyarokkal már túlhaladott álláspontnak nézték, hitték, hogy megjött az idő, midőn parancsolhatnak, sőt még avval sem gondoltak, ha anarchia áll be egy pár napra, hiszen azt könnyen leveretik a sereggel.

Azalatt önkénteseink az egész országban szervezkedtek, kevés nap alatt néhány ezerre ment a számuk, Kossuth mindennap buzdította a nemzetet lángszavakkal, olyakkal, minők hallásától a

mai nemzedék fülei elszoktak. Ezek hírlapjában jelentek meg, hangjok jobban festi az akkori idők izgatottságát mint én tehetném, álljanak itten tanúságául a nemzet akkori aggodalmainak s reményeinek.

«Jóslatot mondok, hazámfiak! szegény elárult magyarok! Hét év óta sok jóslatot mondék, és szinte borzadok, látván, hogy minden, de minden oly borzasztón hamar teljesedett.

Minden, de minden szavam teljesedett, még az is teljesedett, hogy egy férfiúnak irtózatosságot megjósolám, kinek emlékeztetéséhez sok érdem csatlakozik, s kinek szellemi halála mély fájdalommal illeti az emberkebelt.

A mit a birodalomról, a mit a magyar aristokratiáról, a mit Horvátországról jósolék, minden, de minden teljesedett, és az is teljesedő félben van, mit a dynastiáról jósolék.

Szinte megborzadok magamtól. Ugy vagyok, mintha nyitva volna szemeim előtt a fatum könyve, s hiába hunyom be előtte szemeyemet, a világosság átczikáz lelkemen, mint villám a sötétségen.

És én a kényszerűség ösztönének hódolva, ismét jóslatot mondok.
Hallgassatok meg hazámfiak!

Az örökkévaló Isten nem egyes csodákban, hanem általános törvényekben nyilatkozik.

Isten örök törvénye, hogy a ki magát elhagyja, az az istentől is elhagyatik.

Örök törvény, hogy a ki magán segít, azt az isten is megsegíti.

Isten törvénye, hogy a hitszegés végeredményében maga magát bünteti meg.

Isten törvénye, hogy aki a hitszegésnek, az igazságtalanságnak szolgál, az igazságnak diadalát készíti elő akaratlanul.

A mindenség ezen örök törvényeire támaszkodva esküszöm, hogy jóslatom teljesedni fog. És jóslatom ez:

Jellasich beütéséből Magyarországra, Magyarország szabadsága fog következni.

Szegény, hitszegően elárult magyar hazánk szent nevére kérlek, higgyetek a jóslatnak; ha hisztek, teljesülni fog.

Miből áll ennek a Jellasichnak hatalma?

Egy kis anyagi erő, 50—60—70 ezer ember, pillanatnyilag hatal-

masnak látszó, mert a határőrvidéki szerkezetnél fogva mintegy 30 ezer kész fegyverest talált.

De mi van a háta megett? mire támaszkodhatik? hol van a nemzet, mely az igazság lelkesedésével támogassa őt? mely kipótolja seregének csak azon hiányát is, melyet nem is a szíve mélyében megsértett magyar engesztelhetlen karja, hanem maga az út fáradalma, s a mohón hörpölt magyar bor kidönt?

Nincs sehol — sehol.

Egy ilyen sereg csak pusztítani képes. Hódítani, vagy épen hódítását megtartani nem.

Batu kán százezrekkel szállotta meg hazánkat. — Pusztított, de kiment.

Az ilyen Jellasich-féle expedíció legfőlebb sáskajárás. A sáskasereg mindig előre nyomul, de mindig fogy, végtére kivesz.

Minél belebb nyomuland Jellasich az országba, annál bizonyosabb, hogy egy embere se látja többé a Száva vizét.

Mi magyarok, csak akarnunk kell, elegen vagyunk, hogy csak kővel is agyonverjük.

Hogy aztán mi történik? arról majd akkor szólunk. A magyar nem érdemelné meg, hogy isten napvilága reá süssön, ha reggel első s este utolsó gondolata nem volna az ocsmány hitszegésnek, a rút árulásnak eleven emlékezete, melylyel a magyarnak az élők sorából kiirtására oly példátlan alávalósággal összeesküdtek.

A magyarnak tehát most csak két teendője van. Egyik: *felállani tömegben a haza földét megszállott ellenség agyonnyomására*. A másik: «*emlékezni*».

Ha a magyar e kettőt nem teszi, akkor oly gyáva, nyomorult nép, melynek neve a világ históriájában ugyanazonossá lesz a szégyen s gyalázat névvel; akkor a magyar oly gyáva nyomorult nép, mely megfertőztette ősei szent emlékét, melyre maga az örökké való isten azt fogja mondani: «*Bánom, hogy teremtettem*», akkor a magyar oly istentől elátkozott nép, melytől a levegő meg fogja tagadni élető erejét, melynek kezei alatt a televény buzaföld sivatag homokká fog változni, melynek közelítésekor kiaszik a szomjat enyhítő forrás, ki hontalanúl bujdosandik a föld hátán, hiában kérendi az irgalomtól az alamizsnának száraz kenyerét, kit alamizsna helyett arcul csapand az idegen faj, mely őt saját hazájában vándor koldússá teendi, kit

mint a gazdátlan ebet, büntetlenül verend agyon bármely gazember ; olyanná lesz, mint a bélpoklos, kit minden ember kerül, mint az indus pária, kire az ebeket uszítják. Hiában forduland a vallás malasztjához, neki nem adand az vígasztalást. Isten, kinek teremtési mívét gyávasága által meggyalázta, nem bocsájtandja meg bűneit sem ezen a világon, sem a másikon ; a leány, kihez szemeit fölemelendi, seprővel hajtandja el a küszöbről, mint a rühes állatot, neje utálattal köpend gyáva szemei közé, s gyermekének első szava az lesz, hogy apját megátkozza.

Borzasztó ! borzasztó ! de így lesz. Az átok kérlelhetlen esküjével esküszöm a szabadság istenére, e hont vérrel szerzett őseink meggyalázott emlékezetére esküszöm, hogy így leszen, ha a magyar faj oly gyáva, hogy tömegestül fel nem kel Jellasich szolga poroslóit, s a szerb rablókat és minden árulót, ki a magyar ellen karját emelni meri, összezúzni, mint zúzsa a fergeteg az útjába vetett kötetlen szalmakévé, s ha oly gyáva lesz a magyar faj, hogy széztúzván ellenségeit, megtudna bocsátani, vagy egy perczig is elfelejteni az árulókat és az árulást.

Nem, nem ! ezt a magyar nem teheti ! és legyen átkozott, ha megteszi. Azért mondom én, hogy Jellasich beütéséből Magyarország szabadsága fog következni.

Először győzni, azután leszámolni. Ez a feladat.

Fegyverre tehát, a ki férfiú !

Az asszonyok pedig Veszprém és Fejérvár között ássanak egy irtózatot sírt, melybe vagy a magyar nevet, magyar becsületet, a magyar nemzetet — vagy ellenségeinket eltemessük ; s melyen vagy a magyar név szégyenoszlopa álland ily felírással : *«így bünteti isten a gyávaságot»*, vagy álland a szabadság örökzöld fája, melynek lombjai közül isten szava szóland, mint szólott Mózeshez az égő tuskobokorból : *«A hely, melyen állasz, szent, így jutalmazom a bátorságot ! szabadság, dicsőség, jólét és boldogság a magyarnak.»*

Fegyverre tehát magyar ! életedért, becsületedért, házadért, ősi tűzhelyedért, a földért, mely táplál, melyet véres verejtékeddel míveltél, s melyet most a hitszegők, szabadságod megdöntésének béreül akarnak a szerbeknek, illyreknek kezére játszani, s téged saját hazádban földönfutóvá tenni, mint tették már a temerini szegény magyarokat.

Fel, fel, fegyverre magyar! A ki a törvénynek nem engedelmeskedik, melyre a király is megesküdött, az áruló; a ki pedig áruló, azt el kell fogni, s a törvénynek kezébe kell szolgáltatni.

Hazánk mindenünk! a hazát megmenteni első kötelesség! a hazát mentve magunkat mentjük.

A kinek egy faluban, a kinek egy megyében legkisebb hatása van, ragadjon zászlót! Ne halljunk más zenét Magyarhon térein, mint Rákóczynak búskomor indulóját; gyűjtsön maga körül 10—20—50—100—1000 embert, ki mennyit tud, s vigye Veszprém felé; Veszprém táján gyűljön össze az egész magyar nép, mint öszszegyüendő itélet napjakor a feltámadott emberiség, s rajta az ellen-ségre!

Énekeljétek ama szent éneket, melyet ismertek:

«Tartsd meg isten országunkat,
Mi magyar hazánkat;
Rontsd meg ellenségeinket,
A kik üldöznek bennünket.»

Fel! fel! Fegyverre! velünk van isten és az igazság!»

VI.

Roppant volt a benyomás, melyet e felszólítás a nemzetre tett, az ifjúság az örülésig fel volt izgatva. Ekkor Kossuth egy másik cikkben képét adta helyzetünknek, röviden összefoglalva a történeteket, márczius óta a válságos pillanatig, hogy mindenki megértse állapotainkat s különösen Kossuth eddigi politikáját. Egyénisége e cikkben, mint egy tükörképben áll előnkbe, jellemzi a pillanat válságát, s őt magát, önérzetében, reményeiben és aggodásaiban. A közvetlenség, melylyel ez mindenkire hatott, oly maradó becsüt ad ezen hírlapi cikknek, hogy a késő történetíró sem mellőzheti.

Lemondásom s a mi utána következett.

Kötelességnek érzem, röviden számot adni polgártársaimnak.

A márcziusi napok nem ember míve. Az örökkévaló istené.

Nekem csak annyi részem volt benne, hogy határozottan megragadám az események fonalát.

Mielőtt Bécsbe menénk, az országgyűlés küldöttei, Batthyányi Lajost leendő első magyar miniszterelnöknek kiáltám ki a pozsonyi erkélyről a nép ezereinek, s isten azt mondá «Amen».

Úgy lőn.

Egy perczig Bécsben magában oly hatalom állott kezemben, melynek emlékezetére is borzadok.

Intésemről függött, mi történjék a bécsi «Burg»-gal.

És én azt mondom az ausztriai háznak: «Híved vagyok, nekem nem kell semmi, én nem ismerek nagyravágyást eddig. Adja meg a király Magyarországnak, a mihez ennek régi joga van, a mire tizen-négy király megesküdött, s esküjét egy sem tartotta meg, adja meg neki önálló független kormányzatát *«und ich werde Ruhe schaffen dem Hause Oesterreich in Wien»*».

Úgy lőn.

És mi loyális magyarok beértük a legszorosabb igazsággal, kevessebbel, mint az igazsággal; midőn minden kezünkben volt.

Elég kábák voltunk azt hinni, hálásak lesznek a magyar nemzet iránt! még csak seregeinket sem hívták vissza a külföldről. A *pragmatica sanctio* iránti gyöngédségből hagytuk künn, támogatni a roskadozó ház oszlopait; benn pedig megszenvedtük az idegen tiszteket, idegen zsoldosokat, s ettük saját kenyérünkkel, fizettük keserves véres verejtékünkkel.

S mi lett belőle? miként hálálták meg? Seregeink vérével győzelmet vívtak ki Olaszországban, s díjul a magyar szabadságot akarják eltiporni; — az idegen seregek pedig összeesküdtek az őket tápláló hazánk ellen.

Bécsből megjövénk, a mint nevezének: «magyar argonauták». Kértem a miniszterelnököt, hagyjon ki engem miniszteri kombinációjából, gyomromból utálom a hivatalt.

Azt mondák: nem lehet; nélkülem nem alakulhat miniszterium; nem meri senki a pénztárczát elvállalni.

Engednem kellett. Meghozám az áldozatot, a legnagyobbat életemben. Miniszterré lettem, — s a sok kegymosoly csak úgy özönlött reám le a magasból.

S én megborzadtam önmagamtól, midőn a *sanctio* napján a trónus lépcsőzetéhez kellett állanom. — És mondom magamban: «Mindenható Isten! miért mérted reám e pohárt.»

Elkövetkeztek a kezdődő vésznek napjai. — Elvem volt: igazság, de az igazság mellett kérlelhetlen szigor a kigyófaj ellen, a hol csak fejét fölemeli.

Azt mondák: diplomatizáljunk, ne kisértsük energiával a fatumot. Hiszen lehetetlen, hogy elhagyjanak; lehetetlen, hogy ne támogassanak királyi esküvel szentesített törvény s igazság mellett.

És diplomatizáltunk. És megcsalták szegény hazánkat, rútul, iszonyatosan.

Midőn világos volt, hogy megcsaltak, mondám: «Az idő ugyan veszve van, most tízezer ember kell, hol kétezer elég volt volna.» Azonban bátorság, energia; még veszve nincsen semmi.

És mondák: igen energia, de a «törvényes formák között», azon túl nem lehet lépni, akármi történik.

No mondám: formák miatt elvesz a haza. — De biz az csak úgy ment, hogy ha valamely parancsnok elárult, írtak neki híres lőcsei formára: «Herr N. N. soll sich äussern, miért árulta el az országot?»

Jellasich nem úgy bánt a dologgal, akasztófát állított annak számára, a ki nem akart párttűtő lenni, s mikor elég erős volt, azt mondá a péterváradai főhadikormányzónak, a nálánál öregebb, rendjelekkel rakott, érdem s nem párttűtés által emelkedett Feldmarschall-Lieutenant Hrabovszkynak: «kendet a császár tette ide, én pedig leteszem, menjen kend pokolba!»

És elment — mondván: «satisfactiót kér a császártól», a császár pedig azt mondá: «Mein lieber Jellasich, ön derék, hű, loyális pártfogóm; biztosítom önt magas császári kegyelmemről.»

És mi mindig «törvényes formákról» és «diplomatiáról» és «Militair-Reglement»-ről és «Aeusserungok»-ról beszélgettünk.

Százsor mondám: «resignálok»; az felelték: «Az istenért ne, szétbomlik a miniszterium, soha sem lesz többé magyar finantz-miniszter. Én leszek felelős a haza szabadságáért.»

Kínos egy helyzet volt. Öt hónapon át soha egy nyugodt pillanat, soha egy, melyben magammal elégedett lehettem volna.

Időközben a császár megszökött Bécsből. Más nemzet azt mondta volna, a mit a nemzetek mondani szoktak, midőn fejedelmök megszökik.

Mi, mindig hű, mindig loyális magyarok, kettőztettük hűségün-

ket. A «Márcezius» szerkesztője perbe fogatott, mert azt hírlé, hogy István főherczeg ideiglenesen kezébe vevé az országglást.

Könyörögtünk, hogy jőjjön a király hű körünkbe, s elég naivok voltunk hinni, hogy megteszi, annyival inkább, mert meg is ígérte, miként előtte tizennégy ősei ezerszer megígérték, és háromszáz esztendőn át alig töltöttek háromszáz napot Magyarországon.

Ekkor a vezérpolitika az volt: «Budapest nyugodt legyen minden áron, különben a király el nem jó», és Budapesten e nyugalom végett annyi katona vesztegelt, mennyivel Kis Ernő kiirtotta volna a rabló szerbeket.

Majd mindinkább világosságra jöttek a reactió ármányai; a katonai parancsnokok részint haboztak, részint nem engedelmeskedtek; a bécsi «Hofkriegsrath» épületének személyzete mindenütt bemártotta kezét a magyarországi katonaság dolgaiba; Jellasich nyíltan revoltált; külföldről a magyar katonát nem adták ide, hermetice elzárták a magyar kormányval való közlekedéstől, ha valamely magyar ezrednek magyar honba való bejövetelét megengedték is, a végrehajtás elmaradt. Maga a király is parancsolt, még sem lett semmi sikere; s azt mondák Bécsből: «mi mindent megtevének, de — ez s ez ezredes, ez s ez parancsnok nem engedelmeskedik.»

Általában Ő Felsége a király kevés kivétellel, mindaddig, míg Olaszországban Radezky nem győzött, mindig kiadta a törvényes parancsokat, Jellasichot pártütőnek nyilatkoztatta, a hadi főparancsnokságoknak, határőröknek megparancsolta, hogy a magyar hadügyminiszternek engedelmeskedjenek. Ámde parancsainak ritkán engedelmeskedett valaki, s az ellenséges szellemű főtiszteknél azon maxima uralkodott, hogy nem az a fejedelem akarátja, a mit ír, hanem az, a mit «*mások a fejedelem legközelebbi körében mondanak*».

Igy üzte a camarilla velünk s a király nevével a legrútabb játékot.

János főherczeg nem ment Horvátországba a fejedelem törvényes akarátát tudtul adni a népnek s határőröknek. Jellasich ellenben, kit a király pártütőnek nyilatkoztatott, Bécsben a legnagyobb kitüntetéssel fogadtatott. Bécsből, mint mondák, «*tévedésből*» ágyúkat, lőszert, puskát, fegyvereket küldöttek neki; küldöttek pénzt, nehogy a szegény határőrök szükségét szenvedjenek; a közös harminczadi hivataloknak megparancsolták, hogy a magyar jövedel-

meket Jellasiéknak adják ki nyugtató mellett; a Fiume védelmére rendelt magyar gránátosokat «tévedésből» Radeczkyhez küldék; *Dreyhahn* alezredest, ki Fejértemplomot oly rútul elárulá, «tévedésből» ezredessé tették; Mayerhoffer, ausztriai consul és tábornok, «nehogy polgárvér ontassék», a határőrezredeket fellázította, s a rabló szerbekkel czimborált, miután először Bécsben, onnan Zágrábban megfordult; Szt.-Tamás körül árulás tette semmivé igazságos reményeinket. A magyar hadügyminiszter rendeletei ellen minden ember «alázatos remonstrációkat tett», és senki sem engedelmeskedett; a bécsi miniszterium a horvátok részére felmondta a neutralitást ellenünk a birodalmi országgyűlés előtt, a fellázadt rabló szerbeket «Waffenbrüdereknak», az ellenök viselt háborút «természetelleninek» nevezte, a tót-, oláh-vidékiek Bécsből lázadásra izgattattak, Erdély az unio megtörésére bujtogattatott; szóval mindenütt pártütés, árulás, lázadás és mindenütt a fejedelem iránti hűség és loyaltás nevében, a törvény ellen!

Ez alatt hűtelen vezéreink bácsi táborunkat, mely jól vezetve elég volt volna a szerbeket akár kiirtani, kéthónapi tétlenségben, szabad ég alatt örökösen nyugtalanított állásban elkínózva, elkedvetlenítették, jobb felét betegségnek adák martalékul, végre csatába vezették; a hadi tanácsban megállapított dispositiókat éjjel megváltoztatták a nélkül, hogy a hű és becsületes csapatvezéreket a változásról értesítették volna, s midőn Bakonyi mindezeknek ellenére már a sánczot meghágta, a győzelem percében hátrálót fuvattak.

Irtózatos!

Majd ismét Temerin és Járek esett áldozatul, mit a szerb gyűjtogatóknak egy kardvágás nélkül feladtak; s visszafoglalni nem is próbálták. Előbb pedig Földvárt elfoglalák, s elfoglalván visszavonultak, átadták a szerbeknek, s három héten át nézték egy puskalövésnyiről, miként csinálnak ellenünk egy újabb erősséget.

Vége pedig főtisztek s egész seregek — az idegenek közül — nyíltan kijelentették, hogy a határőrök ellen nem fognak küzdeni.

Elvették pénzünket s elárulták törvényünket — és ezt katonai becsületnek keresztelték!

Tényeket mondtam el. Ügyekeztem, lelkem s minden tehetőségem szerint, a vést ellensúlyozni, de a hadi tárcza nem volt

kezemben, én csak szólhattam, tennem nem lehetett — lemondásomat pedig a legfőbb veszélynek mondá mindenki, s én hónapokon át azon kínos helyzetben valék, hogy együtt kellett egy oly politika felelősségének szinét viselnem, mely vagy nem egyezett az én nézettemmel, vagy későn fogadtatott el, vagy a foganatbavételnél megtörött.

Végre a bajok annyira nőttek, ugyanazon egy fejedelemnek egyik miniszteriuma velünk oly ellenséges lábra tette magát, hogy a dolog már tovább-így nem maradhatott.

Tisztába kellett elvégre jönni, akar-e a király magyar koronája épségének, hű magyar nemzete törvényes önállásának s a király által esküvel erősített törvényeinek megvédésében minket gyámoltani vagy pedig nem?

Mert ezen irtózatos állapot tovább nem húzható, halasztható, hogy a pártütők, lázadók, de még a rablók is, a fejedelem nevében borítsák vérbe, lángba az országot, írtó háborút viseljenek a magyar faj ellen, a fejedelem közvetlen köréből szőjék Magyarország ellen az összeesküvést, ha a fejedelem a törvény érdekében parancsol valamit, azt a királyi udvarból tegyék semmivé, a pártütők pedig azzal lázítsák a népet, hogy akkor tesz a királynak kedves dolgot, ha a király törvényes rendeleteinek ellene szegül.

Azért hát — mert ezen borzasztó játék tovább nem tűrhető — a miniszterium elvégre belátta, hogy a diplomataizálásnak véget kell vetni, s a király akaratjával tisztába jönni.

Felment tehát két miniszter Bécsbe a királyhoz következő törvényes kivánatokkal:

1. Jőjjön le az országba.
2. Összehitta az országgyűlést a végett, hogy a hon védelmére pénzről és katonáról gondoskodjék. Meg van a két törvény, tehát sanctionálja.
3. Ha a magyar katona vérzik érette Olaszországban, tegye kötelességévé a magyarországbani idegen katonának, hogy engedelmeskedjék a kormánynak s védje a törvényt a pártütés ellen s nyilatkoztassa becstelennek, a ki azt nem teszi.
4. Tiltsa meg Jellasicznak, hogy Magyarországot ne merje megtámadni.

Ha e szó: «Királyi eskü» szent, lehet-e ezeket megtagadni?

Azonban mi történt? Minisztereink oda voltak tíz napig, s komolyan senki még csak szóba sem állott velök.

Hanem időközben minisztereink ottlételel teljesen ignorálva, Ő Felsége aláírása alatt kelt kézirat kíséretében a bécsi miniszterium az ismeretes emlékiratot küldötte le Budára, mely emlékiratnál nagyobb politikai bűnt nem mutathat a historia.

Hazánk vérben, lángban van a király nevének bitorlása mellett izgatott pártütés által, mi arra kérjük a királyt, segítsen minket királyi tekintélyével a hazát, a királyi széket s a törvényt megvédeni; s nekünk egy emlékirattal felelnek, melynek tartalma: «a törvény, melyre a király megesküdt, semmit sem ér, Magyarország szűnjék meg önálló ország lenni, s a német miniszterium által Bécsből kormányoztassék, miszerint pénzünkről jövőendőben se számoljanak, mint ekkorig nem számoltak; magyar vitézeink tovább is a népek szabadságának elnyomására fordítottassanak, mint ekkorig fordítottak; minket pedig idegen zsoldosok tartsanak igában, mint eddig tartottak; és legyünk továbbá is egy gyarmattartomány, szükségre, nyomorúságra kárhozthatva, mint eddig valánk.

Ez volt a felelet igazságos kívánatunkra; ez volt a hála hűségünkért; ez volt a köszönet a dynastiához ragaszkodásunkért.

De még ez sem volt elég; miniszteriumunk küldöttei ott vesztegeltek Bécsben eredmény nélkül. Velök e dolgról nem is szóltak. — Az országgyűlés látván a camarilla taktikáját, miszerint halogatással akarja hazánkat elveszteni, küldöttséget küldött Bécsbe a miniszterium kívánatainak teljesítését a nemzet nevében követelni.

És minő választ kapott?

Azt, hogy Ő Felsége beteg, tehát nem jöhet az országba. A törvények sanctiójáról majd gondoskodni fog, s ha volna is ellenök észrevétele, senki arra ne magyarázza, mintha a törvényeket nem akarná megtartani; a többi kívánatok iránt pedig részint már intézkedett, részint majd a miniszterium útján kiadandja határozatát.

Szóval a küldöttség is egészen hiában járt, de mégis... nem járt hiában, mert magával hozá ujság gyanánt Ő Felségének neve alatt kelt egy kéziratot Jellasicshoz, melyben őt, ki a törvény ellen fellázadt, ki Ő Felsége törvényes rendeleteinek fegyveres kézzel ellene szegült, kit Ő Felsége pártütőnek nyilatkoztatott — most

minden miniszteri ellenjegyzés nélkül, tehát a törvény ellenére, hivatalaiba, melyekről *gyanusítások alapján* függesztette fel, visszahelyezi, ötöt eddigi eljárásáért (t. i. hogy a törvény s törvényes kormány ellen fellázadt) megdicséri, s azon várakozását jelenti ki, hogy tovább is *az összes birodalom érdekében* oly hű! loyális! ember lesz, mint eddig volt.

Valóban ily rettenetes dolgok csak onnan magyarázhatók, hogy a király, mint maga is mondja, beteg; — de már az csakugyan tűrhetetlen állapot, hogy a király betegségével a titkos camarilla, a nem felelős udvari tanácsadók annyira visszaéljenek, hogy szegény hazánknek szabadságát, alkotmányát, nemzeti lételét semmivé tegyék; s a király és törvény elleni pártütésre a beteg királynak mintegy helyeslését függesztészik reá.

Az ország ekként el lévén árulva, a királytól, kinek miniszterei valánk, elgyengült egészsége miatt így el lévén hagyatva, s a pártütés ellenünk a királyi név tekintélvél gyámolítva, a miniszteriumnak természetesen resignálni kellett.

István nádor már a lemondást elfogadta, de más miniszterelnököt mindjárt nem nevezett, az ország tehát felelős kormány nélkül volt.

Azon ponton állottunk, hogy a mire a bécsi cselszövények működtek, a mi végett Jellasichek fellázadt, t. i. hogy ne legyen magyar miniszterium, csakugyan teljesedni fog, s visszaesünk a bécsi camarilla járma alá.

Ezt nem engedhettük. A képviselőház kötelezte a lelépett miniszteriumot, folytassa hivatalát addig, míg más miniszterium alakítatik; — a többiek nem akarták, én és *Szemere* kötelességünket véltük megtenni; s a ház osztatlan bizalommal kíséré cselekvésünket, melyet arra használtunk, hogy letegyük a magyar hadseregnek alapját s pénzerőt biztosítsunk az ország védelmére.

Fent nagyon haragudtak; de mi azt mondók: itt az országban miniszteri ellenjegyzés nélkül senki sem parancsolhat, tessék miniszterelnököt nevezni, annak kezeibe letesszük a hatalmat, de másnak nem.

Használt — mi lehetlenné tettük magunkat, de a miniszteri kormányformát s vele Magyarország önállását megmentettük.

Gróf Batthyányi Lajos miniszterelnökké neveztetvén, új miniszterium alakításával bízott meg.

Egyszersmind megérkezett a hír, hogy a pártütő Jellasich beütött az országba.

Batthyányi a miniszterium alakítására feltételül kötötte, hogy ezen pártütőt Ő Felsége az országból kiharancsolja.

Három napig vártunk a válaszra. Ez alatt érkezett híre Teleki Ádám borzasztó árulásának. Ez alatt szólíttatott fel a nádor, hogy mint az ország főkapitánya, nádori kötelessége szerint menjen személyesen védeni az országot. Mit ő teljesített is.

Végre megérkezett a király válasza. Batthyányi miniszterelnök elfogadtatott, de a pártütőnek az országbóli kiharancsoltatása iránt Ő Felsége azt mondá, hadd lássa először, mielő egyéneket teend Batthyányi javaslatbami niszterekké, s neheztelőleg szóló — miért toborzunk katonát, s miért bocsátunk ki papirospénzt.

Értsétek jól meg hazámfiak.

A beteg király nevében az adatik tudtunkra, hogy az, valjon Ő Felsége kiharancsolja-e a vétkes pártütőt, ki hazánkat jogtalanul megtámadá, s Budának elfoglalásával fenyegetődzék, attól függ, Péter vagy Pál lesz-e miniszteri candidátus?

S a beteg király nevében rosszalják, hogy védeni akarjuk az országot, védeni a királyi széket, a pártütés ellen, melylyel udvari cselszövény hazánkat megszállotta.

Tehát sanctio nélkül szabad volt pártot ütni, de mi védelem nélkül görbüljünk meg a járom alá! s adjuk fel hazánkat gyáván, hűtlenül!

Irtózatos! mielő játékot űznek a beteg király esküjével.

Sokan rosszalják talán, hogy ezen elválasztó perczen azon bizalomnál fogva, mely a legközelebbi napokban csekély személyem iránt nyilvánult, nem ragadtam kezeimbe a hatalom gyeplőjét a haza megmentésére.

Nem — hazámfiak — én ezt nem tevém, sőt minden erőmmel oda dolgoztam, hogy gróf Batthyányit reá birjuk, alakítson miniszteriumot, még pedig akként alakítva: hogy én, s minden oly név mellőzve legyen, mely ürügyül szolgálhatna a királyi helybenhagyást megtagadni.

Istenemre esküszöm, csak így lehetett a haza megmentésére időt nyerni.

Elmondom röviden okaimat:

A nemzet elibe vetett kelepce nagyon is világos volt.

Bármi borzasztó tömege nehezedett is hazánkra az árulásnak — mégis van a jogban s igazságban annyi erő, hogy nem mernék a beteg király nevében Jellasichnak az országbai beütését világosan megparancsolni; nem mernék a katonaságot a törvény iránti engedtlenségre világosan utasítani.

Ám de most azt gondolák: Batthyányi feltétele nem lévén elfogadva, ő le fog mondani az elnökségről, új elnököt rögtön nem lehet nevezni, mert a beteg király Bécsben van, a nádor a táborba ment, kormány nélkül azonban az ország egy perczig sem lehet, azt hitték tehát, hogy a sok hitszegés által méltán felingerlett országgyűlés ragadja kezébe a végrehajtó hatalmat, s vagy dictaturát, vagy provisorius kormányt állítand.

És ekkor készen van az árulás által annyira óhajtott ürügy — a beteg király nevében azt mondani: imhol Kossuth, Nyáry, vagy nem tudom ki — kezökbe ragadták joggatlanul a kormányt, kivették a nádort törvényes hatóságából, kivették a király kezéből a kormánynevezési jogot, most tehát már a király parancsolja, hogy Jellasich nyomuljon előre Budáig, űzze el a király jogait bitorló kormányt, s helyezze be ez s ez minisztereket, kik között pénz- és hadügyi, kereskedési s külügyi miniszterek nem lettek volna, a többiek pedig azon vétkes camarillának tagjai voltak volna, mely hónapok óta ármánykodik hazánk szabadsága ellen, s kész vért ontani, az országot lángba borítani, a királyi széket a hitszegés útján veszélybe dönteni, csakhogy elveszett hatalmát minden áron visszakérítse.

Ehhez járult még, hogy a nádor a helyett, hogy most az ország védelmében vezérkedik, itt hagyta volna az országot, s jöttek volna parancsok királyi névvel, hogy a katonaság ne merjen a provisorius kormánynak engedelmeskedni, Jellasich ellen ne merjen senki harczolni, ne merjen senki önkéntesnek beállani, ne a magyar banknotát elfogadni, szóval lesve lesték az ürügyet, hogy az ország védelmi ereje elzsibbasztatván, a szegény magyar nemzet, védtelenül semmisüljön meg, s kitöröltessék a nemzetek sorából.

S most ítéljen minden igaz hazafi. — Nem követtem volna-e el a hazát veszélyeztető bűnt, ha az irántam nyilatkozó bizalomtól elszédítettve, s engedve azon méltó indignationnak, mely minden igaz

magyar kebelt elfoglal, megadtam volna az árulásnak azon ürügyet, melyre oly régen hiában várakozik.

Nem, én azt mondom, ha van egy mákszemnyi érdem életemben, ha van, a miért hazámfiái szíves hajlandóságát megérdemlem, az által érdemeltem meg, hogy ezt nem tevém.

A képviselőház pedig, mert egyhangú nyilatkozatával Batthyányit miniszterium alakítására reá bírta, s Batthyányi, hogy azt elvállalta, a nemzet köszönetére érdemesek.

Most csak az minden hazafi teendője, hogy készüljünk a védelemre addig, míg a nagy bajjal tartogatott törvényességi formák megbuktatására az ármány és árulás újabb ürügyet nem talál.

Keresend és találand kétségtelenül, mint a farkas Aesopus meséjében a bárány ellen talált. De már csak holnap is készültebbek leszünk, mint tegnap valánk, s a farkas nem bárányokra fog bennünk találni.

Gondolkozatok, lelkesüljetek s fegyverre, fegyverre!! az elárult hon védelmében, a hazánkat megszállott ellenség ellen. Őt megbuktatva, megbuktatjuk a gyalázatos camarillát, s a szegény beteg király, s a szegény elárult hon mentve leszen. — *Kossuth Lajos.*

VII.

Míg Kossuth lángszavai a nemzet hazafiságához fordultak, a külföld rokonszenvét sem hagyta figyelmen kívül. Gróf Teleki László már szeptember elején jött Bécsbe útlevéért; Párisba ment, hogy az ottani ideiglenes kormányt s közvéleményt a magyar ügyek iránt felvilágosítsa. Midőn pedig a Batthyányi által fölterjesztett miniszterium még mindig meg nem erősítettet, Kossuth indítványozta, menesszen a törvényhozás küldöttséget a bécsi országgyűléshez, szóljon a nemzethez, barátságosan, mondja meg neki, hogy a surlódás kiegyenlítésére mi, nemzet, velök, nemzettel, akarunk intézkedni s végezni, nem pedig a camarillával, sem a miniszteriummal, mely mind a kettőnk ellensége.

Kossuth szava, mint mindig, irányadó volt, a húsz tagból álló küldöttség feljött Bécsbe szeptember 18-ikán. Eötvös velök volt s az öreg vak Wesselényi Miklós.

A bécsi nép lelkesedéssel fogadta a magyarokat. Wesselényit

felismerte s felkérte, szóljon. A megtört, világtalan hazafit fölemeltek az utcán egy hordóra, e szószékről elmondta nekik, hogy szabadságuk végzetesen a magyar szabadsághoz van fűzve; bármit szóljanak nekik az érdekek összeütközéséről, Bécs soha szabad s virágzó nem lesz, ha Pest el van nyomatva; egyesült erejük elégséges arra, hogy az absolutismusnak ellentállhassanak; ha egymást elhagyják, elszigetelve, mindegyik szabadsága elvesz. Beszéde rajongó tetszéssel fogadtatott, Tausenau népgyűlést hirdetett az Odeonba, tízezer ember töltötte meg a roppant termet. A néptribun, kinek szónoklata csak a Kossuthé mellett halaványodott el, a magyar ügy szentségét hirdette a bécsi népnek, mert ha ez megdől, beáll a reactió, nemcsak Pesten, nemcsak Bécsben, de egész Európában s prédikálta a népek solidaritásának evangéliomát.

Este elláthatatlan fáklyásmenet tisztelte meg a magyar országgyűlés küldöttjeit, a bécsi nép meg volt nyerve a magyar ügynek, s a bécsi országgyűlés is érezte a pillanat fontosságát; az ülés reggeli 9 órától esteli 9 óráig tartott, végre Rieger csehjeivel, kik Jellasichban látták a szlávság előharczosát, Stadion ruthenjeivel s a minisztérium híveivel keresztülvitték, hogy a magyar országgyűlés küldöttsége ne fogadtassék, hanem adja be kivánságait írásban az elnökségnek. Erre a küldöttség a bécsi országgyűlés elnökének felelte, hogy az országgyűléshez küldetett azon czélból, hogy vele értekezzenek, nem azért, hogy annak elnökével iratokat váltson, megviszi küldőinek a ház határozatát. Evvel a küldöttség visszament Pestre.

A bécsi nép nem helyeselte az osztrák országgyűlés eljárását, a lapok is újra rokonszenvet nyilatkoztattak a magyarokkal, s az izgatás még inkább nőtt egy új váratlan esemény által. Somogyi kanászok felfogták a Jellasich tábori postáját, Jellasich, Kempen s a horvát tisztok leveleit, melyeknek másolatait Szemere hozzám felküldte. Én ezeket mind egy roppant falragaszban kinyomattam s elosztogattam. Ott voltak Jellasich levelei Latourhoz, Kempenéi feleségéhez, a tisztkei atyjokfiához s barátaikhoz, melyekből világosan kisült, hogy a bécsi ministerek folyvást segítették a horvát fölkelést és hadjáratot, hogy Jellasich serege nem tart fegyelmet, hogy a bánnak nincs pénze, s hogy a tisztok nemcsak Pesten, de

Bécsben is meg akarják fékezni a szabadságot, s helyreállítani a régi absolutismus rendét.

A bécsi nép, sőt az országgyűlési képviselők is, nagy illetődéssel s megütközéssel olvasták e levelezést, mely az úgy is felizgatott kedélyeket még nagyobb forrongásba hozta, mindennap volt népgyűlés az Odeonban s az utcai zavargások ismét megkezdődtek helyi kérdések következtében.

Swoboda, egy politizáló iparos, már hónapok óta pengette az újságokban egy népbank felállítását, melynél a kisipar olcsó kölcsönt kaphatna, mert márczius óta nyomott viszonyokban élt, mint-hogy az aristokratia elhagyta Bécset, a bankárok üzlete csaknem egészen megszűnt, válság s nyomor uralkodott minden continentális tőzsdén. A terv természetesen népszerű volt, sokan is találkoztak, kik létesítése esetére alapjához hozzájárulni ígérkeztek, de a pénzvilág nem pártolta, egészségteleneknek tartotta Swoboda nézeteit, a mint azok az alapszabályokban formulázva voltak, Doblhof tehát, a belügyminiszter, nem akarta azokat helybenhagyni, sőt Swobodának, ki azokat sürgette, nyíltan megmondta, hogy a bécsi kisipar nem érdemel hitelt. Erre nagy volt a felháborodás, volt népgyűlés, volt kravall, betörték a belügyminiszterium ablakait, Bach megijedt s megugrott, Doblhof épen az nap jószágán volt s kikerülte a felbőszült iparosok dühét, kik ellen a nemzetőrség nem akart fegyvert használni.

Ugyanazon napokban a szlávok, látván, hogy mi magyarok Bécsben is toborzunk önkénteseket Jellasich ellen, s hogy újra néhány száz bécsi fiatal ember, köztök túlnyomóan egyetemi hallgatók, egy úgynevezett akadémiái legió, Pestre ment, a horvát bán számára is toborzani kezdtek. Mindenütt ki voltak ragasztva a felszólítások, hogy tisztességes felpénz mellett önkéntesek fogadtatnak fel a Jellasich seregéhez. Engemet ez roppantul bosszantott, elmentem tehát Doblhofhoz a belügyminiszteriumba s magán a miniszterium falán látván ily falragaszt, leszakasztottam azt s evvel kezemben felhivtam a belügyminisztert, tiltsa ezt el. Nem bánom, ha a magyar toborzást is eltiltja, de azt, hogy bécsi ifjak karöltve sétálva a glacis-n s ott az egyik a horvát, a másik a magyar irodába tévedve csak a csatatéren találkozhassanak ismét, ezt megengedni erkölcstelenség. Doblhof meg volt zavarodva, azt tartotta, hogy a horvát-magyar

háborúnál az osztrák miniszterium semleges, mert e háború kizárólag magyar-horvát belügy, melybe beleszólások nincs. S evvel, amint rosszlelkiismeretűek tenni szokták, recriminációkra fakadt, szememre vetette, hogy itt felizgatom a népet, kravallokat csináltatok, ime még most is betörvék a külső ablakok, ez a magyarok műve.

Felháborodtam s haragosan oda mondtam neki: a magyarok nem szoktak kravallokat csinálni, ilyenre nem vesztegetik erejüket, de ha rákényszerítenek — reményilem nem teszik — csinálunk majd forradalmat Bécsben, s ha Excellentiádat s társait a lámpára akasztják, akkor mondhatja: ez Pulszky Ferencz saját keze.

E szavakkal távoztam.

VIII.

Pesten nőtt a zavar, miniszterium még mindig nem létezett, Teleki Ádám s a tisztek egy része pedig kijelentették, hogy Jellasichek ellen nem szolgálnak, az országgyűlés felszólította tehát a nádort, vegye át a sereg vezényletét, s ő csakugyan lement a sereghez s megtette az utolsó kísérletet a kiegyezkedésre, alighanem az udvar tudtával, mert három napig időzött Alesuthon, mielőtt lement volna, megvolt tehát a szükséges idő, hogy Bécsbe írjon s megkapja az utasítást. Ekkor felkérte Jellasichekot, találkozzék vele személyesen a Balaton közepén a gőzhajón, hol mind a ketten kíséret nélkül fognának megjelenni. Ezt a bán megígérte, de midőn jött a sajka, hogy őt a tó közepén álló gőzhajóra vigye, egy új komédiát játszott, a parton összesereglett tiszti karához fordult s fenszóval kérdezte, megengedi-e, hogy a gőzhajóra menjen, mire természetesen lelkesedett «nem engedjük» harsogott. A bán tehát kikerülte a találkozást, a nádor visszajött Budára s másnap Bécsbe utazott el. Wargha, ki mindig legjobban volt értesülve, bejött hozzám, hogy a főherczeg épen most behajtatott a Burgba. Tüstént oda siettem, a főherczeg már benn volt Ferencz Károly főherczegnél, az előszobában csak Pillert találtam, a hadsegédjét, s utánam bejött Zsedényi. Piller hosszasan elmondta nekünk, hogy seregünk gyenge, csak a huszárok érnek valamit, hogy Jellasichek túl fogja szárnyalni s felsodorni seregünket, mint egy ív papirost, a győzelem lehetetlen, tábornokaink nem bíznak a legénységbe, a huszárok vitézül fognak verekedni, de mi haszna

Fél óra múlva megnyílt az ajtó, a főherczeg izgatottan, felhevülten jött ki, jelentettem, hogy parancsára várok.

— Nincs többé parancsra alkalom, nem vagyok többé nádor, el kell hagynom hazámat, fáj, hogy nem fogom többé látni, de megmondtam odabenn, hogy nem Kossuth a forradalmár, hanem ők, hogy ők ássák alá a monarchikus érzelmet. Mondja meg a magyaroknak, hogy mindig szerettem a hazámat, ne ítéljenek el, kötelességemet megtettem, míg csak lehetett.

Evvel meghajtotta magát, kimentünk, ő még ugyanazon este elutazott rajnai jószágára s nem látta többé Magyarországot.

Midőn a nádor elhagyta Pestet, Kossuth bejelentette a képviselőháznak, hogy Batthyányi felhatalmazásával elmegy a fővárosból a keresztháborút prédikálni, s csakugyan mindenünnen küldte az önkénteseket a táborba. A conservativek örültek, azt hitték, hogy menekülni készül s távol akar lenni azon pillanatban, midőn a horvátok bevonulnak Pestre.

IX.

István főherczeg találkozása nagybátyjával rövid volt ugyan, de nem maradt eredmény nélkül. Úgy látszik, azon körülmény, hogy Jellasich nem akart vele találkozni, aggodalmat gerjesztett; az udvar átlátta, hogy a bán, ha Budapestet elfoglalja, oly állásra tesz szert, minőt alattvalónál eltérni nem lehet, hogy akkor vele, mint hatalmassággal kelletik paktálni, mert megszokta már, hogy a királyi parancsokat semmibe ne vegye. Másrésről a magyar nemzet fellobbanó hazafisága, azon ezerei az önkénteseknek, melyek a háromszínű zászló alá siettek, szintén gondolkodóvá tették azokat, kik még megemlékeztek az első francia forradalom mézítlábás seregéről. Módot kellett tehát keresni, hogy az összeütközés kikerültessek s a magyar alkotmány mégis megtőressék.

Dél volt, midőn báró Huszár, a volt államkancellária öreg udvari tanácsosa, hozzám belépett, izgatottan, idegesen, s elmondta, hogy egy magyar szedő, ki egykor nála szolgált, az állami nyomdából kiáltványt hozott, melyet mostan oly titkosan nyomnak, hogy midőn a munkások ebédre mentek, a kész példányokat mind megszámlálták, nehogy közülök egy is avatatlan kézbe kerüljön, másoltassam le mindjárt, két óra előtt oda kell azt adni a szedőnek, hogy vissza-

csempészsze. Leültettem mindjárt Szontágh Palit és Wargha Istvánt s magam dictáltam nekik, hogy két példányban legyen meg. A magyar nemzethez szólt, s tudtára adja, hogy gróf Lamberg altábornagy fel van hatalmazva a király nevében mind a két sereg vezényletét, a horvátét és a magyarét átvenni, az országgyűlést eloszlatni s a közrendet és csendet helyreállítani. A manifestum nem lévén ellenjegyezve, előre láttam, hogy véres következése lesz. Tüstént fölkerestem tehát Orosz Józsefet s elküldtem lóhalálában Pozsonyba gróf Lamberghez, kit ő régóta közelebbről ismert, figyelmeztesse őt, hogy mielőtt kinevezése s utasításai nincsenek ellenjegyezve, ne mutassa magát Pesten, azután elmentem a Burgba s kihallgatást kértem Ferencz Károly főhercegtől, ki tüstént fogadott. Elmondtam neki, hogy biztos tudomásom van, miként gróf Lamberg le lesz küldve, nem lehet beleszólásom abba, mit a felség jónak tart, de figyelmeztetem Ő fenségét, ne feledkezzenek meg a törvényes formákról, mellőzésök biztosan szerencsétlenséget okoz. A főherceg felelt, hogy rosszul vagyok értesítve, Ő Felsége mindig tiszteletli a törvényt, nem történik semmi, mi a törvénybe ütköznék, a békét, a közrendet akarják csak fentartani s helyreállítani oly módon, hogy mindenki meg lesz elégedve. Innét a hadügyminiszteriumba siettem, gróf Latourral a lépcsőn találkoztam, egy pár percnyi kihallgatást kértem.

Nincs ideje.

Tehát itt a lépcsőn esedezem, ne engedje, hogy gróf Lamberg ellennemjegyzett parancsokkal s utasításokkal menjen Pestre.

A miniszter menésközben megvetőleg megjegyezte, hogy az innsbrucki manifestum, mely a horvát bánt méltóságától megfosztotta, szintén nem volt ellenjegyezve.

Ekkor visszamentem a kancelláriába, Szontágh Palira biztam a kiáltvány két példányát, vigye le Pestre, az egyiket Batthyányinak, a másikat Kossuthnak, ha az nem volna Pesten, keresse fel, bárhol legyen.

Szontágh nem találta Batthyányit Pesten, ő egy pár órával elébb tudósítást kapott az udvartól, hogy Lamberg jó s egy kéziratot, hogy ezen missiót segítse elő. Nem is kételkedve, hogy az altábornagy egyenesen a két sereghez indul, melyek Fejérváron túl már is egymással szemközt álltak, úgy, hogy az összeütközés minden pillanat-

ban félhető volt, ő is lement Pákozdra, de Lamberg nem találta ott, átküldött a horvátokhoz is, ott sem tudtak semmit az új királyi biztosról, Szontágh tehát az egyik példányt Nyáry Pálnak adta át, a másikkal Kossuthot kereste fel Szolnok táján, ki is tüstént visszajött a fővárosba.

A képviselőház rögtön esti ülést tartott, elhatározta, hogy Lamberg ellennemjegyzett kinevezése törvényellenes, s hogy mindenki áruló, ki a törvénytelen királyi biztosnak engedelmeskedik.

Midőn gróf Lamberg éjjel Pestre jött, falragaszok hirdették már minden utczában a ház határozatát. Az öreg országbíró, a köztisztviselőben álló Majláth Györgyöt kereste fel legelőbb, mert utasítása szerint ő lett volna megbizva az ország új szervezésével, de az országbíró szintén megütközött az altábornagy ellennemjegyzett utasításában és felkérte, menjen haladék nélkül a sereghez, ott találja majd gróf Batthyányit is, tegye magát vele érintkezésbe, ellenjegyeztesse általa az utasításokat, s ne koczskáztassa életét itt a fővárosban. De Lamberg nem hajtott a bölcs tanácsra, délelőtt felment Budára, hol a nemzetőrség már riadót veretett s elfoglalva tartotta a kapukat s piacokat, mert Lamberg megérkezése tudva volt, ő tehát visszasetett a bérkocsin polgári felöltönyben az egyenruha fölött, a hídon fegyveres néppel találkozott, felismerték, szétdarabolták, zsebében találták utasításait, azokat az országgyűlésbe bevitték.

A képviselők elborzadtak, ez volt az első vér, mely a forradalomban a nép által ontatott, a francia forradalom rémjelenetei jutottak eszökbe, rosszalták a tettet, s küldöttséget menesztettek a sereghez, hogy a tábornokok s tisztek, kik Lambergét mind ismerték s tisztelték, el ne hagyják a zászlót azon pillanatban, midőn azt Jellasichek megtámadja.

Eötvös erre rémulten családjával együtt elhagyta Magyarországot, útban Batthyányival találkozott, kivel elhitették, hogy Kossuth gyilkosokat küldött utána, együtt érkeztek Bécsbe. Amint a Frankfurt városához czímezett szállodában hozzá beléptem, Batthyányi haragosan kérdezett, mit keresek nála, Kossuth embere vagyok, nem az övé.

— Sem Méltóságodat nem szolgálom, sem Kossuthot, hanem a hazát, ha nincs szüksége reám, ajánlom magamat.

Másnap hozzám küldött, mi hír Pestről.

A magyar posta elmaradt, nem volt semmi hír, semmi tudósítás,

csak a bécsi hivatalos lapban egy rövid sürgöny: «A bán megverte a magyarokat s mesteri szárnymozdulattal Győrbe érkezett.»

Érteni kezdtük, miért maradt el a pesti posta, Jellasich azt elfoglalta Győrött, de miért ment oda, ha győzött? mit keres ő Győrben? Elküldtem tehát Warghát, menjen Pest felé a meddig lehet, s tudja meg, mi történt.

Éjjel visszajött, Magyar-Óvár közelében találkozott a horvátokkal, nem úgy néztek ki, mintha győztek volna, vert sereg ez bizonyára.

Október 3-dikán végre megtudtuk, hogy Pákozdnál találkoztak a seregek, hogy a megelőző este elfogtuk Fligellyt, Jellasich tábornoki tisztjét, midőn a kémszemlénél nagyon is előre ment, hogy ellenben a horvátok Ivánka Imrét fogták el, hogy reggel megkezdődött a csatározás, hogy tüzérségünk præcisiója döntötte el az ütközetet, Jellasich segédje, Aldershausen, a bán oldala mellett vesztette el lábát egy ügyes ágyúlövés által, hogy Móga nem akarta üldözni a vert sereget, hogy Jellasich késő este parlamentairet küldött hozzá, kicserélte Fligellyt Ivánkáért s háromnapi fegyverszünetet kért, de ezt arra használta fel, hogy Győrbe s onnan az osztrák határ felé menekedjék.

Amint ezt Batthyányinak elbeszéltem, vége volt minden haragjának, remélni kezdett, soká beszélgettünk egymással, kísértáltunk a glacisra, említettem, jobb volna, ha Párisba menne, ott többet fog Magyarországnak használhatni, mint Pesten, hol népszerűsége megfogyott s Kossuth lett a helyzet ura. Maga is így gondolkozott, de le akart előbb menni Sopronba családjához, hogy elrendezze magánügyeit.

Másnap reggel gróf Zichy Edmuddal találkoztam, könyezve beszélt, hogy Görgey bátyját a Csepel-szigeten felakasztatta. Megdöbbsentem; ez politikai, nem hadi tény, Görgey tehát nemcsak vezérnek, de államférfinak készül, neve a radikálisok közt Kossuthéval fog versenyezni.

Ötödikén reggel a hivatalos újság gróf Récsey kinevezését hozta magyar miniszternek, eddig csak mint eladósodott másodrendű tábornokot ismertük, Batthyányi találkozott vele s megmagyarázta neki, mi az, mire vállalkozott, midőn a miniszterséget elvállalta, de Récsey azt felelte, hogy ő katona, a parancsnak engedelmeske-

dik feltétlenül, a Felségnek hálával tartozik, most is kifizette adósságát.

Én ez alatt Bartallal beszéltem s tanácskoztam feleségemmel, kinek helyes tapintatát kényes viszonyok közt nagyra tartottam, mit tévő legyek, beadjam-e lemondásomat tüstént, vagy várjam be, hogy elesapjanak; mind a ketten azt tartották, várjam be. Nem is kellett soká várni, délben sétáltunk a glacis-n, dr. Almási Balogh Pál csatlakozott hozzánk, ki Széchenyit kísérte fel, hogy saját kívánságára Döblingbe vigye, dr. Görgen tébolydájába; amint haza jöttem, legfelsőbb kéziratot találtam asztalomon, melyben Ő Felsége engem «*saját kérelmemre*» hivatalomtól felment. Batthyányi még az nap este Sopronba utazott, feleségemmel abban állapotunk meg, hogy amint dolgainkat rendbe szedjük, Pestre megyünk, ott van a helyem a képviselőházban.

Másnap kiütött a bécsi fölkelés.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

A BÉCSI FORRADALOM.

Október.

I.

Az akkori osztrák sereg különbözött minden egyéb seregtől anynyiban, hogy nem volt sem nemzetisége, sem győzelmi tradíciója, s mindemellett mégis Grillparzer, a bécsi költő, nézetei szerint ez volt az osztrák monarchia eszményképe. Magyar, oláh, német, lengyel, cseh, olasz, határőrvidéki s egyéb tót ezredek, melyeket egymáshoz semmi rokonszenv, semmi közös ösztörténet nem fűzött, kik nem értették egymás nyelvét, sőt azt s a nemzeti szokásaikat kölcsönösen kigunyolták; az egyetlen kötelék köztök a katonai eskü és fegyelem volt, a német vezényszó, s az osztrák tisztikar. Ezen tisztikarnál két elv uralkodott, a pajtáság minden egyes tagjai közt, mely közszellemet fejlesztett ki és a ragaszkodás a fejedelemehez, ki sorsukat intézi. Igaz, hogy más országokban is a sereg nem az országé, hanem az uralkodóé, de a legény és tisztje mindnyájan egy hazának fiai, melyet egyaránt szeretnek, nyelvök ugyanaz, megértik egymást s a vezényszót, ugyanazon érzelmek lelkesítik mind a kettőt, s a fegyelem szigorúsága mellett is a közlegény tisztjében csak felsőbbségét látja, nem mint ez nálunk volt, idegen urát; mert az osztrák sereg úgy volt szervezve, hogy a tiszt idegenné lett, s nem volt egyéb hazája mint a sereg. Katholikus irlandiak, kik Angolhonban nem számíthattak tiszt állásra, a régi német birodalom főnemességének ifjabb tagjai, azon udvari családok sarjai, melyek, midőn az osztrák ház Spanyolországot és Belgiumot elvesztette, a fejedelem személyéhez, nem a hazához kötődtek sorsukat, francia emigránsok, főleg pedig a sereg fiai, kiknek apjuk és nagyapjuk is katonatiszt volt, kik katona-intézetekben nevelkedtek s ott nyertek szakképzettséget, ezek képezték a tisztikar

karnak túlnyomó többségét. A német szó volt mindnyájoknak közös nyelve, mely azon bizonyos szójárássá alakult, melyet az igazi németek Armeedeutschnak csufoltak, s mely az egész monarchiában a művelt osztályok társalkodási nyelve, a bécsi lapok többsége s a pesti németek mind, még most is e nyelven szerkesztvék, mert magyar-német íróink még most is azt hiszik, hogy ez a szabatos német nyelv. A tiszteknél a szakképzettség egyoldalú kifejlesztése s minden önálló gondolkodás elnyomása volt czélul véve s a sereg e szerint bámulatos géppé vált, csakhogy rendeltetésének mégsem felelt meg, mert csaknem mindig hiányzott a kitünő gépvezető. A tisztek közül, kiket a beléjük oltott vak engedelmesség független gondolkodástól egészen elszoktatott, ki nem váltak lángeszű vezérek, s e szerint egy egész század óta nem voltak az osztrák sereg történelmének olyan lapjai, melyekre büszkeséggel lehetett volna hivatkoznia, mindenki elismerte, hogy az osztrák sereg kitünő katonai elemekből áll, hogy mindig vitézül verekszik, s hogy sohasem győz. Az asperni csata babérjai kevés héttel később Wagramnál elszáradtak, s a lipcei koszorúban megosztottak a poroszok és oroszok. Még az egyes ezredeknek vitéz hagyományai sem maradhattak fenn, mert neveik a tulajdonossági rendszer következtében folyvást változnak, a legény az ezrednek csak mostani nevét ismeri s nem is tudja, hogy annak talán lelkesítő történelme volna.

Ilyen volt a sereg szerkezete 1848-ban, midőn az udvar benne látta a reactió egyetlen eszközét, de nem merte ezt egyenesen bevallani. A fejedelem parancsolt, de nyílt parancsaival daczolt a horvát bán, sőt kérkedett, hogy a császári parancsokat tuczat számra figyelembe nem veszi s a tisztek látták, hogy a hadügyminiszter mégis a bánnak pénzt, fegyvert, ágyút küld. A határőrvidék a magyar miniszterium alá rendeltetett, de Mayerhofer őrnagy, a belgrádi osztrák követ, buzdította a tiszteket, kik a felkelt szerb lázadókat fegyverben gyakorolták, és csatákban vezényelték. Mindezek miatt a német tisztek azon magyar ezredeknél, melyek Magyarországon voltak elhelyezve, kényelmetlenül érezték magokat s kicserélésöket keresték német ezredkebe, sőt a territoriális elhelyezés elve még a német miniszterium által is el lévén ismerve, több osztrák ezred kivonatott Magyarországból s magyar ezred jött be helyökbe. Az osztrák hadügyminiszter rendelkezései és Jellasich magaviselete, ki

diesekedett, hogy a császár parancsolatai ellenére is, mint látszólagos rebellis megmenti őt a magyaroktól, kik látszólag miniszterei, valósággal rebellisek, s helyreállítja a császári korona fényét s egységét, kényszerítették az osztrák sereg tisztikarát, hogy elhatározza magát vagy jobbra vagy balra; hogy ne csak vakon engedelmeskedjék, hanem felelősséget is vállaljon; szóval, hogy szünjék meg a gép kerekének lenni, mely úgy forog s úgy akad meg, a mint azt a vezető igazgatja s tanuljon önfejjével gondolkodni. A tisztek most ezredeseiktől nemesak parancsokat kaptak, de tanakodtak is velök, midőn Sedlmayer vasas német ezredével felsőbb parancs nélkül a Balaton partján Jellasich rongyos seregéhez csatlakozott, Bécsben a hadügyminiszteriumban örültek, hogy megértette titkos intenciójukat, de arra nem gondoltak, hogy a seregnél ezután nemcsak a tisztet, hanem a legényt is számba kell venni, hogy mihelyt a tiszt politizál, a közlegény is politizálni fog, hogy a fegyelmet nem lehet megtörni a nélkül, hogy az alól is megszűnjék, hogy, ha a porte d'épée gondolkozni kezd, a panganét is gondolkozni fog, s hogy akkor nem elégséges többé a száraz parancs, mert a szenvedélyek is megkövetelik helyöket, s vannak pillanatok, midőn ezek közt a leghatalmasabb a szabadságvágy és hazaszeretet.

II.

Midőn a magyarok s horvátok Pákozdnál összeütköztek, vezéreink a csatát csak kénytelenségből fogadták el, hogy a fővárost mentsék meg, s azért csak a védelemmel gondoltak, nem is üldöztek Jellasich visszavonuló seregét, sőt szívesen ráálltak az ajánlott fegyverszünetre, kicserélve Ivánka Imrét Fligelly ezredessel, bár az kitünő vezérkari tiszt hírében állt. Senki sem gyanította nálunk, hogy tüzeink jól kimért lövései tökéletesen megtörték Jellasichnak és seregének önbizalmát, s hogy a horvát henczegő győzelmi mámort, mely még a bécsi intéző köröket is oly aggodalomba hozta, hogy Lamberg küldetését szükségesnek tartották, oly hamar követni fogja a kijózanodás levertsége. Pesten mindenki csodálkozott, midőn a csata utónapján hült helyét találták a bálnak, s harmadnapra híre jött, hogy a horvátok Győrött vannak, de ott sem maradtak meg, hanem egyenesen az osztrák határ felé tartanak, mint egy

vert sereg. A bán veresége az irányadó köröket Bécsben váratlanul lepte meg s még inkább felbőszítette a magyarok ellen, kiknek szemtelensége már annyira növekedett, hogy ugyanazok, kik a rácok fegyvelmezetlen felkelésével nem tudtak bírni, most egy es. k. altábornagyot s tábornokjait s vezérkarát és sorkatonáit megmérték verni. Hogy a szégyent elpalástolják, azt hirdették, hogy a magyarok ágyúit francziák kezelik. Most azonban szükséges lett a rögtöni intézkedés; Lamberg meggyilkoltatása s Jellasich veresége után nagy csapást kellett mérni a magyarokra s megbozszolni az erkölcsi vereséget, mely még nagyobb volt, mint az anyagi, mivel az osztrák sereg becsületét és tekintélyét tette tönkre. Elhatározták tehát, hogy felhagyva az eddig folytatott neutralitással, Bécs helyőrségének egy részét tüstént segítségül küldik a bán táborába, hogy ez erejét szervezhesse s képes legyen a magyar ellentállást győzelmesen leverni. A parancsolat ki volt adva, hogy másnap reggel öt zászlóalj Jellasichhoz induljon, ki egy manifestum által az ostromállapotba helyezett Magyarországnak teljhatalmú kir. biztosnak neveztetett. Egyúttal Magyarországnak Erdélyből, Galicziából, Morvából, Horvátországból megtámadtatása rendeltetett el.

A bécsi nép most ismét magyarbarát lett, különösen mióta a Jellasich elfogott tábori postájával kezünkbe került levelezést közhírré tettem. Az alsóbb osztályok ismerték és szerették a jószívű, könnyelmű magyarokat, kik pénzüket oly szívesen pazarolták el Bécsben, gazdag horvát főnemest pedig nem ismertek s a szlávok iránt sohasem viseltettek bizalommal és rokonszenvvel. A bécsi középosztály szintén meggyőződött már a bécsi miniszterium kétszínűségéről és igen jól értette, hogy azon egypár zászlóalj küldetése Jellasichhoz nem egyéb, mint háborúizenet Magyarország ellen s az értelmiség épen nem osztozott a hadügyminiszteri körök azon képzelődésében, hogy a háború rövid lesz s a győzelem biztos. De még azon esetre is, ha a magyarok gyorsan leveretnének, féltette politikai vívmányait a győztes sereg tekintélyétől, mely majd visszahozza az absolutismust, úgy mint az márczius előtt divott, sőt megboszúlja az udvar s burocracia kudarczát. Tausenau mindezt lángszavakkal adta elő az Odeonban, ezerekre menő népcsoport előtt, kik mind utálták azon új politikát, mely nyíltan hadat üzen a magyaroknak. Nem akarunk háborút Magyarország ellen! a magyarok

testvéreink! le Jellasichchal s a horvátokkal! ez volt az általános felkiáltás. A népség pedig már hónapok óta szívélyesebben társalkodott a katonákkal, mint azelőtt, gyakori volt az úgynevezett testvéresülés velök, a nemzetőrök szívesen fizették a csapszékekben a legények borát és szivarját s a legénység bor és szivar mellett csak úgy politizált, mint a nyárspolgár, ki őt megvendégelte. Jellasich veresége, melyet kezdetben eltagadtak, nem maradhatott soká titokban, közeledése Bécshez mélyen hatott a lakosság képzelődésére, s magyar képviselők s pesti politikusok most egyszerre itt termettek, még nagyítva a horvát vereséget s lelkesülten elbeszélve a magyar sereg győzelmét, melyben már a bécsi légió is szerepelt. Az akadémiai légió kivétel nélkül a magyarok pártját fogta, október 5-én minden koresmában, minden csapszékben s lebuiban ott voltak a deákok, s itt-ott egy magyar a katonák közt, kik ez egyszer mind vendégeik voltak s elszántan itták a kínált bort s hallgatták a szép beszédet, hogy a magyar nem ellenség, s hogy bűn ellene harcolni csak azért, mert a horvát bánt verték meg, kit maga a császár egyszer árulónak jelentett ki. A pákozdi csata után több magyar jött fel Bécsbe, képviselő, író, a radikális kör tagja; engemet nem kerestek fel, tudták, hogy a kormányt képviselem, de felkeresték az egyetemi ifjuságot, s izgatták Jellasich és a bécsi kormány ellen.

Hatodikán korán reggel szokásom szerint besétáltam Bernays-val Penzingből a városba. Magyar ruhám még a kancelláriában volt, azt el kellett onnan vitetnem, el is akartam búcsúzni volt hivatalnokaimtól, átadni a számadásokat és a hivatalos irományokat utódomnak Melczernek, s egyéb ismerőseimet felkeresni. A glaci-n Eötvössel találkoztam, ki csudálkozva beszélt el nekem, hogy a katonák, szállása előtt a Taborhid felé marsirozva, semmi rendet nem tartottak, puskáikat felfordítva vitték vállaikon, s hogy tömérdek népség kísérte őket kiabálva, hogy a magyarok testvéreik, ők nem akarják a háborút Magyarországgal. Beszélgetésünket távol sortűz ropogása a Práter felől szakította félbe, Pepi megrezsent s a Lipótvárosba sietett, nem láttam többé tizenhét évig. — Családját kereste fel s avval együtt a legnagyobb sietséggel elutazott. Én szokásom szerint a Daum kávéházba mentem, hol mindennap reggelizni szoktam, s hol majd mindig ott találtam Henszlmant, Szon-

tágh Palit s Warghát, a bécsi egyetemi hallgatók főbbjeivel s az ujságreporterekkel. Ma nagy volt a sürgés-forgás a kávéház rendes látogatói közt, beszéltek, hogy a nép felszedte a Taborhidat a Dunán s nem engedi, hogy a katonák Jellasiéhoz küldessenek, hogy két zászlóalj megtagadta az engedelmességet, hogy ennek következtében egy batteria ment le a Práterbe. Kevés pillanattal később jött a hír, hogy az akadémiái légió néhány százada is ott van s fegyveresen állt ellen a seregnek, hogy Braida tábornok elesett, a csata folyik, s csakugyan sortűzropogás ütötte meg időnként füleinket. Felszaladtam a kancelláriába, ott Récesynek, Melczernek híre-hamva sem volt. Visszasiettem ipamhoz, útban hallottam, hogy a katonák egy része nem akar a népre tüzelni, s hogy mindnyájan hátrálnak; az István-piaczot a belvárosi nemzetőrség foglalta el, de a nép itt sem tágtott, felerőszakolta magát a Szt.-István tornyára, s félre kezdte verni a nagy harangot. Megrendítő volt az érczóriás mély zúgása, mely a csatatűz dörgésébe, a többi templomok egymásután félrevert harangjainak fülszaggató morájába, a riadó pergésébe, a nép lármájába időről-időre összevegyült. Mindenütt felszaggatták a kövezetet s torlaszokat építettek, tizenkét-tizenöt éves suhanczok hordozták a köveket, a boltok mind be voltak csukva, kaszás munkások kezdtek feltűnni csoportosan, fegyveres nemzetőrök sorakoztak, az izgatottság a legmagasabb forrópontot érte el. Ipammal lakása előtt találkoztam, sietett irodájába, megkértem, menjen el Sinához s Rothschildhoz, vegye rá a pénzfejedelmeket, szóljanak ez utolsó pillanatban a miniszterekkel s vegyék őket rá, hogy a végzetes határozatokat vegyék vissza s nyomják el csirájában a belháborút, — mindez késő volt már, a közlekedés meg volt szakítva. Már a Lipótvárosból hallatszott a puska lövés, a sereg hátrált. Két óra volt délután, én tehát visszamentem Penzingbe feleségemhez, nehéz volt kijutni a karinthisai kapun, csak mellékutczákon mentem keresztül a külvárosokon, Bécsnek minden férfinépe kitódult a főutczákra a belváros felé. Feleségem örömmel borúlt nyakamba, a mint meglátott, a vészharang zúgása, s a kósza hírek, melyek a szomszéd schönbrunni császári lakból az udvari cselédség által Penzingbe is áthatottak, felizgatták őt, féltette biztonságomat. Most nyugodtabb volt mindamellet, hogy a vészharang zúgása meg nem szűnt, Bécsből semmi bizonyost nem lehetett megtudni.

Alkonyatkor végre betoppant hozzánk szomszédunk Bernays, ki francia követségi szolgálatban állt, ezen szavakkal:

— Mindennek vége.

— Tehát ostromállapot? a nép le van verve?

— Sőt inkább, a katonaság ki van verve a városból, az akadémiai légió egész századokat kergetett az utczákon keresztül vad futásban, a helyőrség a Schwarzenberg-kertbe menekedett, Latour hadügyminisztert felakasztották. A polgárok küldöttségileg, országgyűlési követekkel élükön, felmentek hozzá s kérték, adjon parancsot a tüzelés megszüntetésére; megígérte, jelenlétükben leküldte evvel hadsegédét, s a mint a küldöttség leérkezett, sortűz fogadta őket; a nép felbőszülve betört a palotába, megtalálta s felkonezolta a bujdosó minisztert s tetemét a miniszterium előtt a lámpásra akasztotta. Csak a fegyvertárt védelmezik a katonák, különben megszűnt a harc, az országgyűlés összeült, s felkéri a Felsőéget, hogy Löhnert, Boroscht s a szabadelvűeket nevezze ki minisztereknek.

— Október hatodika! a versaillesi jelenetek megújulnak ismét! menjünk ki az országútra, Bécs lakossága tömegesen ki fog jönni Schönbrunnba, a forradalom győz!

Evvel lementünk a schönbrunni palota közelébe, vártunk, vártunk, végre jött hat fiaker s bennök a kinevezendő miniszterek. Rájok ismertünk a mint kiszálltak, én Bernayshoz fordultam, «menjünk vissza, a bécsiek nem értenek forradalmakhoz, a mai napnak nincs egyéb jelentősége, mint, hogy időt ad nekünk magyaroknak, hogy védelmünket szervezzük».

Theára voltunk öreg háziasszonyunkhoz meghíva, hogy ily félelmes időkben legyen férfi a háznál; egy kisasszony lakott nála, távol atyafia, két év óta Orosz nyugalmazott őrnagy jegyese. Ez öcsese volt Orosz Józsefnek, ujságszerkesztőknek, s a menyegző azon időre volt halasztva, midőn azon udvari hivatalt elnyeri, melyet régóta ígérgettek neki. A napi eseményekről beszéltünk, midőn a kisasszony, kit a szobalány épen kihítt volt, halványan belépett s engem megkért, jöjjek a másik szobába, fontos hírt akar közleni velem. Feleségem megijedt s felkérte, mondja meg nyíltan, mi a baj, akarja tudni. Vonakodott, végre megmondta, hogy Orosz egy pillanatra átjött Schönbrunnból, s megkérte, figyelmeztessen engemet, hogy tüstént meneküljek, mert az udvarnál fel vannak bőszülve

ellenem, s arról szólnak, jó volna, ha a loyális penzingi nép, mely az udvartól él, Latour halála megtorlásául engemet akasztana fel.

Feleségem felugrott, tüstént elküldte a cselédet a fiakerért, ki másnap reggelre úgyis fel volt fogadva, és sürgette, hogy siessünk. Hiába mondtam neki, hogy éjjel utazni veszélyes, hogy Jellasich seregének valamely osztályával találkozhatunk, hogy a schönbrunni pletykára ne adjon semmit, az udvarnak elég egyéb gondja van, mint az akasztásom, mert ha ez éjjel meg nem szökik, akkor még kevesebbet ismeri a forradalom történetét, mint a bécsi nép.

Tíz óra tájban a kapu előtt állt a bérkocsi, két kis gyermekünket a háziasszony gondjaira bíztuk, addig, míg azokat anyósomnak átadhatja s elindultunk Kis-Marton felé.

Éjfél lehetett, midőn kocsinkat megállították, az éj oly sötét volt, hogy senkit sem lehetett megismerni, katonai vezényszót hallottam, egy tiszt jött a kocsiajtóhoz, kérdezte, kik vagyunk, honnét jövünk, hová megyünk?

Megmondtam nevemet, s hogy államtitkár voltam a magyar miniszteriumnál, elbocsáttatván megyek Magyarországba.

— Hát bécsi testvéreink hogy vannak? hallottuk a vészharangot, megyünk segítségökre.

— Nincs többé szükség erre, a bécsiek győztek.

Erre el kellett beszélnem, a mit tudtam, a szomszéd városokak nemzetőrei voltak, láttam, hogy Bécs nem áll egyedül, nem tudtam még, hogy a szalmatüzet nedves ronggyal is el lehet fojtani.

III.

Reggel Kis-Martonba értünk, a bérkocsi itt etetett, azalatt elmentünk a barátzárdába s felkerestük Albachot, ki azóta, hogy a szószéktől eltiltották, visszavonulva fűvészzel foglalkozott, még hírlap is ritkán került kezébe. Schiller szavaival léptem be czellájába: «Die Weltgeschichte ist das Weltgericht.»

— «Ne legyen oly keserű, — szól a barát, — a magyar nemeségnek volt sok szép oldala is, nem érdemli meg, hogy a horvátok járma alá kerüljön.» Azt hitte, hogy a bécsi miniszterium segéd-serege megnyerésével Jellasich újra Pestnek tart. Midőn a bécsi eseményeket, a sereg kudarczát elbeszéltem neki, Albach arcza örömtől

ragyogott, ő is, úgy mint én, azt hitte, hogy megjött az ideje egy becsületes kiegyezésnek, most midőn elleneink is meggyőződhettek a magyar nemzet lelkesedéséről s ellentállási erejéről. Nem tudtuk elhinni, hogy az udvar tovább is viselhetne háborút loyális alattvalói ellen.

Sopronban Batthyányi Lajossal találkoztam, ki éppen Ikervárra indult, hogy magát felszerelje, mert lelépven a politikai térről, mint honvéd akarta szolgálni a haza ügyét, felszólított, kísérem el. Feleségemet ideiglenesen elhelyeztem a soproni papnál Kolbenheyer-nél, ki azelőtt Eperjesen volt pap, s nekem kedves ismerősöm ; régi időkben sokat voltunk együtt, mert ő előszeretettel foglalkozott a magyar irodalommal, s fordítgatta Garay, Vörösmarty és Petőfi költeményeit. Itt tudtuk meg, hogy a bécs-soproni vasuton még nem szűnt meg a közlekedés, feleségem tehát még azon éjjel visszament Penzingbe gyermekeinkért, én Batthyányi Lajossal Ikervár felé.

Lövőn Vidossal találkoztunk aranygalléros nemzetőri egyenruhában, nem volt többé alispán, hanem tábornokká változott át, de serege, a vas megyei nemzetőrök, éppen most széledtek el nagy boszúságára, mert a hat hét, melyre ki voltak rendelve, éppen ezen napon telt ki, s mindamellet, hogy Nugent horvát csapatjait megszalasztották Kanizsa alól, semmi rábeszélésnek nem engedtek s nem akartak még további két hétig fegyver alatt maradni, pedig Theodorovich horvát tábornok erre tartott a horvát népfelkeléssel, valami tízezer főre menő rosszul felfegyverkezett fegyelmezetlen sereggel, melyet Jellasich a könnyű győzelem reményében kivitt Horvátországból, s mely most mozdulatait nehezítette, s miután rendes zsoldot nem kapott, rablásból élt. Ezt kellett volna a Fertő keleti végén megállítani, s a Hanságba visszavetni. Pustelnik, Vidos egyes dalmata vezérkari tisztje, már elkészítette a tervet, mely szerint Theodorovich nyomorúlt csoportjának elvágja útját, mert ez valószínűleg Jellasichnak Roth és Philippovich vezérlete alatt álló utóhadával fogja keresni az összeköttetést, s alig tudhatja, hogy ezen nyolczezer ember Ozoráig hátrált s ott Perczel Mór és Görgey által körülvéve, fegyverét letette. Mindez hiába való munka volt, mert a nemzetőrök zöme csakugyan hazament, Vidos azonban mégis pár száz embert rábírt a maradásra s önkénytesek

is kezdtek jelentkezni. Ott hagytuk őket azon ígérettel, hogy másnap visszatérünk. Ikervárott háltunk, Batthyányi itt felfegyverkezett, paripáit előreküldte, nekem egy pár Kuchenreiter pisztolyt s övnek szép török selyemkendőt ajándékozott emlékül. Másnap reggel ismét felkerestük Vidost, Batthyányi vele maradt, én Győr felé Pestre siettem. Vidos nem volt ugyan képes rögtön tekintélyes népfelkelést szervezni, de annak hírére, hogy itt is van fegyveres erő, s hogy Görgey zászlóalja észak felé fordult, Theodorovich biztosabbnak tartotta kikerülni az összeütközést s előle a styriai határra menekülni; magyar földön nem mert visszamenni Horvátországba.

IV.

Este érkeztem Pestre, Kossuth nem volt a fővárosban, de a honvédelmi bizottság Nyáry elnöklete alatt a színházépületben, a Redoute-teremben, hol az országgyűlés székelt, tartotta folytonos üléseit. Oda siettem, bemutattam a kir. kéziratot, mely szerint saját kérelmemre hivatalom alól felmentettem s kértem a honvédelmi bizottság rendeleteit. Megkérdezték, kértem-e felmentésemet, s midőn hallották, hogy ezt nem tettem, elhatározták, hogy miután bebizonyult a felség szándékos félrevezettetése, Récsey ellenjegyzése pedig mint törvénytelen miniszterelnöké nem bír érvénnyel, a kézirat semmisnek tekintendő, s hogy én tüstént menjek vissza Bécsbe, hogy ott Magyarország érdekeit mint külügyi államtitkár képviseljem; névszerint eszközöljem ki, hogy a birodalmi gyűlés, vagy a tetteges kormány hívja meg a magyar sereget segítségül, mert a magyar sereg tisztjei Jellasicot csak a határig követték, s a határt átlépni nem akarják, ők esküjök és a magyar hadügyminiszter parancsa szerint köteleseknek érzik magokat a hazát megvédeni, de osztrák földön nem honvédek többé, oda csak úgy mennek, ha az illető hatóság vagy kormány által meghivatnak. Továbbá követeljem azon fegyvereink kiadatását, melyeket Angolhonban vásároltunk, de melyeket az osztrák kormány szeptember végnapjaiban Bécsben letartóztatott. Végre sürgessem, hogy adjanak nekünk seregünk számára hadi készleteket, melyekben bővelkednek, mióta a fegyvertárt elfoglalták.

Hajnaltól tehát ismét Pozsonyba siettem, este érkeztem oda s egyenesen elébb a vármegye, úgy a városházára mentem, megtudni, mi történik Bécsben s mikép lehet oda jutni? Mind a két helyütt a legborzasztóbb híreket hallottam, hogy Bécsben anarchia uralkodik, hogy a sárgafeketéket öldösik, s hogy a közlekedés Bécsben már két nap óta tökéletesen megszűnt, még posta sem érkezett. A dolog valószínűtlennek látszott, meghagytam a bérszolgának, kerítsen elő valami tisztességes vagyonos mészáros. Ez fél óra múlva meg is jött, s mondta, hogy maga is ma érkezett Bécsből, hogy ott nincs semmi baj, sőt hogy az északi vasuton a rendszeres közlekedés egy napra sem szűnt meg. E szerint másnap Gänserndorfba mentem, bevártam a brünni vonatot s korán délután Bécsbe érkeztem. Egyenesen a Burgba mentem, hol a birodalmi tanács a lovardában székelt. Állandó bizottságát együtt találtam, sok ismerősömet köztök, mindnyájan megörültek, hogy megláttak s kérdezték, mikor jó a magyar sereg?

— A mikor kívánják, volt a feleletem, írjanak a magyar honvédelmi bizottságnak, hogy védelmőkre meghívják, én tüstént magam viszem le a felszólítást, vezéreink erre minden bizonynyal átlépik a határt s harmadnapra Bécsben vannak.

Ez nem tetszett a bizottságnak, megemlíttették, hogy a birodalmi gyűlés az összes örökös tartományokat képviseli, nem Bécsnek magát, ők hatáskörükön túllépnének, ha a mindenesetre kivételes magyar kormányt elismernék, ők nem kormány s ugyanazért nem avatkoznak a kormányzásba.

— Hát ki a kormány?

— Erre nehéz a felelet, a régi miniszterek közül október hetedik óta csak Kraust, a pénzügyért látták, Latourt felakasztották, a többi megszökött, újak nincsenek kinevezve, várják a birodalmi gyűlés küldöttségének visszatértét, mely a császárhoz ment. Bécs városát a bécsi városi tanács kormányozza.

Elmentem tehát a városházára, együtt találtam a tanács állandó bizottságát a tanácssteremben, az asztalon egy ágyúgolyó feküdt. A tagok közül csak Stiftet ismertem, Ferencz császár hirhedt egykori udvari orvosának fiát s nagyon megörültem, hogy itt találok, mert ő a demokraták közt szerepelt s az udvar előtt egyik főizgató hírében állt. Benne bíztam leginkább, midőn felkértem a város

atyáit, hívják fel a magyar honvédelmi bizottságot, hogy a magyar sereget Bécs segítségére küldje.

Nagy csudálkozásomra Stift kérte a szót s indítványba hozta, hogy a városi tanács ezt ne tegye, s ne compromittálja magát azáltal, hogy idegen sereget hívjon be az országba.

Elhültem . . .

— Hát nem akarják, hogy seregünk jöjjön?

— Sőt inkább megvárjuk, hogy megteszi, ez kötelessége, a magyarok miatt keveredtünk bajba és elveszünk, ha nem jönnek, mert nemzetőrségünk nem képes Bécs ostromát soká kiállani.

— Tehát hívjanak fel arra, hogy jöjjünk.

— Már ezt nem tehetjük, a forradalom daczára is Bécs híve a császárnak, csak félreértés és ármány hozta ellentétbe a császári sereggel.

Bosszankodtam, pedig mi magyarok sem voltunk különbek, mi is irtóztunk a rebellió színétől, mi is fentartottuk a loyális külszínét s királyunk nevében vertük meg királyunk újonnan elismert bánját és seregét, de a Lajthát nem mertük átlépni a nélkül, hogy szomszédjaink meghívjanak, ezek pedig nem mernek meghívni, nehogy rebelliseknek tartsák őket. Loyális, hű alattvalóknak tartották magokat, pedig egy minisztert öltek meg, a sereget pedig megugrasztották. Igaz, hogy midőn ez a Schwarzenberg kertbe menekült, könnyű lett volna azt kiéheztetni, s megadásra kényszeríteni, de a bécsiek jószívűek, már hetedikén reggel ellátták a körülkerített katonákat élelmi szerekkel s nem is akadályozták kivonulásukat a városból. A birodalmi gyűlés küldöttséget is menesztett Olmützbe, hová az udvar menekült, hogy kiegyenlítsen mindent, s hozzon amnestiát, békét s miniszteriumot.

Mind ez keresztülvillant eszemen, nem tudtam mit tevő legyek, végre felszólítottam őket, nyilatkoztassák ki, hogy Jellasich s a vezénylete alatt álló sereg, minden félreértések mellett is, csakugyan Bécsnek ellensége.

— Hát bizony ellenség, ime itt fekszik az első golyó, melyet Bécs ellen ellőtt, tegnap éjjel tüzelt nemzetőrségünkre.

— Tehát kérek határozatot ily értelemben.

— Ezt sem tehetjük, a város védelmét egyenesen a nemzetőrségre bíztuk, s ebbe semmi szín alatt nem avatkozunk.

— S ki a parancsnok s hol van a parancsnokság?

— Messenhauser a Burgban.

V.

Az alatt beesteledett, sötét volt már, midőn a Burgban feltaláltam a bécsi nemzetőrség főhadi szállását. Egy nagy teremben sűrögtek-forogtak a rézgalléros tisztek, kisebb asztaloknál irtak egyenruhás hadsegédek, az akadémiái légió is több tag által volt képviselve, a terem egyik végén ült Messenhauser s vezérkara, hallgatták az egymást felváltó jelentéseket s kiadták a parancsokat.

Messenhauser mindjárt észrevett, előmbe jött és szíves kézszerítással üdvözölve szintén azon kérdéssel fogadott, hol van seregünk, minő állapotban van és miért nem jó segítségökre?

Megmondtam neki, hogy munitió dolgában nagyon szűken vagyunk, kérem, küldene le Pozsonyba puskaport, s azon tizenkétezer fegyverünket, mely a vámháznál le van tartóztatva.

Puskaport adott Messenhauser száz mázsát, s azt tüstént két legionárius által a gőzösön leküldte Pozsonyba, fegyvereinket azonban nem adhatja ki, mert a bécsiek azt mondanák, hogy áruló, ha oly városból, mely félig-meddig már ostromzár alatt áll, fegyvert engedne kivitetni. Midőn bosszankodva megjegyeztem, hogy a mit kormányunknak küld, az nem adatik az ellenségnek, hanem Bécsnek védelmére fog szolgálni, megkért, ne beszéljek oly fenhangon, vannak segédjei közt is olyanok, kikben nem lehet bízni.

— «Lövesse őket agyon», volt a feleletem, vagy legalább ne engedje, hogy kémkedve itt lábatlankodjanak. Hát a vasutat miért nem szaggatja fel, hiszen azon a vonaton is, melyen érkeztem, katonát szállítottak Bécs felé.

— A nép háborúja nem olyan mint a fejedelmeké, mi tiszteljük a tulajdont s nem viselünk háborút a kereskedés ellen.

— Tán bizony a távirdadrótokat sem vágják el?

— Bizony nem, a forradalom nem szünteti meg a kereskedés közlekedési eszközeit.

Ezt már sokaltam, oda hívtam egy legionáriust s megmondtam neki, hogy a parancsnok nevében tüstént menjen a távirdahivatalhoz, kobozza el a távirdakészüléket s vágja el a drótokat; azt csak

nem tűrhetem, hogy minden parancs, mely adatik, minden szó, mely itt hallik, mindjárt Olmützbe táviratoztathassék. Messenhauser is átlátta ezt, s helybenhagyta rendeletemet. A távirda csakugyan megszűnt működni Bécsben, de már Florisdorfból csak úgy táviratoztak, mint azelőtt.

Felszólítottam most, hogy mint a bécsi nemzetőrség parancsnoka, kire a város védelme bízva van, szólítsa fel a honvédelmi bizottságot arra, hogy a sereg Bécs védelmére siessen.

Nagy csodálkozásomra még Messenhauser is szabadkozott, baráttal meg akarta ezt még beszélni, mert ez fontos kérdés, ennek nemcsak katonai, hanem politikai jelentősége is van s horderejét nem tudja rögtön megítélni.

Hiába mondtam neki, hogy mi már nem compromittálhatjuk magunkat erősebben, mint eddig tettük; ha az osztrák kezére kerülünk, úgyis felakasztanak, de Messenhauser nem tudott azon eszmétől megválni, hogy ő nem rebellis, hanem hű alattvaló s Bécsnek sorsát nem akarta azonosítani a magyarok rebelliójával.

Kiküldetésem ez egyszer nem sikerült, mindenki kívánta, hogy jöjjünk, de senki sem akart meghívni, a mi tábornokaink pedig hivatlanul nem akartak Bécsnek menni. Sem Bécs, sem Magyarország nem tudták még, mi a forradalom s jobban szerettek volna bármi silány, de alakjában tisztességes kiegyezést, mint a háború esélyeit. De az udvar nem akart paktálni; akár akartuk, akár nem, forradalmároknak kellett lennünk s forradalmárokkal nem egyezkedhetik a korona.

Minderről tudósítottam a honvédelmi bizottmányt biztos futárok által, sok volt itt a magyar, ki szívesen lement Pestre, mások jöttek fel helyökbe, a közlekedés még nyitva állott. Kossuthot magánlevélben is megkértem, birja rá a sereget, hogy Bécsbe induljon, most még biztos a siker, a bécsi nemzetőrséggel együtt Jellasich s Auersperg csapatjait könnyen szétveri, mielőtt Windischgrätz derék-hada megérkezik, s ha a főváros hatalmában van, ő dictálja a békét, ellenkező esetben Bécs megadja magát, mihelyest tökéletesen körül van fogva, oly nagy város nem áll ki hosszú ostromzárt.

VI.

Szirmay Pál, sárosmegyei ellenzéki pajtásom, most országos képviselő, ki bolondos élezei s kalandjai által a felsőmagyarországi társaságban nagyon ismeretes volt, betoppant hozzám a kanczelláriába, hogy ő Karlsbadban Bem lengyel forradalmi tábornokkal találkozott s őt felszólította, hogy magyar szolgálatba lépjen. Megíjedtem, mert mindamellett, hogy a lengyel vezérek közt alig volt jobbhirű, mint ezen tüzértábornok, mégis, ismerve tisztjeink ellen-szenvét minden idegen s különösen minden forradalmi notabilitás ellen, előre láttam, hogy Bemmel meggyűl a bajom. Ő azonban csak este felé jelentkezett nálam, s említette, hogy Messenhauser felszólította, vegye által Bécs védelmét, ő pedig már lekötve érzi magát a magyar kormány irányában s csak azon esetre fogadja el a bécsi megbízást, ha én azt mint a magyar kormány itteni képviselője megengedem. Természetes, hogy az engedelmet tüstént megadtam, hiszen Bécs védelme a legnagyobb szolgálat, melyet Magyarországnak tehet.

Ekkor láttam először azon nevezetes hadvezért, kicsi volt és zömök, egyik lábán biczegő, azon seb következtében, melyet csipőjén portugali szolgálatban kapott; ez, és gömbölyű arcának szabálytalan, csaknem lapos vonásai, sötét arcszínje s őszülő haja, kopott condottièrere emlékeztetett; nem mondhatom, hogy az első benyomás vonzó lett volna, csak később, midőn táborkara közt láttam, éreztem, hogy tud parancsolni s bizodalmat ébresztteni tisztjeiben.

Mindennap jött most képviselő, hirlapíró, futár Pestről, hogy magokat tájékozzák, még a nehézkes Gorove is felérkezett. A honvédelmi bizottság megbízott engem, kézbesítsem Récseynek az országgyűlés határozatát, melyben hazaárulónak nyilatkoztatott s a felsőház elébe idéztetett. A szegény ember, kinek minisztersége valóságos pünkösdi királyság volt, most nagyon megörült, hogy az akadémiái légió kezébe került, midőn Bécsből menekedni készült, mely őt az Aulában tisztességes fogságban tartotta, volt tehát ürügy, hogy Magyarországra ne menjen, meg is kérte a deákokat, ne bocsássák el és semmiképen ne adják ki a magyaroknak.

Kormányunk nem tudta rávenni a sereget, hogy a császári sereg

ellen, mely Bécs ostromára készült, s időnként a külvárosokat lövette, a Lajthán átmenjen. Bécs állapota azonban egész Németországban a legnagyobb figyelmet és rokonszenvet ébresztette, a frankfurti birodalmi gyűlés is kiküldte két tagját, hogy, ha lehet és kell, közbenjárjanak. A frankfurti ellenzékéből erre szintén három tag készült Bécsbe, Blum, a híres lipcsei szónok. Trampusch és Fröbel, hozzájuk csatlakozott még Hartmann Mór is, a költő.

A kormánypárti biztosak már útban megijedtek, s nem érkeztek meg Bécsbe, az ellenzékieket mindennap várták, én is ezekben bíztam, hogy a bécsiekben felköltsék az erélyt. Kifejtését akadályozta a birodalmi gyűlés, mely rendesen tartotta üléseit, mintha teljes béke uralkodnék, s hol Stadion, gácsországi és bukovinai parasztvoksaival, Rieger pedig csehjeivel a magyarelleses áramlatnak mindig többséget szereztek, s pusztá jelenlétök által a fővárosi képviselőkkel és tanácsossal elhitették, hogy az udvar bizik a bécsiek lojalitásában, mint kiknek nagy többsége csak egy kis fractió rebellisek által terrorizáltatik. Az ily nézetek a nemzetőrségben is elharapództak, tudva volt, hogy a belvárosi zászlóaljok egészen sárgafekete conservatívek, csak a külvárosiak demokraták, úgymint az egész napi sajtó, ámbár legkitünőbb írói, mint Becher és Jellinek, sokkal nagyobb tudományos német műveltséggel bírtak, mint, hogy a lapok mindennapi durva, aljas kifakadásait helyeselnék, ők is mint Messenhausser becsületből voltak forradalmárok, kiegyezést reméltek inkább, habár Stadion és Rieger útján, mint győzelmet. Alkalmilag találkoztam velök, meghallgattam transcendentális bölcselkedésöket, s időről-időre felvillanó forradalmi beszédeiket, de lágymeleg magokviseletét nem tudtam felvillanyozni. Tausenau volt még a legradikálisabb s Haug Ernő a táborkar parancsnoka. Mindnyájan kimutatták személyes bátorságukat, s részt vettek azon előörsi csetepatékban, melyek a külvárosokon túl mindennapiak voltak, de politikailag a mérsékelték maradtak túlnyomók Bécsben.

Végre megjöttek Blum és társai, kikhez még Auerbach is csatlakozott, ki paraszt regényeivel nagy hírre tett szert. Bécset már csaknem egészen ostromzár alatt találták, harmadnapra megjövetelök után nagy volt az ijedtség a kávéházakban, a vendégek mind roppant le voltak hangolva, még a legvéresebb szájhősök is szomorúan hallgattak.

Kérdeztem, mi a rossz hír, mi annyira lehangolja a hős bécsi népet; azt felelték, hogy a tej kifogyott, Erdberg s azon külvárosok, melyekben legtöbb tehenet tartanak, az ellenség által meg vannak szállva, fehér kávé nem lehet többé kapni, még kapuczinert sem, feketével kell reggelizni.

Láttam, ez nem tréfa dolog többé, s hogy megjött az idő, midőn erélyesebben kell fellépni, ha kudarczot vallani nem akarunk, elmentem tehát a fogadóba, hol Messenhauser a frankfurti képviselőkkel ebédelni szokott s csakugyan ott találtam őket, és Bechert és Pasqualati bárónét és Schüttét, a berlini agitator, szóval a bécsi forradalom irányadó vezérszemélyeit.

Megbeszéltük a politikai helyzetet, mindnyájan panaszkodtak a félrendszabályok felett s a birodalmi gyűlést okozták, mely erejüket zsibbasztja, annyira, hogy már csak az akadémiái légióban lehet teljesen bízni, csak ebben van még lelkesedés és önzéstelen szabadságszeretet.

Ennek folytán felszólítottam Blumot, hívassunk össze népgyűlést az Aulába, az ő neve oda csődíti az egész világot, adja elő a helyzetet, úgy, a mint most tette, utána majd szólok én is, élére állok a deákoknak, elmegyünk a birodalmi gyűlésterembe, kidobjuk Stadionékat, Riegeréket az ablakon, felállítunk ideiglenes kormányt, behívjuk a magyarokat, s győzünk vagy veszünk becsülettel. Vele együtt megteszem, magam nem tehetem, mert azt fogják mondani, hogy a magyar veszélybe akarja dönteni Bécsset, házája érdekében.

Blum kereken megtagadta közreműködését; ő német, sem nem osztrák, sem nem bécsi, tanúnak jelent meg, nem szereplőnek, aztán bűnnek tartaná egy alkotmányos törvényhozási testületet szétugrasztani; hiszen ez oly praecedens alkotna, melyen mohón kapnának a zsarnokok, ők is szétugrasztanák a frankfurti parlamentet, mihelyest elég erejük volna ily államesinyra.

Hiába mondtam neki, hogy ezt úgy is megteszik minden praecedens nélkül, hiába bizonyítottam, hogy solidaritás áll fenn az európai nemzetek szabadsága közt, hogy Németországot, Frankfurtot és Berlint, Ausztriát és Magyarországot Bécsben védjük meg. Blum nem állt reá tervemre, sőt még arra sem, hogy a bécsi városi tanácsot, Stifetet, doctrinairjait és nyárspolgárait ugraszszuk meg s

legalább városi kormányt alkossunk radikális elemekből. Messenhauser Blum nézeteit pártolta, Becher hallgatott, el voltam kedvetlenedve, felugrottam székemről.

— Eszerint nekem itt többé semmi dolgom nincs, búcsút veszek Önöktől, még ma éjjel visszamegyek a magyar táborba, nem vagyok oly fából faragva, minőből oly nagy embereket készítenek, mint Önök, mert ha győznek, Önök a hősök, Európát mentették meg a zsarnokságtól, ha leveretnek, mártyrokká válnak, mert fel fognak akasztatni, én kis ember vagyok, nem történelmi személy.

Messenhauser capacitálni akart, hogy a legnagyobb veszedelemben rohanok, Bécs körül van zárva, a sereg kezébe jutok, ki tudja, mi sors vár reám. Végre adott passirscheint, hogy az előőrsök ne tartóztassanak fel, elbúcsúztam.

Siettem a kancelláriába, ott voltak már a magyarok, kik itt vendégszerepeltek, megmondtam nekik, hogy a sereghez megyek még ma, talán rábírhatom, hogy jőjön Bécs segítségére, meg vagyok győződve, hogy minden baj nélkül eljutok Magyarországba, egy személyt elvihetek ugyan magammal; a ki legerősebben van compromittálva, az jőjön velem, úgy tudom, hogy az Szirmay, ki Bemet hozta ide.

Szirmay azt felelte, hogy ő marad, teljes biztonságban érzi magát, eszembe jutott sógora Zeisberg tábornok, Jellasich főtábornok parancsnoka, — de Gorove szólalt fel, hogy ő akar visszatérni, csakhogy ő nem tud inas nélkül utazni, vigyem el Jánost is.

Láttam, hogy a táblabíró, még akkor is, midőn nagy veszélyben képzei magát, nem tudja elfelejteni uraságát, megkértem tehát inasával s nem több podgyászszal, mint egy kis utitáskával legyen itt este. Nagyon compromittálnak érezte magát, igaz is, hogy általa kézbesítettem egy bécsi parlamenti tagnak azon pár száz forintot, melylyel a deákok néhány még fizetetlen számlája a koreszámban ki lett fizetve, mely a katonák megvendégléséből október 5-dik estéjén fenmaradt volt.

Wargha már ekkor is összeköttetésben állt az udvari körök alárendelt közegeivel s ez úton oly útlevélre tett szert, melyet, a mint mondá, a katonák is respectálnák, nekem adta, a mint Bécsbe jöttem, most magamhoz vettem, de nem volt szükség rá.

Elrendeztem dolgaimat, Gorovéval és inasával bérkocsiba ültünk,

kértem őket, bármi történjék, ne szóljanak egy szót sem, de figyeljenek reám, s tegyék ugyanazt, amit én.

Az előörsök megtisztelték Messenhauser ezéduláját, azokon túl az északi indóházba vágattunk, három második helyet váltottam Olmützbe. Gorove csudálkozott s szólni akart, jelt adtam neki, hallgasson. A vonat elrobogott, a császári sereg nem állította meg s nem vizsgálta a személyek útleveleit, igaz, hogy a legközelebbi állomásokon nem álltak meg, azokon nem is lehetett jegyeket váltani. Az angerni állomásnál panaszkodni kezdtem, hogy rosszul érzem magamat, s kértem szomszédaimat, nyissák ki a kocsiajtót, leugrottam a töltésre, Gorove és inasa utánam, a töltésről pedig, koromsötétben, mert az ég borúlt volt, az árokba. A vonat tovább ment, mi pedig gyalogúton a Morva felé siettünk. — Találkoztunk ugyan egy katonaőrrel, ezt tótul szólítottam meg, kértem, merre visz az út a folyóhoz.

— Egyenesen le, volt a felelet, ujoncz volt, ki még nem tudta a szabályt. A mint a parthoz értünk, két jajveszékelő zsidót találtunk, panaszkodtak, hogy nekik sürgősen át kell menniök, a híd le van szedve, a révészek pedig nem akarják átvinni, ott alszanak a kunyhóban.

Bementem, ott feküdtek a földön, megrugtam az egyiket. Felugrott.

— Mit parancsol a ténsúr? — a rugáson megismerte, hogy urakkal van dolga.

— Vigy át a magyar partra.

Erre lefeküdt ismét.

— A tiszt urak eltiltották, hogy bárkit is átvigyünk.

Ismét megrugtam, megint felugrott.

— Elvették-e a csónakot?

— Nem.

— Hát át fogsz vinni.

— Még ha egy ezüst huszast is fizetnének személyenként, nem teszem.

— Szamár! három huszast kapsz minden személyért s még egyet borraivalónak.

— Már az más; társa is felugrott, leoldották a csónakot, átevezünk s egy pozsonyi tót falu mellett kötöttünk ki.

A koresmában még pislogott a mécs, az asztal körül tót parasz-
tok ültek s nagyban politizáltak, mi volna jobb, az-e, ha Jellasich,
vagy az, ha Kossuth győz. A fiatalabbak azt tartották, jobb ha Jella-
sich győz, hiszen ő is tót, de egy éltesebb, s a mint látszott tekin-
télyes parasztgazda, ki eddig hallgatott, felhajtotta pálinkáját s azt
mondta:

— Marhák! ha Jellasich győz, visszahozzák a robotot, s a
kilenczedet és tizedet, mi magyarok vagyunk, ha tótul is be-
szélünk.

Ez felbátorított, megszólítottam, nem akarna-e befogatni s
minket Pozsonyba vinni. Szívesen megtette. Reggel Pozsonyba
értünk.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

A SCHWECHATI CSATA.

I.

Pozsonyban a zöldfához szálltam, s mindjárt a vármegyeházba siettem, hol Újházy László bátyám mint kormánybiztos székelt. Nem volt a városban, Parndorfba utazott, a magyar sereg főhadiszállására, mert Kossuthot várták ott, ki most Pestről maga készült a táborba, hogy tábormokainkat s tisztjeinket, kiknek többsége nem volt magyar születésű, rábírja a bécsi hadjáratra. A vármegyeházán magam vettem át a kormánybiztosi teendők vezetését, felnyitottam a Pestről érkezett sürgönyöket, azok értelmében rovincsoltam a hadi készleteket és kimentem vizsgálni, mennyire haladtak már a Pozsony védelmére építtetni kezdett sánczolások. Itt találkoztam először Klapkával, ki az erődítések kivitelével volt megbízva. A szép fiatal törzstiszt igen jó benyomást tett reám intelligenciája által, melylyel nekem az itteni erődítési rendszert bemutatta. Itt láttam egy erős, vastag tisztet is, ki a sánczolási munkákra felügyelt; láttam mindjárt, hogy nem született s kitanult katona; professzor volt, benzés barát, későbbi jó barátom Rómer Flóris, utászi egyenruhában. Visszatérve az irodába, itt vártak már a forradalom fattyúkinövésői is: a feladók, kik hol ezt, hol amazt gyanúsították, a postatiszt, ki a gyanús leveleket hozta, melyeket nézete szerint föl kell bontani és esetleg lefoglalni; ő ehhez, a mint mondá, igen jól ért, hiszen évek óta kellett az országgyűlések tartama alatt Ferstel bécsi udvari tanácsos vezetése alatt ilyenekkel foglalkoznia, s mosolyogva említé, hogy nem egyszer nyitotta fel a nekem szóló leveleket is, azokkal együtt, melyeket én írtam; ismeri a kézírásomat.

Kérdeztem, minő leveleket tart ő gyanúsaknak?

— Azokat, melyek a régi időkben nem voltak olyanok, például melyek katonatisztekhez vannak czímezve, vagy mágnási czímerrel pecsételvek.

Fel is nyitotta, egyet-kettőt ezek közül elolvastam; az egyik szerelmes levél volt, egy másik családi dolgokról szólt, egy harmadik adósságokról. Megtiltottam, hogy a többieket felnyissa, azokat pedig, melyek már nyitva voltak, magam pecsételtem le s ráírtam: «Gyanúsnak látszott; feltöretett s bepecsételtetett a kormánybiztosi helyettes által.»

Igy telt el a nappal. Este magam is leútaztam Parndorfba, hová reggel felé érkeztem meg, s egyenesen Kossuth lakására siettem, a ki este Pestről érkezett volt. Hadseregünk tisztjei voltak nála, köztük egy komoly, hideg kifejezésű, elhanyagolt külsejű, rövid hajú főtiszt: Görgey Arthur. Kossuth azzal fogadott, hogy mit csinálók én itt, miért hagytam el Bécsot?

— Mert szükségesebb vagyok itt, mint ott, hol többé nem használhatok semmit; a város körül van zárva, az ostrom folyik, s ha mi nem segítünk, s nyílt csatában fel nem oldjuk az ostromzárt, nem is jutunk többé Bécsbe. A bécsiek védik magukat hősiiesen, de annyi politikai bátorságuk nem volt, hogy annak idején bennünket meghíjanak. Elmondtam neki az egész kétségbeejtő állapotot, mire Kossuth meghagyta, maradjak kíséretében. Lóra ült, a sereg elvonult előtte; ő minden egyes ezredet rövid beszéddel buzdított, később összehívta a főtiszteket haditanácsra azon kérdés fölött, kell-e Bécs segítségére megtámadni az ostromló osztrák sereget? Nehány főtiszt erre kijelentette, hogy ily körülmények közt kötelessége kilépni a szolgálatból, mert osztrák sereg ellen osztrák földön nem harczol; Magyarország védelmében Jellasich törvénytelen betörése ellen háborút viselve, meg nem szegte katonai esküjét, most megszegné azt. Móga, a fővezér, egy nappal előbb parancsot vett Windischgrätzről, melyben ez hivatkozva egy Wessenberg által ellenjegyzett császári kéziratra, azt rendeli, hogy minden császári tiszt tüstént hagyja el a magyar sereget s haladéktalanul jelentse magát táborában, különben rebellisnek tekintik. Móga felolvasta a parancsot a tiszteknek, de Kossuth lelkesítő beszéde után csaknem mindnyájan, Móga is, azt jelentették ki, hogy megmaradnak. A mi az előnyomulást Bécs alá illeti, a fővezér

a stratégiai nehézségeket hangsúlyozta leginkább, hogy seregünk tapasztalatlan, hogy a komáromi nemzetőrség rosszul felfegyverzett egész tömege, melyet Kossuth magával hozott, inkább akadály, mint erőszaporítás, hogy Windischgrätz serege túlerőt képez a miénkhez képest, szóval ellene nyilatkozott a támadásnak. Görgey sem mellette, sem ellene nem szólt, de megemlítette, hogy minden esetre szükséges oly vezér, kibe a sereg tökéletesen bízzék, mert a legnagyobb akadály a legénység gyanúja, hogy elárulják. Oly vezér kell, kiről tudják, hogy az osztrák kormánynál nincs pardon számára. Szavaiból elég világosan lehetett látni, hogy a fővezérségre vágyik, s hogy gróf Zichy Ödön halálát használja fel eszközül, céljainak elérésére. Felszólítva, hogy a bécsi állapotokat adjam elő, elmondtam, hogy a bécsiek akkor lázadtak fel, midőn Jellasich seregének erősítésére Magyarország ellen a bécsi helyőrség egy része hozzá parancsoltatott. Morális s politikai tekinteteből kötelességünk azoknak segíteni, kik miattunk keveredtek bajba s megmutatni, hogy akarunk segíteni barátainkon. A honvédtisztek a támadás mellett szóltak. Kossuth bízott a seregben s szavainak és személyiségének befolyásában reá, különösen, midőn egyenes felszólítására Görgey kijelentette, hogy vereség esetében is a sereg visszavonulása biztosítva van. Kossuth szükségesnek tartotta azonban még egyszer parlamentaireket küldeni az ellenség táborába. Ivánka ezredes mindjárt ajánlkozott a küldetésre, minthogy Windischgrätznek egy időben segédtsíjtje volt s megvinni Windischgrätznek, feleletül a tisztekhez intézett parancsára, egy államiratot, melyben parancsának törvénytelenége ki volt mutatva; sem neki, sem Wessenbergnek nem lehet semmi köze Magyarországhoz és a magyar sereghez, s melyben végre föl lett szólítva, hogy Jellasichot és seregét, ki veresége után az osztrák semleges földre menekedett, fegyverkeztesse le, a nemzetjog szabályai szerint, különben a magyar sereg őt is meg fogja támadni. Ezen államiratot, mely akkori felfogásainkat jellemzi, Kossuth írta alá, mint a honvédelmi bizottság elnöke, Pázmándy Dénes, mint a képviselőház elnöke, és Csányi László, mint kormánybiztos. Kérdés volt, kit kelljen parlamentairenak az osztrák táborba küldeni? Megjegyeztem, hogy ez Ivánkára nézve, mint volt osztrák katonatisztre, mégis veszedelmes lehetne. De ő kijelentette, hogy a veszedelem

nem ijeszti el; benne jobban bízhatnak, mint külföldi születésű tisztben. Vele küldötték Dobayt, a pozsonyi gyógyszerészt, most nemzetőrségi őrnagyot. Harmadnapra Dobay maga jött vissza azon jelentéssel, hogy Ivánkát visszatartották s a felszólításra nem is hederítettek. Windischgrätz szárazan azt mondta, hogy rebellesekkel nem alkudozik.

Ivánka Imrét csakugyan üldözte a sors, már a pákozdi csata kezdetén is szerencsétlenül elfogatott Jellasich serege által, s csak a csata után került vissza, most ismét a csata előtt fogságba esett, s nem vehetett részt az egész szabadságharcban. Katonai pályája véget ért, puskaport nem szagolt, golyót nem hallott füttyülni, s osztrák várfogságban szenvedett, midőn társai babért arattak.

Kossuth reám bízta, hogy bármi módon adjam tudtára Bemnek s Messenhausernek, hogy seregünk közeledik, ha lehet, küldjenek egy táborkari tisztet hozzánk; Kollman ezredes, a mi táborkari tisztünk, várni fogja a kismartoni hegynek azon pontján, hol az osztrák határ kezdődik, hogy megbeszélhessék a közös akcióit. Én a leveleket elkészítettem, s Veszter Sándor, az ismeretes magyar tánczos, bevarratta azokat csizmatalpába s felvitte Bécsbe, a hova nagynehezen még belopózhatott. Át is adta a leveleket, de Messenhauser már lemondott volt a védelem folytathatásának reményéről, alkudozásba lépett Windischgrätzzel. A fegyvernyugvás meg volt kötve, ugyanazért leveleimet zsebre dugta s nem közölte senkivel; nála találták Bécs bevétele után, s így hiába vártuk a bécsi táborkari tisztet, hírt onnét nem vettünk többé.

II.

A sereg 28-án reggel indult meg. Görgey vezette az előcsapatot; haladásunk minden nehézség nélkül történt, ellenséget nem láttunk sehol, mielőtt Fischamentbe érkeztünk; csak ott láttuk a távolban az osztrák sereg előőrseit. Éjjel Görgey nagy tüzeket gyújtatott, hogy a bécsiek lássák közeledtünket, s tudomást nyerjenek hollétünkről; mert tervünk főleg arra volt alapítva, hogy midőn mi az osztrákokat megtámadjuk elől, a bécsiek kirohanása az ellenség nagyobb részét visszatartsa s a csata folytán talán két tűz közé kerítse. Csodálkoztunk, hogy egész éjjel Bécs felől ágyú-

szót nem hallottunk, pedig egy héttel előbb, midőn még Bécsben voltam, nagyon is hozzászoktam már az éjjeli ágyúbömböléshez.

Egy domb oldalán terebélyes fa alatt háltunk meg Kossuthtal, a földön, Neusiedel szomszédságában; a híres papirgyárnak, mely a bankópapírt gyártja, tulajdonosa néhány palack bort s legjobb kívánatait küldte nekünk; mi vigan, a legjobb reményben költöttük el az egyszerű vacsorát s a szép őszi éjt beszélgetés, tervezgetés és rövid, de jó ízű alvás közt töltöttük. Másnap reggel, már hajnalban sorakozott a sereg s előrehaladott egész Schwechat alá, hol végre az ellenség seregére akadtunk. Jobb szárnyunk a Dunára támaszkodott, a derékhad a magaslatokon foglalt helyet, a bal szárnyon volt a lovasság nagyobb része, a szőlőhegyek mentében elhelyezve. Általellenben a völgyöntúli magaslatokon álltak az osztrákok. Hét óra tájban a jobb szárny parancsot kapott a támadásra. Köd fedte arra a vidéket, melyet egy csűrnek lángja megvilágított. Rövid küzdelem után az ellenség vissza volt vetve Mannswörth házai közé, melyekből Guyon azt tíz óra tájban szuronyszegezve űzte ki. Most a jobb szárny annyira előre haladt, hogy a derékhadnak s a bal szárnynak is haladni kellett volna, nehogy a jobbszárny elvágathassék. Itt azonban ágyú-párbaj folyt minden látszó siker nélkül, órákig dördültek a batteriák, hol a mi részünkről, hol az osztrákoké-ról, a nélkül, hogy egymásban nagyobb kárt tettünk volna. Répássy a balszárnyon meg kísértette kerülni az osztrák jobb szárnyat, de akkor ez is továbbra húzódott fel. Igazi chassécroisé volt, látszott, hogy a vezénylő tisztek mindkét oldalról vagy nem bíznak seregökben, vagy nem akarnak támadni. Kossuth, ki Mógával egy magaslatról nézte a csata ezen határozatlan lefolyását, roppantúl röstelte, hogy minden merész támadás elmaradt. Móga azonban világosan kijelentette neki, hogy ha a bécsiek nem támadnak hátról, kilátásunk nincsen az ellenséget megverhetni. Bécs felől pedig nem hallatszott ágyúszó, nem tudtuk magunknak megfejteni, mi történhetett ottan, nem is gyanítottuk, hogy lemondva a fölmentés reményéről, már fegyvernyugvást kötöttek. Én is Kossuth közelében ott voltam, átnyargaltunk a másik dombra is, de ott sem láttunk egyebet. Pázmándy a jobbszárnyánál volt, hol a csatározásban élénken füttyültek a golyók. Délben futár érkezett pesti tudósítá-sokkal Kossuthhoz, ott álltunk szemközt a batteriákkal, melyek

golyói fejünk fölött repültek el. Én is kaptam nagy örömemre levelet feleségemtől, kinek hollétét már nem tudtam kipuhatolni. Sopronban volt s gyanította, hogy levele a seregnél fog találni. Délután négy óra tájban egy jobban irányzott batteria golyói épen a komáromi kaszás nemzetőrök közé csaptak le, egy pár ember elesett s a nemzetőrök futni kezdtek. A gömöriek Schwechat megrohanásánál kitüntették magukat bátorságuk által, a budaiak a balszárnyon jól állták a tüzet, de a komáromiak egy percznyi ingadozás után, páni félelem által megszállva, vad futásnak eredtek. Elejökbe vágtattunk, tartóztatni akartuk, hiába! a futást nem bírtuk meggátolni, s ez rendetlenségbe hozta a tartalékot is. Az ellenség észrevette a zavart a központban s előre nyomult, nem maradt tehát egyéb hátra, mint általános visszavonulásra kiadni a parancsot, mely nagy rendetlenségben történt meg. A Répássy lovasága azonban fedezte a hátrálást. De csodálkozásomra, az ellenség nem üldözött bennünket. Tudom, hogy később bulletinjeiben nagy győzelemnek írta le a schwechati csatát, nagyította az elestek számát, mely alig rugott százra, de a foglyok számát sohasem említette, mert a rendetlen, később valósággal gyalázatos szaladás daczára senki sem esett foglyul a mi részünkről. Fischament mellett az utócsapatnál volt a sereg kasszája Luzsinszkyval, a ki mellette lassan biczegett sánta lábával, fedezve a székely határőrök által, ha az osztrákok erélyesen üldöztek volna, senki sem mentette volna meg.

Épen úgy, mint mi a pákozdi csata után nem mertük üldözni a megvert horvátokat, Windischgrätz serege sem üldözött bennünket futásunkban. A két sereg nem volt még szoktatva a háborúhoz s természetellenesnek tartották mindkét részről azon állapotot, melyben a régi pajtások most egyszerre ellenségül álltak egymással szemközt.

Fischamentben nagynehezen helyreállítottuk a rendet, örülve, hogy a komáromiak, kik eddig is csak akadályul szolgáltak, még ott sem álltak meg, de Hainburgig szaladtak. A sereg nagynehezen csatarendbe állíttatott fel, mert nem is tudtuk elképzelni, hogy az ellenség meg ne támadna, látva, hogy az önbizalom nálunk megszűnt, s tudva, hogy vert sereg nem tud ellentállni többé. Alig voltunk itten egy óráig, midőn újra páni félelem ragadta meg a

sereget, s a zavarban senki sem tudta többé, mi a parancs. Én a balszárnyon voltam épen, az abauji és zempléni nemzetőröknel, midőn a parancs a visszavonulásra oda is érkezett; azt hittük, hogy az ellenség támad. Mezőssy oly szíves volt, nekem lovát kölcsönözni s én az országút felé nyargaltam, hol a legnagyobb zavart találtam elő, élelmi társzekereket, gyalogságot, nemzetőröket, minden rend nélkül vad futásban, lovasság is vágatott előre, megismertem a Sándor-huszárokat s odakiáltottam :

— Bárczay, te vagy ?

Az alezredes megállította lovát s kérdezte :

— Ki vagy ?

— Pulszky.

— Mit csinálsz ?

— Lépdelve nyargalok, mert senki sem üldöz.

Erre ő is megállította huszárjait, melléje fellovagoltam a töltszetre, de egy pár pillanat múlva ismét vágattunk, nem lehetett többé megállítani senkit, csak Hainburg alatt lehetett némi rendet csinálni, mert az út az ódonzerű városkán visz keresztül, ez még középkori fallal és árokkal van köryezve, s ijedtében bezárta előttünk a kapukat. Itt tehát akaratlanul meg kellett állni, s volt idő helyreállítani a rendet. Itt találtam elő Kossuthot is, ki már a csatamezőn Görgeyt nevezte ki tábornoknak s vezérnek Móga helyébe, vele együtt mentünk vissza Pozsonyba.

Reggel beállott a valóságos őszi idő, lelki állapotunk összhangzásban volt a szürke éggel, a meg nem szűnő esővel. Reményeink, melyek a pákozdi csata óta folyvást növekedtek, most egyszerre lelohadtak, seregünk lelkesedésébe vetett bizalmunk megrendült. Kossuth érezte ezt, s a schwechati csapást minden áron győzelemmel igyekezte kipótolni. Ugyanazért Guyont, ki Mannswörthnél kitüntette magát, a vert sereg legjobb részével Nagyszombat felé küldte, melyet Simunich tábornok fenyegedett. De ezen expeditió sem sikerült, Simunich visszaverte a magyar zászlóaljakat, melyek itt nagyobb veszteséget szenvedtek, mint Schwechatnál, de még sem mert előrehaladni, s Morvába vonult vissza.

Görgey főleg a sereg újjászervezésével foglalkozott. A nemzetőröket hazaküldte, mindamellet, hogy sokaknak tisztjei rábeszéléstől őket, álljanak be testületestül honvédeknek ; a vezér szigorúsága s

pontossága bizalmat gerjesztett a tiszteknél, s gyors előléptetése sem okozott semmi irigységet. Tudtuk, hogy csak Perczel Mór fogja röstellni Görgey kinevezését, s csakugyan hirdette is, hogy kár bízni ezen emberben, ki most sem magyar, s előbb-utóbb el fog árulni.

Bécsből lassan-lassan tudósításokat kaptunk a seregünknel megérkező akadémiái legió tagjai által, kik nekünk elbeszélétek, hogy a városi tanács már több nappal előbb alkudozásba lépett Windischgrätzzel, ki túsúl 12 személy kiadatását követelte, azokat, kiket ő legveszedelmesebb forradalmároknak tekintett: Bemét, Messenhauserét, az enyimet, Blumét és a németországi parlamenti tagokét, Schütteét, a porosz agitatorét, Haugét, a vezérkari főnökét, s egynehány hírlapíróét. — Mindezeket puskaporra s ólomra szánta, s meg is lövette azokat közülök, kik kézre kerültek. — Elmondták, hogy közeledtünkrol a lakóknak nem volt semmi tudomása, hogy a fegyvernyugvás az alkudozások folytatása következtében már meg volt kötve, de mikor a schwechati csata ágyúzása Bécsben hallatszott, s egész délutánig folytatva tartott, az izgatottság annyira növekedett, hogy felsőbb parancs ellenére is a nemzetőrök nagy, lelkesebb része kirohant, épen akkor, mikor mi futásnak eredtünk. Windischgrätz megboszulandó a megtört fegyvernyugvást, másnap fegyveres erővel betört a városba, s nagy rombolások közt az elővárosokban, ura lett Bécsnek. Rémuralom uralkodik most ottan, kivégzésekről szólnak, a ki menekülni tud, menekszik, az egyetem hallgatóit mind be akarják sorozni.

Lelkesítő epizód volt ezen sötét napokban egy század nádorhuszárnak megjelenése, kik Sréter kapitány és Dessewffy hadnagy vezetése alatt Csehországból szöktek meg és hegyen-völgyön, kikerülve a lakott helyeket vagy keresztülszáguldvá azokon, haza siettek, hogy a haza védelmében résztvehessenek.

A württemberg-huszárok voltak az elsők, kik már a nyáron példát adtak és Fiáth Pompéjus vezérlete alatt Galicziából elindulva, a Dniszteren keresztülúszva, a Kárpátok felől hozzánk jöttek, Mészáros hadügyminiszter nem kis meglepetésére és bajára, mert az ily fegyelmetlen hazafiságot jóvá nem hagyhatta, midőn bécsi kollégája e részben panaszt emelt nála, holott az egész ország roppant lelkesedéssel fogadta e vitézeket. Mészáros tehát bünte-

tésül kiküldte őket első sorban a rácz fölkelők ellen, mit ők természetesen igen kedvesen fogadtak, hiszen épen azért szöktek meg Galicziából, hogy a háborúban vehessenek részt. Később, novemberben, a Coburg-huszárok is jelentek meg, ezek azonban ló és fegyver nélkül, semmi tiszttal nem vezette őket, osztrák tisztjeik nem tudtak többé velük boldogulni. Mióta Jellasich támadásának híre Galicziába eljutott, semmi büntetések nem használtak, végre lefegyverkeztették az egész ezredet s kijelentették nekik, hogy kapitulációjuknak vége, menjenek haza. Ők azonban kettőnek kivételével, ki családjához sietett, de később szintén visszajött, az altisztek vezénylete alatt, szoros fegyellemmel, teljes számban megjelentek Pesten és jelentkeztek a honvédelmi bizottságnál. Természetesen tüstént újra szerveztettek s az egész hadjárat alatt kitüntették magukat.

III.

Éjjel fölverték, egy idegent hoztak hozzám, Csányi küldte: ismerem-e? mert Bemnek adja ki magát. A kormánybiztos zsidónak tartotta a biczegő kis köpczös urat, s nem ismert rá a lengyel forradalom hőisére. A mint megláttam, megöleltem, megkérdeztem, mikép jutott ki Bécsből? Röviden elbeszélte, hogy Szontágh Pál fogalmazóm mentette meg. Másnap reggel Kossuth lement Komáromba, megvizsgálta ott a még mindig be nem fejezett erődítéseket, s kiadta a parancsot, hogy a mit az osztrák kormány annyi esztendő alatt be nem végzett, az gyorsan fejeztessék be, onnét Pestre sietett, hol az országgyűlésnek számot adott a történetekről, s buzdította a képviselőket, kiknek buzdításra csakugyan szükségök volt, mert nem igen bíztak a jövőben, hitték, hogy nem sokára mindennek vége lesz, s csak azt kívánták, hogy Magyarország bukása ne legyen szégyenletes; ha vesznünk kell, veszsünk nemesen, s védelmünknek legyen némi fénypontja is. Ez volt az általános hangulat. — Én Szécsénybe siettem, még egyszer bejártam jószágomat s kedves parkomat azon előérzettel, hogy ezt többé ez életben alig fogom látni. Feleségemmel együtt Pestre költözök, végkép, tele sötét sejtésekkel, mert Bécsből mindig gyászosabb hírek érkeztek. Messenhausert, Blumot, Bechert, Jellineket

s még egy tuczat ismerőseimet agyonlőtték. Schütte, a ki Bemmels velem együtt azok közé tartozott, kiknek kiadatását Windischgrätz követelte, s kiket Bécsben nyomoztak, szerencsésen menekült; Fröbel, a frankfurti parlamenti tag, azzal mentette meg életét, hogy be tudta bizonyítani, miképen Ausztriáról kedvezőleg írt volt a nagy német hírlapokba. Az akadémiai légió tagjai mindennap szaporodtak Pesten, hol külön zászlóaljja alakultak, a lengyelek is meg kezdtek jelenni csoportosan.

Bem menekülését Bécsből Scherr és Helfert regényes, egymástól eltérő módon adják elő. Szontágh Pál, jelenleg a ház alelnöke, így beszélt el nekem:

B. Huszár, az államkancellária tanácsosa, mindjárt Bécs ostromának kezdetén hat oly útlevelet adott át Wargának, melyeken a személyleírás nem volt kitöltve, az egyiket, mely Herr Johann Schneider, gräfflich Széchenyischer Wirthschaftsbeamter-re szólt, én vettem magamhoz, midőn Bécsset elhagytam, nem volt szükségem reá, visszaküldtem Veszter Sándor által Parndorfból, így került ismét a kancelláriába Szontághhoz, a többi ötöt is szétszították, a mint Windischgrätz a bécsi kapituláció szerint Messenhauser, Bem, Fenneberg, Schütte, a német parlament tagjainak kiadatását, s az enyimet követelte. Messenhauser a neki adott útlevelet eltépte s maga adta fel magát, Fenneberg felhasználta a magáét s szerencsésen menekült.

Bécs bevétele napján Szontágh és Wargha a kancelláriában voltak, este bejött Messenhauser s megkérte őket, segítsék Bemet megmenteni, rejtsék el a kancelláriában. Wargha a kancellária épületét erre alkalmatlannak találta, hiszen itt lesz az első házmotkozás, más helyről kellene gondoskodni; de Messenhauser megjegyezte: «Er folgt mir auf dem Fuss», s Bem csakugyan benyitotta az ajtót, az akadémiai légió egyenruhájában, oldalán megsebesülve. Zsulavszkyval ő volt az utolsó, ki a Praterben az úgynevezett csillagtorlaszt hagyta el, s azon pillanatban egy vadászgolyó által meghorzsoltatott. Panaszkodott, hogy a nemzetőrök elhagyták, «ils ont eu peur» félték. Szontághnak nagyobb lakása lévén, elhatározták, hogy a tábornokot oda vigyék. Henszlmann fiakkerért ment, Szontágh haza vitte azon a nélkül, hogy észrevették volna, Bemnek holmija egy kocsiládába volt pakkolva, minek nehezebb

volt az elszállítása. Szontágh elébb inasát kereste föl, de ez elbujt feleségénél, egy bécsi kofánál, mert a mobilgárdához volt beírva, és félt, hogy ahhoz keresik; a magyar kancellária portása mentegetőzött, hogy öreg; az erdélyi kancellária portását ismertük mint schwarzgelbet, de ez mégis elvitte a podgyászt Szontágh lakására, gyanította, hogy Bemet rejtik el, említette azért, s Szontágh csakugyan azt mondta: «ezen kellene segítenünk». Lakásán legelőbb is Bem sebéről akart gondoskodni, de ez megjegyezte: «Ich hab' eine gute Leib», s egyszerűen angol tapaszt ragasztott rá, azután átpakolták a holmit egy új bőröndbe, Szontágh felső ruhát és cylindert szerzett Bemnek s fiakkeren elkísérte a kácsához a Wiedenen, hol egy szobát tartottunk. Bem nem akart elválni kardjától, Szontágh azt a Burg-istálló egyik nyílt ablakán bevetette, a hol több évvel később meg is találták. Bem elment a Johann Schneider-féle útlevéllal, fiakkeren átjött a lineán s minden további akadály nélkül Pozsonyba érkezett. — Szontághot néhány nappal később elfogták s egy évi vizsgálati fogság után vasra verve két évi várfogságra ítélték el azért, hogy Bemet megszöktette.

IV.

A márcziusi napok után általános amnestia hirdettetett ki a monarchia minden tartományaiban, e szerint a lengyel menekültek vissza kezdtek szállingózni Galicziába, s itt különösen Potoczky gróf jószágain gyűltek össze, mert ez azon időben nagyon fitogtatta lengyel hazafiságát. Roppant gazdagságát anyai ágon részben Branyiczkynak, a nagy árulónak köszönte, ki a mult században az orosz politika egyik főtényezője volt Varsóban, s kinek fia Potemkinnek, Katalin híres kedvenczének, unokahúgát s egyetlen örökösét vette el. Gróf Potoczky azon szégyenfoltot, mely ősatyjára ragadt, le akarta mosni, s ő lett a lengyel remények egyik főhorgonya. A sok ingyenélő azonban, a ki mostan nála gyülekezett össze, csakhamar igen alkalmatlanná lett neki, s szeretett volna tőlük megmenekülni, úgy hogy azok szervezve legyenek, s az orosz háborúban, a mint az kiüt, mert kiütéséről meg voltak győződve, mindjárt résztvehessenek. Potoczky e részben többször szólt velem Bécsben, s le is jött Pestre, felajánlani a lengyel légiót, melyet mi

igen szívesen elfogadtunk volna, midőn a fölkelt rácokkal s később Jellasicheval háborúba keveredtünk, de ők világosan kikötötték, hogy szlávok ellen nem hadakoznak, hiszen tudták, hogy a párisi lengyel menekültek a fölkelt szerbekkel összeköttetésben állottak.

Természetes, hogy gróf Potoczky ajánlatait eddig mindig viszszautasítottuk, most azonban megfordult a koczka, nemcsak fölkelő szlávokkal és horvátokkal folyt már a háború, hanem az osztrák császár seregével. Most a lengyelek nem kötöttek többé ki semmit, csak fegyvert kértek és zsoldot, hogy szolgálatunkba lépjenek. Érdekökben itt volt gróf Cseszkofszky Lembergől, Viszoczky a demokrata párisi menekültek egyik vezére, ki a tábornokságot követelte, Tohorszniczky s egyéb mások, kiknek neve később a szabadságharcz alatt ismeretessé lett. Mindezek roppantul gyűlöltek Bemet, ki azon egész idő alatt, melyet a lengyelek száműzésben töltöttek, semmi politikai párthoz nem csatlakozott, sem Czartoriszky aristokratáival nem kacérkodott, sem nem szerepelt gróf Vorcel, Mieroszlavszky és társaik demokrata összeesküvéseiben, s most, hogy Pesten megjelent, s mindenki nem is képzelte magának egyéb lengyel légiót, mint olyat, mely Bemnek vezénylete alatt áll, egy fanatikus fiatal lengyel a szállodában, Bem lakásában, elsütötte rá pisztolyát. A lövés a tábornoknak csak pofáját sértette meg s ő kevés nap múlva helyreállott, meg is kérte a honvédelmi bizottságot, ne bántsák azon szerencsétlen fiatal embert, ki pusztán politikai fanatismusból lőtt reá, holott ő már előbb kijelentette, hogy szolgálatait a magyar kormánynak felajánlja ugyan, de csak azon kikötéssel, hogy parancsnoksága alá soha lengyeleket ne adjanak. Egyébiránt Bemnek külseje s egész föllépése nem tetszett semmiképen Nyárynak és a honvédelmi bizottságnak. Pesten maradt, de alkalmazást nem nyert, rám járt csaknem mindennap, vigyem ki, hogy valamely sereg bízassék reá, hiszen szükségünk van tábornokokra, mert mindennap rosszabbnál rosszabb hír érkezett az alföldről, Erdélyből, Galicziából, Bécsből. Világos volt, hogy a mint az idő megengedi, minden oldalról meg fognak támadni.

V.

A háború mindig nagy szerencsétlenség s a vérontáson kívül a pénz és kereskedelmi viszonyokat a legnagyobb zavarba hozza. De más országoknak van tengerök, vagy oly szomszédjok, melylyel békében élnek, a közlekedés a világgal nincs egészen megakasztva, a nemzet nincs elszigetelve. Nálunk ez máskép volt, a határőrvidék csak annyira osztrák provincia lévén, mint Bukovina, Galiczia, Morvaország, Ausztria és Stiria, sehohsem érintkezhattünk a külfölddel. A postaközlekedés és a kereskedés megszakadt, Magyarország sehova sem vihette ki terményeit, sehonnán sem kaphatta meg a szükséges árucikkeket, kizárólag magára s belső kútforrásaira volt útalva, nem volt sem pénz, sem fegyver, sem a puskaporhoz szükséges kén, sem chinin a betegek számára. A honvédelmi bizottság s élükön Kossuth, ki azt nemcsak irányozta, hanem a munka legnagyobb részét maga végezte, bámulatos tevékenységet fejtett ki; rám bízta a kereskedelmi ügyek vezetését, mert Klauzál miniszter szeptemberben történt lemondása és Trefort államtitkár eltűnte után, csak az elnöki titkár — igaz, hogy ez Lukács Móricz volt — állt ideiglenesen az ügyek élén. Kossuth azon volt, hogy a sereg minél gyorsabban és sikeresebben szerveztethessék, küldte az újonczokat Pozsonyba Görgey alá, s Erdélybe, honnan rémhírek érkeztek mindennap az oláhok lázadásáról, pusztításaikról s kegyetlenségeikről. Az alföldön a temesvári és aradi erőd az osztrákok mellett nyilatkozott, ezt ostromzár alá kellett venni. A horvátországi határt Perczel Mór tartotta hatalmában győzelmesen, Görgey Pozsonyban harczképesé tette a sereget, Eperjes felé Pulszky Sándor unokabátyám küldetett az újonnan felállított lengyel légióval, az erdélyi csapatok Katona Miklósrá és Baldácsyra voltak bízva; mindezeket el kellett látni a szükségesekkel, különösen pénzzel. Duschek tehát nyomatta a Kossuth-bankókat, már most nemcsak egyeseket és ötösöket, de nagyobb elnevezésű darabokat is, melyek alapjokat nem annyira érczkészletben, mint a nemzet hazafiségában találták. A nép mindamellet szívesen megadta ilyenekért a megkívánt élelmet és szekeret, fiai minden vonakodás nélkül beálltak honvédeknek, s nem csüggedtek el, de a művelt osztályok s az országgyűlés a legnagyobb aggodalmakkal néztek a

jövő elébe. A mágnások legnagyobb része vagy kiment az országból, vagy jószágaira vonult vissza, csak az ifjabbak fogtak fegyvert. Egészen véve, csak kevesen voltak közülök, kik egész lelkesedéssel nyilatkoztak a nemzeti ügy mellett, köztük kitűnt Károlyi István gróf, ki saját költségén állított ki egy lovas ezredet. Én Rombauer osztálytanácsos tervei szerint a kénkőt, mely a puskaporhoz szükséges, a felső-magyarországi pyritből készíttettem, mi ötannyiba került, mint a közönséges szicíliai kénkő, de ez most semmi áron nem volt megszerezhető. Báró Vay Miklós gyára állította elő a salétromot, s miután a chinin fogytában volt, száz arany díjat tettem az első font chininre, mely Magyarországra becsempésztetik, ötvenet a másodikra, s a költségek megtérítését ígértem minden további fontért. Ez használt. Rövid idő alatt megvolt a szükséges orvosi szer, magából Bécsből be tudták hozni a szemes zsidók.

Mindennap összeültünk a honvédelmi bizottságban, mely a kormány összes teendőit magában pontosította össze. A bürokrata formák mind elmaradtak, s magunk is csodálkoztunk, mily kevés ember elégséges arra, hogy a kormány teendőit mind pontosan elvégezze, ha ezekben megvan a felelősség érzete s a hazafi akarat. Az ország intelligentiája ezen nehéz napokban megtette kötelességét, a mi annál inkább elismerésre érdemes, minthogy nem csinált magának semmi illúziót a jövő iránt; tudta, hogy ha csak valami csoda be nem áll — csodákban hinni pedig régen elszoktunk — az egyesült osztrák erőnek ellent nem tudunk állani, csak a magyar nemzet becsületét akartuk fentartani, csak azon eszme aggasztott, hogy az ország eleste nyomorult lehetne s dicsőség nélküli.

Az István főherczeg szállodában ebédeltünk rendesen, ott volt Deák is, ki hideg észjárásával számítgatta az esélyeket, s különösen azóta elvesztette reményét, hogy deczember kezdetén megjött a királyi manifestum, mely szerint Ferdinánd lemondott a koronáról s utána öccse Ferencz Károly is, s hogy a korona most a 18 éves Ferencz Józsefre szállott, a ki a magyaroktól megkívánja az engedelmességet s föltétlen megadást. Mindenki tudhatta, hogy e szerint a kormány kizárólag a reactió vezetőinek kezébe kerül, kik nem ismernek kegyelmet. Az országgyűlés ezen manifestumot s az egész trónváltozást, mely a constitutionális formák mellőzésével

történt, Kossuth indítványára egyhangulag törvénytelennek s el nem ismerendőnek jelentette ki, királyunk ezentúl is Ferdinánd maradott. Csak egy fiatal mágnás, báró Sennyey Pál, tiltakozott az ülésben ezen határozat ellen, s letette képviselői mandatumát. Ezt barátai később nagy hősi tettnek akarták keresztelni, pedig akkor nem okozott sem izgalmat, sem elkeseredést; sokan azt találták, hogy ügyesen használta fel az alkalmat, a jogszerűség és loyaltás feltüntetésével lelépni a veszedelmes pályáról. A többség tudta, hogy az udvari párt irányában már erősebben compromittálva van, mint hogy teljes büntelenséget remélhetne, ha a katasztrófa beáll, s most kényszerülve folytatta azon szerepet, melyet az udvari körökben rebellióknak jelentettek ki.

VI.

A körülmények mindennap jobban és jobban komorodtak. Erdélyből rossz hírek jöttek. Urbán megverte Katona Miklós seregét Deésnél, Baldácsy lemondott a vezérségről, az oláhok öldösték volt földesuraikat, s katonailag szervezkedtek, Erdély el volt veszve, csak Csúcsán állt meg seregünk maradéka. Már a nagybányai polgárok is menesztettek küldöttséget a város kulcsaival az ellenség elé, melyet három napig kerestek, de meg nem találtak. A felföldön pedig Schlick Budamér mellett megverte Pulszky Sándor nemzetőreit, kik közt csak a lengyel légió verekedett igazi vitézséggel, sőt el is fogta Schlick vezérkari tisztjét, Scudiert. Bécs felől is mozogni kezdett Windischgrätz, s mindennap várhattuk Görgey seregének megtámadását. Itt volt az ellenség legnagyobb ereje, ez ellen kellett összpontosítani a magunkét, feladni az ország alsóbb részét s minden seregünket Görgey alá vonni. Perczel is megkapta a rendeletet: siessen fölfelé. Az országgyűlés érezte, hogy soká Pesten nem maradhat, külföldről nem jött semmi remény, semmi biztatás, a francziák megválasztották december 10-kén Napoleon herceget köztársasági elnökké, nem Ledru Rollint, a mint mi Teleki tudósítása nyomán reméltük. A reactió tehát mindenütt áradóban volt. Erdély sorsa aggasztott bennünket leginkább, mert nem találtunk embert, kire az ottani hadjáratot bízhattuk volna, pedig ott minden esetre szükséges volt a rögtöni segítség, nehogy

Puchner és Urbán előbb legyenek Nagyváradon és Debreczenben, mint az országgyűlés. Még Blasovich sem akarta a neki ajánlott vezérletet elfogadni, Bembe nem bízott Nyáry, én folyvást sürgettem Kossuthot, szóljon egyszer komolyan a lengyel vezérrel, kinek nagyobb tapasztalása és híresebb neve van, mint mindazoknak, kikre eddig figyelmét fordította. Végre egy este rám bízta, küldjem be lengyelemet. Megmondtam Bemnek, hogy sorsa ezen találkozástól függ, ha meg tudja nyerni Kossuthi bizodalma, övé a vezénylet. Kossuth higgadtan előadta Erdély kétségbeejtő állapotát, hogy ott van Csúcsánál a vert sereg, melyben csak a német légióra lehet számítani, de oda küld egy harcviselt székely ezredet is, és újoncz zászlóaljkat, melyek csak épen most kaptak először életökben fegyvert kezökbe, s megkérdezte, elfogadná-e ily körülmények közt a vezényletet, s mi volna a hadi terv? Bem vizsgálva a térképet, azt felelte, hogy átveszi a sereget s először is Urbán ellen fordul, kinek fegyelmezetlen csapatait visszaveri, azután Kolozsvárra vonúl be. Kossuth erre megjegyezte, hogy mindenestre Deésnél ott találja az osztrák sereget.

«Megverem s Kolozsvárba bevonulok, szavamat adom, új esztendő napjára.»

«A vezénylet öné» — szolt Kossuth. Bem ragyogó arczezal jött ki az elnök szobájából, hozzám sietett, megköszönte közbenjárásomat, s megkért, legyek azon, hogy hozzá semmi lengyel csapatot, semmi lengyel tisztet ne küldjenek, az egy Jordánon kívül, ez unokaöcscse, ki Párisból nemsokára meg fog jönni. Kitünő opera-látcsövet adtam neki még emlékül, nem volt idő, hogy tábori látcsövet vehessek, már beesteledett, s ő még éjjel elindult Erdélybe.

VII.

Sürgönyt vettünk, hogy Windischgrätz végre átlépte a határt s Görgey kiűrtette Pozsonyt, melyet nem tartott védelemképesnek s csata elfogadására alkalmasnak, a mi Kossuthnak nem tetszett, miután ezen vidéket egy hónap óta folyvást erődítették. Elküldött tehát engem, nézzem meg a sereget s jelentsem neki, mily karban van s mily szellem uralkodik a tisztek közt. Elindultam s a Csallóközben ráakadtam Görgeyre, beszélgettem a tisztekkel, ebédnél

találkoztam a tábornokkal is, ki marasztott, mert csata lesz Óvár körül, de én visszasiettem, hogy a tapasztaltakat elmondhassam, s jelentettem Kossuthnak, hogy a sereg nem az övé s nem az országgyűlésé, hanem kizárólag Görgeyé, a tisztok ragaszkodnak hozzá s bíznak benne, csak a becsületért harcolnak, nem a hazáért, s azzal végeztem jelentésemet: «Löved Görgeyt agyon, mert az nem fog engedelmeskedni sem neked, sem az országgyűlésnek, ez lesz valódi ellenségünk.» Kossuth mosolygott, pedig ezen időkben ritkán jött mosoly ajkaira és szidta gyanakodásomat, halvány volt s kimerült.

Ő maga sem bízott többé Görgeyben, ki túlesigázott reményeinek meg nem felelt. A honvédelmi bizottság elnöke már azon időben sokat foglalkozott hadi tervekkel s azt hitte, hogy sajátlag hadvezérnek született. Azon ellentét, mely később közte és Görgey közt oly erősen fejlett ki, már ezen időben létezett csirájában, a mint azt Görgeynek egy magánlevele Bikkesyhez bizonyítja, mely e napokban eredetiben került kezemhez. Bicskéből írja december 30-án:

«A bábolnai baj (moori csata) boszantott ugyan, de egyáltalában kétségbe nem ejtett, de kétségbeejthetnek az elnök úrnak sértő, szarkasztikus levelei, ha még rosszabbra is nem volnék már elkészülve. Ilyen levelek iránt állandó nézetem, hogy mind tartalmuk, mind alakjuk méltatlan marad. Nem méltó azon álláshoz, melyben az elnök úr az országban, én a seregnél állunk.

Csinálj ezen nézetemből orvosságot és add be módjával az elnök úrnak.

Mire való is ezen tartalom nélküli levelezési viszketegség, mely egyébre nem vezet, mint animozitásokra mind a két oldalról. Úgy hiszem, ha a magyar tábornok főnöke, (nem Kollmann) két szót ír nekem, ez többet fog használni, mint száz ív tele tartalmatlan, szarkasztikus polemiával, melylyel egy részeg uhlanust sem lehet lováról leütni.

Nézetem szerint feladatomban: bevárni az ellenséget és őt visszaverni; minél mélyebben az országban, annál jobb, természetesen tekintettel arra, hogy ez ne történjék közvetlenül a főváros előtt.

Más részről a kormány tiszte volna adatokat szerezni arról, mi történik az ellenség főhadi szállásában, a mi nálatok némi ügyességgel a kormányférfiak részéről igen könnyen történhetnék, míg

nálam s Csányi főkörmánybiztos úrnál erre minden elem hiányzik.

Továbbá azt hiszem, hogy ideje volna engem állásomról letenni, ha azt hiszik, hogy bennem nem bízhatnak; de ha engem meghagynak vezérnek, akkor ne bántsanak, s hagyjanak a magam esze szerint intézkednem. Nekem sohasem jutott eszembe Bánhidát, szabatosabban a galyáni vidéket feladni, hanem nagyszerű ellenmondást látok abban, hogy Neszmélyt, Agostyánt, Bánhidát, Környét, Ondódot és Sárkányt tartsam, s ugyanazon időben koncentráljam magamat.

Ha lehetlenné lettem mint a sereg fővezére, arra vagyok bátor figyelmeztetni, hogy akkor csak Vetter tábornok úr kommandírozhat, különben minden tönkre megy.

Most még következő kérésem: az ide mellékelt czédulán találd az előléptetéseket, melyeket a katonai osztályoknál ajánlok, úgy mint Vetter tábornoknál.

Különösen ajánlom a rég benyújtott javaslatom elintézését, a 10. huszárezred kiegészítése iránt, miután ez csak két divízióból áll és valóban kitünő tisztikarral bír.

Az oszlopvezetőkül kinevezendő tiszteket még össze kell keresnem s akkor Vetter tábornok úrhoz küldöm. Hanem legjobb tisztjeim is kimerülnek ezen téli hadjárat rettenetes fáradságai alatt, az elemek összeesküdtek ellenünk, a defiléek országában alig van már defilée. Szerencsét kívánok annak, kire a kormány a sereg vezényletét utánam bízni akarja.

Adieu! csüggedetlenül barátod

Görgey.»

Pusztelnik, a tábornoki tisztt, kibe Görgey különösen bízott, s ki később Windschachtnál esett el, még ez utóiratot teszi hozzá:

«Az ördög vigyen el téged, ha elvesztitek bizodalmatokat a seregben s nem hagytok bennünket egészen önállólag működni, s ne írjatok olyan ostobaságokat az elesüggedésről; él még a régi bátorság bennünk, melyet oly jól ismersz.

Tégy a mit lehet.»

Kossuth a katonai elemben soha tökéletesen nem bízott, tudta, hogy ez mindig ellentétben áll a civilistákkal s azokat lenézi. Görgeyben is leginkább azért bízott, hogy ez annak idejében elhagyta a katonai pályát, s polgári foglalkozással kereste kenyerét több

évig. A katonai intézetekből kikerült tisztek németül társalkodtak, s azt hittük, hogy németül is éreznek. Görgey is rosszul beszélt magyarul, a mi egyébiránt azon időkben nem volt csoda, midőn még Széchenyi is, a legnagyobb magyar, mindig németül írta naplóját.

Kossuthnál Bikkesy adta elő a katonai dolgokat. fiatal ember, ki a Theresianumban nevelkedett s kevés évvel 1848 előtt katonának állt be. Főhadnagy volt, Kossuth körébe került, ki őt őrnagynak nevezte ki, őt nevezi Görgey a magyar tábornok főnökének, ő volt egy darabig a közvetítő Kossuth és Görgey közt.

VIII.

Mindazon vendégnépek közt, melyek az Arpádi korban Magyarországra bevándoroltak és itt telepedtek le, mindenesetre legkülönb fajúl bizonyultak be azon németek, kik a Szepesség tótjai közt építették városaikat; a legkitünőbb művezetők minden gyárban, a legjobb ügyvédek s a legszerencsésebb kereskedők Pesten s a felvidéki városokban még most is a Szepességből erednek. E vidék látta el a lutheránus egyházakat s iskolákat papokkal s tanárokkal, innét kerülnek ki a legügyesebb gazdatisztek, szóval a Szepesség nálunk oly szerepet játszik, mint az északamerikai államokban Massachusetts, mert ezen faj szorgalmas és takarékos, mint minden német, de a mellett éles és gyors felfogással s oly kedvességgel bír, mint ritka német, s a mi legfőbb, híven ragaszkodik magyar hazájához, ha nyelvét nem is bírja tökéletesen; pedig ezen hazája nem bánt vele méltányosan, már Zsigmond király elzálogosította a 16 szepesi várost a lengyel koronának, s csak Mária Terézia kebelezte be újra országába, de a szepesiek még sem lettek soha lengyelekké, magyaroknak érezték magukat a lengyel uralom alatt is, csak névleg tartoztak más országhoz, s szabadságérzetük által csak úgy kitűntek, mint értelmiségők által.

Ezen fajban a Görgeyek játszottak főszerepet a legrégibb időkben, Arnold a rozgonyi csatában vezérelte a szepesieket Róbert Károly részén Trencsényi Csák Máté ellen, ő döntötte el a csatát. Későbbi időkben a család nem tüntette ki magát többé, több ágra szakadt s az ősi görgői fészekben szaporodtak a kastélyok, a nélkül,

hogy a birtok szaporodott volna. Időnkben nem volt köztük egy is, kit felföldi fogalmak szerint gazdagnak lehetett volna mondani, többen közülök megyei hivatalban vagy a seregnél keresték boldogulásukat. Görgey Arthur családjában is sok volt a gyermek, az anya búskomorságban beteg, az apa igyekvő, de siker nem követte lépteit. Szűk körülmények közt nőtt fel a magyar sereg jövődöbeli híres hadvezére, a tullni hadfi-iskolában tanulta a katonai tudományokat, melyeket kitünő sikerrel végzett. Szerencsétlenségére azonban egy igen elegans huszárezredhez tétetett hadnagyúl, melyben cseh gavallér volt az ezredes, ki szegény tisztet nem tűrt ezredénél, s megkívánta, hogy tisztjei a salonokban és bálokban fényljenek, szóval fényűzésre és pazarlásra buzdította őket. Görgeynek itt nem lehetett soká maradása. Lemondott állásáról s a legszegényebb módon a prágai egyetemen tanulta a chemiát; koplalva élt egy ideig, végre egy gyárban talált alkalmazást. A gazdag prágai bankárok s gyárosok leányai közt könnyen választhatott volna magának feleséget, mert csinos külseje s elzárkozott komoly arcz kifejezése érdekessé tették, de ő egy szintén vagyontalan leányt vett el, s szűk körülmények közt tengődött, midőn a magyar kormány megalakult, s Kossuth őt Selmezcze nevezte ki pénzügyi hivatalnoknak a bányászati osztályba. A mint a háború kikerülhetlenné vált, ő szervezte mint őrnagy az első honvédsapatt, mely Ozoránál a Perczelével együtt Roth és Philippovics csapatát fegyverletésre kényszerítette, s a pákozdi csata után elfogta gróf Zichy Jenőt, s kocsijában találta Jellasich proclamatióit, melyeket a gróf útközben osztogatott ki. Görgey nem küldte őt be a szomszéd fővárosba, a honvédelmi bizottsághoz, de (a Csepel szigetén) katonai bíróság elébe állította, mely őt elítélte s felakasztatta. Görgey azóta a radikálisok hőse lett, mert ezen lépése után azt hittük, elégette hajóit: közte s a bécsiek közt lehetetlen többé az egyezkedés. Görgey erre célzott Parndorfbán, midőn a haditanácsban előadta, hogy a seregnak oly vezérre van szüksége, kiben föltétlenül bízhatik. Ez célzás volt Móga ellen, kinek osztrák antecedentiái s oláh eredete nem látszottak biztosságot nyujtani. Móga a csata után el is mozdított a fővezérségről s Görgey lépett helyébe; azonban egy évvel később Móga osztrák várfogságban ült, Görgey kényelmesebb internálásban élt Laibachban.

Külseje érdekes volt, de visszataszító, a sötét pápaszem elfödte szemeit, modorában cynicus volt, viseletében hanyag, keveset szólt, de tisztjei hihetetlen ragaszkodással imádták. A polgári elemet s különösen a táblabírákat nem szerette, szokássá vált a táborkarnál élcezzel s adomákkal kifigurázni a kormány s országgyűlés lateinereit; az ellentét közte és Kossuth közt napról napra erősebben fejlett ki, mindamellett, hogy mind a kettő elismerte egymásnak kitünő tulajdonságait. Görgey nagyravágyó volt, kitünő vezér, személyesen bátor s azon szerencsés tapintattal bírt, fölismerni a talentumokat: Klapkát, Bayert, kik az első szerencsés hadjárat tervét készítették, Aulichot s mindazokat, kiket győzelmeikről s a vérpadról ismerünk. De Görgeyben hiányzott a szélesebb látkör, a külföld s a magasabb körök ismerete, s azért bízott folyást a kiegyezkedés lehetőségében, sőt Világosnál még a győzők nagylelkűségében is. Az ország árulónak nevezi, mert Világosnál feltétel nélkül tette le a fegyvert s barátait s fegyvertársait rávette, hogy ők is bízzanak az ellenség nagylelkűségében. Ők e bizodalmutakat vérökkel fizették meg, s Görgey nem lőtte magát agyon. Ha azonban az árulást azon közönséges értelemben vesszük, hogy valaki személyes előnyök megnyerése végett átadja társait és hazáját az ellenségnek, akkor igazságtalanság Görgeyt annak nevezni; ő nem kötött ki maga számára semmit, sőt meg volt győződve, ő lesz a világosi nap áldozata, s életével fizet. Az ellenség ravaszabb volt s élni hagyta. Tudta, hogy soha többé szerepet nem játszhatik s vezértehetségei semmi körülmények közt veszedelmesek nem lesznek többé.

Legnagyobb katonai hibája egyébiránt nem a világosi megadás volt, mert a nemzet s a sereg ki voltak merülve, s legfőlebb a kétségbeesés harcát folytathatta volna azon az örültséggel határos tervvel: keresztültörni a Tiszán s Horvátországba vinni a háborút. A nagy hibája az volt, hogy a nagysarlói csata után nem üldözte Bécs felé a tökéletesen desorganizált osztrák sereget, s a még mindig ki nem békült fővárost elfoglalva, a forradalmat magyarból nem tette internacionálissá. Ily eszme nem keletkezhetett a tullni hadfi-iskola növendékében, s Kossuth sem sürgette ezt. Budavár ostroma s bevétele pecsételte meg Magyarország sorsát, mert időt hagyott az oroszoknak elkészülni s betörni. A német mozga-

lom ezalatt leveretett Drezdában és Badenben, a reactió még egyszer uralkodott az egész kontinensen.

IX.

Az országgyűlés le volt hangolva, Mészáros, ki maga vette által az északi csapatok vezérletét, Kassa alatt veretett meg újra Schlick által s Miskolczig hátrált, ezen vezér sem volt tehát elég szerencsés és tehetetlensége érzetében lemondott állásáról, de megmaradt kérésünkre miniszternek, a katonai ügyeket továbbra is vezette; a honvédelmi bizottságnak szüksége volt nevére, mert ő még Ferdinánd által neveztetett ki miniszternek; a törvényesség látszatának utolsó fonalát nem akartuk megszakítani.

Az országgyűlés sürgette, hogy történjék még egy lépés a lehető kiegyezkedésre, s az öreg országbíró Majláth György vezérlete alatt Lonovich püspököt, Deák Ferenczet s Batthyányi Lajost küldte ki Windischgrätzhez, értekezzenek vele s hozzanak létre oly egyességet, mely az országot a háborútól és enyészettől megmenti. Tudjuk, hogy Windischgrätz ezen küldöttségnek tudtára adta, mikép ő rebellisekkel nem alkudozik, s hogy őket visszatartotta.

Nekünk tehát akarva nem akarva rebelliseknek kellett maradnunk. Reánk kényszerítették a kétségbeesés harczát, ezt parancsolta a becsület, a hazafiság s a kényszerűség. Ily körülmények között nem lehetett csodálkozni, hogy Kossuth a radikálisokhoz hajlott, kikben több volt az energia s lelkesedés, s kikre jobban hallgatott a nép. Kossuth bevette őket a honvédelmi bizottságba is, ott volt Madarász László mind rendőrfőnök a tanácsban s Csernátorny Lajos mint egyik titkár az irodában.

Kossuth érezte a helyzet minden veszélyét, s felelősségének terhét. Nemcsak a monarchia egész erejével, de még ezenkívül a felázadt szerbekkel és oláhokkal kellett számolnunk, még a tótságban sem bízhattunk, habár Hurban panszláv csapatját önkényteseink is vissza tudták verni. Seregeink még nem szokták meg a tüzet, vezéreikbe nem volt bizodalomuk, mert eddig csakugyan elégteleneknek bizonyultak be Móga, Baldácsy, Katona, Mészáros; csak Görgey és Perczel tudtak eredményeket előmutatni, ők fogták el Rothot és Philippovicsot; de a két tábornok gyűlölte egymást, Perczel Mór

nem bízott Görgeynek hazafiságában, Görgey nem Perczel eszélyességében. A külföldtől el voltunk zárva s nem várhattunk tőle semmit, de Kossuth mégis kereste az összeköttetést azzal, s bízott oly complicatiókban, melyek ránk nézve kedvezők lehetnének. Szeptember óta csak egyszer kaptunk tudósítást Párisból gróf Teleki Lászlótól; november utolsó napjaiban megjött Szarvadi, az ő titkára levelekkel, melyek akkor reményt nyújtottak, ha Ledru Rollin választatnék meg elnökül, s ezen választást valószínűnek tartotta Teleki, az eredmény azonban az ellenkezőt bizonyította. Stiles, az amerikai egyesült államok követe Bécsben, érdeklődött a magyar mozgalom iránt, legalább akarta tudni, mi történik itten s egy amerikai csakugyan be tudott jutni Pestre, hol Kossuthot fölkereste, ki ez alkalommal az északamerikai államok elnökének írt egy levelet, melyben előadja a történeteket, miként kényszerítették Magyarországra a fegyveres ellentállást, mely nem könnyelmű vagy vétkes rebellió s épen oly jogos, mint az északamerikai gyarmatok ellentállása az angolok ellen 1775-ben. A levelet mint elnök írta alá, én ellenjegyeztem mint államtitkár. Az amerikai követ eljuttatta azt kormányához, ez úton jött be az amerikai és angol hírlapokba. Stiles később megírta a magyar forradalom s az osztrák mozgalom történetét, nem a legzerencséesebb tollal, de mindenesetre a legjobb akarattal Magyarország iránt.

KIKÜLDETÉSEM KÜLFÖLDRE.

Deczember vége. — Január kezdete.

I.

Délutánonként sokat voltam Kossuthnál, ki gyakran rám bízta a nevezetesebb okiratok szerkesztését. Egyszer a mint együtt dolgoztunk, bejött Bezerédj, ki már tudta, hogy a kormány és országgyűlés legközelebb el fogja hagyni Pestet s Debreczenbe megy, mindamelltt hogy a fővárost sánczokkal erődítették s mindenütt hirdették, hogy a fővárost utolsó csepp vérig fogják védelmezni, minek a pesti polgárság semmiképen nem örült. Beszéd közben komolyan intette Kossuthot, hogy engem küldjön ki külföldre, hol többet használhatok az országnak, ha ellenállásunk még egy darabig sikerül. Annál is inkább tegye ezt, mert ha a német győz, Kossuthon kívül senki sincs annyira compromittálva, mint én, kit a bécsi október 6-ki lázadás okozójának tekintenek. Kossuth erre nem felelt, de kevés perczcel később jött Beöthy is, és szintén sürgette kiküldetésemet. A mint ezek elmentek, Kossuth írt egy rövid megbízást Lord Palmerstonhoz, egy másikat Madocsányihoz az árvai főispánhoz s kormánybiztoshoz s kiállított számomra útlevelet, s azt kérdezte tőlem: mikor indulok? feleltem: «Mikor lehet.» Tervem az volt, hogy a mint az ellenség közeledte arra kényszeríti a kormányt, hogy Pestet elhagyja, én Galiczián és Poroszországon keresztül kimegyek. Főleg Angolország rokonszenvére számítottam s hittem, hogy Londonban képes leszek részvétet gerjeszteni Magyarország iránt s talán módokat találni arra, hogy fegyvert lehessen nagyobb mennyiségben becsempészni hozzánk, mert legnagyobb bajunk a fegyverhiány volt.

A honvédelmi bizottság elhatározta esti ülésében, hogy Debreczenbe vonul vissza az országgyűléssel. Duschek pakkolta a bankó-

sajtót, melynek működését napokra sem lehetett kár nélkül megszüntetni, Mészáros gondoskodott a hadi szerek elviteléről, Kossuth előhivatta még Henczit, Pétervárad volt parancsnokát, kit Hollán Pestre küldött, hol mint gyanus, a rendőrség felvigyázata alatt tartózkodott. Kossuth megmondta neki, hogy a kormány elhagyja a fővárost, s Henczi kérte, küldje őt Szegedre, ő ott mint tapasztalt genie-tiszt rövid idő alatt úgy kijavíttatja az erődítéseket, hogy ostromképesek legyenek. Kossuth el nem fogadta az ajánlatot, de megkivánta tőle becsületszavát, hogy ellenünk nem fog szolgálni, e feltétel alatt megmaradhat szabadon Budán. Henczi ünnepélyesen, sőt írásban is megadta becsületszavát.

Karácsony táján jött az első szerencsés hír a sok csapás után, Bemtől egy sürgöny, mely jelenti, hogy Puchnert megverte s Kolozsvárra bevonult; de ugyanaz nap jött egy gyász hír is. Perczel Mór, ki a horvát és stíriai határoktól felfelé vonult, hogy Görgey seregével egyesüljön s az ellenséget Pestnek irányzott előhaladásában megállítsa, Moórnál végkép megveretett, még mielőtt ezen összeköttetését eszközölhette volna. Az első tudósítás szerint a csapást még végzetesebbnek tartottuk, mint a minő volt, másnap érkezett sürgönyök szerint Perczel serege elég jó rendben vonult vissza Fehérvárig. Most azonban már nyíltan is szóltak arról, hogy az országgyűlés és kormány Debreczenbe vonul vissza, s én eljöttnék hittem a perczet a távozásra. Nem volt könnyű kijutni, mert a határ mindenütt őriztetett s azon túl csak osztrák tartományokon keresztül lehetett külföldre jutni.

II.

Feleségem ezen nehéz időkben hősi lelket mutatott. Születésére és neveltetésére nézve német, mégis hően ragaszkodott a magyar ügyhöz, ismerte a valószínűséget, hogy vagyonunkra elkobzás, személyemre halál, fogság vagy legalább is száműzés vár, s mégis nemcsak hogy nem panaszkodott, sem semlegességre s visszavonulásra a közdolgoktól nem szólított fel, hanem buzdított egész odaadással a magyar ügyhöz. Ismerte kötelességünket, mindent feláldozni a hazáért. Most is nehezen esett neki az elválás, midőn bizonytalan jövőnek mentem elébe, s nem tudhattam, vajjon lehetséges lesz-e

neki engemet követni, de azért még sem esett kétségbe s erős lélekkel búcsúzott, csak arra kért, hogy azon pillanatban, melyben a veszedelmen túl vagyok, mindjárt juttassak kezébe valami jelt, melyből ezt megtudhassa.

Nagybátyám Fejérváry, ki három hét óta szintén Pesten lakott már, csaknem nehezebben vette fel a dolgot, s csak azzal biztatta magát, hogy a régieknél az, kit a villám ért s meg nem ölt «sacratu — felszentelt» volt s baj többé nem érhetne, s minthogy ez velem is megtörtént, nem féltett. Mindaketten rám erőszakolták a Batthyányitól kapott Kuchenreiter pisztolyt, ámbár világosan kijelentettem, hogy ha az osztrákok elfognak, nem védelmezem magamat, s le nem lövöm azokat, kik kötelességök szerint engem letartóztatnak. Tanárky Gyula hű jószágigazgatónk kísért el a magyar határig, zsebemben volt egy osztrák útlevél Kánicz névre, melyet egy utazótól vettem meg; csakhogy ezen útlevél szöke személyre szólt és az én testalkatomnak s arcomnak semmiképen nem felelt meg. Árvába mentünk, Kubinban megtaláltuk a főispánt Madocsányit, ki megjelenésem fölött nagyon elcsudálkozott, Kossuth levelét elolvasva a szolgabíróhoz utasított, ki engem a határfaluba, Bukovinára, elkísért s ott egy nyugalmazott financzórnek adott át azon meghagyással, hogy engem a fegyveres parasztok által őrzött magyar-galicziai határon csempészszen keresztül. Tanárky innét visszament, én egyedül maradtam a tót financzór zsellérházában. Este megjött a házigazda öcsese is, ki még most is financzór volt, s csudálkozott, hogy idegent talál a háznál, de mikor hallotta, hogy nem tudok tótul, hosszú historiát kezdett elbeszélni N. N. kereskedő ostobaságáról, ki bízva az ő barátságában, minden elővigyázat nélkül egy szekér dohányt akart átcsempészni a határon, észrevették s neki magának kellett azt confiscálni. A kereskedő most nehéz birságot fog fizetni, többet nem tud tenni mellette, mint hogy azon részt, mely az ő személyére, mint a szekér letartóztatójára esik, neki visszaadja. Ekkor én feléje mentem s kérdeztem németül, mit fizetek másfél mázsa dohány átcsempészéséért?

— 100 forintot.

— Adok 200-at, de nem dohányt, hanem engem fog átcsempészni, ez könnyebben megy, mint az árúval.

Kezet adott, de arra figyelmeztetett, hogy ez csak harmadnapra

történhetik meg, akkor egy névnap alkalmából nagy dinom-dánom lesz a korcsmában, ott lesznek mind a finánczörök, s bátyja addig hírt ad sógoruknak, ki a lengyel határfaluban lakik, ez megjő majd s tovább fog kalauzolni. Két napig kellett hát unatkoznom, a kis piszkos parasztházban rejtőzködve, hogy engem senki meg ne lás-son, mert ily félreeső helyen minden idegennek megjelenése fel-tűnést okoz.

III.

Agyban feküdtem még, midőn reggel nagy zajjal belépett egy jól öltözött idegen s a háziasszonyt fenhangon kérdezé: Itthon van-e János a dugárus? Az asszony felelte, hogy János a nyugalmazott finánczór itt lakik, nincs jelen, a dugárusról nem tud semmit, ezen cím nem illetheti férjét.

Már az mindegy, dugárus nem dugárus, mindenesetre az, kit keres, szerezzon neki tüstént lovakat Kubinba, hogy Pestre mehessen. Erre kibujtam az ágytakaró alól, melyet magamra húztam volt s azt mondtam:

— Pestre nem megy ugyan többé, mert oda bevonúlt már Windischgrätz. A kormány Debreczenbe ment, ön pedig siessen Erdélybe, mert az, a kit keres, Bem tábornok, Kolozsvártt van már.

— Honnan tudja azt, hová megyek én s kit keresek?

— Mindegy, tudom, hogy ön Jordán, Bemnek unokaöcscse és szárnysegéde, s hogy nagybátyjához siet.

— Ön pedig talán bizony az ördög, hogy mindezt tudja.

— Most mondja meg nekem, miképen juthatok én ki Galicziából, mely uton jött ön, hogy azon mehessenek én is, nekem egyéb adreshem nincs, mint az ön bátyjáié, Bem sógoráié Krakkóban.

— Ahhoz ugyan nem tanácslom, hogy menjen, félénk is, fecsegő is, hanem az első vasuti állomáson Krakkón túl, ott van egy becsületes jóraivaló német, Dummreichernek hívják, ott szokott lenni mindig az indóháznál, várja a hírlapokat s leveleket, az fogja onnét tulajdon fogatán Javosnába küldeni, honnét a pap átcsem-pészi a határon.

Azalatt megjött házigazdánk, nagy nehezen rá bírtuk, hogy tereptsen elő lovakat Jordán számára, ki borkereskedőnek adta ki

magát, rólam csak azt tudta, hogy megyek külföldre fegyvereket szerezni; néhány héttel előbb Szalayt is ily járatban segítette át a határon. Biztatott, hogy nehézség nélkül átjutunk. Január 6-án, feleségem születése napján csikorgó hideg volt, az ég tiszta, a hó fagyos, a lengyel sógor is megjött már s mi éjfél tájban az erdőn keresztül szerencsésen átjutottunk az őrzött határon. Jobbról, balról láttuk ugyan az őrtüzeket, melyeknél a kaszás parasztok melengették magokat, mert a nagy hidegben nem volt nagy kedvök folyvást fel s alá járni. Reggel felé eljutottunk a lengyelhez, kuria nemes volt, háza tisztább mint dugárus sógoráé, de felesége nagyon gyanús szemeket vetett rám. Síró csecsemő volt ölében, kérdeztem, hány hetes? megczirógattam s emlékül egy aranyat ajándékoztam neki, mondtam, üssenek bele lyukat villával s akaszszák a gyermek nyakába, könnyebben fogja kapni a fogait. Az asszony erre egészen megváltozott s mindenben kedvemet kereste, tudta, hogy gyanús személy vagyok, de most már a világért sem árult volna el.

Lengyelem megtanított szerepemre, hogy én patikáros vagyok Trencsén vármegyéből, az ő atyafia, nem tudok sem lengyelül, sem tótul, elvisz ő majd Krakkóig, s onnét szivesen egész a porosz határig, s mindjárt befogta lovait, felültünk a szekérre s másnap délelben Krakkóba értünk, hol útleveletem megmutattam, nem igen néztek bele. A lengyel egy bábánál kvártélyozott be, gyanús helyre; látszott, hogy az asszonynak időnként hosszabb időre vannak ismeretlen vendégei.

Nemsokára előkerített egy vasutconductort, ez angol eredetű volt, Stirlingnek hívták, s szolgálatát szivesen ígérte nekem, de ő csak másnap este kíséri az éjjeli vonatot, nekem pedig nem tanácsolná, hogy más vonaton menjek. E szerint ott kellett maradnom a bábánál, de ez megprætendálta, hogy neki s még két ismerősnek ebédet adjak. Nem akarván mutatni, hogy compromittált egyén vagyok, ráálltam s elmentünk egy vendéglőbe, külön szobába, mely azonban a kávéházba s nagy étterembe nyílt, hová az osztrák tisztok szoktak ebédre járni. Az egész dolog nem tetszett nekem semmikép, de nem mutattam semmi aggodást. Belépve az étterembe, plakátot találtam a falon, kivonatot a hivatalos lapból, melyben a magyar forradalom 6 vagy 8 főembere törvényen kívül helyeztetik s fejökre díj tétetik. Közelebb mentem, hogy elolvashassam, ott

volt először is Kossuthnak személyleírása, aztán Kossuthnéé, Nyáry Pálé, utánok mindjárt az enyim : Pulszky Ferencz 35 éves, homloka magas, orra nagy, szeme barna, haja lágy, választékosan, de hanyagul öltözik, beszél magyarul, németül, francziául, angolul, szokása jobb kezét kabátjának bal zsebében tartani, a ki élve vagy holtan beszolgáltatja, kap 1000 forint díjat,

Nem tudtam, hogy szokásom volt jobb kezemet bal zsebemben tartani, de a mint ezt olvastam, észrevettem, hogy jobb kezem csakugyan bal zsebemben van, ki is húztam, mintha kigyó csipett volna meg, s nem is tartottam többé jobb kezemet bal zsebemben soha, de szégyeltem és mérgelődtem, hogy az osztrák kormány engemet 1000 forintnál többre nem becsül, ez személyes sértés. Tudtam, hogy akár barátaimnak, akár ellenségeimnek életem többet ér, mint 1000 forintot s rösteltem, hogy oly olcsóra becsültek. Nem mondhatom, hogy az ebéd nagyon ízlett volna, hallottuk a szomszéd szobában a katonatisztek hangját, de a pinczerek nem figyeltek rám s nem is gyanították, hogy könnyen szerezhetnének 1000 forintot. Haza jutottunk minden baj nélkül.

IV.

Este felültem a vasútra, a conductor az egyik stáczión, hol 10 perczig vártunk, kíségetett s mutatott egy magas, csinos szőke úrra, hogy az a bizonyos Dummreicher. Én tehát hozzámentem s halkán mondtam :

— Dummreicher úr szives lesz befogatni s engem még ma éjjel Javosnóba a paphoz elküldetni. Halkán felelt :

— Ezt ugyan nem fogom tenni.

— Megtette Jordánért, megteszi értem is.

— Lovaim nincsenek rendben, nem mehetnek ki.

— Nem az az ok, hanem az, hogy megtudta Windischgrätz bevonulását Pestre, s most fél. Ez azonban nem segít, mert ha el nem küld, elfognak s felakasztanak. De én a katonai bíróságnak feljelentem önt, hogy ön segíti a rebelleseket be s ki. Engem felakasztanak ugyan, de valószínűleg önt is, mindenesetre börtönbe kerül.

Dummreicher gondolkodott s felelt :

— Ne vegye a dolgokat így, lovaim csakugyan nem mehetnek. De menjen a vasuttal tovább, a harmadik stáczió száljon ki, balra kis félóra alatt beér Javosnóba, ma ott találja még a papot, de holnap ez sem lesz többé ott, mert elmozdították s mást küldtek helyébe.

Erre visszaültem a coupéba lengyelemhez, a harmadik stáczió azonban, a hol ki akartunk szállni, bejött a rendőrtiszt s kérte útleveleinket. A szerencsétlen Dummreicher elfelejtette, hogy ez nem a közönséges, hanem a postavonat, mely azon helyen, hol ő gondolta, nem áll meg, s hogy mi a harmadik állomáson már Misloviczra értünk, a porosz határon. Megmondtam a rendőrnek, hogy útlevelem nincs, hogy nem akarok Poroszországba menni, hanem Javosnóba, mire ő megparancsolta, hogy szálljunk ki s az őrt álló katonához fordúlt, vigyázzon rám. Lengyelem halkán felsóhajtott: «El vagyunk veszve.» A rendőr a többi kocsikat vizsgálta s a legközelebbi pillanatban hallottam nagy veszekedését két zsidóval. Én azalatt körülnéztem, tudtam, hogy a mint felismernek, 24 óra alatt meg is lőnek. Itt tehát minden áron meg kell kísérténünk a szökést. Körültekintettem, a hold fényesen ragyogott a hóra, közel voltunk az indóház magazinumaihoz, melyek árnyékot vetettek egy darabra, azon túl valami 100 lépésre erdő volt, sötét fenyves, gondoltam, beszaladok, ha észrevesz az őr, rám lő ugyan, de meglepetésében nehezen fog találni, valószínűleg ujoncz, a régi katonák Olaszországban és Magyarországon vannak, tehát rajta!

Elejtettem köpönyegemet s a mint az őr megfordult, hogy kimért tizenkét lépését felfelé tegye meg, átszaladtam az erdőbe. Lengyelem táskámmal kezében utánam. Alig voltunk a fák közt, lármát hallottunk, «hol van a két fogoly? üldözni kell őket a határ felé.» Mi azalatt bolyongtunk az erdőben, végre ráakadtunk egy gyalogútra, s ezen haladtunk másfél óra hosszat, míg végre faluhoz értünk. A korcsmából részeg ember jött előnkbe, kérdeztük, mi a falu neve?

— Javosnó.

— Hol van a paplak?

— A templom mellett.

Odamentünk s csakugyan világot láttunk még az ablakban. Beléptem, ott találtam a papot. Szép, szálás, elegáns termetű

férfit, katonás tartással. Úgy látszott, hogy ily látogatások nála nem ritkák. Mondtam neki, hogy a magyar kormány megbízásából megyek külföldre, s kértem segítsen át a határon.

— Ily könnyű öltözetben ?

Elbeszéltem neki, hogy a határon megállítottak s megszöktem. Le akartam húzni keztyűmet, s láttam, hogy ujjaim megmeredtek, el voltak fagyva, a nélkül, hogy észrevettem volna. A pap mindjárt megdörzsölte hóval s gondozott, egy pohár pálinkát is adott, szakácsnéját kiküldte a faluba fuvaros parasztért. Míg ez visszajött, megkérdezett: van-e pénzem? mert itt communisticus elvek szerint járnak el, kinek van, azokért is fizet, kiket ingyen kell átszállítani. Mondtam, hogy van, és kérdeztem, mi az ily communisticus átszállításnak az ára ?

«Huszonöt forint, s a parasztnak borraivaló, ha szerencsésen átvitte. Egyébiránt nem indulhat, míg a hold le nem megy; sötétben, reggel felé kell érkeznie a határhoz, mikor az örök még alszának, különben baj van.»

Mintán a pap biztosított, hogy szerencsésen segít keresztül, úgy vegyem, mintha már teljes biztosságban volnék, lengyelemnek átadtam ezüst iróntartómat, ha azt Magyarországon, Szécsényben a kastélyban a földes asszonynak adja át, kap érte 50 aranyat.

V.

A pap szalámit tálalt elémbe s kezdett politizálni. Láttam, hogy értelmes ember, szenvedélyes lengyel, ki ismeri a külföldet. Érdekelte személyesen is. Megjegyeztem, hogy úgy néz ki s úgy beszél, mintha katona volna, nem pap.

— Az is voltam, csaknem gyerek még, tizennyolcz év előtt részt vettem háborúnkban az oroszok ellen, hadnagy voltam, mikor Varsót bevették, Gilgud seregében; s mikor ez a határon megadta magát a poroszoknak, megszöktem Galicziába, felcsaptam közkatonának az osztrákoknál. Rövid idő alatt őrmesternek léptetem elő, mint ilyen egy transport lengyel politikai foglyot kellett Brünn felé escortirozni, Képzelteti, hogy mielőtt este a stánczióra érkeztünk, minden legényem holt részeg volt, a foglyoknak pedig se híre, se hamva. Katonai törvényszék elébe kerültem s ott halálra ítélték.

Megkérdeztek, van-e valami megjegyzésem, feleltem, hogy az ítélet a katonai törvény szerint tökéletesen igazságos, de mégis meg vagyok győződve, hogy mindegyike bíráimnak hasonló körülmények közt ugyanazt követte volna el, mert tudom, hogy kötelességnek tartják előljáróik érdekében a magok életét kockáztatni. Ezen lengyelek, kiket megszőktettem, az én tisztjeim voltak a lengyel forradalom alatt, magam is alattok szolgáltam ott.

Az ezredes humánus ember volt s utolsó pillanatban megkegyelmezett, de más regementhez tettek át, mely Pestre volt commandirozva.

Ott éltem négy évig, de megúntam az osztrák katonaságot s csaknem az életet: egyszer beugrottam a Dunába, azt gondolták, belevesztem, de jó úszó lévén, Budára kerültem át, hol a vízi városban egy ismerősem lakott, ki ruhával látott el és segítségeműl volt, hogy menekülhessek. Krakkóba értem nagy nehezen s itt Nyevidomszky név alatt beléptem a szemináriumba, nem sokára káplánná lettem. Ön bizonyosan olvasta, hogy két év előtt az utolsó lengyel felkelésnél egy pap vezette a kaszásokat keresztrel kezében, ez én voltam. Benedek visszaverte csapatunkat, engem elfogtak s bezártak. Börtönben ültem egy darabig, midőn Zajoneskovszky rendőrfőnök magához hivatott s vallatni kezdett. Én azonban apostropháltam, nem szégyenli-e, hogy lengyel létére az osztrákok vérebévé válik s tulajdon honfitársait üldözi, nem tudja-e, hogy halála biztos; ha van még hazafi Lengyelországban, lefogja őt lóni az utcán, mint a veszett kutyát. Zajoneskovszky nyugodtan azt felelte: «Pap, látom, hogy részeg vagy, vissza mégysz most börtönödbe, holnap reggel vallatlak, mikor kialudtad mámorodat.» Ezzel ugyan nem sokat gondoltam, mert keresztültörük már a falat börtönünkben s még ez éjjel hatodmagammal szöktem meg. Két hónappal később Zajoneskovszkyt csakugyan délben az utcán agyonlőtték.

Elborzadtam s felugrottam székemről. A pap nevetett:

— Nem én voltam a gyilkos, akkor már Brüsszelben éltem, de ismertem hazámfiat, s tudtam, hogy a hazaárulónak nem kegyelmeznek. Midőn most márcziusban az amnestia ki lett hirdetve, én is visszajöttem s ide neveztek adminisztrátornak, hol épen egyik előbbi börtöntársaim közül telkes gazda, ki önt ki fogja vinni. Azt tartom, hogy a financztörvények nem az Isten törvényei, hanem

az emberekéi, nem találtam a vámtarifának semmi nyomát a bibliában, hanem ott találtam Sámuel könyvének 8-dik fejezetét, a mely csakugyan közársasági; ezt prédikálom híveimnek, és segítem őket, ha csempészkednek, hálából ők viszik ki és be azokat, kik nekem vannak ajánlva. A finánczok végre feladtak engem, minek következtében elvesztettem állásomat, várom utódomat, azután Bécsbe megyek, honfitársaim majd gondoskodnak rólam. Meglehet, hogy én is Magyarországra kerülök még, vagy talán Párisba megyek.

Én is elbeszéltem neki a magyar dolgok állását, s megörvendeztettem azzal, hogy a lengyelek Viszoczy alatt már a kassai szerencsétlen ütközetnél is kitüntették magokat, s hogy Bem megverte az osztrákot s győzelmesen vonult be Kolozsvárra. Erre még egy pohár pálinkát hajtottunk fel Bem egészségére. A paraszt bejött, hogy itt van szekérével.

VI.

Nyomorult egy fogat volt, két gebe, a szerszám összefoldozott kötél, a szekér tele szénával. Kezet szorítottam a pappal, le kellett feküdnöm a szénára, jobb kezemet kinyujtanom. Ekkor ismét szénát hánytak rám, behúztam kezemet, hogy maradjon lyuk a lélekzésre, a pap ismét biztatott, hogy nincs veszély, megtörténik ugyan néha, hogy a határőrök vasvillát szúrnak a szénás szekérbe, hogy megtudják, nincs-e dugáru alatta, de nem fogják tenni, mert alszanak. S csakugyan úgy volt. A mint a határra értünk, fuvarosom leugrott a szekérről, felnyitotta a sorompót, keresztülhajtotta az udvaron, visszament s lehúzta a sorompót, én levettem magamról a szénát s felegyenesedtem. Fél óra múlva porosz földön megálltunk egy kurta kocsmában, leugrottam a szekérről, rendeltém pálinkát a fuvarosnak, zabot lovainak, minőt, a mint látszik, már régen nem izleltek; a kocsmáros kérdezett, jó gseftet csináltam-e?

— Mindenesetre.

— Czukrot, vagy spiritust? ő vevő.

Mondtam neki, hogy árum el nem adó, egyébiránt nem fogja megbánni, 5 forintot nyomtam kezébe. Megtudtam tőle, hogy a

vasut 7 órakor indul. Akkorára elvitt oda fuvarosom, megcsókolta kezemet a borraivalóért, beültem a coupéba. Magam voltam, csak a legközelebbi állomáson szállt be két burkus junker, roppantul reactionárius, kik szidták a professorokat és zsidókat, s csudálkoztak, miért nem zárja el őket mind a kormány, ők minden bajnak okai egész Európában, megérdemlenék, hogy felakaszszák őket. Én természetesen mélyen hallgattam s nem elegyedtem a társalgásba, végre a mint Boroszló felé közeledtünk, kérdeztem, mi a legjobb vendéglő a városban? azt mondták a «hattyú», de oda ne menjek, mert épen most olvassák az újságban, hogy a vendéglős choleraiban halt meg.

Természetes, hogy a mint Boroszlóba értem, s bérkocsiba ültem, rögtön a hattyúhoz hajtottam; tudtam, hogy üres szállodát találok, hol senki nem ismerhet meg, a cholerától pedig nem féltem. Több gondom volt, mint hogy az rám ragadhatott volna. A szálloda kapujában egy vastag úri ember fogadott, mély bókkal, mindjárt láttam, hogy ez a fogadós.

— Hát az úr nem halt meg choleraiban?

— Nem bizony, e csinyt a sajtószabadságnak köszönhetem.

— Hogyan?

— A szomszéd utcában egy fiatal ember új vendéglőt nyitott, az új rendszer szerint mindenki teheti, ki a szabadalom árát megfizeti, s a szemtelen ember, hogy vendégeimet elijeszze, a napi lapokba tétette, hogy choleraiban betegedtem meg. Vendégeim láttak, de mégis megijedtek, sokan elhagytak, meghazudtoltam a hamis hírt újságban, de harmadnapra, tegnap este, újra beletették az újságba, hogy a hattyú-fogadós, ki csak az imént meghazudtolta beteg hírét, most csakugyan meghalt choleraiban. Vendéglóm üres, mindenki sietett elhagyni a házat, — ez a sajtószabadság gyalázatos következése!

VII.

Biztosan érezvén magamat, tüstént írtam levelet nagybátyámnak és Németh Lajosnak Pesten, apósomnak Bécsben, adják tudtára feleségemnek, hogy nincs semmi bajom. Nem is képzelhettem magamnak, hogy ez által mindezeknek a legnagyobb kellemetlen-

ségeket okozom, minden ismerőseim gyanusak voltak, s leveleiket csak a policzia útján kapták meg. Másnap reggel még sötét volt, midőn a vasuti coupéba szálltam, hol mellettem egy vastag úri ember ült bundába burkolva, ki engem a sarokba szorított. A legelső állomásnál, hol 15 perczig reggelire kiszálltunk, reá ismertem, hogy az Tausenau, a bécsi demokraták tüzes szónoka. Rám nézett s gyorsan azt mondja, nevem König.

— Az enyém Kanicz, s nem ismertük egymást. Midőn kávéztam, halkkal megszólít egy magas termetű szép szőke úr :

— Megismerték, államtifkár úr, coupémban két magyar utazik, beszédüket nem értettem, de az ön nevét említették.

— Akkor kétszeresen ismertek meg, mert önhöz sincs szerencsém.

— Hát nem ismer? Cseszkovszky grófot? a lebergi rada narodova elnökét?

Ráismertem most, bajsza, szakálla le volt borotválva, kérdeztem mit csinál itten?

— Menekszem. Az osztrákok elfognának. Párisba megyek.

— Én is Berlinnek.

— Az istenért ne tegye, ott ostromállapotot hirdettek ki s Wrangel papa különös szerencséjének tartaná, ha önt Windischgrätz kollegájának szolgálthatná ki. A vasut itt elágazik Lausitz és Drezda felé, ezen kell utaznia. — Meg is tettem, de itt nem sokára új baj ért. Hófuvatok akasztották meg haladásunkat, az egyik állomáson azt jelentette a kaulauz, hogy tovább nem mehetünk többé. Az utazók mind a váró terembe szorultak, sokan voltunk, nem szerettem az állapotot, egy tallért ígértem a pinczérnek, ha szánt szerez, mely Bautzenig elvinne. Ekkor egy magas úr közeledett felém, erre már ráismertem, habár ez is levétette szakállát, Szalay volt, kit a schwechati csatánál még mint a Hunyady-huszárok ezredesét láttam, s ki most, mint borkereskedő, tudtommal, — mert magam írtam meg Kossuth rendeletére útlevelét, — utakat és módokat keresgélt, hogy puskákat csempészhessen Magyarországra. Megkérdezett, szolgálhat-e valamivel? Elkértem tőle bundáját, nekem útban megállni nem lehet, ő úgy is Lipszében akar maradni s könnyen szerezhet mást. Egy óra múlva megjött a szán s én fenhangon kérdeztem, nincs-e valaki, ki közös költségen velem tovább szánká-

zik oly helyre, hol ágyat is lehet kapni. Tausenau jelentkezett, együtt mentünk Bautzenig, egy ottani vendéglőbe, hol a vendéglős s a serező nyárspolgárok vacsoránk alatt erősen politizáltak, különösen a bécsi dolgokról beszélve, s kárhóztatva a reactió kegyetlenségét. Tausenau az igazi reactionair szerepét vette fel jó kedvében, sőt végre dicsérte nemcsak Jellasichot, de Windischgrätzet is a nagy férfit, ki a trón fényét visszaszerzi s rendet csinál az elfajzott fővárosban. Erre neki gyürközött az egyik polgár:

— Micsoda? az úr védeni meri azt, a ki Blumot, a mi képviselőnket agyon lövette? no iszen... Közbe kellett vetni magamat, hogy tettelegességeknek elejét vegyem, s kibékítettem a színleg ellenkező nézetűeket, de megmondtam aztán Tausenaunak, hogy meg-súgom majd valamely hirlapirónak ezen magaviseletét, mire nagyot nevetve Tausenau megjegyezte, hogy már most biztonságban érzi nyakát, hiszen ott vagyunk, a hol a sárgafeketét meg akarják verni.

Másnap este Drezdába értünk, théát rendeltem, Tausenau az operába ment, szenvedélyes zenekedvelő volt s kedvencz darabját adták. De fél óra mulva halálsáppadtan jött vissza s kért, induljunk el az éjjeli vonattal. A mint a színházba lépett, ráismert egy bécsi rendőrtisztre, s a mint zártszékét elfoglalta, hallja:

— Tausenau Bruderherz, mit csinálsz te itten?

— Chaisez volt, a bécsi túlzó democratá, kit már republikánus korában azzal gyanúsítottak, hogy a rendőrséggel áll összeköttetésben. Természetes, hogy Tausenau az első fölvonás után mindjárt elhagyta a színházat és sürgette elindulásunkat, mert itt nincs ugyan ostromállapot, de mégsem bízik a szászokban.

Mondtam neki, tegyen a mit akar, én mindenesetre elmegyek a képtárba, meglehet, hogy sok éven keresztül nem jöhetek vissza Németországba, el akarok búcsuzni Raphael Sistinájától s a Correggióktól. Tausenau haragudott, társaságomban biztosabban érezte magát, de mégis félt, hogy Drezdában valami baj érhet bennünket, utoljára csak megmaradt velem. Másnap reggel elmentünk a képtárba, zárva volt, télen nem fűtötték, de egy tallér megpuhította a szolgát, felnyitotta a termeket s mi ott maradtunk délig, s csak egy pillanatra tértünk vissza a szállodába, nem is ebédeltünk, csak egyenesen odavágtattunk a vasúthoz, mely Kölnbe s Brüsszelbe vitt, hol Tausenau érzékenyen bucsuzott el tőlem, én Párisba siettem.

PÁRIS.

Január közepétől — márczius kezdetéig.

I.

Párisban mindjárt felkerestem gróf Teleki Laczi barátomat, ki nagyon megörült jöttemnek, semmi hirt nem hallott már régen Magyarországból, csak osztrák tudósításokat látott a lapokban, melyek szerint a magyar ügynek vége. Megörvendeztettem Bem győzelmének hírével, melyről a külföld semmit sem tudott s mondtam, hogy egy darabig mindenesetre fentarthatjuk magunkat, s ha veszünk, megmentjük bizonyosan a becsületet. Elbeszélte, mennyi baja volt, míg a francziákkal megtudta értetni ügyeinket, többször értekezett a volt külügyminiszterrel, Bastide-al, aki végtére kijelentette, hogy most érti ügyünk egész igazságát, sőt meg van győződve, hogy győzni fogunk s Franciaország is kész lesz bennünket segíteni, mihelyt belzavarait rendbe hozza, különösen ha mi a katolikus szlávok élén folytatjuk ellentállásunkat; s midőn Teleki megjegyezte, hogy ez nem igen biztató, hiszen nem vagyunk szlávok s ő maga is protestáns, csakúgy mint Kossuth, Bastide nagyon csudálkozott, mert azt hitte, hogy a magyarok, úgymint a lengyelek, igen erős katolikusok s a szlávok közt a legkifejlettebb nemzet. Laczi azt hitte, hogy mégis capacitálta a francziákat, a præsident Bonaparte Lajos alig lesz ugyan barátunk, de az Assemblée mellettünk fog nyilatkozni. Legközelebb történik interpellatio, menjünk e napokban Lamartine estélyéhez, ott fogom találni L'herbette képviselőt, ki a magyar viszonyokat ismeri, beszéljek vele. Megemlítette, hogy Dembinszkyt, ki hozzánk ajánlkozott, csakugyan beküldte Magyarországba, mire megütközésemet fejeztem ki, hiszen tábornokokra nincs szükségünk, idegen mindig irigységet kelt, ha

már idegen tisztekre szorulunk, legfeljebb tüzéreket és genie-tiszteket használhatunk.

Másnap elmentünk Lamartine estélyéhez, a házi úr nagy előzenységgel fogadott, mondta, hogy ismeri Magyarországot, keresztutazott rajta keleti útjában s becsüli nemzeti törekvéseinket; evvel más vendégekhez fordult. Körülnéztem a salonban, megismerkedtem egy fiatal műkedvelővel, a szegletben láttam egy márvány mellszobrot.

— A házi úr?

— Igenis, ajándékul készült az éjszakamerikai államok elnökének számára. — A kandalló felett ott volt ismét egy márvány dombormű arczkép.

— Ez is a házi úr?

— Igenis, David d'Angers híres szobrásznak műve.

A falon ismét Lamartinenak egy arczképe függ, szép miniature, ez is egy híres festész műve. Bementünk a mellékszobába s még egyszer életnagyságban láttam a házi urat s ellenképül egy szép női alakot borostyánkoszorúval hajában, ismeretesnek látszott, francia barátom felé fordulva megjegyeztem, ez nem lehet a házi asszony; mosolygott.

— Hát nem ismer rá? hisz ez Guido Reni híres poezise.

— Értem uram, értem. Lamartine úr és Poezis asszonyság, nagyon illenek egymáshoz.

Teleki ismét hozzám csatlakozott s bevezetett L'herbettehez, ki megkérdezett, mi az újság?

— Az, hogy az oroszok bevonultak Brassóba és Szebenbe, déli Erdély legjelentékenyebb városaiba.

— Hm! ez nevezetes egy hír, ez komplikálja a keleti kérdést.

— Hogyan?

— Hiszen Erdély a szultán provinciája.

Tehát azon francia, kiről Teleki azt hitte, hogy ő ismeri legjobban a magyar viszonyokat, s ki maga készült az interpellatióra, úgy tudta, hogy Erdély Törökországhoz tartozik! Itt bizony nem igen lehet reményünk, hogy ügyeinkkel komolyan foglalkoznának. El akartam menni Londonba, mert úgy is ez volt küldetésem főfeladata, ámbár Kossuth nem igen bizott az angolokba, kiknek hagyományos politikája mindig osztrákbarát volt, s inkább a francziáktól

várt segítyt s legalább is morális támogatást. Teleki sürgősen tartotta, hogy Angolországba menjek, ő Szalay Lászlót küldte oda rendes megbizással, aki mindjárt levelet írt lord Palmerstonnak, melyben kijelenti, hogy ő a magyar kormány képviselője s kéri a nemes lordot, tudassa vele, mikor fogadhatja.

Erre lord Palmerston diplomatikus korrektséggel sajátkezűleg felelt, hogy ő csak osztrák monarchiát ismer, e szerint kéri uraságát, hogy kívánságait az osztrák követség útján adja tudtára. Teleki ezt gúnynak s csaknem személyes sértésnek vette s megjósolta, hogy ha csakugyan Londonba megyek, semmi esetre nem jutok Palmerstonhoz. Én azonban mégis csak odakészültem, de engedtem Teleki kívánságának, hogy még két hétig Párisban maradjak, mert ő beteg is volt s be is akart vezetni azokhoz, kiket barátjainknak hitt; Sumner Györgyhez, egy kitűnő amerikai íróhoz, a híres Sumner Károly senatornak öcséséhez, Sandfordhoz, ki 36-ban Pagettel Magyarországon hosszabb ideig tartózkodott, ez által Browneval ismerkedtünk meg, egy fiatal irlandival, ki minden kalandra kész volt s ajánlkozott, hogy Magyarországra megyen s mindenesetre eljut Kossuthhoz. Circourttal is találkoztam, egy ismeretes francia diplomatával, Belgiojoso hercegnővel, az olasz ügynek salonjában és revuekben szellemdús apostolával, Lamennaisvel, Fredonival, a siciliai kormánynak képviselőjével, a Golescókkkal s Bratianókkal, szóval minden küzdő vagy elnyomott népek ottani agenseivel; még Jellasiéknak is volt itt embere, Brlics, egy pap, és a szerbeknek Herkalovics. Teleki mellett Szabó Imrét találtam, ki nálunk ezredes volt, Irinyit, s mint titkárt Szarvadit. A legnagyobb baj az volt, hogy otthonról semmi tudósítást nem birtunk venni; Magyarország csakugyan hermetice el volt zárva a világtól. Ausztria bulletinjei hétről-hétre hirdették végveszélyünket s nekünk nem volt alkalmunk, a rossz híreket meghazudtolnunk, csak azt láttuk, hogy az osztrák főhadiszállás mindig csak Buda, s hogy Erdélyből nem jelentenek semmit. Kiss Niki, ki a budai nemzetőrséget mint ezredes a schwechati csatában vezette, — egyébiránt Kmetthy, a későbbi tábornok volt mellette, — megjött ugyan hozzánk, de ez sem hozott újabb hírt, mert csak egy nappal Windischgrätz bevonulása után utazott el Pestről; egyszer jött egy commis voyageur-féle ember is, és beszélt nekünk magyar győzel-

mekről, csakhogy azt sem tudta, hogy hol és hogy ki verte meg az osztrákokat.

II.

A küzdő s elnyomott nemzetek agensei, a mi jó barátaink, mind panaszkodtak, hogy ügyeikkel nem foglalkozik senki Franciaországban, s hogy nincs oly organum, mely igazat s alaposat tudna mondani állapotainkról; a hivatalos hírek megrontják minden tekintélyünket s befolyásunkat, mindenütt azt hiszik, hogy a kormányok győznek. Szükséges volna tehát egy lap, mely az elnyomott népek érdekeit képviselné, s melyben mi mindnyájan közreműködnénk, kifejtendő álláspontjainkat s adnánk biztos híreket, valahányszor olyakat kapunk, szóval, hogy ez legyen a küzdő nemzetek közlönye. Soká fáradoztunk e részben. Lamennaisnek is megtetszett az eszme s már közel volt ahhoz, hogy a szerkesztőséget elvállalja. A lap azonban még soká elmaradt, mert hiányzott a nervus rerum gerendarum: a pénz. Mindnyájunknak ez volt a legnagyobb akadálya, s ámbár ezt nem akarta elárulni egyikünk sem, mégis tudtuk mindnyájan, végre azonban csakugyan megszületett a lap. «La tribune des peuples» volt a czíme, Jules Lechevalier a volt Saint Simonista a szerkesztő, gróf Branyiczky, a gazdag száműzött lengyel, adta hozzá a pénzt. A hírlap első számának megjelenését ünnepélyesen ültük meg nagy vacsorával. Ott volt Ramon de la Sagra Cubából, a híres nemzetgazdász, Mickievicz a lengyel költő, Herzen és Golovin oroszok, a francia veres republikánusok, lengyelek, rumánok, olaszok, ott volt Brlics is és Herkalovics, s én esetlegesen szomszédokba jutottam. A bor felmelegítette a társaságot, de még inkább a cifrábbaknál cifrább politikai toasztok. Ramon de la Sagra rossz francziasággal a «puissance» (hatalmaság) helyett mindig «potence»-t (akasztófa) említett. Még Mickievicz is oly vad szenvedélyességgel szólt, nemcsak az orosz kormány, de egyáltalán minden oroszok ellen, hogy Herzen, ki a lengyelek s oroszok kiengesztelésére akarta emelni poharát, nem is mert felszólalni. A francia veresek éltették az anarchiát s az találták, hogy minden kormány áruló, már azáltal, hogy létezik. Herkalovics testvériséget kínált nekem borral telt pohárban s éltette a magyarok és szerbek egyesülését; én elbámultam. Átellenemben ült

Szalay László, megkérdeztem tőle, hogy a pohárban, melyet kezemben tartok, víz van-e vagy bor s én részeg vagyok-e, vagy pedig a társaság bolond?

— Vízet iszol bizony, mint mindig s nem is vagy részeg, de a társaság csakugyan bolond.

Bolond is volt, nemcsak e társaság, hanem egész Franciaország, túlzott a veres, túlzott a reactió, senki sem érezte magát kényelmesen, s ennek következtében nem volt ideje küldölgöggel foglalkoznia. Girardin mindennap más tervvel lépett fel hírlapjában, hol a társaság, hol a szabadság, hol Franciaország megmentésére. Egy estélyen egyszer hevesen perorált, hogy vannak, kik el tudják törni a tojást, de nem tudják megcsinálni a rántottát, ezek a republikánusok, vannak, kik meg tudják csinálni a rántottát, de nem tudják eltörni a tojást, ezek az orleanisták, ő el is tudja törni a tojást s meg is csinálni a rántottát, mire Persigny megjegyezte, hogy ő sem tojást nem tör, sem rántottát nem csinál, de szívesen megeszi, ha más megcsinálta.

III.

Gróf Teleki László, Józsefnek, Sámuelnek és Ádámnak öccse, apjának Lászlónak második házaságából egyetlen fia volt. Azon sokszor tett észrevétel, hogy nevezetes emberek kitünő anyáktól származnak, ez esetben is igazolást talált, anyja, az öreg gróf László második felesége, Dorottya főhercegasszony kebelbarátnője, Budapest társadalmában nevezetes helyet foglalt el s jótékonységának emlékei még most is állanak fenn. László korán vesztette el apját, de bátyja, gróf József, az erdélyi gubernátor, a magyar akadémia elnöke, szíven viselte öccse neveltetését, kiküldte külföldi egyetemre tapasztalás-szerzés végett s amint akkor az előkelő családoknál szokás volt, Párisba s Londonba világot látni. S visszajövet Teleki László csakugyan kitűnt az aranyzott ifjuság közt s csakhamar szerepet játszott Pozsonyban a felsőházban, Pesten az aristokratikus társaságban.

Alig lehet nagyobb ellentétet képzelni, mint azt, mely a két testvér közt fennállot; József a régi idők traditiója szerint egy kissé nehézkes, komoly irányú, általánosan tisztelt nagy úr volt, ki okosan, néha unalmasan, de mindig keveset szólt s a mellett hosszú pipából

nagy füstöt eresztett, a komoly tudományokat, különösen a történelmieket s a nyelvészetet ismerte s azokkal szívesen foglalkozott, politikai és törvénykezési főhivatalokat viselt, de a mellett mégis hazafi érzelmeit megőrizte, a mérsékelték közé számíttatott. László ellenben mozgékony volt és szenvedélyes, s a becsületpontra nézve különösen csiklandós, mindig kész az ellentmondásban sértési szándékot találni s minden sértést párbajjal megtorlani, nemeslelkű idealista, középszerű szónok, de kitűnő író, politikájában túlzó s eszméihez, melyeket a legutolsó következményig német észszel keresztülgondolt, váltig ragaszkodó. Néhány évvel idősebb volt mint én s Pesten csak ritkán találkoztunk, némileg neheztelt is reám, nem tudta elfelejteni, hogy midőn kitűnő szomorújátékát «A kegyenczet» legelőször adták, én a páholyban elaludtam. Tudta ugyan, hogy három éjjel egymásután báloztam, s a próbáknál is mindig jelen voltam, hanem mégis bántotta aluszékonyságom. Heves vére igen sokszor keverte párviadalokba, melyeknél mindig ő volt a kihívó s rendszerint a sebzett fél. Párisban igen jól érezte magát. Természetében volt valami francziaszerű s ő jobban assimilálódott a párisiakhoz s jobban tudta beleélni magát a franczia társaságba mint bárki egyéb, úgy is beszélte a franczia nyelvet, hogy senki sem vette észre idegen származását. Köztársasági elvei, aristokratikus formái kedvelté tették őt, s egészen más állást szereztek neki, mint a minő minden egyéb küzdő nemzetiségek képviselőinek volt. Napoleonnal ugyan, az akkori elnökkel s későbbi császárral s környezetével nem rokonszenvezett, becsületérzése nem érezte magát azon körben otthonosnak. A császárság idejében Klapka és Kiss Miklós sokkal nevezetesebb összeköttetésekkel bírtak, mint ő, ki rossz kedvében, miután az emigráció legnagyobb részével összekocczant, csaknem egészen visszavonult, conspirációinkban nem vett többé részt s csak 1859-ben közeledett ismét Kossuthhoz, kitől a nemzetiségek kérdésében eltérő véleménye miatt hét évig távoltartotta magát. A nemzetiségi kérdés volt egyik hóbortja. Különös tisztelettel viseltetvén az öreg herczeg Czartoriszky iránt, ki már 1812-ben orosz külügyi miniszter volt, 1831-ben pedig a felkelés alatt a lengyel nemzet kormányának feje, Teleki a herczeg nézeteit a nemzetiségek tekintetében tökéletesen eltanulta tőle. Politikájának alapelve azóta az volt, hogy minden nemzeti-

ségnek van joga önálló nemzeti életre, sőt territoriumra is, s ezt annyira vitte, hogy egyszer, ha jól emlékszem 1851-ben, nagyobb társaságban a Golescóknak és Bratianóknak világosan megmondta, hogy még azon kérdés fölött is, vajjon független legyen-e Erdélyország, tartozzék-e Magyarországhoz, vagy Rumániához akar-e csatlakozni, — Erdélynek általános szavazati joga fog dönteni. Erre valamelyik a jelenlevő magyarok közül megkérte, ne beszéljen ilyeneket, mert ha ezt otthon megtudják, hazaárulónak fogják mondani. Teleki lemerete, megfordult, felkereste a salonban gróf Andrássy Gyulát, s megkérte, hívja ki nevében azt, ki őt most oly mélyen megsértette. Gyula megígérte a segédkezést, de megkérdezte a sértés körülményeit s mikor Teleki ezeket röviden elmondta, megkérte, keressen magának francia segédet, mert ily esetben semmi magyar nem teheti meg neki a baráti szolgálatot, hiszen senki sincs köztünk, ki Erdélyt bármi körülmény közt odaadná a rumánoknak. Ez annyira elkedvetlenítette Telekit, hogy ezentúl az emigráció politikájában sok évig nem vett részt s tőlünk egészen elvonult. Velem már előbb koczczant össze egy egészen közönyös véleménykülönbség miatt. Klapkával megverekedett, szóval mindamelllett, hogy alig ismertem életemben egyenesebb s nemesebb lelkű férfit, mégis nem tudtam embert, kivel nehezebb lett volna megélni, mint ő vele. Egyébiránt két éven keresztül a legszívélyesebb lábon álltunk egymással s folytonosan leveleztünk, midőn Londonban képviseltem a magyar kormányt. Jelenleg a legnagyobb készséggel vezetett be francia ismerőseihez, ezek közt különösen érdekelt Lamennais, ki mint szenvedélyes republikánus, habár a dominikánus csuklyát már régen levetette, mégis szt. Domokos egész heves szenvedélyességét, az ellenvéleményűek iránti gyűlöletét s türelmetlenségét egyesítette irataiban s beszédeiben. Gróf Circourt — a kedves, szellemdús, meglehetősen ultramontan diplomata, — szorosán ragaszkodott hozzánk, mert a legitimista körök nagy rokonszenvvel viseltettek Magyarország iránt. IV. Henrik és XIV. Lajos hagyományos osztrákelleni politikáját nem tudták egészen elfelejteni s a hűség, melylyel szentesített törvényeinkhez ragaszkodtunk, megbocsáttatták szemeikben felkelésünket; érezték, hogy a magyar nemzet még rebellióiban is mindig monarchikus. Belgiojoso herczegnőnél találkoztam az öreg

Thierry Ágostonnal, ki a nálunk Szabó Károly fordításából ismeretes Amadé öcsésénél sokkal híresebb s kitünőbb történetíró volt, csakhogy mi Magyarországon nem igen gondoltunk a normannok historiájával Angolországban. Az öreg úr paralytikus volt, vak, összeaszott, a hercegné úgy gondozta mint a kis gyermeket, de azért társalgása még mindig szellemdús és geniális maradt, igazi francia minden porczikájában. Midőn érezte, hogy meg fog halni s tudta, hogy különösen az előkelő nők mindent el fognak követni, hogy őt legalább halálos ágyán megtérítsék, a haldokló Voltairiánus a hírlapokba tétette nyilatkozatát, hogy lelki ügyeit barátjának N. N. abbének kezére bízta, kiknek tehát lelki üdvössége szivökön fekszik, forduljanak hozzá, s hagyják őt csendesen meghalni.

Heinet is felkerestem, kedvencz német költőmet; a szegény szintén már félig vak volt, szempilláit nem tudta többé mozgatni s ujjával húzta fel azokat, ha valakit látni akart, ágyban feküdt s még akkor is költötte gyönyörű Lázár-dalait. Orvosa magyar volt, Glücky s ebbe bízott. Élce még betegágyon sem hagyta el egy pillanatilag sem. Weill Sándor, ki a francia irodalomban is feltűnt s kinek szokása volt sok látogatásokat tenni, s mindig azzal szokta kezdeni beszédét, hogy kevés az ideje, csak egy pár eszmét akar cserélni s azután fecsegett szellemdús módon, épen elhagyta volt Heinet, midőn egy francia barátja hozzájött s kérdi, hogy érzi magát?

— Ostobául.

— Ne mondjon ilyet, csak szenvedően érzi magát.

— De bizony ostobául, Weill volt itt, cseréltünk eszméket.

IV.

Teleki mellett itt volt Irinyi mint attaché, a negyvenes években a pesti ifjúság egyik fő embere, ki czikkeiben mindig a francziákkal kaczerkodott, francia irályt negélyezett s most elemében találta magát Párisban, nem is hiányzott a színházban semmi első előadásnál. Az opera-bálokba is szeretett eljárni, minden álarczban regényes grófnét sejtett s nagyon csudálkozott, hogy semmi regényes kalandja nem akadt.

Itt volt továbbá Szabó Imre ezredes is mint katonai attaché, a neustadtí akadémia egykori növendéke, ki haza vágyott, márczius

végén vissza is ment s a hadügyminiszteriumban Debreczenben, ha jól emlékezem, egy ideig az államtitkárt helyettesítette, — végre Szarvadi Frigyes igen ügyes journalista, ki még most is Párisban köztiszteletben él tollából. Ez egészen más társaságban s függetlenül Telekitől képes volt becses összeköttetéseket szerezni ügyünknek, melyek Kossuthnak is feltűntek. Különös barátja lett Bixio Sándornak, ki mind politikai, mind finanziaális tekintetben igen kedvelt és tisztelt egyéniség volt. Ez Telekit nagyon bántotta, mert büszke volt ugyan arra, hogy a magyarok Párisban minden társaságban otthonosak, de azt kívánta, hogy általa vezettessenek be, a magyarok egyéni függetlenségét mindig röstelte. Dr. Mandel, ki mindamellett hogy régen meghonosult Franciaországban, nem felejtette el magyar eredetét, sok szolgálatot tett nekünk, úgy a jó, kedves de Gerando is, kiben magyar és francia hazafiság egyesült; ezen időben már mellbeteg volt s a halál csiréit hordta magában.

V.

A mint már említém, legnagyobb bajunk az volt ez időben, hogy Magyarországból semmi tudósítást nem tudtunk kapni s nem kételkedtünk, hogy Kossuth szintoly nehezen várja a tudósítást a külföldről, mint mi hazánkból. A háború kiütése óta Magyarország csakugyan chinai fallal látszott körülvéve lenni, nem hatott be semmi tudósítás, nem hatott ki belőle semmi hír. Browne irlandi ismerősünk késznek nyilatkozott Magyarországba menni, nem is kételkedett, hogy mint angol bejut s megígérte nekünk, hogy a mennyire lehet, organizálni fogja az összeköttetést. Teleki tehát, Szarvadi és én, mindegyikünk írt terjedelmes jelentést a külföldi viszonyokról Magyarország tekintetében, Szarvadi azokat microscopicus betűkkel írta finom papirosra s Browne e leveleket gombjaiba varratta be. Mint angol militia-tiszt katonás kinézése és tartása volt, be is jutott Magyarországba s ott Schlick tábornok főhadiszállására, épen az isaszeghi csata előestéjén. Az osztrák tisztek szívesen fogadták, sőt lovat is adtak neki, hogy a csatában mint amateur részt vehessen, hiszen csak nyúl vadászat lesz az, ő azonban a tűz alatt átlovagolt a mieinkhez, fölkereste Kossuthot s a kölcsön lovat egész tisztességgel és köszönettel visszaküldte az

osztrákoknak, kik e vadászatnál a nyúl szerepét vállalták el. Browne Konstantinápoly utján került vissza, hová Teleki időközben báró Splényit küldte el érdekeink képviselésére. Splényi, Guyonnak sógora, elébb Piemontban volt Carlo Alberto mellett, de a magyar fényűzés ragályától nem tudott semmiképen megszabadulni. Teleki mindig panaszkodott, hogy mennyibe kerül s azonkívül még adóságot is hagyott hátra mindenütt. Ezen fényes gavallér, ezen bátor katonatiszt, később a hasis élvezetének áldozata lőn, s mint tánczó dervis a scutarii tekkében (dervis kerek templom) örülten halt meg.

Wimmer is itt volt, a felsőleői lutheránus pap, ki magyarul ugyan nem tudott, de azért egyike volt legbuzgóbb hazánkfiainak. Midőn Theodorovich Sopron vármegyében Felsőleőhöz közeledett, Wimmer a felfegyverkezett lakosok élén őt onnét elijesztette és Stiriába szorította. Mikor Windischgrätz beütött, Wimmert mint rebellist keresték, ő szerencsésen megmenekült s Párisba jött. Teleki őt tulajdon kivánságára mint orthodox lutheránust Berlinbe küldte, igyekezzék érintkezésbe jutni a szintén bigott királylyal s környezetével, ami azonban nem sikerült, mindamellett, hogy Wimmer egyik beadványában még Jugurthára is hivatkozott, kinek küldöttjeit, mindamellett, hogy háborút viselt Róma ellen, a senátus elfogadta. Wimmer nem is maradhatott Poroszországban, egy darabig Londonban lakott, végre Brémába választatott meg papnak, s ott is orthodox tűzzel prédikálta a bibliát s terjesztette a magyar sympathiákat.

LONDON.

Márziustól októberig.

I.

Midőn február végével Londonba érkeztem, szinte elcsudálkoztam, hogy semmi nyomát nem láttam a szárazföldi forradalomnak, mindenütt feltűntek az úri fogatok, a liberiák, láttam, hogy az angol nép még mindig büszke aristokrátiájára, s hogy a chartisták egész mozgalma felületesebb volt, mint a minőnek a szárazföldön hittük.

Lakást vettem a Golden Squaren egy boarding houseban, hogy a közös ebédnél angolokkal jobban elsajátítsam az angol accentust, melyet a continensen eltanulni lehetetlen, s felkerestem régi barátomat Vipant, ki több mint egy mértföldre a város központjától az egyik külvárosban lakott. Nagyon megörült nekem, mert épen egy pár nappal elébb egy külföldi lap azon hírt hozta, hogy az osztrákok engem elfogtak s valószínűleg agyonlőtték s ő már necrologot is készített a Spectatorba felettem. Természetes, hogy közremunkálását felajánlotta a magyar ügyben, s azon volt, hogy minél előbb az angol társaságba jussak bele. S csakugyan mindjárt másnap meghívást kaptam Lady Lovelacetől, Byron leányától reggelire. Lady Lovelace egyike volt a legszellemesebb angol nőknek. Mielőtt férjhez ment, anyja, ki férjének még emlékét is gyűlölte, nem engedte soha, hogy a nagy költő munkáit olvassa; később sem tette, nehogy anyja iránti határtalan szeretetében netalán változást szenvedjen. Sokat foglalkozott a matematikával és exact tudományokkal, annál inkább, minthogy férje maga is nagyon kedvelte ezen irányt s a Royal Society elnökévé választatott. A reggelinél, — ez az angol életnek egy igen kedves institúciója, melynél 11 órakor a meghívott vendégek fesztelenül jelennek meg, — ott volt Babbage, a hasznos tudományok társulatának (society for the diffusion of

useful knowledge) egyik alapítója, különben a magyar akadémia tagja s egy Portugalban sokat utazott angol. Úgy fogadtak, mint régi ismerőst s jól esett a francia udvarias, könnyű társalgás után a szivélyes komolyabb angol modor. Lady Lovelace salonja a leglátogatottabbak egyike volt, melyben a főurak, a parlamenti s tudományos kitünőségek gyakran találkoztak; a háziasszony nem örökölte ugyan apja szépségét, de asszonyi tapintattal s női önmegtagadással mindig azon volt, hogy szép nők környezzek, s így mindenki szívesen jelent meg estélyénél.

Babbage valóságosan matematikus természet volt, elbeszélte nekem fiatal korának szerencsétlenségét, hogy oly szobában kellett laknia egy utca szegletén, melynek nem volt akárcsak egy derékszöge, a ház éles szögben végződött s a falak iránya nem felelt meg egymásnak, ez öt évekig roppantúl bántotta.

II.

Anyósom ajánlólevelet küldött Lord Lansdowne-hoz, a királynénak ősz miniszteréhez, ki continentális utazásaiban a Walterházzal megismerkedett, leánya Lady Louisa Howard feleségemnek barátnéja volt. Lord Lansdowne az angol aristokratia legmagasabb köreihez tartozott, marquess volt s miniszter, kit a királyné különösen tisztelt; egyszer a hercegi koronát is ajánlta fel neki, de ő nem akart vén napjaira — már közel volt nyolczvanadik évéhez — azon nevéől megválni, mely alatt a politikai életben ismeretessé lett. Palotája, mely Londonban kerttel van körülvéve, ami oly drága területen a legeslegnagyobb fényűzés, ismeretes a műkedvelők közt kitűnő régi olasz festményei, antik s modern szobrai által. A főúr szívesen látott s ebédre hítt meg, hol igen kedves ismeretséget tehettem. Két szellemes szép angol nő közt ültem, Mrs. Romilly és Lady Lyell, a híres geolog, Sir Charles Lyell felesége közt, kik mindaketten családjaikkal a magyaroknak valódi barátai lettek, s később az emigráció idejében sokat tettek a magyarok főbjeinek társadalmi állásának megalapítására s a szegényebbek nyomorának enyhítésére.

Felkerestem Lord Dudley Stuartot is, a lengyelek ismeretes nagy barátját s pártfogóját, ki a magyar ügyet melegen felkarolta

s a parlamentban szóba hozta. — Tudtam, hogy Lord Palmerston hivatalosan nem fogadhat, azért a magas társadalmi körökbe igyekeztem bejutni, hogy ily módon juthassak be az angol külügyminiszterhez is, ki természetesen az osztrák régi szövetségest nem hagyhatta el, s csakugyan kevés nap mulva bevezettettem cabinetjébe a Downing Streetben s ő csak úgy mint előbb Lord Landsdowne rokonszenvileg nyilatkozott a magyar ügy iránt s kárhoztatta az osztrák politika eljárását szemben velünk, de mégis megjegyezte, hogy Ausztria oly hatalom, melyet fel kellene találni, ha nem léteznék már, mint európai szükségességet s Angolországnak természetes szövetségését a keleten; tanácsolta tehát, egyezkedjünk ki, mert az európai politika keretébe nem illenek be kis államok azon helyen, melyet Ausztria foglal el. Rokonszenve a mienk, de előre is megjegyzi, hogy Angolországtól ne várjunk semmi egyebet a rokonszenvnél, legfeljebb közbenjárását Ausztria politikájának mérséklésére.

Látván, hogy a kormánynál nem boldogulhatok, legfőbb feladatomban tartottam az angol nép rokonszenvét hazánk iránt felkölteni, melyről jóformán semmi fogalma nem volt s befolyást szerezni a hírlapokra. Néhány lelkes barátot szereztem tehát a magyar ügynek Vipan, Lord Dudley Stuart és a Lyellek közbenjárása által. Horner, az ősz geolog, Birkbeck ügyvéd, Crowe, a Daily News szerkesztője, Forster az Examineré, Rintoul a Spectatoré, Grant a Morning Advertiseré, mind igen szívesen hallgattak meg s ígérték közreműködésüket.

Két hét alatt csakugyan magam köré csoportosítottam egy kis írói hadat, mely megkezdte a hírlapi hadjáratot; Kemble, a prae-historicus régész és angolszász tudós, Hennigson, a Zumala Carreguay híres carlista tábornoknak egykori katonai segédtsíztje és életírója, Newmann Ferencz, egyetemi tanár, a mostani bibornok öcscse, John Edward Taylor, nyomda-tulajdonos, Toulmin Smith, a parlamenti régész s Vipan barátom készítették a czikkeket a hírlapok számára. Néhányan közülök minden héten összejöttek nálam, megbeszélték a tárgyakat s elosztották a szerepeket, ki milyen hírlapba s mit ír, magam is éjjel-nappal dolgoztam számukra; hol németül, hol tökéletlen angol nyelven adtam adatokat, melyeket fel lehetett használni s ők jegyzeteimet feldolgozták s behozták a lapokba.

A Daily News, a Morning Advertiser, a Spectator, az Examiner, az Observer, sőt a Globe is, Lord Palmerston organuma, szívesen fogadtak el tőlünk cikkeket, úgy a népszerű vasárnapi lapok is, és néhány vidéki újság oly annyira, hogy tizennégy tekintélyes lap állt rendelkezésünkre s találtunk elég szellemi erőt is mind a tizennégyet kielégíteni. Magok az angolok bevallották, hogy előttem soha idegennek nem sikerült oly journalistikai befolyást nyerni; igaz, hogy a körülmények is kedveztek, mert alig jelentek meg az első cikkek Magyarország érdekében, már is a márcziusi győzelmek híre eljutott a külföldre, az angol lapok most mind Magyarországgal foglalkoztak, mint oly szabadságharczczal, mely érdemes az angolok rokonszenvére, s mely különbözik a francia s német forradalmi mozgalmaktól, mert ezek az angol köröket hidegen hagyták. Csak Sicilia osztakozhatott angol sympathiákban, de annak nem voltak oly kitartó ügyvédei, s maga a mozgalom nem nyújtott semmi reményt, holott Magyarorszában az ügy igazságát támogatták a győzelmek.

III.

Egyik legbuzgóbb barátunk volt Cobden, a szabad kereskedelem híres apostola, a nagy parlamenti szónok, ki politikai pályáját egy röpirattal kezdte meg Oroszország érdekében, mert a manchesteri iskola mindig oroszbarát volt, de vezére, Cobden, most a magyar ügyet karolta fel buzgón, s ámbár az orosz intervenció híre már elébb jutott el Angolországba, mint a magyarokhoz, alig volt lelkesebb s tevékenyebb barátja a magyaroknak, mint Cobden. Az ő Westbourne terrace-on levő háza mindig szívesen fogadta a magyarokat vendégekül, úgy szomszédja is meleg magyarbarát lett, sir Joshua Walmesley, a radikálisok vezére a parlamentben s másik szomszédja John Benjamin Smith, kinél később Rónay volt nevelő. Ezek voltak Lord Dudley Stuarttal együtt parlamenti barátaink, melyek száma azonban napról-napra növekedett, Lord Nugent, az ioniai szigetek volt kormányzója, Monkton Milnes, most Lord Haughton, a szellemes író, az élce által ismeretes Bernall Osborne, szóval a kormánypártnak összes radikálisabb része; csakogy Angolország be nem avatkozási politikáját előttem s az egész világ előtt mindig hangsúlyozták és semmi lépést nem tettek az orosz inter-

ventió megakadályozására. Sajnáltak bennünket, sajnálták Ausztriát, mely nézetök szerint hamis úton indult, olyanon, mely vesztére vezetne, ha idejében el nem hagyja, de jó tanácsnál és rokonszenvnél egyebet soha nem ígértek.

Lassan lassan megismerkedtem a társaság legkülönbözőbb rétegeivel, különösen a lapszerkesztőkkel és írókkal, de a Timesba bejutni semmiképen nem sikerült nekem, pedig ez volt leghatalmasabb az angol lapok közt, de Ausztriának legnagyobb barátja; Magyarországnak tehát mindig ellensége maradt a világlap. Ez a Walter család tulajdona, mely ezt egészen kereskedelmi szempontból kezeli; a laptulajdonos parlamenti tag ugyan, de párttekintetben sokszor ellentétben áll tulajdon lapjával, mert ennek politikai kezelését oly szerkesztőre bízza mindig, ki tökéletesen ismeri az uralkodó politikai áramlatot s különösen a City nézeteit, melyeknek mindig enged. A Times, vagyis Idők, soha nem volt esökönyös pártlap, hanem képviseli az angol nemzet közvéleményét, s változik, csakúgy mint ezen vélemény. A kormányt pártolja, de elhagyja azon pillanatban, midőn érzi, hogy a közvélemény ellene fordul, s roppant elterjedettsége következtében oly finanziaális erővel bír, hogy e tekintetben egy európai lap sem mérkőzhetik vele, ugyanazért mindig a legjobb szerkesztőt, a legügyesebb tudósítókat képes szerezni magának. Úgy van szervezve, mint egy kormány; élén áll a finanziaális és politikai igazgató, mellette az egyik szerkesztő a külügyek rovatát viszi, a másik a belügyekét, ezeknek nem szabad vezérczikkeket írni, csak az irányt adják meg, s ellenőrzik a lap szellemét; minden héten a lap belső tanácsosai összejönnek, s meghatározzák a szükséges vezérczikkeket; a szerkesztők kiválasztják a személyeket, kik azokat megírják, kitűnő szakférfiakat, sokszor parlamenti tagokat, kiket a szerint díjaznak, amint állásuk és talentumok megköveteli 50—500 forintig egy-egy cikkért. Mindennap három ily vezércikk jelenik meg, külügyi, belügyi és napi eseményeket tárgyazó. A cikkírók nevei a legnélyebb titokban maradnak. Azt tartják, hogy senki három jó cikknél egy héten többet nem írhat, nem akarják, hogy íróik agyondolgozzák magokat.

Mint a kormánynak, úgy a Times-nak is minden fővárosban van képviselője, a tudósító, ki Párisban székel bureaujával 100,000 forinttal van dotálva. Ezekon kívül itt van a city-cikk

szerkesztője, finanziaális kitünőség, kinek véleménye a börzére is befolyással bír, ott vannak a parliament és a törvényszékek reporterjei s az újdondászok, mind érett férfiak, jó fizetéssel s nagy tapasztalással. A hadi tudósítók, vagy különös alkalomra kiküldött munkatársak időről-időre szabadságot nyernek, de azalatt is huzzák fizetésöket.

Az épület maga, melyben a Times nyomdája fel volt állítva, Londonnak látványosságaihoz tartozott, mielőtt ez olesó sajtó megjelent, mely, különösen a Daily Telegraph 100,000 példányra menő kiadását éjfél-től hat óráig reggel képes kiállítani, szedni, nyomni, összerakni és szétküldeni. A szétküldés egyébiránt máskép történik, mint Magyarországon, erre valók az újságágensek, a lapnak ehhez semmi köze. A News Agent és News Vender átveszik a példányokat, szétküldik a városban s elküldik postán vidéki ügynökeikhez, kik azt szintén tüstént szétosztják, a munka felosztása e tekintetben is legtökéletesebb Angolországban.

IV.

Angolhon a szabadság országa, hanem amellett a formáké is. A hagyomány és a szokás kijelelte és különös czímmel jelelte meg mindenkinek társadalmi állását és megalapította a társadalmi formákat, mi London városában még a lakásra is kiterjed, jóra való orvosnak például Brooke Streetben kell laknia, a könyvkereskedők mind a Pater-noster Row-ban, a prókátorok az úgynevezett Innekben és a Chancery lanen tartják helyiségeiket; elegáns ember nem lakhatik a City-ben vagy általában a keleti részen. Nagykereskedőnek, bankárnak csak a börze közelében lehet irodája. Barátaim is azt találták, hogy lakásom a Golden squaren nincs elégséges tisztességes helyen, hiába utaltam az általellenben levő házra, melyben Wisemann bibornok lakott, ki a legelőkelőbb katholikus társaságot látja időnként magánál. Ők azt találták, hogy a Golden Square az én számomra lehetetlen lakás. Nekem az Albanyban illenék lakni, ez a helye a komoly, jelentékeny nőtlen embereknek, s olyaknak, kiknek családja nincs Londonban. E lakás azonban nem volt arányban erszényemmel. Hosszasabb tanácskozás után azt találták, hogy a Jermyn Streetben kell lakást fogadnom, peerek másodszülöttjei,

parlamenti tagok, kik feleségeiket nem hozták magukkal, általában szolid, nyomatékos emberek, kik a társasághoz tartoznak, szoktak itten lakást fogadni. Ráadtam tehát magamat s a Jermyn Streetben fogadtam szállást, mely drágább és kényelmetlenebb is volt, mint a Boarding-ház a Golden Squaren, de ily házban, angol felfogás szerint csak oly idegennek lehet élni, aki nem jut be a társaságba, Magyarország érdekeinek képviselője pedig a társasághoz tartozik, annak hozzá kell simulnia az angol szokásokhoz s előítéletekhez. S csakugyan napról-napra szaporodtak a meghívások és bemutatások, ami nagyrészen azon híreknek következése is volt, melyek Magyarországból jöttek. Márczius vége felé minden nap új meg új győzelmek hírért hozta, olyakét, melyeket az osztrákok sem tagadhattak többé. Kápolnát, a branyiszközi csatát, s Klapkának Tokaj körüli győzelmeit még agyon lehetett hallgatni, úgy mint Bemnek erdélyi győzelmeit, csak azon csata híre hatott át a határon, melyet ő Szeben előtt veszített, most azonban senki sem kételkedhetett többé a magyar nemzet férfias ellentállásán s vezéreinek lángeszén, midőn magok az osztrák-barátok is kénytelenek voltak bevallani, hogy Szolnok, Tápió-Bieske, Isaszegh és Gödöllő napjai után a magyarok bevonultak Pesten, s hogy Bem kiverte nemcsak az osztrákokat, de az oroszokat is Szebenből és Brassóból s hogy a feketesárga zászló csak az ország legkisebb részében leng még. De a közlekedés Magyarországgal még mindig igen nehéz volt. Méreyné volt az első, ki Kossuth utasításaival Párisba érkezett, nemsokára azután jött Csernátony Londonba, szívesen fogadtam, s minthogy azon kilátásban, hogy feleségemnek sikerülni fog hozzám eljuthatni, nagyobb lakást fogadtam, őt ideiglenesen vendégemül marasztottam. Még most sem tudom, miért tagadta el kezdetben úgy is ismeretlen nevét Londonban s Fejér név alatt akart bemutatni. Sürgönyököt hozott Kossuthtól s azontúl külföldön maradt.

Feleségemtől nem jött még mindig semmi hír, tudtam ugyan, hogy Szécsényből el kellett távoznia, hogy jószágot a németek foglalták el, most azonban, hogy az ország csaknem minden határáig felszabadult, mindennap vártam megérkezését, mely azonban még soká maradt el.

V.

Május kezdetén gróf Teleki László titokzatosan és igen sürgetően meghítt, jöjjenek tüstént Párisba. Amint megérkeztem, elmondta, hogy Rieger van itt, a cseh parlamenti tag, ki a szláv érdekeknek előharczosa s ezzel kell találkoznunk éjjel, herczeg Czartoryszki palotájában.

— Mi ezélből?

— Meg kell beszélnünk a kiegyezést a szlávokkal, ezek gyűlölik a magyarokat, pedig övék a jövő; szükséges, hogy találjunk módot, miszerint egymással kiegyezkedhessünk.

Nem értettem a dolgot, sem Rieger jelenlétének fontosságát, egyébiránt 9 órakor elhajtattunk a szigetre a Hôtel Lambertbe, hol az öreg herczeg bennünket igen szívélyesen fogadott. Czartoryszki herczeg volt az első, ki a nemzetiségi kérdéseket s igényeiknek jogosultságát a politikába is bevonni igyekezett, csakhogy ő a nemzetiséget kizárólag a nyelvben kereste, e szerint logikailag úgy az osztrák monarchiának mint Magyarországnak fennállását veszélyeztettnak tartotta, s azt hitte, szükséges, hogy mi az oláhokkal s csehokkal egyezzünk ki, nehogy ezek Magyarországot feldarabolják. Teleki ezen eszmekörbe tökéletesen belement s különösen Erdélyre nézve a rumánokkal paktálni akart. Most Rieger jelenlétének is tulajdonított fontosságot, ámbár én neki és Czartoryszki herczegnek kereken kijelentettem, hogy akármit végezzünk mi ma éjjel, annak az eseményekre semmi befolyása nem lehet; mi nem vagyunk Magyarország, Rieger nem Csehország, sem nekünk, sem neki befolyása nincs akár Kossuthra s a magyar seregre, akár a bécsi udvarra és miniszterekre, hanem academie igen szívesen megbeszélhetjük a dolgokat. Ekkor eljött Rieger, két óráig éjjél után értekeztünk vele, semmi áron nem akart lemondani a magyar felvidék tótjairól, ő ezeket már a magáéinak tartotta, végre mégis rábeszéltek Teleki és Czartoryszki, hogy a történelmi elvet fogadja el, mert e nélkül a maga tulajdon hazáját, Csehországot sem tarthatja meg egészen. Végre megkötöttük ezen alapon a békét, én pedig csodálkoztam, hogy komoly férfiak miért játszanak ily komédiát. Rieger azonban igen rosszul járt ez alkalommal; — amint hazament, ellopták arany óráját, a policzia neszét vette Bécsben a Czartoryszki-féle találko-

zásnak s Riegernek volt alkalmatlansága elég, midőn kirándulásáról visszakerült.

Megjött most az áprilisi országgyűlési határozat is, mely a trónvesztést kimondta, a mi Angolországban rossz vért szült. Az angol nép monarchikus, és tiszteli a koronát, köztársasági vágyakban oly utopiát látott még azon időben, mely Európában nem valósítható. Senki sem kételkedett itt, hogy Napoleon, a köztársasági elnök, Franciaországban igen hamar császárrá változik át. Ily körülmények közt természetesnek tartották ugyan, de nem eszéyesnek az áprilisi határozatot, azt azonban mint praktikus emberek szintén természetesnek találták, hogy Teleki is, én is, azon határozatot készséggel elfogadtuk, hiszen mi Magyarországnak, nem pedig kormányformájának érdekeit képviseljük és védjük a külföldön.

Egy igen kellemetlen ügy foglalkoztatott bennünket már hosszabb idő óta. Kossuth még finanszminiszter korában szerződést kötött Matkovicssal Fiumében egy hadi hajó építése iránt. Matkovics igen furfangosan felvette a pénznek legnagyobb részét, de a szerződésben kikötötte, hogy a felépült hajó Angolországban fog hadi lábra felszereltetni, Kossuth nem ismerte az angol törvényt, mely ezt világosan tiltja. Matkovics és Conte Domini, ki a hajónak kapitányává volt designálva, Londonban mulattak már egy idő óta, a hajó is a kikötőben volt már, de ők mindjárt decemberben, a mint Windischgrätz Pestre bevonult, az osztrák követségnek adták azt át. Teleki vissza akarta követelni a hajót a magyar kormány nevében s ezen okból küldte Szalayt Londonba, ki e részben itten egyáltalában nem tehetett semmit, mert hivatalos minőségében nem ismertetett el. Most én vettem ez ügyet kezembe, nálam lévén Matkovics szerződése eredetiben, és néhány híres ügyvéddel tanácskoztam: lehetséges volna-e a hajót kiperelni. Egyhangú volt a felelők, hogy Magyarország nem lévén elismerve, sőt nem is lehetvén elismerve, hiszen még fővárosa is az osztrákok kezében van, kik tetteleg az ország urai, habár annak egy részét jelenleg nem bírnák, a magyar kormány csak a fölkelést képviseli, de nem az országot; e szerint nincs oly angol törvényszék, mely magyar kormány iránti kötelezettségeket elismerhetne, jogilag Magyarországnak nincs más kormánya, mint az osztrák kormány. Nem lévén annyi pénzünk, hogy Angolországban pert indíthassunk, s nem is kilátás, hogy a

magyar kormány elismerését, mely politikailag lehetetlen volt, a törvényszék útján eszközölhessük ki, ezen egész dolgot bejelentetem Kossuthnak s tőle kértem további utasítást.

Megjött ekkor Bikkesy ezredes is, mint specialis megbizottja a magyar kormánynak, hogy a függetlenségi nyilatkozatot az angol kormánynak adja át. Ezt természetesen előbb le kellett fordítanom, ki is eszközöltem, hogy Lord Palmerston őt magánlakásán, de csak privat jeleggel, elfogadja s a függetlenségi határozatot, mint érdekes okmányt, tudomásul vegye. Még ezt is csak annak köszönhattük, hogy Lord Palmerston csakugyan némi rokonszenvennel viseltetett Magyarország iránt, ámbár minden alkalommal, ha a magyar ügy szóba jött, világosan kijelentette, hogy Magyarországnak együtt maradása az örökös tartományokkal ugyanazon egy fejedelem alatt, oly európai szükségesség, melyet minden angol kabinet mindig el fog ismerni; különben elismerte ügyünk jogosultságát, s ígérte, hogy ha alkalom adatnék, morális támogatását nem vonja meg tőlünk. Kevés napokkal Bikkesy megjelenése után megjött Batthyányi Kázmértól formasierinti megbízó levelem az angol kormányhoz, melyben Magyarország képviselote reám bizatott, ezt azonban barátaim tanácsára s előlegesen vett tudomás után, hogy mihelyest ily állást követelek az angol kormánytól, a magán érintkezés is megszakad, soha be nem mutattam, csak akkor tehettem volna, ha az angol külügyminiszter Kossuthot és minisztereit faktis kormánynak elismerné, de még ez is elég távol volna Magyarországnak elismerésétől. Feladatom tehát most is csak az maradt, minél több sympathiát szerezni a magyar ügynek, hogy azon esetre, ha győzelmeink sora folytatódna, faktis kormánynak elismertessünk.

VI.

A magyar győzelmek nagy örömeire váltak barátainknak, kik ügyünk igazságáról már régen meg voltak győződve, a nagy közönség azonban csak a sikert szokta tekintetbe venni, s a jogot s igazságot akkor ismeri el legszívesebben, midőn az győzelmet aratott. Hennigson ugyan megakadott abban, hogy az egymást követő csatákat, Szolnok, Tápio-Bicske, Isaszegh, Gödöllő oly közel fekszenek egymáshoz s megjegyezte, hogy a magyarok tudnak ugyan

győzni, de nem tudják kihasználni győzelmöket. Mindenki azt várta most, hogy Görgey Bécs felé irányozza a sereget, útban feloldja Komárom ostromzárát s felhasználva a még mindig ki nem aludt forradalmi szenvedélyeket, Bécsset, a fővárost keríti magyar kézre s Budát és a békét ott szerzi meg a magyarnak. Mindenki megütközött azon, hogy Görgey, amint az ellenséget Nagy-Sarlónál még egyszer tökéletesen megverte s Komáromot felszabadította, visszafelé indult, Budának ostromára. Ezt nagy stratégiai hibának nézték, mert tudták már, hogy Windischgrätz megveretése után a bécsi udvar tüstént megkérte az orosz segedelmet, melynek ideje volt megérkezni az alatt, míg a magyar sereg Buda várának bevételel időt veszített.

Magyarországban az orosz beavatkozást kezdetben hihetetlennek tartották. Kossuth azt hitte, hogy Angolország ezt meg nem engedi, mások a korona méltóságának megalázását látták a külsegély elfogadásában; magok a conservatívek még most is úgy magyarázzák az orosz beavatkozást, hogy ez csak a debreczeni függetlenségi nyilatkozat következménye, tehát Kossuthnak tulajdonítandó, holott mi Angolországban már márczius végével tudtuk, hogy az osztrák az ajánlott orosz segedelmet rémületében elfogadta, nem tekintve méltóságának csorbulását. Az orosz czár örült az alkalomnak nemcsak azért, hogy a forradalmat elnyomhassa, melyet szomszédságában nem tűrhett, és nagyhatalmi állását Európa szemei előtt megerősíthesse, hanem főleg azért, hogy Ausztriában, melynek most önzetlenül a legnagyobb szolgálatot teszi, oly barátot szerezzen magának, mely keleti terveit elő fogja segíteni.

Az orosz beavatkozás mély benyomást tett Angolországban, a miniszterek ismerték horderejét, s tudták, hogy ez elébb-utóbb döntő befolyással fog bírni a keleti kérdésre, ennek pedig akkor még sokkal nagyobb fontosságot tulajdonítottak, mint most. Angolországnak több mohamedán alattvalója lévén Indiában, mint a szultánnak egész birodalmában, nem egyszer hallottam azon kifejezést, hogy Angolország a legelső muzulmán hatalom a világon, s a török szultán, mind a mellett, hogy Szunnita, mint a chalifák utódja, az összes muzulmán világnak vallásos feje még mindig. E szerint tehát a török barátság s a szultán gyámolítása a legnagyobb befolyással bír az indiai belpolitikára s eltekintve attól, hogy Angolország keres-

kedése az egész keletet meghódította az angol iparnak, holott Oroszország kereskedelmi politikája csaknem egészen kizárja a külföldi czikkeket, az indiai muzulmán nép megnyugtatóására mindig szükségesnek tartották megvédeni a szultánt, kinek tekintélyét még az afghánok és ind muzulmánok is elismerik; ugyanazért az angol kormány elve mindig az volt, hogy Indiát Konstantinápolyban kell megvédeni. Ezen hagyományos politikai elv csalhatatlanságát azonban újabb időben megtámadta a manchesteri iskola. Cobden volt az első, a ki nyíltan kimondta, hogy kár milliomokat költeni a keleti kérdés miatt s Oroszországgal farkasszemet nézni, az angol kereskedés meg fogja tartani fölényét az orosz ellenében mindenütt. Ellenben Urquhart volt a régi nézeteknek leggeniálisabb képviselője, a felvidéki skót, ki IV. Vilmos utolsó éveiben az udvarnál is befolyással bírt, Konstantinápolyba küldetett követségi titkárnak, s már is nagykövetnek volt designálva, midőn a király meghalt s Viktoria lépett a trónra. Ekkor Lord Palmerstonnak legelső sürgönye visszahívta Urquhartot, ki azóta a ravasz államférfinak legnagyobb ellensége maradt, és a parlamentben úgy mint az irodalomban folyvást felhívta az angolok figyelmét Oroszország terjeszkedésére. Urquhart annyira beleélte magát oroszellenes nézeteibe, s Lord Palmerstont folytonosan oly keményen vádolta orosz barátsággal, hogy az angol közvélemény ezt végre megúnta, s őt lángesze daczára is hóbortos, elégedetlen embernek tartotta. Ritka ügyességgel s a keletnek alapos ismeretével írt könyvei és czikkei azonban mindig nagy befolyást biztosítottak neki a közvéleményre, minélfogva kívántam megismerkedni vele. Elmentem Lord Dudley Stuarthoz s megkértem vezessen be Urquharthoz.

— Különös, hogy Urquhart épen ma éjjel a parlamentben szintén kifejezte kívánságát előttem, hogy önnel ismerkedtessem meg, — mondá Lord Dudley — holnap meg fogja találni lakásán dél tájban Clarges Streetben.

Odamentem s egy óra hosszat beszélgettem vele, nem tetszetünk egymásnak, nem tudtam még, hogy ő prófétának tartja magát s csalhatatlanságot igényel, nem tűr ellenmondást vagy beleszólást okoskodásaiba. Nemsokára azután ismét keletre ment s csak midőn egy évvel később visszatért, találkoztunk újra s barátokoztunk meg.

Az angol miniszterek megütköztek ugyan az orosz beavatkozá-

son Magyarországbán, s tudták, hogy ez mindenesetre török háborúra fog vezetni, de azért még sem tettek semmi lépést az osztrák monarchia gyengítésére, mert ebben látták kész szövetségesöket a keleti kérdésben, és tudták, hogy a háladatosságnak nincs helye a politikában, s hogy az érdekek végtére mégis győzni szoktak az indulatok fölött.

Cobden nemes lelke felháborodott az orosz beavatkozás felett, ő mindig a béke barátja volt, s természetes ellensége annak, hogy Angolország bármi idegen ügybe avatkozzék bele, tudta azonban, hogy háborút pénz nélkül viselni nem lehet s hogy bármely hatalom keresne pénzt, azt máshol, mint Angolországban, nem találja. Most is híre volt már a tőzsdén, hogy Oroszország nagy vasuti kölcsönt akart kötni, senki sem kételkedett abban, hogy a pénz nem annyira vasutakra, mint a sereg fizetésére s hadi költségre szükséges. Ez ellen tehát kezdett most agitálni Cobden, meetinget is tartott, melyben a béke érdekében felszólította az angolokat, ne adjanak soha kölcsön pénzt bárkinek hadi czélokra, s jelesen most ne az oroszoknak. Az öreg Lord Brougham azonban cynikus módon megjegyezte, hogy ha az isten s az ördög, ki szintén igen jó ház, a cityben egyszerre kölcsönt keresne, s az ördög egy perczenttel többet ígérne, bizonyosan nyertes volna a pályázatban. Magyar meetinget is tartottunk, nagy nehezen szereztünk erre elnököt, Salamons Aldermant, mert politikai notabilitás nem akarta magát a magyar ügygyel nyíltan azonosítani, mindamellett, hogy ez mindennap népszerűbb lett; az osztrákokat senki sem védte, mellettünk pedig minden héten jelentek meg új meg új vezérczikkek a hírlapokban.

VII.

Angolországban nem ismerik a farsangot, az aristokratia vidéken szokta tölteni házi tűzhelye mellett a karácsonyi ünnepeket, új év után azonban, midőn a parlament megnyílik, az úgynevezett társaság is bejő Londonba s az estélyek, koncertek, tánczmulatságok tartanak oly soká, mint a parlamenti ülés, azaz a nyári vadászati idény megnyitásáig. Az igazi tánczidény e szerint sokkal hosszabb, mint nálunk, s tetőpontját nem a tél rideg szakában, hanem a tavasz derekán s nyár kezdetén találja. Londoni mulatásom a seasonnal

összeesett, s gyakran kaptam meghívásokat elegáns estélyekre. Ezek többnyire nagyon is unalmasak voltak; az ember az előszobában a komornyiknak mondja meg nevét, vagy adja kártyáját, ez felnyitja az ajtót s bekiáltja eltorzított nevünket,* a házi asszony ott áll, nevünkön megszólít s kérdezi: hogy vagyunk, reményli jól, — ezzel vége a conversatióknak, mert más ember lép be, a társaság kevés helyre szorul, mert a régi aristokratia palotáin kívül a lakások Londonban nem különösen tágasak s ezekben mindenki unja magát tisztességesen. A párisiaknak igazságuk van, midőn azt tartják, hogy az angol csak akkor érzi magát jól, ha feszélyezve van (un anglais, pour être a son aise, doit être gêné). Ilyenek az úgynevezett routok, hol az emberek annyira össze vannak zsúfolva, mert a társaság nagyon is számos Londonban, hogy nem egyszer megtörtént rajtam, hogy egynéhányad magammal kimentünk és leültünk a felső emeletbe vezető lépcsőfokokra s ott mulattunk kisebb körben, hol nem kellett annyira izzadni, mint benn a teremben.

Voltak azonban itt is oly salonok, mint Párisban, hol az ember mindig érdekes társaságot talált, például Lady Morgannál, az öreg irlandi regényírónőnél, ki a huszas években egész Európában ismeretes volt s a reform idejében a whig-miniszterekkel jó lábon állt. Kis salonjában nagy meglepetésemre egy kis rajzot találtam üveg alatt, melyben feleségem művére ismertem. Lady Morgan a cseh fürdőkben találkozott vele több év előtt, s igen nagyra becsülte, azt azonban nem tudta, hogy azóta feleségem lett. Régi időkben Napoleon herceg, a későbbi császár, gyakori vendége volt az öreg Lady salonjának, még azon időben is, midőn megszegett becsületszava következtében, melyet Lajos Fülöp kormányának a strassburgi kaland után adott, hogy ellene többé nem conspirál, az angol társaságból kimaradt. A szép angol és ir kisasszonyok tréfálni véltek vele, midőn jövendőbeli császárságát üdvözltek, ő azt mindig komolyan vette s nem egyszer említette, meg van győződve, hogy csakugyan az lesz s anyja mostoha apjának császári koronáját fogja viselni. Egyébiránt inkább nehézkes némethez, mint szellemdús francziához hasonlított.

* Windischgrätz herceg például Prince Windowscratch, Püchler-Muskau, Prince Pickled-Mustard, gróf Festetics, Comte Fiddlesticks volt, mint gróf Andrassy M. Párisban le comte Enragé.

A muzeumba is sokat jártam, a xanthusi márványok teremét ez időtájt nyitották meg. Itt ismerkedtem meg Sir Charles Fellowssal, Lycia szerencsés kutatójával. Gazdag kőszén-kereskedőnek fia volt, ki apja halála után azt találta, hogy pénze elég van már, fel is hagyott üzletével s keresett módot, hogy hírnévre s társadalmi állásra tegyen szert.

Első kísérlete nem sikerült, megmászta a Montblancot s költséges rajzokkal és festményekkel díszített könyvben leírta ezen kalandját. De a kritika s a nagy közönség ezt alig vette észre, agyon hallgatta; keletre utazott tehát, hol Sandford barátunk őt Lyciára figyelmeztette, melyet századok óta semmi európai utazó nem látogatott meg. Fellows mindjárt odament, s vad rablók helyett érdekes görög domborműveket és templomromokat talált, ezeket lerajzoltatta, s Angolországban közzétette, mi a tudósok s a kormány figyelmét is annyira felkeltette, hogy hadi hajó küldetett ki, a megtalált domborművek átvitelére Londonba. Fellows ezen második expeditiójánál még több s nevezetesebb domborműveket ásatott ki. Scharf, ki mint rajzoló kísérte, lemásolta ezeket, sok sziklába vésett síremléket lemintáztak s mindez a british muzeum egyik nagy teremében állíttatott fel. A szerencsés felfedező megkapta a királynétől a lovagi címet és ezentúl Londonban a társaságnak s tudós köröknek egyik igen kedvelt egyénisége volt.

A muzeumban barátkoztam meg Birch Sámuel ügyes egyptológussal is, a fiatal Pooleal, kire a régi pénzek és gemmák bízva voltak, Lanenek, az egyptomi consulnak s arab tudósnak, az ezeregy éjszaka legjobb fordítójának unokaöccsével, Vaux-val s később Newtonnal, ki most az osztály élén áll s a mauzoleum s Knidos szoborműveit fedezte fel. Mindezek ritka előzékenységgel engedték meg a british muzeum kincseinek tanulmányozását s tartózkodás nélkül közölték velem nézeteiket s tapasztalataikat.

VIII.

Az olasz háborúnak vége volt, a novárai csata után Carlo Alberto lemondott a koronáról, Viktor Emánuel lépett a trónra s békét kötött Radeckyvel, melynek egyik pontja az átszökött magyar katonák kiadatását foglalta magában, kik Türr vezérlete alatt Piemont-

ban szervezkedtek. A kormány tüstént tudósította őket, hagyják el 24 óra alatt Olaszországot, lépjék át a francia határt, különben ki fognak szolgáltatni ellenségeiknek. Franciaországban Tocqueville lett külügyminiszter, Odilon Barrot szabadelvű miniszteriumában, de ezek Teleki minden erőlködése daczára meg nem engedték, hogy e csapat Franciaországban maradhasson, Calaisig kísértették zsandárokkal s onnét Angolországba küldettek által, kilenczvenen körülbelül s amint Southamptonba értek, mindjárt összegyűlt az angolok közt oly pénzösszeg, mely megengedte, hogy ezeket a legközelebbi keleti gőzösön Konstantinápolyba küldhessük, honnét, meg voltak győződve, megtalálják útjokat Magyarországra. Türr maga Londonban maradt. Nemsokára azután, a badeni felkelés hírére, Németországba sietett, s midőn a poroszok az országot elfoglalták, ismét visszajött; később az olaszokkal szövetkezett s végre maga is Konstantinápolyba ment, hol több évig szűk körülmények közt tengődött, de összeköttetését az európai sajtóval igen ügyesen tartotta fenn.

Julius kezdetén Teleki nagyon unszolt, menjek Párisba, Tocquevillenél be akart vezetni, mert reményekkel telve volt Tocqueville ismert szabadelvűségében, ki Lajos Fülöp kormányát soha szolgálni nem akarta, de most a köztársaság idejében Napoleon alatt elfogadta a miniszterséget. Egész Európa ismerte híres könyvét, melyben az éjszakamerikai államok demokratiáját philosophikus észszel s gyönyörű irálylyal lefestette. Teleki már régebben ismerte, bevezetett hozzá; nem találtuk hon, de felesége ott volt, angol születésű nő, ki szívesen fogadott, s elbeszélte nekünk, hogy a praesidens csak egy feltételt szabott férje elébe, tudniillik, hogy a már megkezdett római expeditió ügyeibe bele ne avatkozzék, mert ez kizárólag katonai ügy, ezen kívül szabad kezet enged minisztereinek minden egyéb viszonyokban.

Intettem Telekinek, hogy ideje elmenni. Elbucsuztunk, Teleki megkérdezett, miért türelmetlenkedtem, hiszen Tocqueville a mi jó barátunk, ismeri a magyar ügyet, s mégis jó lett volna őt bevárni, s nekem is személyesen megismerkedni vele.

— Nem várok tőle semmit, a praesidens okosabb mint Tocqueville, csak azért nevezte külügyminiszternek, hogy liberális reputációja által fedezze a római expeditiót; amint ennek vége lesz, elbo-

esátja a szabadelvü miniszteriumot s olyannal cseréli fel, mely jobban felel meg szándékának.

Másnapra híre terjedt, hogy az Assembléban nagy tüntetést fognak organizálni a római expeditió ellen, petitiókat gyűjtöttek s el volt határozva, hogy az összes népség fegyvertelenül, a legjobb rendben, Ledru-Rollin vezetése alatt az Assemblée elébe vonul s ott átadatja a petitiót. Sokan ebben egy új forradalomnak alkalmát látták s különösen a külföldi menekültek közt nagy volt az izgatottság, ők is csoportosan írták alá a kérvényt, sőt Ruge, a német demokrata, hozzánk is jött s kérte aláírásunkat, miután olaszok, németek, rumánok, spanyolok, oroszok s lengyelek már mind aláírták azt. Teleki megjegyezte, hogy a mi állásunk különbözik az övéktől, mert nálunk létezik törvényes kormány, mely a szabadság harcát folytatja az osztrákok ellen s a kormány nem tart bennünket menekülteknek, hanem egy eddig még el nem ismert, de mégis létező kormány képviselőinek. Nekünk sem érdekünk, sem utasításunk más nemzetek ügyébe beleavatkozni, ez nem magyar ügy, — nem írjuk alá a kérvényt. Másnap reggel nagy izgatottság uralkodott az utcákon, a nép sorakozott nagy processióban, déltájban meg is indult s ment előre, de a menet feje egyszerre lovas katonasággal találkozott, mely azt kezdetben lassan, azután mindig gyorsabban a rue Basse de Rampartba szoritotta, hol az utca színvonala különbözik s az alsó utca a felsőtől csaknem egy ölnyi magasságu fal által el van különözve. Ide szorult az egész roppant processió, nem volt választás, le kellett ugrani felülről s leugrottak egymásután, le is estek sokan, alant pedig szétkergette őket a policzia, az egész tüntetés vérontás nélkül neveltséges véget ért, a vezetők ellen pedig kiadatott az elfogatási parancs; menekülniök kellett. Mindazon idegenek, akik a kérvényt aláírták, kiutasították az országból. Ekkor jött Ledru-Rollin Párisba és Caussidière, az 1848-iki forradalom ismert rendőrfőnöke, ki a legvadabb radikálisokat használta fel a rendőrségbe, s amint mondta, a rendetlenséggel csinálta a rendet. Angolországban borkereskedővé lett s mint ilyen Lord Broughamhoz is eljött, ki a francia borokat nagyon kedvelte. Az öreg Lord tréfásan kérdezte, hogy miután rendetlenséggel csinálta annak idejében a rendet, mivel csinálja most a francia bort? «Angol pénzzel» — volt Caussidière rövid felelete.

Én a francia menekültekkel nem kerestem az összeköttetést Londonban, csak az egy Louis Blancal barátkoztam meg, kit a francia republikánusok mint socialistát kerültek, én benne csak a «Histoire de dix ans» szelleműs szerzőjét ismertem, és sokszor találkoztam vele a british muzeum olvasó-teremében, hol ő a francia első forradalom történelmét lelkiismeretesen tanulmányozta; mert nincs könyvtár Párisban sem, mely ezen időszakra oly nevezetes anyaggal birna, mint a british muzeum, tudniillik a forradalom egész ideje alatt Párisban megjelent minden röpiratok és falragaszok teljes gyűjteményét.

IX.

Hat hónapja mult már, hogy feleségemtől s kis gyermekeimtől Pesten elbucsúztam s azóta alig vettem hírt hollétökről. Bécsben apósomnál semmi biztost nem tudtak rólok, csak annyit, hogy Teréz az osztrák sereg közeledtével elhagyta Szécsényt, hogy márcziusban harmadik fiamat szülte, s hogy sikertelenül igyekezett kijönni az országból.

Junius kezdetén türelmetlenül kopogtak a ház ajtaján, s amint az felnyilt, feleségem borult nyakamba. Nagy volt az öröm, sokat kellett egymásnak elbeszelnünk, csak ő általa kaptam hű képét a magyar viszonyoknak. Amint Pestről elmentem, ő is Szécsénybe ment vissza. Tíz napot a legnagyobb izgatottságban töltött, mert hírt rólam nem kapott, sőt egyszer azt is hozták a bécsi lapok, hogy engemet elfogták és Bécsbe bevittek. Feleségem kétségbeesett, de szerencsére ugyanaz nap vette a tudósítást, hogy Boroszlóban megérkeztem. A magyar, a kit Bécsbe bevittek, Zsedényi volt, kit hibából elfogtak s tüstént kibocsátottak. Teréz az osztrákok elől Gömör vármegyébe menekült először atyafiakhoz, de ezek annyira megijedtek lehető compromittálásuktól, hogy náluk maradása nem volt, idegenek viselték magokat jobban, végre Coburg herczeg jószágán, Balogon talált menedéket, s gyöngéd ápolást. Itt született Gyula fiam. Azalatt bekövetkeztek a győzelmek. Feleségem visszament Szécsénybe, azt találta, hogy a cselédek és szomszédok nem igen biztak visszajövetelében s a bútorokat s egyéb holmit elvivegették, azon ürügy alatt, hogy az osztrákok elől mentik meg. Debreczenben Irányi interpellatiót tett Kossuthhoz távozásom iránt, mire

Kossuth kitérő feleletet adott, hogy elindulásom tudta nélkül történt. Feleségem, ki Kossuth leveleit ismerte, melyeket nekem általadott, tüstént Debreczenbe ment és felvilágosítást kért, mire Kossuth megmutatta neki kinevezési okmányomat a kormány képviselőjévé Angolországban. Útba is igazította, mikép lehessen külföldre jutni, ha Karlsbadba megyen, Lichtenstein fog neki szerezni útlevelet külföldre. Pesten május végével Emichné volt szíves őt áruhában, lenyírt hajjal magával Karlsbadba vinni, mi sok kellemetlenséggel járt, mert az osztrák rendőrség minden magyar nőben az ellenség kémét látta s ismeretes volt durvaságáról még a nők iránt is, betegnek kellett magát tetetni s a szobában maradni, hogy meg ne ismerjék. A fürdőben hiába várt a külföldi útlevele, ilyen nem volt kieszközölhető, vissza kellett mennie. Júniusban végre megtudta feleségem, hogy a porosz Gall, ki több év óta Magyarországon szeszgyárakat állított a földbirtokosoknak, feleségével végkép el akarja hagyni az országot, melyben keresete megszűnt, s hogy e célra sikerült neki útlevelet kapni. Feleségem idegen név alatt hozzájuk csatlakozott, megigérvén, hogy az egész társaság útköltségeit megfizeti a Rajnáig, a hová szándékoztak, mire a német szívesen reáállt. Az osztrák határon megállították őket s több napig nem engedték a tovább utazást, de miután Gall követelte, hogy vagy bocsássák tovább vagy fizessék veszteglési költségeit, végre mégis megengedték az út folytatását. Így jutott Teréz külföldre s éjjel-nappal elsietett hozzám. Gyermekeinket a hű Tanárky Gyulára bízta, jószágigazgatónkra, ki őt gömörvármegyei bujdosásában elnem hagyta s most a gyermekek felvigyázatát vállalta magára mindaddig, míg alkalom nyilhatnék, hogy ők is kijöhessenek. Teréz beszélte el nekem a viszályt, mely Görgey és Kossuth közt keletkezett és hogy Szemere sem híve a kormányzónak. Volt elégületlenség a táblabírák közt azért is, hogy Kossuth családja a királyi páholyban jelent meg a pesti színházban s hogy a kormányzónak katonai környezete van, hogy udvaroncok veszik körül, kik nehezítik a hozzájuthatást, de mindamellet csak ő az egyedüli ember, kiben a nép bízik, s hogy lángesze óriásilag kiemeli az irigy politikusok és elégedetlen tábornokok felett. Kossuth még Nyáryban sem bízhatik, ki egy oly párt élén áll, mely a kiegyezkedés lehetőségében még mindig hisz, sőt ez még Görgeynek is reménye, s azért veszett el oly sok

idő a nagysarlói csata óta, pedig ezalatt újra szervezkedett nemcsak a mi seregünk, hanem az osztrák is, melyhez mostan hozzájárul az orosz.

Feleségem igen hamar beleélte magát az angol szokásokba, Landsdownehouseban és Sir Charles Lyelléknél mindig szívesen látott vendég volt s ezek által a társaságba bejutott, és kedvessége által ugyanannyi barátot szerzett Magyarországnak a magasabb körökben, mint mi, hírlapi czikkek által, a népnél.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

A CATASTROPHA.

Augusztustól októberig.

I.

Mi még mindig nagy reményekkel voltunk, ámbár az oroszok tovább s tovább nyomultak az országba s a kormány Pestet másodszor is elhagyta. Klapkának gyöngyörű győzelme Komárom alatt, a hol ő, az ostromlott, az ostromló sereget tökéletesen szétverte, s Perczelnek s Vetternek szerencsés hadjárata Bácskában, hol Jellasichot visszaűzték a Dráván túl, örömmel töltötte lelkünket. Nem hittünk az angol államférfiak szavának, kik nem kételkedtek végromlásunkon. Róma és Velenceze eleste után Magyarország volt a szabadság utolsó bástyája a continensen, bevételét az orosz birodalom erejének igénybe vételével bizonyosnak tartották s csak azon aggódtak, hogy az orosz beavatkozás árában az osztrák monarchia Oroszországgal szövetkezik a keleti kérdés feltámasztására.

Mi még mindig nem akartuk elhinni végveszélyünket, biztunk Dembinski és Görgey seregében, midőn Lord Dudley Stuart egy nap egész leverve hozzánk jött s elbeszélte, hogy a kormány biztos tudósítással bír, hogy az osztrákok megverték a magyarokat Temesvár alatt és Görgey letette a fegyvert az orosz sereg előtt, hogy Kossuth Törökországba menekedett, hogy tábornokaink tisztességes fogságban vannak Paskievics seregénél.

Megrémültem. A közönség még egy egész hétig kételkedett ezen csaknem hihetetlen események felett, mert csak imént olvasta a komáromi s hegyesi győzelemhíreket, de most rosszabbra is el kellett készülnünk; hallottuk, hogy a törökök tisztességesen fogadták ugyan a menekülteket, azonban az osztrák és orosz követ követelik a forradalom fejének kiadatását Konstantinápolyban, s midőn a szultán ezt nemeslelkűen megtagadta, háborúval is fenyegették.

Sokan hazánkfiai közül, kik tudták, hogy a török a korán parancsai szerint még a legnagyobb pressió alatt sem fogja kiadni hitsorsosait a hitetleneknek, török vallásra mentek át, felkiáltván, hogy: «egy az isten és Mahommed prófétája.» Ezek tüstént török szolgálatba fogadtattak. Bem világosan kijelentette, hogy ő egész életében Oroszország ellensége volt, ez volt mindig az ő vallása, most tehát szívesen törökké lesz, mert tudja, hogy a szultán soha nem lehet oroszbarát. Tudtuk, hogy Kossuth és Szemere s politikai notabilitásaink soha ily lépést elkövetni nem fognak, s lépéseket tettünk az angol minisztereknél, akadályozzák meg ezeknek kiadatását. Lord Palmerston azonban azt izente, hogy figyelmeztetésünk nem volt szükséges, mindjárt első pillanatban sürgönyt küldött az angol követnek Konstantinápolyba, hogy a szultánt biztosítsa Angolország egész hadieréjéről azon esetre, ha az osztrák és orosz folytatnák pressiójukat, de a szultán be nem várta ezen biztosítást s a nélkül is kijelentette, hogy kész vendégeit fegyveres erővel is megvédeni, a török mindig tiszteli a vendégjogot, s azt soha meg nem sértette. Csak annyiban engedett a pressiónak, hogy a menekülteket Sumlába bellebbezte, nem engedte, hogy Konstantinápolyba jöjjenek s nem akadályozta Hauslab generalist, ki rábírt a közlegénység nagy részét, hogy az hazájába menjen vissza. Később Sumlából is tovább kellett vándorolni a menekülteknek, Örményország fensíkjára Kutahiába, hol tisztességes fogságban, tisztességes ellátással és fizetéssel még két évig le voltak tartóztatva.

II.

Lassan, lassan eltompúlt az első fájdalom; hallottuk, hogy az oroszok jól bánnak a fogoly magyar tábornokokkal, reméltük, hogy a csatamezőn folyt vér után a vérpad nem fog követelni új áldozatokat, ámbár Windischgrätz első benyomulásánál nem tapasztaltuk az osztrák kegyelmét s láttuk, hogy báró Mednyánszky, Ordódy, Giron s mások halállal fizették hazafiságuknak árát. Még az sem ijesztett meg, hogy Abancourt és Voronieczky agyonlövettek, lengyelek voltak, nem magyarok, ezeket nem védte az orosz.

Mi azon voltunk most, hogy berendezhessük magunkat mint számüzöttek, s lakást fogadtunk egy erős mértföldnyire a város köz-

pontjától a Saint-Petersburg place-en a Hyde-park és Kensington-garden közelében, mert feleségem kinyilatkoztatta, hogy minden nélkülözésre kész, csak az egyet kívánja, legyen kert és jó levegő szomszédságunkban.

London távoleső városrészei olyanok, mint a magyar kis városok, a Bayswateri nyárspolgárok akarták tehát tudni, hogy kik azon új szomszédok, mert látszik rajtuk, hogy nem angolok, s elmentek a mézvároshoz s pékhez tudakozódni, minőféle emberek lehetünk mi. Azt felelték:

— Nagy urak lehetnek, de nagyon szegények, mert magunk is láttuk, hogy az öreg miniszter Lord Landsdowne már kétszer kilovagolt hozzájuk s meglátogatta őket kis hajlékukban; de nagyon szegények lehetnek, mert tartozásaikat minden héten ki szokták fizetni, tehát tudják, hogy hitelük nincs.

A közlekedés Magyarországgal Bécsen keresztül most valahára megnyílt. Fejérvárytól is kaptam levelet, de anyósom annyira félt a rendőrség felvigyázatától, hogy egész sorokat vágott ki vagy kitörölt a levélből, mielőtt ezt hozzánk átküldte, mi engemet különösen bosszantott, mert mindig azt gondoltam, hogy épen az volt a legérdekesebb a mi ki lett vágva, pedig mi a magyar-osztrák határon Bécsbe juthatott, az Bécsből is Londonba biztosan eljuthatott volna. Egyébiránt még Fejérváryt is, midőn egyszer Bécsbe felment, a policziára vitték, a mi az öreg urat roppantul meghatotta, házi fogságban volt egy pár napig s csak úgy engedték visszatértét Pestre, ha becsületszávára megigéri, hogy minden összeköttetést megszüntet velem. Orosz József már júliusban jött meg Londonba, compromittálnak érezte magát és megszökött, ő beszélt el nekünk, hogy Henszlmann elfogott, hogy Szontágh Palit vasra verték s várfogságba vitték, szóval: hogy rémuralom uralkodik.

Anyósom lépéseket tett a bécsi minisztereknél, engedjék meg, hogy három kis unokája, kik közt a legidősebb csak három éves, Londonba küldethessenek szüleikhez. Schmerling, ki régebben a Walter-házban sok estélyt töltött, mint miniszter azt felelte, sajnálja, hogy Pulszky Ferencz gyermekei iránt nem lehet emberiségi tekintettel lenni. A gyerekeknek ezentúl is lappangani kellett, a Kosuthéit csakugyan elfogták s őrizet alatt tartották.

Lord Landsdowne mindig igen szíves volt irántunk, kérdezett,

miből fogunk élni, feleltem: tollamból, mire ő megjegyezte, hogy ez keserves egy élet idegennek s hogy ő szívesen nyit nekünk hitelt bankáránál. Én ezen nemeslelkű ajánlatot el nem fogadtam, megmondtam, hogy nem csinállok oly adósságot, melyről nem tudom, vajjon megfizethetem-e? Erre az öreg marquess megjegyezte, hogy valószínűleg mi is vissza fogunk majd egyszer kerülni s jószágaink birtokába jutni. Angolország sok menekültet és száműzöttet látott már, ezek száz év óta szokott vendégei az angol népnek, nem is említve a régiebket, itt voltak a francia royalisták, a forradalom kiütése óta; midőn ezek visszamentek, jöttek a száműzött regicidek, a spanyol cortes tagjai, a portugali liberálisok; mindezek előbb-utóbb visszakerültek hazájokba. 31-ben érkeztek a lengyelek, kiket a parlament is gyámolít, mint előbb a francziákat, utánok olaszok, németek, oláhok stb. Ugyanazért ne várjunk valami rendkívüli rokonszenvet az angoloktól, ha a magyarok száma meg is szaporodik külföldön; szerencsétlen állapotukat megszokta az angol, a londoni nyárspolgár nagyon is ismeri a menekülteket és száműzötteket, s nem igen szereti az idegeneket, kik máskép öltözködnek, más nyelvet beszélnek, s nem úgy borotválkoznak mint ők.

III.

Nem tudtuk megfogni, hogy Görgey Világosnál nem kötött ki semmi feltételt s bízott a győzők nagylelkűségében, holott tudhatta, hogy a népsereget, s tisztjeit máskép nézik mint a szaksereget, mely iránt mindig rokonszenvvel viseltetnek. A forradalmi vezérek nem számolhatnak hasonló tekintetekre mint bármi más ellenség vezérei, ők a legitim fejedelmek szemében mindig rebellesek maradnak; de Komárom állt még s reméltük, hogy Klapka nem adja meg magát feltétel nélkül. Szeptember végével megtudtuk, hogy a komáromi várórság, miután Pétervárad is megadta magát, alkudozásba lépett az ostromlókkal s hogy végre, miután ezek világosan kikötötték, hogy csak az őrség számára történhetik alkú, de nem az országera, Klapka is minden katonai becsülettel átadta a várt. Tisztjeinek rangja elismertetett, a legénységnek további katonaság alóli mentessége biztosított, az őrsereg kezében levő papírpénzt teljes értékben beváltották, a tiszteknek háborítatlan megmaradását az

országban megengedték, csak Klapka és Ujházy voltak az alól kivéve, kiknek el kellett hagyni a hazát. Azt hittük, hogy ezen alkú bezárja a magyar forradalom történetét elég tisztességesen, a katonai becsület teljes megmentésével. Könnyebben lélekzettünk fel. Annál rémítőbb volt csalatkozásunk, midőn kevés nappal később hallottuk, hogy október 6-án tizenhárom tábornok végeztetett ki Aradon s utánok Batthyányi Lajos, báró Jeszenák, báró Perényi Zsigmond, Csányi László, és hogy oly sokan a hazafiak közül hol az akasztófán haltak meg, hol puskaporra és ólomra kegyelmeztettek meg. Úgy látszott a római proscriptiók ideje került vissza. Borzadás fogta el a civilizált világot.

OSZK

Nemzeti Széchényi Könyvtár

GRÓF TELEKI LÁSZLÓ LEVELEI.

Áprilistől szeptemberig.

Mit mindent tettünk külföldön, mit terveztünk, mit reménylünk s reményeink mennyiszer csalódtak, ezt legjobban láthatni gróf Teleki Lászlónak azon időben hozzám intézett leveleiből, melyek a közvetlenség érdekével bírván, hívebb képét adják akkori tevékenységünknek, mint a mit harmincz évvel később emlékezetemből írok.

1.

Páris, ápril 22. 1849.

Kedves barátom! — Valóban nem tudom még mit írjak s mint kezdjem — sok írni valóm van, de mind csak embryo, csak chaos. A magyarhoni dolgok jól folynak a mint tudod, a török igen haragszik az osztrákra és oroszra és igen energikus lépésekre kész. Magam akartam menni Konstantinápolyba, mert igen szükséges, hogy valaki ott legyen, de igen beteg vagyok és úgy szólván tehetetlen, naponkint hányok, meglehet, hogy a tengeri út még tehetlenebbé teend. Kit küldjek, még alig tudom. Irinyi, Szarvadi és Splényi közt van a választásom, de Irinyi ott is semmit sem teend, Szarvadi itt szükséges, Splényiben nem bízom. Pedig ott hihetőleg fontosabb teendőink lesznek mint itt, ott sokat, mindent reménylhetni, még a szláv dolgok elintézésére is igen helyes pont lesz Konstantinápoly. Hatalmas ajánló leveleket szerzendek annak ki oda megy. De valóban alig van kit, ez nagy szerencsétlenség! A francia sajtó, vehetted észre, igen javult, különösen a «*Presse*» ír gyönyörű híreket és jól közöl. Il faut passer en avant — et j'y tâche de mon mieux. — Szükséges-e, hogy a londoni követhoz

ajánló levelet küldjek? Könnyen szerezhetek Czartoriszkytól és útján. Czartoriszky igen jó irányban működik a töröknél, ott in loco ottani agense Czajka * által. Te már egyébiránt, mint írod, a török követtel a legjobb viszonyban vagy. Az a tűzpont, ott könnyen lehet gyujtani, meg Poroszhonban is, mely mindinkább ellenséges lábbon kezd lenni Ausztriával, a mint felelete bizonyítja az osztrák nótára. Adja isten, hogy az a bizonyos osztrák nóta Ausztria hattyúdala legyen! Pest nemsokára bizonyosan be leszzen véve. Még eddig az itteni kormány igen hideg, belügyi kérdésekkel van elfoglalva. Igen szükséges volna, hogy azon bizonyos nővel ** itten (de ne említsd senkinek) találkozzál. Egyenes írott megbízása van Kossuthtól, de szóval kell mindent eligazítani. Írj egy körülményes levelet, melyet vele per extensum közölhessek. De minden esetre legjobb volna, ha magad jöhetnél, habár csak egy napra is. Pénzre van-e szükséged? Ha van, írd meg s írd meg mennyire? — Tegnap kaptam leveledet, látod nem kések reá felelni. Isten veled. Ma beteg vagyok. Holnap ismét írok. De egekre kérlek, ha lehet, jőjj, siess. A congréve rakétákra nézve közöljek-e valamit a kormánynyal? megteszem. Sokféle írni valóm van még, de betegségem nem engedi, hogy leveletem tovább folytassam.

Híved

Teleki.

2.

Páris, ápril 30.

Kedves barátom! — Sietve írok egy pár szót. Igen jó volna, ha jönnél. E fontos körülmények közt beszélni kellene egymással. Még itt van a bizonyos nő, üzenünk kellenék, még pedig sokat, Kossuthnak. Ha mindjárt jössz, nem késő. Ma ismét a miniszterrel akarok szólni. Brochuret is írtam, egészen magam, az orosz interventióról. A hírlapok itt jól vannak informálva; a «Pressé»-t is informáltatom egy biztos ember által, már jóra fordult. Ma fogok Girardin úrral személyesen megismerkedni, Sala által, kit ismersz. Splényit csakugyan el akarom küldeni Konstantinápolyba. Ha semmi nem jön közbe, küldj neki ajánló leveleket sietve —

* Czajkovszky lengyel író, később Sadyk basa.

** Mérey Mórné.

kérlek, ha lehet jőjj, ha nem, írj. Sokat kell üzennem Kossuthnak. Meglehet kevés idő mulva magam megyek Pestre Circourt nagyon meg van elégedve leveleddel. Isten veled. Megmutattam neki munkámat, mitsem javított benne, egyetlenegy szót sem véve ki, s meg van elégedve. Isten veled. Az ajánló leveleket Splényinek ajánlom figyelmébe, de küldd minél előbb, különben megkésünk. A török követtel igen jól vagyok. Holnap körülményesebben. Isten veled. Híved
Teleki.

3.

Kedves barátom! — Mit íráll, közlöm az elnökkel (Kossuthnal). A dolgok itt is jól folynak. Kallimachi* igen dühös, nem akarja, hogy a porta az orosz nyomást tovább tűrje s ez értelemben agitál, írt is már. Igen kívánja, hogy ágenst küldjek. Küldök is en attendant, míg kormányunk ama helyet betöltendi egyenes kinevezés által. Splényit küldöm, mert nem tudok mást küldeni, ámbár ez ember napról napra kevésbbé tetszik, igen-igen költő. A turini költségek fejében az 5500 frankon felül, melyeket innen küldtem, a 3000 frankon felül, melyet a piemonti kormánytól kapott, még 5200 frankot követel tőlem, s ezek közt van 3000 frankot érő hintó és fényes egyenruha. — Ich darf es nicht applacidiren. Kormányunkat tudósítom.

Száztíz szökevény katona érkezett meg Toulonban Piemontból, ezeket a piemonti udvar nem akarja tovább tartani, a francia kormány enrollirozni szeretné, de csak Algierba küldheti, a legion étrangèrebe, oda pedig nem akarnak menni. Tehát ha nem akarjuk, hogy zsványokká váljanak, tartanunk kell őket. De ha én tartom, minden pénzt oda kell fordítanom és akkor a haza dolgai háttérbe szorulandnak.

(A levél folytatása francia. — Fordításban adjuk).

Ámbár a könyörületesség egészen keresztény erény, melyet Krisztus minden evangeliumunkban parancsol, jobban szeretek hazafi lenni, ha erről le kell mondani, hogy azt gyakoroljuk. Egyébiránt igyekszem jól elrendezni a dolgokat, beszélgettem már rólok a külügyminiszterrel, s még fogok beszélni, s folytonosan

* A török követ Párisban.

ismét beszélek, de Isten tudja mire vezet mindez. Tudtára kellett adnom kormányomnak, az ő dolga ezen ügyben véglegesen határozni. — Tegnap elég érdekes beszélgetésem volt Drouyn de L'huys-sal, kit kétszer láttam. Ijesztettem egy kicsit, úgy hogy most is fázik tőle. Megmondtam neki: olyanok leszünk ezentúl, a milyeneknek Európa kívánja hogy legyünk. Leszünk a mik mindig voltunk, az okos szabadság és rend védői, a jogosságéi, hiszen ezen térre álltunk, és Ausztria az, mely ellenünk a forradalmi tért választotta. De ha mi nem tettünk, ha bennünket tönkre akarnak tenni az orosz beavatkozás által, ha tovább összekulcsolt körökkel semmit sem tesznek ezen szerencsétlen beavatkozás megakadályozására, mely meg fogja ölni Ausztriát a helyett, hogy megmentené, mi forradalmi propagandát csinálunk majd, fellázítjuk a lengyeleket, fellázítjuk Németországot, mert e lesz egyetlen eszközünk a menekvésre, s harczunk azért még sem válik pártharczczá, nemzeti harcz fog maradni, ugyanazon okból, hogy ez az egyetlen mód a haza megmentésére. És meglátja a miniszter úr mit jelentsen a forradalmi propaganda, melyet egy győzelmes, jól szervezett, közel kétszázezerre menő sereg támogat. Nem vagyunk mi olaszok! Önhöz fordultam, mert ugyanazon közös párthoz tartozunk, azon párthoz, mely a rendet a szabadsághoz fűzi, ehhez tartozik Kossuth is (kinek azután panegyristájává lettem). Mindez, úgy látszott, mély benyomást tett a miniszterre, igen szívélyesen kezemet szorítva megígérte, hogy komolyan fog ezen nevezetes kérdéssel foglalkozni, megígérte, hogy egy másik hatalmassággal értekezni fog azon czélból, hogy minden idegen elem beavatkozása kizárás-sék, s mediátióra előkészíttessék a talaj. Meg is kért, hogy minél többször látogassam meg. Én részemről rendelkezésére tettem magamat, s megígértem, hogy magam kész vagyok, ha szükséges, kormányomnak megvinni a negotiátiók hírét, melyek a francia köztársaság auspiciumai alatt kezdetnek meg. — Ime két beszélgetésem eredménye, s most azon vagyok, hogy verjem a vasat, míg meleg. — Szóltam Emile Girardinnal, ki igen szívesen fogadott, informáltam több képviselőt, mások közt l'Herbette-t és Tocqueville-t, ki többször látogat, közrebocsátok egy brochuret az orosz beavatkozásról, melyben azt mint európai kérdést tárgyalom. Két nap mulva ki fog jönni röpiratalakban, de ha lehet betétem a

«Presse»-be, mindent tettem, a mit tehettem, a publikum már is jobban van informálva, minden hírlap visszajő hozzánk, s meg-egyez abban, hogy ezentúl nem lesz ellenségünk. Gerandó meg-érkezett, nagy dolgok fognak történni, készüljünk! Isten veled!

Páris, május 2-án.

Híved

Teleki.

4.

Kedves barátom! — Sietve írok, mert épen most expediálok Splényi instructióját és igen nervozus vagyok és kifogytam időm-ből. Az általad ígért ajánló levelek Splényi számára végre csak-ugyan nem érkeztek meg, igyekezzél legalább azon, hogy Konstan-tinápolyban kapja meg. Az orosz interventióról írt kis brochure-met, melyet hetenként folytatni szándékozom, Szarvadi által megküldöttem neked. Jó volna talán az angol hírlapok valamelyi-kébe fölvétetni. Mit utolsó leveledben említettél a magyar és ide-geen fajú vezérekre nézve seregeinkben, nem tartanám czélszerűnek hírlapokban közölni, mert mentül inkább hiszik, hogy a különféle fajok velünk egyesültek, annál nagyobb vélemények lesznek itt az emberek helyzetünk fontossága és hatalmunk befolyása iránt. E véleményt most gyengíteni nem volna czélszerű, azonkívül a szláv hiúságra is tekintettel kell lennünk. Angolhon, úgy hiszem, mit sem teszen az orosz interventió irányában, csak beszél. Ha az oroszokat megverjük, aztán nem lesz rájuk szükségünk. Frankhon e tekintetben mit teend, nem tudom, annyi bizonyos, hogy dol-gainkkal foglalkozik, de tőle nem várhatni erélyes lépést. Isten veled, kedves barátom! Irataid Saudfordnál vannak, majd átve-szem, eddig nem volt időm. Bocsánatot, hogy ily roppant európai események közepette egy pár napig ez iratokról meg tudék feled-kezni. Az ausztriai ház ellen kimondott déchéancenak itt minden pártnál jó hatása volt. Az orosz interventió után e lépést min-denki természetesnek találja. Isten veled!

Híved

Páris, május 7-én.

Teleki.

5.

Kedves barátom! — Épen most történtek a francia kamará-ban interpellatiók az orosz interventió ügyében. Drouyn de L'huys igen jól felelt, azt mondta, hogy a dolgot igen fontosnak tekinti,

hogy ennek megakadályoztatására és a civilizáció ügyének biztosítására mindenütt megtétettek a szükséges lépések, hogy e tekintetben negotiátiók vannak már kezdve, s ha szükség lesz s azon úton, melyen a dolgot a miniszterium elintézni kívánta, akadályokra találna, azoknak elhárítására a kamarához folyamodandik, neki a dolgok állását voltakép előterjesztve. Én ezt meg fogom köszönni Drouyn de L'huys-nél, de Angolhonban is föl lehetne használni, mit gondolsz? Még egy tervet — de erről senkinek szót sem — Aumale herceget Fülöp Lajos fiát talán engagirozni lehetne magyarhonbani katonáskodásra, vele igen sok francia tiszt menne, kit e nélkül nem lehetne elindulásra bírni. Ottlétének nagy morális hatása volna, a nélkül, hogy bármire is előre engagiroznók magunkat. De nekem e tekintetben semmi instructióm nincs, ismerem e kérdéses lépés ellen felhozható argumentumokat. De úgy hiszem, ilyesmit próbálni lehetne. Írd meg tüstént véleményedet. Sala kész Aumale hercezeghez útnak indulni, mihelyt kívánom, ajánlkozott. De senkinek egy szót sem! mert ily dolog által könnyen compromittáltathatnánk Isten veled!

Híved

Páris, május 12. 1849.

Teleki.

Leveleidet, úgy gondolom, mind vettem, a többiek közt az ajánló levelet is Stratford Canninghoz (Splényi számára), igen köszönöm.

6.

Kedves barátom! — Ég a fejem, szívem vérével írok, örülök, annyit beszéltem, hogy alig lélegzek. Csernátony itt van, nem szabad tudni nevét, de itt van, Kossuthtól levelet hozott Louis Napoleonhoz, úgy van írva, hogy nem tudom beadni. A déchéance igaz. Egekre kérlek, jer, habár csak egy napra is, sokat kell beszélnünk. Meg vagy-e elégedve köszönetemmel; most megyek ismét . . . Drouyn de L'huys-hoz. Jer, jer, jer!

Híved

Páris, május 14-én.

Teleki.

7.

Kedves barátom! — Branyiczky nálad volt-e? Nagy tervei vannak ugy-e? alig sikerülhet. Fredonival nem szólhattam, mert nincs Párisban, holnap, hiszem, találkozhatom vele s a hajó dolgát tüstént megízenem, mihelyt tudom. Pénzre van szükségünk, még pedig milliókra, mert a Branyiczky alkalmát fegyvertransportra is föl lehetne használni. Ügyekezéssel kölesönt eszközölni. Itt nem lehet. Szólj Branyiczkyval is eziránt. Itt Bugeaudról szólnak. A mozgás napról napra hihetőbb. Ledru-Rollinnel igen jól vagyok, új ismeretséget is kötöttem. Míg Odillon Barrot miniszter marad, nem lesz coup d'état, mert ő becsületes ember. Szerdán én is küldeni akarok futárt, használd. Irok neked Fehér* által, ki holnap megyen, használok a te futárodát is. Ir Némethonba,** igen szükséges, hogy ők francia interventiót kérjenek, ha még nem késő. Isten veled!

Hív barátod

Páris, május 17-én.

Teleki.

8.

Kedves barátom! — Mit mondasz a dolgok itteni állásához? Erősen közeledünk a háborúhoz, ha nyolcz nap alatt nem változik meg teljesen a kormány politikája, úgy bizonyos szerintem, hogy Frankhon Ledru-Rollin kezére kerül. Járok-kelek egész nap; már most csakugyan nem lehet időt vesztenünk. Itt a sympathia még mindig nagy, csak a Szemere szerencsétlen beszéde következményeitől félek; ha igaz, hogy tartotta, kezeink kötve lesznek! Conservatívekre ezután keveset hathatunk, neked is sok bajod lesz. Olvastad-e a hírlapokban Drouyn de L'huyshéz írt közleményemet? kijelentettem, hogy a kormányforma iránt még nem határoztunk. Az «Opinion Publique» a német lapok híreinek ellenében föl is idézi szavaimat. Azután még a nemzetiségek jogai méltánylásáról és testvériségéről is ejtettem egy pár szót. Helyesled-e? Német-honról kell most gondoskodnunk, küldendek oda valakit, azon leszek, hogy az orosz interventió irányában — mert orosz és porosz mindegy, — fényes küldöttség által francia interventiót kérje-

* Csernátony.

** Frankfurtba.

nek (!), most van ideje tenni. Tán ideje volna már egy a francia nemzethez intézendő proklamáció. Csak istenért mindezekkel meg ne késnének. Adieu, kedves barátom. Könyörgök, írj minél előbb.

Hív barátod

Páris, május 24. 1849.

Teleki.

U. I. Ha csak a vörös kokárda használhat — fölteszem fejemre s igen félek, hogy más pártból sietős segílyt nem reménylhetünk. Ha igaz, hogy Maréchal Bugeaud lesz Odillon Barrot utódja, úgy Bonapartei coup d'état küszöbén állunk, mert az úgynevezett mérseklettek előtt két út áll: vagy liberális miniszterium és háború, vagy Bugeaud és coup d'état. A coup d'état azonban nem sikerülhet, és azután a vöröseknak kell következni kétségtelenül.

9.

Kedves barátom! — Igen egyforma szempontból szemléljük s ítéljük a tárgyakat. Magam is úgy vélem, Drouyn de L'huystól nem sokat reménylhetni, de ő nem maradhat meg. Biztos tudomásom van a felől, hogy Barrot sem szenvedheti őt. Barrot sokkal jobb ember, mint a többiek, legalább becsületes és coup d'état nem akar, a többiektől kitelik. A vöröseknél mind hiszik: az elnök hülye. Itt a közvélemény mindinkább mellettünk nyilatkozik, lehetetlen, hogy a kormány ezentúl is azt a politikát kövesse, melyet eddig követett. Itt a háborút kevés idő alatt kikerülhetetlennek hiszik; szóltam hosszasan mind Cavaignac, mind Lamoricière vezérekkel, ezek is úgy látják. Tenni akarnak, minél előbb mellettünk, de kezeik kötvék. A legislative szerintük energikus határozatokat hozand, mert az az akadály, hogy a Constituante holt tetem, így hívja Lamoricière. Bizonyos, hogy, ha előre meg tudjuk verni az oroszokat, úgy Frankhon az intervenció további folytatását megakadályozandja, s ha ez nem lehetne, háborút izend az osztráknak és oroszoknak. Nem volna-e lehetséges arra bírni az angolokat, hogy az orosz-török frígyet felbontassák? Ilyesmit már olvastam a hírlapokban, de nekem kacsának látszik. Ledru-Rollinnel már szoros barátságban vagyok, igen jól fogad, min nagyon örvendek, mert aligha nemsokára, legfőlebb tíz nap alatt reá kerül a sor. Az úgynevezett becsületes emberek csak azon esetre lehetnének még

ezentúl kormányon, ha a mostanitól egészen különböző politikát követnének, különben akár coup d'état-val, akár a nélkül minden-
 esetre megbuknak és hazájokat a vörösek kezére játsszák. — Mit
 Szemere beszédéről olvastam, nem lehet igaz! lehetetlen, hogy oly
 boldogtalanságokat mondott volna! ez Kossuth tudósításaival
 merőben ellenkezik. Kossuth nekem egyenesen kijelentette, hogy
 a kormányforma iránt még nem határoznak. Olvastad-e a déché-
 ance iránti oklevelet a hírlapokban? Mérsékeltem a kifejezéseket s
 a népek testvériségéről is ejtettem szót. Meg lehetne ígérni Angliá-
 nak, hogy, ha az orosz interventiót rögtön megakadályozza, mi
 minden befolyásunkat oda fordítandjuk, hogy a republikát nálunk
 megakadályozzuk, s hiszem, hogy ha akarjuk, megtehetjük.
 A déchéance-t Angolhonban is ki kellene mondanod, kérek, tedd
 meg, iktasd a hírlapokba, bizonyosan jó hatása lesz.

Németországra különösen kell figyelniünk. A francziák mind
 azt hiszik, Ledrut sem véve ki, hogy a francia interventió az
 ottani mozgalmakat, a német nemzet féltékenysége miatt, akadá-
 lyozná. Nincs más mód, mint arra bírni a Nationalversammlun-
 got, hogy francia interventiót kérjenek s e végett fényes küldött-
 séget küldjenek ide (!). Én ez irányban igyekszem Frankfurtra
 hatni, küldök oda valakit, talán Szarvadit, Ha te is írhatnál, jó
 volna. Most kell Franciaországra hatni, tisztán érzem, most vagy
 soha. Isten veled. Szalaynak írok. Híved

Páris, május 25. 1849.

Teleki.

A frankfurti projectumról szóltam Czartoriszkyval, ki ugyane
 célra hatand, Ledruval is, ő is ígért mindent.

10.

Páris, május 28. 1849.

Kedves barátom! — Sietve egy pár szót. Még Fredonival nem
 szólhaték a hajó iránt. Falun van, holnap kimegyek hozzá és meg-
 írom az eredményt. Részletesen írtam Kossuthnak. Írj te is, külö-
 nösen az angol dolgokról. Feuille-em második íve e napokban
 jelenik meg. Branyiczkyt különösen ajánlom figyelmedbe, nagy-
 szerű tervei vannak. A pénzről írj te is Kossuthnak meg Wimmer-
 ről is. Vajjon nem lehetne-e most kölcsönt eszközölni? Hiszen
 nemsokára a fiumei út lehető lesz és kétszázezer fegyver biztos

győzelem. Készen kellene tartani. A megbízólevelekről ismét írtam. Itt Bugeaud miniszteriumról rebesgetnek ismét, ez coup d'état-t jelentene. Mindenesetre nagy események küszöbén állunk. Ledru-Rollinnel jó barátságban állok, mindent ígér! Lamoricière és Cavaignac is, valamint maga az öreg Barrot, ki a mint észrevettem, Drouyn de L'huysal nem jó egyetértésben van. Részletesen tudósítsd Fehért (Csernátont) mindenről. Isten áldjon.

Barátod

Teleki.

Branyiczky Xavér, a dúsgazdag lengyel gróf, nagy oroszországi jószágainak egy részét eladta, a másikat adóssággal terhelte meg, a pénzt Párisba küldte, mielőtt maga is titkon vándorolt ki, mert a ki Oroszországban a czár engedelmé nélkül külföldre megy, annak jószágai elkoboztatnak. Branyiczky Párisban egyrésztől Pereire-rel, az akkor feltűnő bankárral, másrésztől az európai forradalmárokkal lépett összeköttetésbe és kész volt, nagy politikai terveket előmozdítani. A szicíliaiak: Fredoni, Amari, Scalia, bírták leginkább rokonszenvét, a velenceiek és mi magyarok. Terve volt, két hajót vásárolni, Sziciliába és Fiuméba fegyvert s embereket szállítani. Egyébiránt a credit mobilier főrésztvényese volt, s millio-mait rövid idő alatt megkészszerzte.

11.

Kedves barátom! — Itt van Orosz József, e napokban átmegy Angolhonba hozzád — ajánlja szolgálatát. — Igen használható ember — csak hogy nem tudom, az utolsó időkben milyen szerepet játszott. — Ij nekem róla minél előbb! — Az interpellációk Ledru betegsége miatt hétfőre halasztattak. Most lehetetlen Angolhonba mennem. Isten veled.

Ime egy nóta, melyet Tocquevillenek nyújtottam be.

Hív barátod

Páris, június 8. 1849.

Teleki.

12.

Kedves barátom! — Im küldöm Orosz levelét! — Itt akarja megvárni feleletedet; — kérlek, felelj minél előbb az én tegnapi levelemre is. — Brownetól Konstantinápolyból levelet kaptam,

megküldte Bikkesy instructióját — veled már bizonyosan maga Bikkesy közölte! Csak Istenért hatni a kormányra! az angolra értem! Csak erre van szükségünk. — Itt jól vannak disponálva az emberek! Feleletedet várva-várom — Reisinger naponta ír — én már nem tudom, mit feleljek, bizonyos praetensiókat említ, melyekről mitsem hallottam. Isten veled. Hív barátod

Páris, június 9. 1849.

Teleki.

13.

Kedves barátom! — Igen szükséges, hogy mielőt à mesure legyünk fegyvereket venni. Ha valahogy lehetne kölesönt eszközölni!

A velenceiektől is kaptam megbízást Pasini által, holnap megküldöm. Tudom, hogy ez nem könnyíti a dolgot, de ha eszközölhető volna, a közvéleményre igen jó hatással lenne.

Fredonival, tudod, szóltam, Amarival is. Két hajót vett Szicília. Egyik Marseilleben van; ezt Nápoly már reclamálta, de még nincs kiadva, mert az angol peninsular society mint birtokát fogja reclamálni; a másik Angolhonban, fregatte, még nincs reclamálva s egészen a peninsular society birtokában marad. Amari ígérte, hogy az illetőket hozzád küldendi, hogy velük végezhesz; a két szicizilai commissarius, kire ez bízva van, Scalia, és ha jól emlékezem, Granatelli. Velenczének is van Havreben két hajója, egyik 180, a másik 240 lóerejű. Bővebben tudósítlak irántuk. Kérlek, írd meg egy pár szóval a kölesönt, eszközölhetőnek hiszed-e? Sumner Angolhonba siet, ma indul, meg fog látogatni. — — — —

Holnap lesznek az interpellációk olasz és orosz dolgokban, a Lesseps-ügy a kormányra nézve scandalosus. Emeutehez közel állunk, ki tudja, mily állapotban lesz Páris holnapután. A mi még leginkább csillapítja a kedélyeket, az a kolera. Isten veled.

Hí barátod

Páris, június 10. 1849.

Teleki.

14.

Kedves barátom! — Hozzád intézem Bikkesy levelét. Ma csak a római dolgokban lesz interpelláció, mert azok egészen elfoglalják a kedélyeket. Közel állunk a zendüléshez, könnyen meglehet, hogy

a miniszterium bukik. A «Presse» is már vörös kezd lenni, pedig Girardint az úristen jó orral áldotta meg. Többet írni nincs időm. Isten veled.

A «Presse» holnap hihetőleg igen érdekes cikket fog adni a magyar dolgokról, már vele jó egyetértésben vagyok, de ne beszéld senkinek, engem compromittálnál. Áldjon az ég.

Hű barátod

Páris, június 11. 1849.

Teleki.

15.

Kedves barátom! — Épen most kaptam meg Browne és Splényi depêcheit. Dolgoznunk kell Törökhonra nézve. Te különösen sokat tehetsz Angolhonban. A török igen kívánná integritását megóvni. Tanácskoztak Puchner lefegyverzése fölött a divánban, de Browne és Splényi alig remél kívánatos eredményt, legalább teljeset nem, ha Stratford Canning erős instructiót nem kap Palmerstontól, mert a porta gyűlöli az oroszot, de retteg egyszersmind tőle. Istenért, tegyetek valamit, nekem kezeim kötvék.

Részletesebben csak majd holnap. A hírlapokban volt Puchner lefegyverkezéséről egy cikk, de nem egészen igaz, alig hiteles a forrás, melyből jött. Annyi valószínű, hogy Puchner munitióit lefoglalta a török Itt, félek, a reactio elragadja a kormányt, nehéz a folyam ellen úszni. A folyam pedig reactionárius. Angolhonnak kellene impulsust adni. Hív barátod

Páris, június 20. 1849.

Teleki.

16.

Páris, június 21. 1849.

Kedves barátom! — Tegnap röviden megírtam a konstantinápolyi depêchek foglalátját. Czartoriszky is kapott agensétől Csajkától hasonló tartalmú depêcheket. Mindenből az sül ki, hogy a porta igen jó indulattal van irántunk s szeretne velünk szövetkezni, addig is pedig legalább hathatós lépést tenni territoriuma valóságos neutralitásának részint megóvására, részint visszaállítására. De a török kormány tehetetlen, mert nem tud erőre kapni s érezve ez állapotát, retteg az oroszától szintúgy, a mint gyűlöli, s retteg különösen azért is, mert valahányszor az oroszszal van dolga, Anglia és

Frankhon által elhagyatik. Követeink Browne és Splényi jól fogadtattak s nemsokára megérkeztük után különös egyén jelöltette ki a török kormány által, ki magát velük a magyar-török viszonyok iránt érintkezésbe tegye. Hogy ez Titoff és Stürmer minden alávaló ármánykodásai ellenére is megtörtént, azt örvendetes és megnyugtató eredménynek lehet tekinteni, a mennyiben t. i. reményt ad minél előbb elérendő fontosabb eredményre. Bámulatos, mit követeink írnak és sok tekintetben váratlan. Hiszen az orosz befolyásról hallottunk mindnyájan, de oly túlnyomónak, oly zsarnokinak, mint követeink mondják, csakugyan nem gyanítottuk. Minden szónál, melyet a török Magyarhonra nézve kiejt, minden lépésnél, melyet felénk tesz, remegve akad meg nehányszor, mert orosz kémeket, gyanít mindenütt, még a légben is. Így például igen jellemző, hogy midőn követeink a Hotel Angleterre című fogadóba szállottak, ezen a török kormány igen megijedett, s azt izente nekik, hogy míg annyira en evidence lesznek, s ott, hová annyi ember járatos, hol orosz kémek annyiszor járnak-kelek naponta, mindaddig összeköttetésbe velük nem jöhet, s így tehát nekik más szállást kellett fogadni falu helyen; s ott már folytonos érintkezésben vannak Ahmed effendi által a kormánynyal.

A török, territoriális jogainak tekintetbe nem vétele miatt szüntelenül protestálgat, de az osztrákok és oroszok protestálgatásait nem veszik tekintetbe! Puchner megkérte Karagyorgyevicsét, hogy Szerbián keresztül vihesse hadait Magyarhonba. A szerb fejedelem Konstantinápolyba küldött kérdezni: mi tevő legyen. A divánban sokáig folyt e fölött a tanácskozás, s azzal végeztetett be, hogy Puchnernek az átmenet nem engedtetik meg; de azalatt Puchner már átkelt Szerbiába s azután a felek ismét tanácskoztak, le kelljen-e Puchner hadát fegyverezni; mire ismét mindenki csak igennel válaszolt. De fogják-e ezt valósággal tenni merni? azt hiszik, hogy munitióit csakugyan elvették, de már most azt mondják az itteni és német hírlapok, hogy Puchner előcsapatai már Magyarhonban megjelentek, talán nem igaz. Innen s Angolhonból kellene az ottani angol és francia követre hatni s nekik energikus nótákat küldetni, de nekem itt kezeim kötvék, te talán tehetnél valamit. Eddigelé az angol és francia követek igen tétlenül viseltek magukat és inkább azon voltak, hogy az orosz és török közt

minden collisiót kikerüljenek. Reánk nézve pedig politikájuk, hogy köztünk s a porta közt minden összeköttetést nehezítsenek s részint elkedvetlenítés, részint általános ígéretek által folytonos működéseink ellen magukat s a békét biztosítsák, hogy minket mindentől izolálva időt nyerjenek, mert az angol diplomacia még most is nagy sympathiával viseltetik az osztrák iránt, s integritását minden módon fenn kívánja tartani. Ezt nem Brownettól és Splényitől tudom, hanem más úton adatott tudtomra. A portát most igen dolgozzák, ne tűrje tovább a magyar követeket Konstantinápolyban és igen könnyen meglehet, hogy nemsokára mézes szavakkal consilium abeundit fognak kapni. Hihető, hogy a porta követeinket egyszerre két dologról fogja értesíteni; először, hogy irányunkban neutralitását teljesen fenn fogja tartani s jó egyetértésben jó szomszédi viszonyokban kíván velünk lenni; másodsor, hogy a portára nézve a magyar követeknek további ott mulatása az orosz fenyegetések miatt nem kívánatos. Hiszen így némileg czélt érünk, de csak némileg, mert hihető, legalább lehető, hogy követeink eltávozása után a dolgok előbbi rossz vágásukba visszaesendek, azonban azzal vigasztalom magamat, vigasztalja magát Csajka is, a consilium abeundi esetére, hogy helyettük lehetend kevéssel ezután mást küldeni. Különösen ha végre valahára az egyesség a szerbekkel megtörténik, mert akkor a magyar követség a török irányában is nagyobb nyomatékkal bírna

Megírom neked mindezt, mert tudnod kell. Iszonyú, hogy mi nemesak nem vagyunk elismerve, hanem eddig a szomszéd hatalmak irányában, mint látszik Európa megegyezésével, az emberi s nemzeti jogokon kívül állunk. Nekünk respektálnunk kell minden neutralitást, de ellenünk senki sem respektálja, legalább nem respektálta eddig. Gyalázat az európai czivilizált hatalmaknak, ha Puchnert le nem fegyverzik! Oh ha tudnál kivinni valamit Palmerstonnál.

. Batthyányi Kázmértól levelet kaptam, csakugyan nincs még proclamálva a köztársaság. Genie-tisztekre volna szükség, de csak kapitányi rangig, lehetne-e Angolhonban találni? Jó volna, ha Bikkesy küldené az adatokat a magyar fegyveres erő iránt.

17.

Kedves barátom! — Itt küldöm, a *mit kívántál, instructiót a kormánytól. Te követ vagy, igen örülök, az én utódom még mindig nem érkezett meg. Batthyányi Kázmér azt írja: pénzt küldött, én egy garast sem kaptam. Mr. Jobsont (auteur de l'histoire de la Revolution francaise) ismered-e? Londonból jött ide, igen érdekes dolgokat beszél. Irj nekem róla. Isten veled.

Teleki.

18.

Kedves barátom! — Ma lesznek, hihetőleg, interpellációk az orosz-magyar dolgokban, tehát csak röviden, mert informálnom kell. Félek, hogy a vörösek elrontják a dolgot. Csak ne szólnának, nem tudják megfogni, hogy protectiójuk e pillanatban anachronismus.

A miniszterium jó irányunkban, Odillon-Barrot s Tocqueville legjobb barátink! de mindez mire vezetend? Odillon-Barrot, reménylem, szólni fog, legalább nekem így nyilatkozott.

Czartoriszky levele szerint csakugyan közel állunk már az egyességhez a szerbekkel. P Kollmann ezredes által tett propositiókat, melyeket a szerbek hajlandók elfogadni, úgymint: Vajda és Vojwodina, beladminisztráció, nemzeti kongresszus. Czartoriszky is meg van elégedve; már most onnan Angolhonból kellene segíteni a dolgon, az angol követnek czélszerű s erélyes útastásokat adni, neutralításra, a szlávok és magyarok közti egyességre és Knicsanin visszahivatására nézve. Istenem, segíts rajtunk! azaz segítsetek rajtunk, az isten is, meg te is! én harmadik lehetnék e szövetségben, de nekem kezeim kötvék. A reactionariusok szeretik ugyan a magyart, de nehéz velük bánni. Ha hiszed, hogy jelenlétem Angolhonban hasznos volna, írd meg. E levelet ne mutasd senkinek, de kérlek, szólj minél előbb Palmerston barátoddal. Isten veled! A kölesönről mit tudsz? Én néhány napon túl semmi esetre sem maradok Párisban, az itteni lég reám nézve gyilkoló.

Híved.

Páris, június 25. 1849.

Teleki.

19.

Kedves barátom! — Végre kaptam egy pár sort tőled, Bikkesy épen nem ír, Palmerstontól reménylek még. Az itteni párttól a mi ügyünkben nem lehet iniciatívát várni, tudod mint ütött ki Mauguin interpellációja? Ordre du jour pur et simple! a vörösek tehát ártottak nekünk, Savoyet nem lehetett a beszédtől eltartóztatni, Pierre Leroux egész komédiát csinált a legszentebb ügyekből. Én megyek Angolhonba, mihelyt lehet, de előbb brochuret akarok írni, pour l'acquit de ma conscience, mert nem sokat használ. A reactio foglalja el az elméket, alig van idejük arra gondolni, hogy Frankhonon és Rómán kívül még van más valami is. Ez egyébiránt nem sokáig tarthat így, a közvélemény nem-sokára fölébred, ez lehetetlen, hogy meg ne történjék. De mikor? Adja Isten, hogy ránk nézve ne legyen késő. Utódom még nem érkezett meg, alig várom! Falba ütöm fejemet, ha még tovább itt kell maradnom. A kölcsönt, istenre kérlek, eszközöld mielőbb. Fegyvereket könnyen kaphatunk, minden attól függ, hogy pénzünk legyen, nemsokára Fiume a miénk lesz és akkor tüstént föl kellene használni az alkalmat. A szlávok is igen meg vannak velünk elégedve, Czartoriszky dicsérgeti P t. Most sokat lehetne tenni Palmerstonnak és kevés erőfeszítéssel. Isten veled! Sietek hozzád, mihelyt lehet. Odillon-Barrot és Tocqueville mindig különös barátsággal fogadnak és dicsérnek à qui veut les entendre. De mit használ e meddő barátság! Isten veled. Ha látod Bikkesyt, mondd hogy feleljen.

Hív barátod

Páris, június 26.

Teleki.

U. I. Ha írsz Pestre, írd meg, hogy semmi esetre nem maradhatok tovább itt. A ki további itt létemet akarja, esküdt ellenségem, halálomat óhajtja.

20.

Páris, június 29. 1849.

Kedves barátom! — Dolgaim rosszul mennek, nem értek egyet Batthyányi Kázmérral a nemzetiségek dolgában. Levelet vettem épen Brownetól, írt neked is, elküldtem levelét. Állítja, mint már mondtuk, hogy nincs több háromezer lengyelnél seregünkben és

hogy háborunk kizárólag nemzeti, reám bízta levelét, tőlem függ, közre bocsájtassék-e vagy nem, én nem látom szükségesnek és jónak itt publikálni, bizonyosan neked is megküldte, tégy a mint jónak látod. Istenért! csak Palmerstont nyomd, én itt semmit sem tehetek.

Magad is átlátod, hogy azon nézetemmel ellenkező útasítás után, melyet kaptam s mely hasonló a tiedhez, nem maradhatok Párisban — ez azonban maradjon köztünk — itt nem fogják tudni, hogy elmegyek és miért megyek el. Ne mondd senkinek, én azonban megyek vissza, minél előbb, de még látlak Londonban, néhány nap mulva, engedek akaratomnak, jó mégis, hogy szólhassak akkor Palmerstonnal. Ide talán gróf Eszterházy Pál jön, de én nem várhatom be, beteg vagyok, azért írok ily rosszul. Tudod, hogy Méreyné itt van? bizonyos Woodruffe nevű angol, azaz irlandi, van vele a mi kormányunk megbízásából, levelet is hozott Kossuth-tól Louis Bonaparte-hoz, de erről szót se, senkinek, mert nem akarom, hogy a levelet átadja, míg nem nyerek garantiát az iránt, hogy a levél jól fogadtatik. Woodruffe (mérnök) azt állítja, hogy Louis Bonaparteval igen jól van; jól ismeri, annyi bizonyos. Tudakozódjál felőle, a nélkül, hogy ittlétét tudja, bárkivel is. A kölcsön dolga miként áll? Már írják nekem mind Splényi, mind Browne, hogy fegyvereket könnyen szállíthatnak, akad társaság, de nincs fegyver és nincs pénz! Isten veled, nem írhatok tovább, mert igen szenvedő vagyok. Alig fogod e levelet olvashatni. — Még egyszer látandjuk egymást!

Barátod

Teleki.

21.

Páris, június 30.

Kedves barátom! — Az események sürgetők, minden levélben azt írják, hogy Konstantinápolyban az orosz befolyás naponta növekedik, a porta egyenesen azzal védi magát, hogy Angol- és Frankhon nem segíti; azt mondják nekik: Vous avez raison, mais c'est votre affaire, nous n'avons pas à nous en méler. — Ez iszonyú Macchiavellismus! pedig Frankhon csak azon esetre teend erélyes lépéseket, ha arra Angolhon is el lesz határozva. Azt mondják itt, hogy az itteni kormány ezelőtt néhány hóval az orosz intervenció

megállítására akart föllépni, de az angol akadályoztatta meg, azt mondva, hogy ő nem tud semmit. Igaz-e ez? Mindenesetre Európa sorsa most Palmerstontól függ. Francia ágens küldetésére agitállok itt Czartoriszkyval együtt, eziránt is jó volna Palmerstonnal szólni. — Fegyvereket lehet küldeni, nyílt a communicatió, most semmi akadály, de mivel? Nincs pénz! A kölcsön lehető-e? — — Kiss Niki úrt Münchenből: Eötvös és Trefort Salzburgban vannak! Meg vagy-e elégedve az irományokkal, melyeket tegnap küldöttem? Gondolom, igen. — Batthyányi azt kívánja, hogy Csernátonty depechekkel küldjük haza. Küldd Párison át, mert én is szeretnék vele értekezni. Isten veled! Barátod

Teleki.

Néhány nap alatt látlak s aztán megyek, lehetlen itt maradnom, átlátod magad is, ha a depechet olvastad; de ne mondj róla senkinek is, különben még elfognak. — Batthyányi Kázmér arra kér, hogy mentül több angol passzusokat küldjünk be a hazába, a végett, hogy azokkal azután futárokat lehessen útaztatni. A francia passzus nem igen használ, de szerzek mégis, úgy-e te is? Commissióm van ezt neked megírni. Hű barátod

Teleki.

22.

Kedves barátom! — Annyi a dolgom, hogy ég a fejem; indul a posta, csak egy pár szót. A miniszteriumról itt már mindent tudsz, jobb mint az előbbi. Háború nélkül egyik sem fogja magát fenntartani. Bikkesy itt van. Fontos közölni valója van, néhány nap alatt átmegy Angolhonba veled értekezendő, talán már holnapután. Itt a közvélemény igen kedvezően nyilatkozik mellettünk. Néhány nap alatt előveszik a külügyet, még a moderátusok is kikerülhetetlennek ítélik a háborút. — Im küldöm a nevetségés kinevezést, ha lehetne, hogy e pohár tőlem elmuljék, gondold meg jól nak. Bizonyosan charlatán, gúny tárgyává fogjuk magunkat tenni. Jaj nekem erről. Én az iratot mindenesetre megküldtem. Isten veled. Hű barátod

Páris, július 3. 1849.

Teleki L.

23.

Páris, július 3. 1849.

Kedves barátom! — Batthyányi Lajos halálra van ítélve; két papot felakasztottak, már falvakat égetnek el, Ádám bátyám is el van ítélve, nem tudom mire? — Szóltam Tocqueville. — Mindezeket Kázmér is szívemre kötötte. — Szólj kedves barátom Palmerstonnal, Tocqueville meg van illetődve és a mit lehet, tenni fog e tekintetben is. Szerbiában nem engedték meg az átmenetet az oroszoknak, Tocquevilletől tudom mint hitelest. Isten veled. Átadja-e Bikkesy az acte de déchéance-t? írd erről, már előbb kérdeztem, küldjem-e az iratot? Barátod

Teleki.

24.

Kedves barátom! — Küldtem példányokat (12) «Intervention russe deuxième feuille» czímű munkámból. Most már jobban vagyok, tudok dolgozni. Tocqueville miniszterségével mint vagy megelégedve? nótát készítettem hozzá, a magyar-orosz-osztrák dolgok summáriumát, azaz rövid kivonatban mindazt, mi e tárgyatról illeti. A miniszter gyönyörűen fogadott, jó barátok vagyunk, de azért nem feledkezem meg a vörösekről, kik három két alatt bizonyosan hatalomra jutnak. — Igaz-e, hogy az angol kormány ügyünk iránt most hidegebb, mint volt ezelőtt? Írd erről, kérlek. Csütörtökön interpellációk lesznek a magyar-orosz-osztrák dolgokban, Ledru-Rollin kezdi, a vén Mauguin folytatja, Ferdinand de Lasteyrie is szóland. Bele kényszerítendjük a háborúba, én Ledrut csak borsolom, ámbár Bédeau megkért, ha találkoznom vele, mérsékelném. Nekünk a mérséklés nem áll érdekünkben. — A mit Némethonról írtam, istenért, vedd szívedre. Mondd a Nationalversammlungnak, okvetetlen fényes deputatiót kell ide küldenie,* semmi sem használhat annyira ügyünknek; akkor vagy lesz háború, vagy a kormány bukik és ez irányban informálok a németeket — — — — —

Hű barátod

Páris, július 8. 1849.

Teleki.

* Látszik, mily keveset ismerte Teleki a németet s önértetét.

E levél után következett a párisi sikertelen tüntetés, melyre Teleki különösen meghítt, néhány nappal később Londonba jött s augusztus közepéig ott maradt. Legközelebbi levele augusztus 13-dikáról szól.

22.

Páris, aug. 13. 1849.

Kedves barátom! — Szarvadi tegnap írt neked nevemben, tudod mily teljhatalmat vettem a kormánytól pénzfölvételre. Hihető-e, hogy használhatom? úgy hiszem, nem. Mankovszky-nak* van e tekintetben jó terve, melyet közölni kívánt veled is. Szólj vele, kérlek, igen hajlandó javunkra tenni, a mit csak lehet. Embert akar küldeni Magyarországra, kinek kezére lehessen bízni minden magyar productumokat; ezekre aztán ő — Mankovszky — előlegezne annyit, a mennyire szükségünk volna. Ez igen jó mód, remélem helyesled. Mankovszky elindulásom után mindjárt másnap útnak akarta indítani emberét, és ide Párisba küldeni, azonban még nem érkezett ide, várva-várom. Kérlek, íj nekem erről. Azon hitelre nézve is, melyet, mint Szarvadi tegnap neked megírta, a kormány számunkra megnyitott, jó volna megkérdezni, vagy megkérdeztetni a londoni tőzséret: adnak-e arra valamit, és megnyit? Én ugyan előre tudom a tőzsérek feleletét, de mégis pour l'acquit de notre conscience — meg lehet tenni — én megteszem Párisban, te megteszed-e Londonban? Hennigsenről itt semmi hír, kérdezősködtél-e már szállásán? ott van-e Londonban? vagy elindult? Ha nem megy Magyarországra, visszakívánom leveleimet! Kínos nyugtalanságban vagyok, tudod adressét, annyit megtudhatsz, elindult-e vagy sem.**

Egygyel ismét megszorodott diplomatáink száma.

Damburghi, magyarhoni követ Amerikában! mit tartasz erről? én igen ügyetlen embernek tartom s olyannak, kinek megérkezte az egyesült státusokba inkább árthat, mint használhat ügyünknek. Pénzt kér, én inkább a végett adnék neki — ha volna, — hogy

* Mankovszky lengyel tőzsdeügynök volt, sok jó összeköttetéssel a pénzvilágban.

** Hennigsen augusztus kezdetén ment Bécsbe, Pestre, Widdinbe.

missiójáról mondjon le. — Damburghit minden módon itt akartam tartani s inkább arra bírní, hogy leveleit postára tegye, de ő erőnek erejével látni akart. Hennigsent, Istenre kérlek, ne feledd! — Ma szólok Tocqueville, értekezésünk eredményét megírom. Franciaországtól, tudom, hogy mit sem remélhetni, itt a reactió uralodik. Egy nappal később érkeztem Párisba, mint gondoltam, mert Dowerben a gőzhajóval megkértünk, mi a mint mondják, igen ritka eset.

Barátod

Teleki.

Damburghi magyar zsidó volt, ki a harminczas évek végén Amerikába kivándorolt, most Magyarországra jött, s Kossuthtól és Batthyányi Kázmértól kieszközölte megbízó levelét. Barátink, főleg Cobden, megbotránkoztak ezen kinevezésen, ugyanazért Londonban reábírtam Damburghit, hogy megbízó levelét tíz fontért nekem eladja.

26.

Páris, augusztus 14. 1849.

Kedves barátom! — Vetted tegnapi leveletem. — Sumner levelét ide csatolom. Ő is nagy szerencsétlenségnek tartaná, ha Damburghi Amerikába menne. Istenért kövess el mindent, hogy őt czéljától eltartóztasd. Menjen ő inkább vissza hazánkba és katonáskodjék, mert hiszem, hogy jó katona; de diplomatának nem való. — Egyet tudok, pénzt nem fogsz neki adni, mert nincsen, valamint nekem sincs, de nem fog-e aztán más valakihez folyamodni. Szörnyű, hogy kormányunk ily embereket küld! Sumner szerint most épen nem kell Amerikába követet küldeni s úgy kell hagyni a dolgot, a mint indult — mert igen jól indult. Isten veled! — Hennigsenről mit tudsz? Kínos nyugtalanságban vagyok. Okvetlenül meg kell tudnom, hol van. — Ma Tocqueville keresem, de nem találhatám, mert épen csak ma érkezvén meg Párisba, igen el volt foglalva. Tartozásomat megküldöm még ma — legfőlebb holnap, ha t. i. ma a postától megkésném. Isten veled!

Híved

Teleki.

27.

Kedves barátom! — Szarvadira bízom, hogy a Wimmer levelet (melyet ma kaptam) neked küldje meg. Igen érdekes híreket közöl a varsói conferentiákról, melyekkel Angolhonban talán lehetend agitálni. Itt nem igen fogom ezen híreket használhatni. Odillon-Barrot és Tocqueville jól fogadtak, sympathiákat bírom, de még nem merem ígérni, hogy sokat lesznek képesek mellettünk tenni. — Az elnök még mindig házasodik, megkapja-e a württembergi herczegnőt, Miklós czár hugát vagy sem? még nem tudjuk. A francia politika e körül forog. Vass Samutól kaptam levelet Amerikából, ez is követ szeretne lenni!!! Damburghinak írtam, hogy nem adhatok pénzt neki, most ismét kért tőlem. Tanácsoltam neki, menne haza Magyarhonba s intézzen el ott mindent személyesen kormányunkkal. Mondtam neki, szólna veled is. Kérlek ügyekezd őt hazamenetelre bírni. Igen szegény gyámoltalan egyéniség. — Amerikába Sumnert kell küldeni, nála jobb követet nem kaphatunk, tudom pedig, hogy elfogadja a követséget, mert szólta is már veled. Kérlek, ezt titokba tartsd mindenki előtt! De igen örülnék, ha te is írnál mellette a kormánynak. Még pedig írd meg, hogy *Envoy extraordinaire et ministre plenipotentiaire* címmel kellene őt kinevezni. Hihető, hogy Sumner ott teljes ünneplésséggel (officiellement) fogadtatnék el.

Hennigsenről, mint látom nem sokat tudsz. A pénzt megkaptad már, reményelem. Isten veled. Híved

Páris, augusztus 16. 1849.

Teleki.

Ezután ismét ott fogok lakni, hol azelőtt laktam: Nr. 11. Rue de la paix, de szebb szobákban, ezután tehát kérlek leveleidet intézd oda. Meglehet, hogy nem sokáig maradok Párisban.

Au nom du ciel veuillez bien remonter la tête a ce pauvre Damburghi — Il demeure Tavistock Hotel Covent-garden.

28.

Kedves barátom! — Rég nem írtál. — Tudom, miért hallgatsz, nincs írni valód. Kebled szétzúzva, mint az enyém, hiszed, vége mindennek, mint én. Mi fölött is tanakodjunk? a jövőnk fölött? Még nem volt időnk magunkra gondolni. S most sem tudom még, mit közöljek veled. Kossuthot, bízom Istenben, nem fogták el,

valamint Dembinskit és Bemet sem. Látni fogjuk őket nemsokára. Sok lesz a refugié. — Nem lehetne-e az Angolhonban s Amerikában mutatkozó rokonszenvet felhasználni arra, hogy honfitársainkról gondoskodva legyen? Angolországban subscriptióról is történt említés. Remélem, barátink nem hagytak fel e gondolattal. Kossuthnak Angolhonba kell menni, nem jó volna, ha Franciaországot választaná lakásúl. — Gondolom, te is egy véleményen vagy velem. Cobden is így érez. Sokat beszélgettem vele itt Párisban, örömmel tapasztaltam, hogy e nagy ember pártolására mindenkor számíthatunk, s irányunkban most is ugyanaz, a ki volt. A béke embereit kultiváltam, a mennyire körülményeim és gyászom engedék. Az ő pártolásuk ezentúl is sokat használhat. Ők is állítják, hogy az általános béke oly állapotot föltételez, melynek alapja jog és méltányosság legyen, nem nyers erő. Ügyünk szendereg, de veszve nincs, s ha teszünk mennyit lehet, ha az angolok és amerikaiak sympathiáját felhasználjuk, még egykor szép eredményre juthatunk. De hiszen mindezekről majd máskor. — Palmerstont láttad-e, akar-e valamit tenni Magyarország mellett? de oly valamit, mi valóban a hazának használjon, mert amnesztia csak egyeseket illet, — inkább ne adjanak amnesztiát egyikünknek sem, és tegyenek valamit Magyarországért. Én e tekintetben nem sokat remélek, Franciaország állapota csüggesztő, érezni kezdik ezt a miniszterek is. — — Most Isten veled, írd, ha tudsz, legalább egykét sort, felelj! — Kossuthot bizonyosan látni fogjuk egy pár nap múlva. — Ha Angolhonba érkezik, tudósíts engem tüstént; nődöt tisztelem, különösen a jó Dudley Stuartnak sok, igen sok szépet, kérlek, ne feledd el.

Híved

Páris, szeptember 2. 1849.

Teleki.

GRÓF BATHYÁNYI KÁZMÉR HIVATALOS LEVELEI.

Május 14-dikétől július 14-dikéig.

I.

Uram! — Magyarország kormányzó elnöke által a külügyi tárczával bizatván meg, sietek Önnek egy ajánlatot tenni. Ön már mint külügyi statutikár kitűnő jeleit adta diplomatikai képességének, újabb tudósításaink szerint pedig Angolhonbani működése által szinte nagy szolgálatot tett hazájának. Azonban hivatalos kiküldetés nélküli működése annyi sikert nem ígérhet, mint ha egyenesen a magyar kormány megbizásából cselekednék; azért én Önnek itt kinevezést küldök mint Magyarhon ügynökének (Chargé d'affaires) Angolhonban, azon egy meghagyással, hogy az orosz intervenció ellen dolgozzék, mely Magyarországot mindinkább fenyegeti, minthogy Ausztria érzi képtelenségét minket saját erejével legyőzhetni. Angolhon, ha számtalanszor kimondott elvének: hogy egy álladalomnak sines joga a másik belviszonyaiba avatkozni, hű akar maradni, nem türheti ezen egyoldalú intervenciót, mely egyszersmind oly nagy előnyt adna Oroszországnak, az angol keleti politika e természetes ellenségének. Hasztalannak tartom Önnek e részben utasítást adni.

Bikkesy Angolhonba ért-e már, vagy nem, nem tudom? Ő csak Magyarhon függetlenségi nyilatkozatát ment Angolhonnal tudatni, és helyzetünket, melyről talán balfogalmak uralkodhatnának, az angol kormányban, megmagyarázni s így Ön Bikkesy küldetése által épen nem gátoltatik eljárásában. Ha azonban jobbnak látná mostani állásában működni, az ellen nincs ellenvetésem, csak tegye magát mindenesetre érintkezésbe velem és tudósítson minél előbb

és minél gyakrabban eljárásáról. Ezt annál inkább ajánlanám, minthogy ezáltal azon balvéleményeket is megezáfolhatná, melyek talán egyeseknél távolléte által gerjesztethettek.

Vegye Ön hazafiui üdvözetemet.

Debreczen, május 14. 1849.

Gróf Batthyányi Kázmér.

II.

Pulszky Ferencz úrnak, a magyar kormány ügynökének Angolországban.

Debreczen, május 19-én 1849.

Uram! — Van szerencsém idemellékelve egy nótát küldeni, melyet kérem, hogy akár hivatalos, akár magán úton, az angol kormány elébe juttasson, s attól méltánylást eszközöljön.

A kormányzó elnök, s a miniszteri tanács megbízásából még annyit tehetek hozzá, hogy ha szükségesnek tartaná, minden kifogás s a bennünket fenyegető veszély elhárítására, azon kedvező ajánlatot is terjeszsze fel részünkről, miszerint a magyar kormány nem idegen minden kérdés kiegyenlítése végett az angol kormányt egy oly erős posztíóval is megkínálni, mely kereskedelmi felsőbbségét a Duna alsó részén biztosítaná, s ez Zemlin — Zimony.

Sőt ha ezen kívül az Ádrián is hasonló pont kívántatnék, ott volna a Buccari kikötő; — de ez csak az alkudozás folyamától függ, s kormányunk jóváhagyásától lesz felfüggesztendő, s életbe csak akkor fog léphetni, ha az orosz intervenció kérdésében ez által a tetteges fegyveres közbejárást megnyernők.

Még az is hozzátétethetnék, hogy Magyarország eddig Ausztriával oly kényszerített állásban volt kereskedelmi tekintetben, hogy az utóbbinak iparczikkei bevitele a legkedvezőbb feltételeken alapult, s hogy Magyarország e szerint kész volna bizonyos időre Angliával, kereskedelmi viszonyaira nézve, oly szerződésre lépni, melynek következtében Anglia e tekintetben több előnnyel birna, mint azelőtt Ausztria birt.

De minden erejével, tehetségével s erélyességével hozzon eget s földet mozgásba, hogy a külhatalmasságok, vagy legalább maga

Anglia az orosz intervenció ellen maga is fellépjen, vagy annak lehető legnagyobb erélyességgel ellenmondjon.

Én azt hiszem, Anglia elébbi nyilatkozatainak nyomán minden nemzeti jogoknak e vakmerő tapodását nem fogja tűrni.

Egy hajóhadának a Dardanellák közti megjelenése Törökországot nekünk biztosítaná; — de miért nem küldhetne Anglia egy másikat a Balti tengerbe, ha nyomatékosan akar fellépni.

A külügyminiszter
gróf Batthyányi Kázmér.

III.

A külügyminiszter Pulszky Ferencz úrnak.

Van szerencsém Önt ezuttal Budavárának a mieink által folyó hó 20—21-ke közti éjjel történt bevételéről tudósítani. Ezen a nemzetre nézve annyira örvendetes s óhajtvá várt esemény a magyar ügyekre nézve minden tekintetben nagy befolyással leend. Ha némely külföldi hatalmak mindeddig vonakodtak is Magyarországnak függetlenségi nyilatkozatát mint bevégzett tényt tekinteni, míg hazánknak fővárosa az ellenség kezében van, míg attól lehet tartani, hogy mint erejének gyűlhelye oda használtassék, hogy a magyar kormányt és hadsereget újra a tiszántúltra visszaszorítsa: Budának — az annyira erősített s a végelszántsáig védelmeszt Budának — bevétele e nehézségeket végkép elenyészteti; — de méginkább fogja a magyar hadsereg a külföldi népek minden kétségeit elenyésztetni, midőn a Duna mellett fekvő fővárosból bocsa-
tandja ki hadjáratit tudósításait. Szíveskedjék a nagyfontosságú eseményt hírlapok és mindenféle kihirdetés útján köztudomásra hozni s állásánál fogva az illető helyeken annak bebizonyításául kiemelni, hogy a magyar nemzetben van erő, van egyetértés, van elszántság. S hogy a magyar korona a 21-kén vad kegyetlenség s hitvány bosszú indulatából lövöldözött s hamuvá égetett Pest város füstölgő romjai közt a vérrel vásárlott Buda sánczain csak arra emlékezett, hogy 1527-ki május 19-ki napján koronáztatott meg az első Habsburg, mint magyar király s 1849-ki május 21-én sikamlott le az utolsó Habsburg-lothringeni király Magyarország feletti uralkodhatásának utolsó reményfokáról.

Ezuttal felkérem Önt, miszerint tartózkodása helyén egy oly biztos egyént kijelelni szíveskedjék, ki magát egy nálunk levő bankárral összeköttetésbe tevén, általa ott a körülmények igényeihez képest pénzt utalványoztatni lehessen; — e biztos egyén nevét fogván velem tudatni.

Kelt Debreczenben, május 23-án 1849.

A külügyminiszter
gróf Batthyányi Kázmér.

IV.

K ö r l e v é l

minden diplomatikai ügynökeinkhez, és a határszáron levő katonai parancsnokokhoz.

Az egység, s a szorosan egybevágó működés, nemcsak hadi járatokban, de a kormányzat minden ágazatiban nélkülözhetlen feladat, azért szükséges, hogy mindazon egyes ágazatoknak feje legyen, mely felelős; de feje csakúgy lehet, ha minden működésekben az útmutatás csak tőle ered.

Ha ez valahol szükséges, bizonyára legszükségesebb a külügyek kormányzatában. Erre nézve minden nemzetnek valami főirányának s végcéljának kell lenni. Ettől ugyan néha kénytelen ideiglenesen eltérni, mikor a körülmények úgy hozzák magukkal, de azért a vezérirány s főcél szem elől soha sem tévesztendő azoknál, kik az ügyek élén állanak.

Ezeknek felelősségek pedig annál nagyobb, minél fontosabb és a nemzet életébe vágóbb kérdések forognak fenn, melyeknek eldöntése tőlök függ; de azért is annál súlyosabb a felelőség, mert elkövetett hibáik könnyen helyre nem hozhatók. Gyakran a nemzet neve s becsülete áll a világ ítélőszéke előtt s más nemzetekkel kötött szerződésektől visszalépni nem szabad; holott a nemzet belesorbáit könnyebben kiigazíthatja, mi csak a nemzet akaratától függ.

A korunkban fenforgó nagyfontosságú kérdések közt mondhatni első helyet foglal el a «keleti». — Ennek szerencsés megfejtése hazánkra üdvöt árasztana, de ha e megfejtésnél ballépések történnének, ez végveszélybe dönthetne. E kérdéssel szoros kap-

csolatban áll a közép s illetőleg déli szláv nemzetiségekkel való viszonyainknak meghatározása.

Sajnálattal kell tapasztalnom, mikép az érintett nemzetekkel mind az eddigelé alkalmazott diplomatikai ügynökök, mind pedig seregeink állomásánál fogva gyakrabban érintkezésbe jövő hadi parancsnokok részéről legjobb akarat s buzgó hazafiságból ugyan, s a dolog túlnyomó fontosságának és sürgős voltának felfogása következtében mindenféle értekezések történtek, lépések, intézkedések, sőt ígéretek tétettek, melyek részint talán helyesek lehetnek, részint pedig épen helytelenek, s melyek mindenesetre hiányosak, mert sem egyetértőleg, sem összefüggésben nem történtek, mi természetes következménye annak, hogy a kormánynak efélékben követett elve, és zsinórmértékül szolgálható iránya az intézkedők által be nem váratik, hanem a közügyekben mindenki csak saját nézetei szerint tesz. Ez mind az álladalmi kormányegységgel, mind a parlamentáris kormányzat elvével homlokegyenest ellenkezik.

Minélfogva felelősséggel egybekötött állásomnál fogva szükségesnek tartom a jelen tárgyra vonatkozólag némely elveket tudatni, melyeket a szomszéd nemzetekkel újabb viszonyok létrehozásánál adandó alkalommal mind a diplomatikai ügynökök, mind a hadi parancsnokságok által iránypontokul szem előtt tartandók lesznek, ugyanis :

1. Az első főelv : nemzeti függetlenségünk, mely folyó évi április 19-ki nyilatkozatunkban ki lőn mondva s ennek értelmében minden más nemzetek általi elismertetésünk.

2. A szomszéd s egyéb nemzetekkel becsületes békében, kölcsönös barátságban, politikai s kereskedelmi viszonyok közt élni kívánunk, senki hatalomszavának nem engedünk, viszont minden velünk jó egyetértésben élő ország mind területi épsége, mind létező álladalmi szerkezete iránt kellő figyelemmel leendünk.

3. A bennünket minden igaz ok nélkül megtámadott külnemzetiségekkel nem kevésbbé mint a hozzájárultokkal ellenünk fellázított népekkel kibékülésre szívesen kezdet nyújtunk.

4. Ezen kibékülés s illetőleg szövetségnek alapjául három elv szolgál, melyektől semmi esetre és semmi feltétel alatt el nem térünk, mert az ezektől eltérés magunk elleni öngyilkosság volna. Ezen elvek :

- a) az álladalom egyetemisége;
- b) az álladalom területének századok óta fennálló épsége;
- c) a magyar elemnek azon suprematiája, melyet magának évezred óta kivívott, melynek alapján magát önálló álladalommá constituálta s melyet, midőn a többi Magyarországbán lakó különböző ajkú népeket minden polgári jogokban részesített, a magyar nyelvnek mint diplomatikainak használata által megmentett.

A magyar nyelv diplomatikai minősége pedig a következőkben van törvények által megállapítva u. m.:

a) az országgyűlési tanácskozások magyar nyelven folyván, valamint minden iratok, úgy a törvények is csupán e nyelven szerkesztetnek;

b) a közigazgatás az ország határain belül hasonlóképen magyar nyelven kezeltetik, — a külországokkali levelezésnél azonban azok nyelvét használja;

c) a fő- s alsóbb törvényszékeknél, s

d) a főiskolákban az oktatási nyelv a magyar;

e) az anyakönyvek magyarul szerkesztendők;

f) a kapcsolt részekbeli törvényhatóságok a magyarországi törvényhatóságoknak magyar, — ezek pedig a kapcsolt részekbeli törvényhatóságoknak latin nyelven írt leveleit is elfogadják.

5. Azon föntebb említett három ponton kívül a magyar nemzet minden más az országban lakó népiségeket, nemzetiség, vallás s egyéb tekintet nélkül, az egész ország területében, főleg újabb törvényeink által nemcsak minden polgári jogokban részesített, de azon máshol is megpendített, de sehol oly őszintén életbe nem léptetett nemzetiségi jogegyenlőséget, mely a magyarországi lázadásra ürügyül, de igazán az absolutismus szilárdítására eszközül használtatott, tettelesen biztosította.

6. Akármilyen netalán hátralevő aggodalom szétoszlatására azonban kész a magyar kormány a nemzet nevében minden oly feltételekre ráállani, melyek által a Magyarországbán lakó különféle ajkú népfajok nemzetiségöket még jobban biztosíttatni vélik, amennyire ezek a fentebb említett három elvvel összeütközésbe nem jönnek. Kész tehát olyan szabályokat hozni, miszerint más vallásbeli felekezettűek egyházi ügyeikről az álladalom főfelügyelése alatt intézkedjenek, s ezen ügyekben, úgy mint szinte minden tulajdon,

iskolai, családi, községi, kisebb s szóbeli útján elintézendő törvénykezési ügyekben az illető népiségek saját nyelvüket használhatják.

Minden hadvezérek s diplomatikai ügynökök megbizatnak tehát a magyar kormány ebbeli indulatának nyilvánításával.

7. Ezen kibékülés s illetőleg egyezkedésnek célja egy közös szövetség, vagy confœderatió, mely ama külstatusokkal közérdekű tárgyakra nézve olyan hatalmak ellen volna kötendő, melyektől közös veszedelem fenyeget; mostan Ausztria és Oroszország közös ellenségeink. Ezek ellen közös szabadságunk megvédése érdekében volna tehát egy offensiv s defensiv szövetség kötendő.

8. Hadi szövetségen kívül vannak más interventionális kérdések, olyanok is, melyek a szövetségbe be nem foglalt nemzetek irányában közösek, úgy mint viszonylagos telepítési, kereskedési és közlekedési vagy hajókázási érdekek, talán egy közös vámvonal, mérték stb., melyek egy külön összehívandó congressusnak tárgyául volnának kitüzendők.

9. Ily szövetségnek pedig nem tárgya minden egyenes álladalom belszerkezete, sőt azon külpolitikai viszonyai, melyek a közös érdekekkel nem jönnek összeütközésbe. Az egyes statusoknak kormányzati formájuk, alkotmányuk stb. csak minden egyes nemzet intézkedésétől függenek.

10. Felszólítom Önöket, hogy ily egyezkedések elérése végett honunk most talán lázadásban lévő népfajjaival, nemkülönben külföldön lakó hittársaikkal s velük rokonvérű nemzetekkel ez iránt értekezésbe bocsátkozzanak, de minden más nemzetekkel is a közlekedést megújítani s nyitva tartani iparkodjanak.

Ezen célra ugyan ideiglenes föltételeket köthetnek, de hol már egyszer az alkudozás főtárgyaira vonatkozó pontokra kerül a sor, ott adott utasításom korlátai közé szorítkozáván, az e tárgyban kötendő szerződést annak értelmében szerkeszszék, úgy mint a másrészről kikötött részletesb föltételeket is velem, hol kell, bővebb utasítás végett közöljék.

Az utasításoknak magyarázgatása, s a szerződések jóváhagyása körömhöz tartozik, ne adjanak tehát semmi eldöntő választ; valamint minden olyan szerződést, mely utasításaimmal összhangzani

s a másik rész által elfogadandónak látszik, helybenhagyás végett nekem előterjeszszék.

Kelt Budapesten, junius 10-kén 1849.

Gróf Batthyányi Kázmér,
külgügyminiszter.

V.

A külgügyminisztertől Pulszky Ferencz úrnak.

Uram! — Már mult hóban küldöttem ön számára egy megbízó levelet mint Magyarhon ügynökének Angolhonban, úgyszinte egy nótát Palmerstonnak az orosz intervenció tárgyában, minthogy azonban félnem kell, hogy azt meg nem kapta, ismételve küldöm azt, és pedig két úton, Szerbián és Némethonon keresztül, egyuttal egy körlevelet csatlok ide, mely mint politikám irányadója általában, de főkép a honunkban lakó más ajkú népfajokra nézve szolgálhat. Már egyszer kijelentettem, miszerint a kormány nem fog soha a terület dismembrációjába vagy egy foederatív status felállításába beleegyezni. Azonban néhány ügynökök, kik a közlekedés megnyitása végett a határszélekre voltak küldve, oly ajánlatokat tettek, melyek a magyar terület integritását és a magyar nemzet supremáciáját megsemmisítenék, azért ezen körlevelet minden diplomatikai ügynökeinknek megküldöm.

A működésére szükséges pénzt Telekitől fogja Ön megkapni, kinek már eziránt ítam, és megküldöttem a szükséges pénzüsszeget.

Negociációjában megemlítheti Ön az osztrák seregnek valóban alávaló hadmodorát, melyet minden nagylelkűségünk sem volt képes megváltoztatni, még a minden mivelt nemzettől respectált parlamentairi jogot is lábball tiporják, így a nemzetgyűlés küldötteit letartóztatták, és Batthyányi Lajos grófot magokkal el is vitték; terjeszszé ezt elő kellő világban az angol kormánynak s igyekezzék kiszabadítását vagy legalább élete biztosítását diplomatikai úton kieszközölni.

Különben feszítse meg újra minden erejét az orosz intervenció végett, mely már tetteleg bekövetkezett, mert biztos adatok nyomán tudjuk, hogy az orosz sereg egy része az osztrák sereggel vegyűlve van Pozsonyban, míg egy másik része Árvában ütött be. Azonfelül

az is hírlik, hogy Ausztria a francia kormánylyal megegyezett az olasz tartományokat feláldozni, és magát Szerbia- és Boszniával a török birodalom rovására kármentesíteni. A francia köztársaságnak pedig szabad kéz hagyatnék Olaszországban, miszerint ő ott korlátlan befolyást gyakorolhatna. Mennyire ellenkeznék ez az angol érdekekkel, nem is kell sokat fejtegetnem. Használja fel azon adatot, amint a körülmények szerint jónak látandja.

Pest, június 13-ikán 1849.

A külügyminiszter
gróf Batthyányi Kázmér.

VI.

A külügyminisztertől.

Uram! — Ide mellékelve küldöm a legújabb hadi események vázlatát, melyhez még e következőket adhatom pótlékul:

Az orosz erő a Tisza felé vonult és az Alföldet szándékozik elfoglalni, mert útját egyenesen Debreczennek vette és onnét nyilván Nagyváradnak veendi. Czélja, úgy látszik, minket Erdélytől elvágni; Bem a túlnyomó erő elől Thikáig visszavonult, most összpontosítja elszórt seregét; ezzel és a segítséggel, mely neki küldetik, ő képes leend magát tartani.

A kormány még mindig Budapesten van; és minden pillanatban kész a távozára, ha a hadi munkálatok azt megkívánják; mert ő fogja magát alkalmazni a hadi munkálatokhoz, és nem kívánja, hogy a kormány őrzése által a hadi tervek a legkisebbé is meggátoltassanak. A komáromi csata, ámbár még részleteink nincsenek, úgy látszik, elhatározó volt; mert az osztrák-orosz sereg Ácsig visszavonult, és azóta semmi előrehaladást meg nem kísértett. Gróf Andrassy fog Önnek egy szöveget küldeni, melyet a kormány Európa népeihez intézett, tegye azt közhirré.

A legbiztosabb út, melyen velünk összeköttetésben lehet, Konstantinápolyon keresztül visz. Ezt használja minden küldésre és intézze leveleit Andrassy Gyula grófhhoz, vagy Browne úrhhoz. Minden más út most el van zárva.

Kelt Budapesten, július 6-án 1849.

A külügyminiszter
gróf Batthyányi Kázmér.

U. I.: Tegnap érkezett tudósítás szerint Bem Beszterczét ismét bevette és űzi az oroszokat. Az orosz katonák tömegestül halnak a cholera-ban. Az oroszok kijelentették, hogy légváltoztatás nélkül ezen vész nem gátolható. Azonfelül az ausztriai biztosok, főképen Zichy Ferencz, Paskievichchel összevesztek; és ez lesz oka annak, hogy eddig nem nyomulnak előre. Debreczennél csak előőrseik állanak.

VII.

Pulszky Ferencz követ úrnak Londonban.

Szegeden, július 14-kén 1849.

Tisztelt követ úr! — Az orosz valóban betört Magyarországra s egy külhatalom még annyira se becsülte tulajdon érdekét, hogy legkisebb szót sem emelt volna ezen vakmerő lépés ellen. Úgy látszik, hogy az évek óta hányt vetett európai politikai kérdésekről elfelejtkeztek, vagy abban az ábrándban ringatják-e magokat Európa statusférfiái, hogy mindent a régi állapotba szépen vissza lehet helyezni! Megfoghatatlan! Ausztria soha sem lehet az többé, ami volt, csak azt tessék az angol statusférfiakkal megértetni! De Magyarország nemcsak kipótolhatja őt az európai egyensúlyban, de Angolország még most leghívebb és hasznosabb szövetségesét épen bennünk találhatja. Most nekünk dictálhat kormányzati alakot, király személyét is, három hét alatt elveszünk, vagy nem hagyunk magunknak senkitől semmit se dictálni. A dolgok úgy állnak, hogy Mészáros czím szerint, Dembinszky tettelesen viseli az egész hadseregünk fővezényletét, Görgey önseregének vezérletét. A hadműködési terv el van határozva, s csak annyiban szenved változtatást, amennyire a körülmények eltérést parancsolnak. Hadseregünk nevezetes, Bemével együtt, ki szokott genialitásával szerencsésen működik, 120,000-et túlhalad, hátra van még sok ujoncz, 80,000, ki sürgetőleg beszedetik, azonkívül a Tisza vidékén rövid idő alatt legalább 20,000 főből álló önkénytes sereg lábon álland. Ez a törzökös telivér magyar, legjobb szellemű fellelkesedett katonákból álland. Itt tehát nincsen min desperálni. Budapesttőli elköltözése a kormánynak sok bajjal jár, de a kisebb bajt kellett választani, azt tehát, mi a főhadi tervvel legjobban megegyezik. Kormányunk

azon mobilitása már egyszer jót eszközölt, nem kételkedem, hogy most is meg fogjuk menteni a hazát. De örök megtámadásnak, örök czigányoskodásnak legyünk-e kitéve, s mit nyer Európa azon végtelen vérontással, azon roppant nyomorúsággal, mi elkeseredett háborúnak a következménye, mit nyer avval, ha Középeurópa egyik legtermékenyebb vidéke elpusztíttatik, ha ott inség, döghalál üti fel tanyáját, s ha utoljára a muszka kozák füstölgő rónáin s szét-szórt tetemein azt hirdeti ki, mint hajdan Varsóban, hogy a rend helyreállott Magyarhonban? Jegyezzük meg, hogy az orosz nyilvánosan hajhász népszerűséget, fegyelmet tart, nem bánt senkit, azt az osztrák commissáriusnak hagyja, az orosz tiszt lenézi a németet, nincsen összhangzás köztük s ez a hadjáratokban sem mutatkozik. Az orosz cholérától roppant sok embert veszít, 150—200 holt a Miskolczon s Egerben táborozott sereg naponkénti vesztesége, mit a cholera elragad. De a kozákoknak előörseik már Pesten mutatkoztak, holott az osztrák előörsök alig mertek Budába benézni, s mindez történik Európa színe előtt és senki nem szól hozzá, holott csak egy intésébe kerülne az angol kormánynak, hogy egy körülbelül 100,000 főből álló török sereg legnagyobb lelkesedéssel felkarolná ügyünket, melyet magáénak tekint! Így pedig vagy magunk győzünk, a körülményeket felhasználván, s akkor elutasítva fogjuk köszönni minden hatalomnak közbeszólását, vagy elveszünk, de velünk együtt a török birodalom maholnap okvetetlenül is elvész. Hallottam, de nem egészen biztos kútforrásból, hogy az angol kormány sir Stratford Canningnak irántunk nem igen kedvező utasítást küldött volna, noha ezen férfiú maga inkább ügyünk felé hajlik. Az lett volna benne, hogy az angol kormány ügyünket nemcsak nem pártolja, de rosszalja s ellenzi? Mi engem nyugtat, az, hogy a Globe hírlapban, melynek összeköttetése ismeretes, irántunk kedvező cikkeket találok; mint általában veszem észre, hogy az angol sajtónak egy jó része mellettünk emel szót. De mit használ ez? Itt tettek kelleneek s kelleneek Európa s Angolhon érdekében nem kevésbé mint a miénkben. Attól tartanak-e, hogy a socialistákkal kezet fogunk . . . Ön ismeri legbelsőbb viszonyainkat, de mondhatom, hogy még a respublikának sincsen itt sem alapja, sem helye. Sőt olyat is hallottam magától a kormányzótól megpendíteni, mi bizonyosan arra mutat, hogy nagy áron is

vagyunk készek a *nemzeti függetlenséget* bevásárolni, s ezt itt bizodalmasan közlöm, vegye annak hasznát csak annyiban, mennyiben kikerülhetetlenül szükséges volna, csak akkor is szóval, nem írásban, s ez nem egyéb, mint az: hogy ha Anglia fellép, s nekünk független nemzeti állásunkat biztosítja, s más királyt nem tudna, vagy nem akarna javasolni s abban találna némi megnyugtatót, hogy királyunk a bukott dynastiából legyen, csak ne legyen ugyanazon személy, ki császár, ne legyen maga Ferencz József, arra is tudnánk talán vagy iparkodnánk rábírni a nemzetet, hogy ilyent fogadjon el. De most rögtön vagy soha! Ide mellékelve van szerencsém, a hadi bulletint küldeni, melyből méltóztatik a mi hadseregünk s az ellenséges seregeknek állását látni. Azt az örvendetes hírt vettük Belgrádból, hogy az Ausztria s Piemont közti békealkudozások megszűntek. Ennek következtében két követünk lévén Stambulban, t. i. Browne őrnagy angol, s Andrassy Gyula, odautasítottam őket, legjobb belátásuktól függesztvén fel, melyik, de egyik induljon azonnal Piemontnak. Alkalmasint Andrassy lesz ez. Tőle talán fegyvereket kaphatunk, mielőtt még napkeletből, vele együtt valami combinált hadtervet végrehajthatunk. Rómába Horhy urat követül küldöttem. A Stambulban maradandó követet pedig különösen odautasítottam, hogy iparkodjék Törökországot lethargiájából felköltetni. Ha az angol kormány nem ellenzi, és ez önnek a teendője lesz, maga Törökország állhatna egy szövetség elejére, melyhez Magyarország hozzácsatlakoznék, s Törökország, az oltalma alatt álló fejedelemségek s Magyarország, ez föntartván természetesen nemzeti függetlenségét, de foederátusa lévén a portának (Rákóczy idejében hazánk fiai többre is képesek voltak, inkább mint Ausztriának vagy a muszkának hódolni), ez olyan testületet képezne, mely bizony kipótolhatná Ausztria súlyát, amint tudom, hogy sir Stratford Canning azt az angol kormány megnyugtatóására Magyarhonnak függetlensége elismerése föltételül kitűzte, másrésről azon második tőle nyilvánított aggodalom is lecsillapítottának, mintha mi a socialisták s feldúlók szövetségüket «par préférence» keresnők, vagy mintha a mi forradalmunk ezeknek pajtáságuktól volna feltételezve, vagy tőlök legkevesebbet is nyerhetne. A porta a neutralitást eddig híven tartja. Majd meglátjuk, ha Bem, amint lehet reményleni, még egyszer találná az ellenséget

Erdélyből ki, a Törökbirodalom határaiba bekergetni, fogják-e a törökök emezt lefegyvereztetni, amint kinyilatkoztatták? Egy szóval, arra kérem Önt, tegyen erős repræsentatiót az angol miniszterium előtt, mondja meg neki, hogy ha az egész politikai rendszerét csuffá nem akarja tenni, — hiszem! — most lépjen fel, vagy késő lesz. Most pedig az orosz is csuffá teheti, mert amire ő czéloz, az áll Angliának hatalmában, s kínálatik vele önkényt, t. i. oly erővel Európá napkeletében, mint soha sem volt; a török birodalom épsége sok évre biztosítva, egy új birodalom, melynek kormányzat formájáról s főnöke személyéről kedve szerint rendelkezhetik, melynek kereskedési piacza nyitva áll előtte, mely tehát dús és bő kútforrása lesz neki anyagi s politikai hatalmának szaporítására!

Megjegyzem, hogy Németországon keresztül érintkezésünk most lehetetlen, azért a napkeleti utat kell használni, hosszabb, de biztos. — Isten Önnel!

Gróf Batthyányi Kázmér,
külügyminiszter.

Ezen utolsó levél egész szövege gróf Batthyányi Kázmér saját kezeírása.

A Franklin-Társulat kiadásában Budapesten megjelent:

Arany János. Toldi. Költői elbeszélés. Bö nyelvi s tárgyi magyarázatokkal ellátta <i>Lehr Albert</i> tr.	3 frt 60 kr.
Asbóth János. A Zaharától az Arabáig. Utazás Egyiptomban és Palesztinában. Jeruzsálem nagy czimképpel, és számos a szöveg közé nyomott fametszettel. Füzve	2 frt 40 kr.
Babérlombok <i>b. Eötvös J. műveiből.</i> Füzte mély hálája s hódolata emlékeül: <i>Vachott Sándorné.</i> Báró Eötvös József arczképével. Füzve 4 frt. Diszkötésben	5 frt.
Bánóczy József. Kisfaludy Károly és munkái.	
I. kötet. Kisfaludy Károly arczképével. Füzve	2 frt 40 kr.
Vászonba kötve	2 frt 80 kr.
II. kötet. (Vége). Füzve 2 frt 40 kr. Vászonba kötve	2 frt 80 kr.
Bernstein A. A természet könyve. Közérdekű olvasmányok a természettudományok köréből. 21 füzet. Egy-egy füzet 50 kr. Kapható öt kötetben is. Egy-egy kötet 2 frt. Az öt kötet kötve	13 frt.
Cherrier Miklós. A magyar egyház története	2 frt.
Deák Ferencz beszédei 1829—1847. Összegyűjtötte <i>Kónyi Manó.</i> 4 frt.	
Duncker Miksa. Az ókor története. A magyar tudományos akadémia megbizásából ford. <i>Jónás János.</i> Négy kötet	16 frt.
Erdélyi János. A nép költészete. Népdalok, népmesék és közmondások. Vászonba kötve	3 frt.
Feuchtersleben Ernő br. Adalék a lélek életrendjéhez. A 32-dik kiadás után németből ford. dr. <i>Klekner Alajos.</i> Vászonba kötve	1 frt.
A forradalom költészete. Költemények és közlemények az 1848/49-iki szabadságharcz idejéből. Szerkeszti és kiadja <i>Áldor I.</i> Diszkötésben	3 frt.
Forster Arnold Florence. Deák Ferencz. Életrajz. Angolból fordította <i>Pulszky Ágost</i>	1 frt 60 kr.
Frecskay János. Találmányok könyve. Ismeretek a kézműipar és műipar mezejéről. Négy kötet füzve 12 frt, két vászonkötetbe kötve	13 frt.
Guizot Ferencz. Az angol forradalom története. I. Károly haláláig fordította <i>Fésüs Gy.</i> Czimképes kiadás 2 frt. Diszkötésben	3 frt.
Gyulai Pál. Vörösmarty életrajza. Második javított kiadás. Vörösmarty arczképével. Füzve 2 frt. Félbörkötésben	3 frt.
— Emlékbeszéd. Füzve 2 frt Félbörkötésben	3 frt.
— Katona József és Bánkbánja. Katona arczképével. Füzve	2 frt.
Vászonba kötve	2 frt 40 kr.
Horváth Mihály. A magyarok története rövid előadásban. Ötödik kiadás 3 frt, vászonba kötve	4 frt.
— Magyarország történelme. Az új dolgozat második bővített kiadása. Nyolcz kötet	30 frt.
Kapható 30 füzetben is. Egy füzet ára	1 frt.

A Franklin-Társulat kiadásában Budapesten megjelent:

Jókai Mór. Negyven év viszhangja. Füzve Diszkötésben	3 frt 60 kr. 5 frt.
Lázár Gyula Dr. Az ozmán uralom története Európában. Két kötet	4 frt.
Mommsen Tivadar. A Rómaiak története. A magyar tud. akadémia megbízásából ford. <i>Toldy István.</i> 8 kötet	16 frt
Nordenskiöld Adolf Erik br. Ázsia és Európa körülhajózása a Végán. Átdolgozta <i>Varga Otto</i> tanár. Képekkel és térképekkel Füzve 2 frt.	
Pap Dénes. Okmánytár Magyarország függetlenségi harczának történetéhez 1848—1849. Első kötet 3 frt. Második kötet	3 frt 60 kr.
Salamon Ferencz. Az első Zrínyiek. Czimképes kiadás	3 frt, diszkötésben 4 frt.
Serpa Pinto utazása Afrikán keresztül az Atlanti Oczeántól az indiai Oczeánig. Átdolgozta dr. <i>Brózik Károly</i> tanár. A szövegbe nyomott képekkel. Füzve	2 frt.
Szilágyi Sándor. Erdélyország története, tekintettel mivelődésére. Két kötet. Czimképes kiadás	4 frt, diszkötésben 6 frt.
— Vértanúk a magyar történetből. Történeti tanulmányok	2 frt 50 kr.
Szini Károly. A magyar nép dalai és dallamai. Hangjegyekkel	1 frt 20 kr., diszkötésben 1 frt 80 kr.
Szinnyei József. Az ezer tó országa. (Finnország.)	2 frt 80 kr.
Tankó János. A forradalmak kora és az újabb állami alakulások	2 frt.
Teleki Domokos gróf. A székely határország története. A szerző hátrahagyott kéziratából közzétette <i>Szabó Károly</i>	2 frt
Toldy F. A magyar költészet története az ősidőktől Kisfaludy Sándorig. Második kiadás. Czimképpel. Füzve 2 frt. Diszkötésben	3 frt.
— A magyar nemzeti irodalom története a legrégibb időktől a jelenkorig rövid előadásban. Negyedik javított kiadás. Füzve	2 frt 40 kr. Félbörkötésben 3 frt.
— A magyar költészet kézikönyve a mohácsi vésztől a jelenkorig vagyis az utóbbi negyedfél százal kitünőbb költői, életrajzokban és jellemző mutatványokban. Második, átdolgozott kiadás, öt kötetben. Füzve	10 frt. Angolvászonba kötve 12 frt.
Vezérsillagok, vagyis velős mondatok és költői gondolatok honi és külföldi remekírók műveiből. Harmadik kiadás, diszkötésben	3 frt.
Weber György. A világtörténet tankönyve. Öt kötetben.	
1. Ókor	2 frt 40 kr.
2. Középkor	2 frt 40 kr.
3. Az ujkor tört. a francia forradalomig.	2 frt.
4. Az ujkor tört. a francia forradalomtól korunkig.	2 frt.
5. Az egész műre vonatkozó tárgymutató	1 frt 20 kr.

OSZK

OSAKA

OSZK

OSYAKI